

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Георгій Папакін

**УКРАЇНСЬКІ
ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ
1939–1956 років:
джерельний контент**

**Вип. 1: Проблеми класифікації й змісту джерел
повстанського та радянського походження**

**Київ
2012**

УДК 930.2(477)“1939/1956”

ББК 63.3(4Укр)63-4г

Відповідальний редактор

Г. В. Боряк, д. і. н., професор, член-кореспондент НАН України

Рецензенти:

І. Н. Войцехівська, д. і. н., професор

С. В. Кульчицький, д. і. н., професор

*Друкується за рішенням Ученої ради Інституту історії України НАН України
(протокол № 11 від 22 грудня 2011 р.)*

Папакін Г.

Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. – Вип. 1. Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження / відп. ред. Г. Боряк. / Інститут історії України НАН України. – К., 2012. – 358 с.

Книга присвячена окресленню і розкриттю змістового аспекту Українських визвольних змагань середини ХХ ст., коли на тлі Другої світової війни вибухнула українська національно-визвольна боротьба, спрямована проти всіх загарбників – як нацистських, так і радянських. Згадані події залишили помітний джерельний слід: сотні тисяч архівних документів, фотографії, мемуари, мистецькі твори, пам'ятки усної та пісенної творчості тощо, створені всіма сторонами збройного та політичного конфлікту: повстанцями і партійно-радянськими органами. В книзі розкрита схема класифікації, подається коротка характеристика видів, підвидів, груп та окремих одиниць цих джерел та пам'яток, комплексне дослідження яких дозволить зробити об'єктивний висновок щодо характеру і значення Українських визвольних змагань 1939–1956 років. Книга адресована насамперед фахівцям-джерелознавцям, дослідникам історії ХХ ст., а також викладачам, студентам та всім, хто цікавиться історією.

ISBN 978-966-02-6669-8
ISBN 978-966-02-6676-6 (вип. 1)

© Папакін Г., 2012
© Інститут історії України НАН України, 2012

Брешиш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.
Ви – розбойники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть Бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.

Вьюнища 17 декабря 1845 р.

Тарас Шевченко. Холодний Яр

ЗМІСТ

Передмова	7
1. Загальні зауваження	15
2. Існуючі схеми класифікації джерел з історії ОУН та УПА	37
3. Специфіка джерел з історії української національно-визвольної боротьби середини ХХ ст.	55
4. Особливості герменевтичного аналізу джерел з історії ОУН та УПА	83
5. Джерела до історії українського національно-визвольного руху 1939–1956 років: загальна схема класифікації	103
5.1. Комплекс джерел націоналістично-повстанської провенієнції	114
5.2. Комплекс джерел з таборів супротивників українського національно-визвольного руху	180
5.2.1. Комплекс джерел радянського походження	182
6. Післяслово	289
Додатки	297
Список уживаних скорочень	298
Список маловідомих, рідковживаних слів та діалектизмів	303
Бібліографія	309
Використані архівні фонди та інформаційні ресурси	330
Іменний покажчик	334
Географічний покажчик	341
Інституційний покажчик	347

ПЕРЕДМОВА

Народження цієї книги підтверджує знану багатьма істориками істину – не ми обираємо теми наших досліджень, а самі теми обирають нас, навіть якщо ми вважаємо себе внутрішньо не готовими до їх виконання. Тому мій шлях до вивчення джерел з історії українських визвольних змагань під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки виявився досить складним і, можливо, дещо задовгим.

Усе розпочалося з опрацювання певних сегментів джерельної спадщини української національно-визвольної боротьби середини ХХ ст., що набуло вигляду двох коротких анотованих довідників про фонди УПА, а також про відображення боротьби з нею у партійно-радянських фондах, що нині зберігаються в державних архівосховищах України. Згадані довідники готувалися за завданням професора С. Кульчицького, керівника робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення проблеми ОУН–УПА, яка діяла впродовж 1998–2004 років¹. Після того була робота у складі авторської групи польсько-українського довідника “Волинь. Східна Галичина: 1943–1944”, яка дозволила порушити питання про міжнародний, насамперед польський, сегмент джерельної бази українських визвольних змагань.

Тимчасом з’явилися нові узагальнюючі праці з історії ОУН та УПА. Насамперед, це була довгоочікувана двотомна монографія А. Кентія “Збройний чин українських націоналістів”, яку мені пощастило готувати до друку як редактору (до першого тому також написав передмову). Непересічним явищем стали дисертація та цикл праць В. Ковальчука, які змусили ширше подивитися на загальну проблематику й, зокрема, особливості висвітлення джерельної бази українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни. Нарешті, дві монографії Г. Стародубець про повстанське запілля окреслили комплекс джерел з внутрішнього життя українських повстанців та підпільників у 1943–1946 роках. Стало очевидним, що на велику увагу заслуговує саме джерельний *контент*, інакше кажучи – змістова частина загального феномена українських визвольних змагань середини ХХ ст. наявних на сьогодні історичних джерел і пам’яток. Отже, настав час вести мову про усвідомлення та розкриття всього джерельного комплексу, що висвітлює спротив українських націоналістів обом загарбникам рідних земель – як нацистським, так і радянським комуністичним, незалежно від походження, місця зберігання та стану використання таких історичних пам’яток, дослідження їх специфіки та опрацювання наукової схеми класифікації.

Тому постала потреба розглянути й узагальнити сучасний стан дослідження, основні категорії, типи, види та підвиди згаданих джерел, оцінити вже зроблені спроби їхньої класифікації, виявити її основні особливості та запропонувати власну схему. Так з’явилася монографічна частина книги, перший випуск якої нині пропонується увазі читача.

На думку сучасних учених, історична наука вже давно перетворилася на багаторівневу систему знань зі своєю структурою, яку складають принаймні дві підсистеми (перша – власне історія в усьому її розмаїтті, друга – система

наукових знань про історичну науку). Друга підсистема, своєю чергою, складається з кількох власних підсистем, серед яких чільне місце посідає історичне джерелознавство як спеціальна галузь знань про історичну науку, що вивчає походження історичних джерел, теорію і методику їхнього використання в історичних дослідженнях, склад, структуру й функціонування джерельної бази історичної науки². Більше того, існує переконання в необхідності вважати і саме джерелознавство циклом спеціальних історичних дисциплін, що має три основні підгрупи, кожна з яких розглядає походження і зміст окремого виду джерел. Перша (дипломатика, епіграфіка, палеографія, текстологія, фольклористика тощо) має “справу з джерелами, інформація яких закодована у писемному або усному слові”. Друга підгрупа (боністика, геральдика, іконографія, нумізMATика, сфрагістика, фалеристика та ін.) вивчає джерела зображувальні, тобто ті, “основна інформація яких закодована у формі різноманітних зображень”. Нарешті, третя (зброєзнавство, уніформологія, вексилологія тощо) має за предмет речові джерела, в яких так само закодована суттєва історична інформація³. До складу першої підгрупи варто, на наш погляд, додати також герменевтику, яка є джерелознавчою наукою за самим визначенням і походженням, адже основне її завдання полягає в найширшому розумінні, розшифруванні й тлумаченні історичних текстів минулих епох, доведенні всього їхнього сенсу (як прямого, так і не явного, прихованого) до нашого сучасника⁴.

Разом з тим, на нашу думку, згадані складові джерелознавчого комплексу наук виступають їх горизонтальним зрізом, що демонструє обшир таких дисциплін. Водночас варто відзначити також вертикальну структуру джерелознавчого наукового циклу, тобто згадати про поділ джерелознавства, як і будь-якої науки, на загальну і спеціальну сфери. Загальне джерелознавство розглядає весь комплекс джерел за всі історичні періоди та всі їх види, незалежно від часу створення, тематичного спрямування, форми, виду та походження; спеціальне – досліджує специфіку певних тематичних і хронологічних груп історичних джерел, але також незалежно від форми, виду та походження. Цим воно відрізняється від інших джерелознавчих дисциплін, названих вище, оскільки оперує всім їх комплексом, але в межах обраної теми, історичного періоду тощо.

Такий теоретичний екскурс до проблем структури сучасного історичного знання потрібний для того, щоб переконати читачів: справді науковий аналіз будь-якої обраної групи історичних джерел пов'язаний із застосуванням значної кількості спеціальних методик і прийомів опрацювання таких пам'яток. За висновком відомого сучасного російського теоретика джерелознавства О. Медушевської, “источниковедение изначально – это такая область знания, которая имеет самые различные междисциплинарные контакты”⁵. Однозначно йдеться про палеографічний, дипломатичний, текстологічний, герменевтичний аналіз документів, використання методів, притаманних документознавству, архівознавству тощо. Якщо ж говорити про соціально значущі документи, які відіграли провідну роль в інформаційних відносинах суспільства,

сприяли становленню певної соціальної політики, то виникає потреба у залученні спеціальних методик, напрацьованих теорією таких інформаційних наук, як соціальні комунікації та інформологія.

Зазначені підходи, базовані на досягненнях усього циклу джерелознавчих і суміжних з ними наук, на наше переконання, дозволяють здійснити повноцінне спеціальне наукове дослідження джерельної бази складних історичних епох. Це надзвичайно важливо для документів такого історичного періоду, як ХХ ст., і таких джерел, що утворилися у ході національно-визвольної боротьби українського народу в середині згаданого століття.

На жаль, найвідоміші українські джерелознавці, підіймаючи в своїх працях загальні проблеми джерельної бази історії України, досі оминали своєю увагою названий комплекс джерел. Навіть у курсі лекцій про писемні джерела з історії України, підготовленому професором Львівського державного університету ім. Івана Франка С. Макарчуком, відсутня будь-яка характеристика таких пам'яток⁶. Дослідники певних історичних періодів, окремих регіонів та конкретних проблем українського національно-визвольного руху воєнного періоду, як правило, також не заглиблюються у спеціальні джерелознавчі проблеми, оскільки це виходить за рамки їх наукових інтересів.

Крім того, варто усвідомити і завжди пам'ятати про значні відмінності між складом документів, створених у процесі діяльності повстанської мережі або партійно-радянських інституцій, що поборювали її під час Другої світової війни й у повоєнне десятиліття, та вмістом сформованих упродовж 40-х – 70-х років ХХ ст. архівних фондів, які через різні історичні обставини нині об'єднують в собі документи різної провенієнції. Тому в першій частині праці ми зробили спробу як обґрунтувати власний погляд на загальний стан вивчення джерельної бази визвольних змагань українського народу середини ХХ ст., так і подати авторську схему класифікації всього комплексу історичних джерел і пам'яток означеної тематики, яка б репрезентувала їх незалежно від виду, типу, походження та сучасного місця зберігання. Вона включає побудований за ієрархічним принципом аналіз джерел за класами, групами і видами; визначальним є принцип походження/створення документів, історичних пам'яток загалом. Тут ми свідомо відійшли від традиційного для джерелознавства поділу/класифікації джерел за типами, родами, видами та підвидами⁷, запропонувавши натомість власну класифікацію за класичним архівним *провенієнціпринципом*.

Другий випуск нашої праці присвячений розкриттю змісту джерел з архівів Німеччини, Польщі, Чехії, Словаччини, Білорусі та інших держав, а також перспективним завданням і напрямкам дослідження джерел з історії українського національно-визвольного руху 1939–1956 років.

Третій випуск даної роботи міститиме Довідник, що складається з Анотованого покажчика фондів з історії ОУН та УПА в українських архівосховищах і приватних збірках. Власне, це і є першою спробою узагальнення всього корпусу джерел такої тематики, формалізованого відповідно до існуючих норм архівного описування за місцем їх сучасного зберігання. Проте

видається, що на даному етапі розвитку знань про джерельну базу з історії українських визвольних змагань 1939–1956 років уже недостатньо лише проанотувати архівні документи, які зберігаються в державних або інших архівах, як це було зроблено нами раніше. Кількість фондів, описаних для нового довідника, значно збільшено за рахунок, насамперед, розширення їхньої номенклатури, а також самого кола архівосховищ, до числа яких, окрім державних, по можливості залучено приватні та громадські документальні зібрання/приватні архіви.

Його доповнено інформацією про ті фонди і документи, які свого часу були в Україні, але потім вивозилися з її теренів через різні обставини, а також створені поза межами України документи про український національно-визвольний рух періоду Другої світової війни та його поборювання як офіційними чинниками іноземних держав, так і підпільними військовими структурами (наприклад, польськими). Назва цієї частини – “Матеріали до довідника”, оскільки її підготовлено, на жаль, лише за оприлюдненою друком чи в електронний спосіб інформацією про документи з історії ОУН та УПА під час Другої світової війни.

Власне, поєднання двох таких частин є реалізацією сформульованого ще радянським теоретиком архівознавства В. Автократовим принципу перехресного пошуку інформації за походженням та тематикою, що є дуже доцільним у нашій ситуації, коли будь-який архівний фонд містить не лише створену самим фондоутворювачем документацію, але й зібрані ним документи різної провенієнції (“трофейні”), а також “віддзеркалену” (поглинену) інформацію з протилежного табору.

Нарешті, щодо хронологічних рамок запропонованого увазі зацікавлених читачів дослідження. Перша дата – 1939 р. – збігається з початком Другої світової війни, на яку українські націоналісти чекали, до якої готувалися і на яку покладали надзвичайні сподівання. На їхнє переконання, в той або інший спосіб – за підтримки нацистського Третього Райху або у боротьбі з ним, але саме під час Другої світової війни мала настати слушна година для створення Української Соборної Самостійної Держави, що було стрижнем їхньої ідеології та чину. Водночас радянська тоталітарна система саме після 17 вересня 1939 р. вступила у відкритий двобій з українськими націоналістами не десь за кордоном, на відстані, а на захоплених нею українських теренах, які стали частиною Радянського Союзу. Відтоді український національно-визвольний рух посів місце якщо й не головного ворога комуністичної партії, то, принаймні, не другорядного. Зрештою, 1956 р. визначений як кінцева дата затухання опору комуністичній радянській системі, яка внаслідок завершення Другої світової війни і надзвичайних заходів з радянзації Західної України, насамперед ліквідації приватного землекористування і проведення примусової колективізації сільського господарства, вкоренилася по всій території України в межах УРСР. У ті ж роки і на відданих за результатами домовленостей між переможцями Другої світової війни комуністичній Польщі українських теренах Холмщини та Підляшшя шляхом терору, депортацій

і виселень збройний спротив націоналістів також був подоланий. Таким чином, саме у вказані хронологічні межі вписується весь процес визвольних змагань українського народу за свою національну і державну незалежність середини ХХ ст.

Наприкінці вважаю за необхідне висловити свою вдячність і повагу до всіх дослідників складних проблем розвитку українського національно-визвольного руху в Україні та поза її межами. Розроблені й використані ними схеми класифікації джерельної бази повстансько-партизанської боротьби в Україні стали відправним пунктом у здійсненні даного дослідження. Хочу згадати насамперед ім'я Анатолія Кентія, мого старшого товариша і вчителя з проблем ОУН та УПА, який, на жаль, уже пішов з життя. Важливу роль у моєму залученні до цієї теми відіграв, безперечно, Станіслав Кульчицький. Надалі маю назвати імена творців видавництва і редакторів “Літопису УПА” Петра Потічного, Євгена Штендери, українських колег-науковців, особисто знайомих мені – Олександра Вовка, Володимира В'ятровича, Ігора Ільюшина, Сергія Кокіна, Олександра Лисенка, Володимира Сергійчука, Юрія Шаповала, або відомих мені лише за їхніми працями – Олександра Іщука, Петра Кагуя, Володимира Ковальчука, Олега Ленартовича, Івана Патриляка, Михайла Посівнича, Галини Стародубець та багатьох інших. Ними здійснено колосальну роботу з опрацювання проблем історії українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст., напрацьовано схеми класифікації джерел, без їхньої наполегливої праці з висвітлення окремих тем та періодів історії ОУН та УПА дана монографія була б взагалі неможливою. Спираючись на їхні дослідження, я зміг дійти висновків, що стали основою цієї книги, спробував створити власну комплексну класифікацію всіх видів джерел і пам'яток, пов'язаних зі спробами українського національного руху утвердити на власній землі незалежну державу.

Окрема подяка – колегам-архівістам, насамперед директорам двох найбільших державних архівів, які зберігають безцінні свідчення національної боротьби 1939–1956 років – Володимиру Лозицькому та Наталії Маковській. Лише завдяки їх всебічному сприянню, порадам, постійній допомозі вдалося здійснити таку працю. Хочу з вдячністю згадати також директорів державних архівів областей, які постійно сприяли здійсненню цієї роботи (на жаль, деякі з них через різні причини вже залишили обіймані посади): Володимира Гику, Миколу Григорука, Дмитра Жмундуляка, Геннадія Іванушенка, В'ячеслава Куцинду, Катерину Мицан, Петра Слободянюка, Богдана-Романа Хаварівського.

¹ Див.: Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА; Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант). – К.: НАН України, Інститут історії України, 2000. – 38 с.; Проблема ОУН-УПА: Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН

і УПА. Основні тези з проблеми ОУН-УПА (історичний висновок). – К.: НАН України, Інститут історії України, 2004. – 96 с.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – 53 с.

² Історичне джерелознавство. Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – С. 11.

³ Див.: *Калакура Я.* Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Зб. наук. праць. Число 11: У 2 ч.: До 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України / НАН України. Ін-т історії України / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 2004. – Ч. 1. – С. 38–53.

⁴ *Папакін Г.* “Герменевтика джерелознавча” (архівна та археографічна): до формулювання проблеми // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 5. – К., 2010/2011. – С. 368–380.

⁵ *Медушевская О. М.* Источниковедение: Теория. История. Метод. – М., 1996. – С. 59.

⁶ *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.

⁷ Див.: *Ковальський Н. П.* Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения: Фонограмма лекции спецкурса Н. П. Ковальского, прочитанной студентам 5 курса исторического факультета Запорожского госуниверситета весной 1991 г. специализации “Всемирная история”, отредактированная автором в г. Остроге в феврале 1999 г. – Запорожье: РА “Тандем-У”, 1999. – С. 28–30.

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Діяльність Організації українських націоналістів, переважно її революційної частини під проводом С. Бандери (у лютому–серпні 1943 р. – ОУН самостійників-державників), з керівництва боротьбою за Українську Соборну Самостійну Державу, а також УПА як військово-політичної організації, створеної з ініціативи революційного проводу ОУН з метою збройного захисту українського населення від терору нацистських окупантів, боротьби із загонами НКВД, закинутими за лінію фронту, червоними партизанами, а згодом опору партійно-радянським органам влади, у тому числі репресивно-каральним, що, починаючи з другої половини 1943 р., відновлювалися в Україні, тривала впродовж Другої світової війни та повоєнного десятиліття (1939–1956)*. Потреба у всебічному розкритті складу та змісту всієї сукупності історичних джерел і пам'яток, які в своєму комплексі розповідають про неї, вочевидь є нагальною. Таке дослідження повинно носити комплексний і об'єктивний характер, включати всю, без жодного винятку, джерельну базу Українського руху Опору 1939–1956 років, увесь комплекс збережених історичних пам'яток: архівні документи відповідної тематики незалежно від місця створення та авторства (ідеологічні, директивні, організаційно-розпорядчі, інформаційні, звітні, планові тощо), спогади, щоденники, епістолярій як учасників самого національно-визвольного руху, так і тих, хто боровся з ним, друковану продукцію повстанців та їхніх супротивників, фотографії – повстанські світлини та оперативні фото радянських репресивно-каральних структур, публіцистичні, літературно-художні матеріали, у тому числі пісні, вірші, народні спогади і перекази (“усну історію”), твори зображувального мистецтва, різноманітні творчі матеріали, навіть пам'ятки повстанської архітектури та інші меморіальні місця, пов'язані з діяльністю УПА. Лише такий підхід дозволить увести в рамки справді наукової дискусії всі контроверсійні питання, надасть їм ґрунтовної доказової бази. Це стосується, насамперед, з'ясування внеску українського національно-визвольного руху в загальну антифашистську боротьбу, висвітлення ступеня його протистояння нацистському та радянському окупаційним режимам, які тричі послідовно змінювалися на українських теренах починаючи з вересня 1939 р., змалювати його ідейну та політичну еволюцію впродовж визначеного історичного періоду. Зрештою, лише на підставі такого дослідження можна зробити остаточний висновок щодо характеру ідеології та діяльності Українського руху Опору, поставити крапку в питанні його “колабораційності” й “масових злочинів” у Другій світовій війні й перші повоєнні роки, визначенні основних та “другорядних” ворогів українських націоналістів.

---

* Надалі – український національно-визвольний рух, другі українські визвольні змагання або Український рух Опору 1939–1956 років; учасники згаданого руху – українські повстанці та підпільники; українські партизани.

Вивчення сучасного стану дослідження, складу та змісту джерельної спадщини національно-визвольної боротьби українського народу під час Другої світової війни та першого повоєнного десятиріччя постало як одне з першочергових завдань зі створення Архіву національної пам'яті – електронної бази архівних документів щодо подій, пов'язаних з українським визвольним рухом ХХ ст., політичними репресіями та голодоморами в Україні, а також діяльністю органів державної влади та управління колишніх Союзу РСР та Української РСР. Започаткування такої бази даних передбачалося Указом Президента України В. Ющенка від 23 січня 2009 р. № 37 “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні”¹, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2009 № 1560-р “Про затвердження плану заходів з оприлюднення та вивчення розсекречених архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом ХХ ст., політичними репресіями та голодоморами в Україні”², а також проектом концепції Державної цільової національно-культурної програми “Електронний архів національної пам'яті України”, яку свого часу розробляв Український інститут національної пам'яті у співпраці з Державним комітетом архівів України та Галузевим державним архівом СБУ³. Вже перші кроки з розроблення підвалин такої бази даних (вірніше – консолідованого комплексу таких баз) виявили потребу в науковому окресленні та теоретичному осмисленні самого поняття “джерельна база українського національно-визвольного руху”, його складових, напрямків вивчення та розкриття.

На жаль, останнім часом в Україні відбулася зміна загальної державної парадигми ставлення до власного минулого, і ці суспільно важливі програми офіційно закриті. Але зупинити поступальний розвиток наукового прогресу, завадити необхідному для суспільства об'єктивному дослідженню джерельної бази переломних етапів української історії неспроможні жодні “адміністративні реформи”.

Найцікавіше, що роль історичних джерел для вивчення українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. нібито визнають усі без винятку учасники нинішньої надто заполітизованої, навіть пропагандистської дискусії, що давно вже перетнула національні кордони і перетворилася на міжнародну. В цьому зв'язку можна зацитувати як типову думку польського дослідника Гж. Мотики: “...тільки у такий спосіб (тобто через докладний аналіз подій, з наданням джерельної бази) можна розвіювати численні міфи і контрверсії, що існують навколо УПА, створювані однаковою мірою як її некритичними прихильниками, так і заприсяжними супротивниками”⁴.

Але тупиковість мейнстріму цієї дискусії полягає насамперед у такому красномовному факті: кожна зі сторін, що сперечаються між собою, з усього відомого на сьогодні комплексу ретроспективної інформації про події періоду Другої світової війни та перших повоєнних років, пов'язані з українським національно-визвольним рухом, використовує лише і виключно ті документальні свідчення, що підтверджують її аргументи. Суттєві сегменти

наявної джерельної бази, які суперечать задалегідь визначеній історичній схемі, просто ігноруються або ж проголошуються сфальшованими, неавтентичними. Такі проблеми, наприклад, порушено у змістовних роздумах двох канадських науковців українського походження Т. Курила та І. Химки щодо книги В. В'ятровича про ставлення ОУН до євреїв, де автори звинувачують українського дослідника у “дуже “критичному” ставленні” до невігідних тому джерел і, навпаки, “геть некритичному” – до “ідеологічно близьких джерел”⁵.

Тому найголовнішим джерелознавчим завданням нам видається, по-перше, окреслення повного і по можливості вичерпного комплексу різноманітних історичних пам'яток, пов'язаних з українським національно-визвольним рухом 1939–1956 років та організацією боротьби з ним. Для цього потрібно опрацювати таку схему класифікації згаданих джерел, яка б дозволила здійснити таке окреслення, не залишаючи осторонь будь-якої значущої групи або виду джерел та пам'яток. Другим кроком є визначення специфіки таких пам'яток, ступеня їх зовнішньої автентичності, вірогідності, правдивості окреслених у них подій, суджень, думок. Наступним – герменевтичний аналіз змісту історичних джерел з позицій сьогодення, розшифрування їхнього прихованого сенсу і значення, докладний розгляд обставин створення конкретних пам'яток, отже – внутрішньої автентичності. На нашу думку, опрацювання трьох таких позицій дасть можливість говорити про вартісність історичних пам'яток для проведення справді об'єктивного наукового дослідження.

Нині вивчення такого джерельного комплексу з історії українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст. здійснюється у двох головних напрямках. Перший з них полягає у систематичному оприлюдненні текстів документів з фондів державних, галузевих державних і громадських, приватних архівів в Україні й за кордоном, інших збірок та колекцій (у вигляді книжкових або електронних публікацій). На сьогодні ця вже чимала бібліотека друкованих видань та інформаційних ресурсів не лише в Україні, а також у Росії й Білорусі, на жаль, повністю ще не описана бібліографами⁶. Серед них особливо вирізняється “Літопис УПА” – ґрунтовне видання окремих тематичних груп усього корпусу документів і матеріалів українського збройного руху Опору в двох серіях: основній, американо-канадській, що видається з 1975 р. і нараховує вже 50 томів (частина з них друкувалася двічі), та українській, т. зв. “новій” – започаткованій 1995 р., де видано 19 томів⁷. Причому, якщо раніше спостерігалася певна “спеціалізація” між ними – вітчизняний “Літопис” публікував документи з українських архівів⁸, а заокеанський – збережені в діаспорі джерела (переважно зі складу Архіву Закордонного проводу УГВР, спогади тощо), документи з іноземних архівів (Німеччини, Польщі, Росії, Чехії та Словаччини)⁹, то нині такий розподіл порушено. В американо-канадській серії нещодавно видано частину “Озернянського архіву”¹⁰, Цей архів, віднайдений у с. Озерна і переданий на зберігання до Держархіву Тернопільської області, складається з агітаційних

та аналітичних документів повстанців, матеріалів референтури Служби безпеки (СБ) ОУН, що діяла на Тернопільщині. Опубліковано слідчі матеріали СБ (протоколи допитів), що стосувалися головним чином боротьби з радянською агентурою в лавах українського національно-визвольного руху¹¹.

Загалом високо оцінюючи науковий та археографічний рівень здійснених в обох серіях “Літопису УПА” публікацій¹², застережімося від визначення цього видавничого проекту “корпусною публікацією” навіть у рамках одного архіву¹³. На наш погляд, на заваді “корпусності” стоїть жанрове розмаїття опублікованих томів – їхня підготовка здійснювалася за тематичною, номінально-видовою, географічною, інституційною, персоналістською ознаками, а частина взагалі містить мемуарні і меморіальні джерела. Це суперечить засадничим принципам власне корпусної публікації: *друкувати всю сукупність документів з одного фонду чи групи споріднених фондів у тому вигляді, як вони відклалися, без жодних винятків чи тематичної сепарації*. Скоріше, це, за найостаннішою класифікацією відомого російського археографа В. Козлова, “системна документальна публікація, що базується на необмеженому середовищі документів, документах двох і більше (до максимальної кількості) документальних комплексів”¹⁴. Своєрідним додатком до знаної серії збірників документів виступив “Архів Закерзоння”, що дебютував 2012 р. (щоправда, видання готувалося до друку значно раніше) збірником “Бастіон і Батурич”¹⁵. У ньому вміщено 49 документів ТВ УПА “Бастіон” та округи ОУН “Батурич”, що діяли на Закерзонні, в основному інформаційного (оперативні звіти, інформації, доповіді) й меморіального (хроніки відділів, описи боїв) характеру з фондів колишнього Центрального архіву міністерства внутрішніх справ та адміністрації Республіки Польща (нині – архів Інституту національної пам’яті Польщі). Для публікації були використані копії, які зберігаються в “Колекції П. І. Потічного” в Університеті Торонто (Канада).

Суттєвим доповненням “Літопису УПА” слугує серія документальних збірників Інституту історії України НАН України, впорядкована за хронологічним принципом. Нині вийшло 5 таких книжок (дві з них – у двох частинах), підготовлених до друку провідними фахівцями Інституту під керівництвом С. Кульчицького¹⁶. Це – спроба узагальнити всі попередні вітчизняні публікації документів і доповнити їх нововиявленими джерелами з державних і галузевих архівів, у тому числі закордонних. У результаті зібрано й скомпоновано за хронологічною ознакою (серія поки охопила чотири воєнних роки) велику джерельну базу; частину опублікованих документів також звірено з оригіналами і виправлено наявні помилки. Проте автори-упорядники, за своїм фахом – історики, не ставили за мету здійснити хоча б стислий джерельний аналіз документів, оприлюднених у збірниках. Передмови до кожного з них носять суто історичний характер, розкривають особливості діяльності ОУН та УПА в певний історичний час, а не склад та зміст відповідної джерельної бази. Навіть у тих випадках, коли виявлялися помилки в попередніх публікаціях чи їхні розбіжності з архівними примірниками, увага до цього не приверталася, як і не підкреслювалися виявлені факти прямої

фальсифікації джерел (зокрема, при підготовці російських перекладів інформації нацистських каральних органів щодо боротьби з українським національним рухом за 1941–1944 роки для Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі).

Значна кількість архівних документів опублікована відомим істориком В. Сергійчуком у збірниках, підготовлених ним упродовж 1996–2010 років. Він виступив як першопублікатором, так і републікатором частини джерельної спадщини національно-визвольної боротьби¹⁷.

Не можна оминати увагою значний джерельний комплекс, оприлюднений у складі документальної частини книг “Реабілітовані історією”, що видаються Головною та обласними редакційними колегіями, створеними з 1992 р. Вже видано 80 книг, у значній частині яких (це в основному обласні томи західного регіону, але документи, пов’язані з історією українського національно-визвольного руху 1939–1956 років, зустрічаються також і в томах по інших областях) присутні судово-слідчі, оперативні тощо документи про боротьбу радянського режиму з українськими повстанцями та підпільниками¹⁸. Характерною особливістю оприлюдненого в цих виданнях блоку архівних документів є його походження з архівів обласних управлінь СБУ.

Наочним свідченням міжнародного статусу проблеми стали електронні публікації документів до історії ОУН та УПА за 1944–1945 роки з Архіву Федеральної служби безпеки та Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ) на веб-порталі МЗС Російської Федерації, здійснені впродовж 2008–2009 років¹⁹. Стосовно опублікованих російським МЗС історичних джерел принагідно зауважимо, що фактично вони мають дуже опосередковане відношення саме до ОУН та УПА, особливо остання (третя) частина, що фактично є добіркою окремих актів Надзвичайної державної комісії з установаження і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів та їх пособників (ЧГК), які зберігаються у ГАРФ. Російські архівісти, по суті, довільно вибрали відомості про злочини людей з українськими прізвищами з числа поліцаїв, карателів, місцевих адміністраторів та ін., що містились у зібраних місцевими комісіями упродовж 1944–1945 років свідченнях. Щоб підкреслити увагу російської сторони до питань історії Українського національного руху Опору середини ХХ ст., достатньо згадати кілька документальних видань, здійснених російськими авторами: одне, цілком популярне, 1991 р., з публікацією 50 документів з неказаних джерел²⁰, та два, підготовлені впродовж останніх років за активної участі російського історика-публіциста А. Дюкова, – “Забытый геноцид” (документальна частина видання містить понад два десятки документів щодо т. зв. “Волинської різанини” 1943–1944 років) та “Повседневность террора” (публікація щоденних оперативних зведень Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВД ССРСР про активність українських націоналістів у лютому – червні 1945 р.)²¹. Нещодавно в Росії побачив світ двотомник “Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1945”, аносований як перше наукове видання в Росії, присвячене діяльності українських націоналістів, що містить більше 500 документів з архівів Російської Федерації, Німеччини, України, Білорусі,

Польщі²². Насправді значна частина збірника містить републіковані документи (лише за легендами їх понад 100, а насправді більше), у тому числі з нової серії “Літопису УПА”, радянських, російських та сучасних українських збірників. На канадську серію “Літопису УПА” немає жодних посилань, хоча там опублікована велика кількість джерел німецької та польської провенієнції. Першопублікації документів з архівів Президента, ФСБ, СВР, ЦА МО РФ, німецьких архівів мають велику історичну цінність, оскільки вводять до наукового обігу нові джерела з архівосховищ, доступ до яких не є вільним²³. Разом з тим їх інформаційна вартісність не завжди видається значною, адже упорядники свідомо і традиційно відбирали лише ті документи, які свідчили, на їх переконання, про “колаборацію” українських націоналістів, їхні “злочини” проти мирного населення.

Для позначення уваги до нашої теми з польського боку варто згадати ґрунтовну монографію Гж. Мотики “Українська партизанка”, яка, не будучи виданням документів, написана з використанням широкого кола джерел, насамперед з українських центральних, галузевих, регіональних архівів, а також архівів Російської Федерації, Білорусі і, зрозуміло, Польщі²⁴. Нарешті, останнім часом з’явилося і відповідне білоруське документальне видання – “ОУН–УПА в Беларусі”, до якого ввійшли ретельно дібрані під заявлену в передмові тему документи Національного архіву Республіки Білорусь, Держархіву Брестської області, Центрального архіву КГБ Республіки Білорусь, Архіву управління КГБ по Брестській області, а також Російського державного військового архіву (РГВА)²⁵.

Другий шлях поширення інформації про зміст наявних архівних джерел – створення і оприлюднення довідників та реєстрів документів (у тому числі електронних), баз даних архівних документів, тобто розкриття їх складу і змісту для майбутнього дослідження конкретних джерел дослідниками, ознайомлення з ними широкої громадськості.

Видається, що саме він є найбільш плідним для розв’язання поставленої проблеми, оскільки будь-яка тематична збірка документів не позбавлена суб’єктивізму, закономірно відбиває авторську позицію, корегується під заявлену спрямованість публікації, наражається на можливе звинувачення у приховуванні інших історичних документів, з певних причин відсутніх у ній. Натомість інформаційно-пошуковий довідник, підготовлений на належному академічному рівні, дозволяє об’єктивно і всебічно оприлюднити повне коло джерел, навіть тематичного спрямування, але без тієї селективності, що за визначенням є притаманною збірникові документів.

Спроби створення таких довідкових засобів здійснювалися вже з початку 1990-х років. Перша, дуже коротка й зі зрозумілих причин далеко не повна, інформація про архівні фонди з історії ОУН та УПА в одному архівосховищі – Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України – з’явилася 1992 р.²⁶ Стислий огляд документів УПА в усіх українських державних архівах був оприлюднений за два роки (і продубльований 1995 р.) в інформаційному виданні Інституту української археографії

та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ відомим знавцем цього питання А. Кентієм²⁷. Його, як першу ластівку в цьому напрямку досліджень, схвально зустріла і українська, й закордонна наукова спільнота.

Наступним кроком стала підготовка двох наших коротких анованих покажчиків архівних фондів повстанської провенієнції та партійно-радянських органів, які організували боротьбу з нею. Їхнє опрацювання здійснено у рамках діяльності створеної за рішенням Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА, зокрема її робочої групи істориків²⁸. Згаданим покажчикам притаманна значна вибірковість, адже в першому основний наголос був зроблений на виявлення документів, що походили від самої УПА як мілітарної організації, яка, навіть будучи створеною ОУН(Б) у межах виконання своїх політичних завдань, все ж виступала окремим чинником визвольних змагань українського народу в 40-х роках минулого століття. З метою концентрації уваги лише на таких документах довелося відмовитися від анування фондів крайового проводу ОУН на ЗУЗ, місцевих структур та органів Організації. Це створювало певні труднощі під час описування документів, оскільки іноді було дуже важко відокремити партійно-політичні директиви проводу ОУН(Б) від політичних і військово-організаційних матеріалів керівництва УПА. Автори покажчика виходили із завдань, поставлених перед Урядовою комісією з вивчення діяльності ОУН та УПА, а саме: ґрунтуючись на архівних документах, зробити об'єктивний висновок щодо участі УПА в Другій світовій війні. На наш погляд, дати відповідь на це питання мають допомогти передусім ті документи, які були створені у ході щоденного життя та боротьби тисяч козаків, старшин, провідників Української повстанської армії, тому до першого випуску ввійшли лише документи УПА, що відклались у фондах ЦДАВО, та “трофейні” документи з фондів ЦДАГО.

Другий випуск Анованого покажчика був присвячений розкриттю змісту радянських архівних фондів компартійного та партизанського походження. У ньому розглядалися документи, створені у протилежному, ворожому українським націоналістам таборі, – партійно-державними органами УРСР, які за завданням союзного центру організували військово-політичну боротьбу з ОУН та її збройною потугою – УПА. Проте на шляху здійснення аналізу цієї частини документальної спадщини визвольних змагань 40-х – початку 50-х років ХХ ст. виникли чималі труднощі як загального, світоглядного, так і спеціального, суто джерелознавчого характеру. Оскільки ці документи народилися в таборі найзапекліших супротивників національно-визвольного руху українського народу, зусилля яких були спрямовані на повне знищення озброєних загонів повстанців та українського руху взагалі, то відповідним негативним сприйняттям ОУН та УПА просякнуті всі без винятку партійно-радянські джерела. Згідно з ними повстанці заслуговують лише на одну характеристику: “українські націоналістичні банди”, пізніше навіть – “банди українсько-німецьких націоналістів”, а всі можливі контакти з ними зводяться до “боротьби з бандгрупами”, повного їх знищення як

агентів нацистів, тобто завершення “Великої вітчизняної війни” вже у радянському запіллі. Так само й серед відомостей про діяльність загонів УПА годі й шукати чогось іншого, крім фіксації “злочинів”, – списків партійно-радянських активістів, загиблих від рук “буржуазних націоналістів”, переліку спалених селищ та інших збитків, заподіяних ними. У політичних документах (постановах і рішеннях Політбюро ЦК КП(б)У, обкомів, райкомів КП(б)У, матеріалах партійних нарад та засідань) немає й натяку на усвідомлення природи, цілей та справжнього розмаху національно-визвольного руху, що охопив значну частину України, в якому брали безпосередню участь сотні тисяч людей, бодай якісь спроби порозуміння чи реальні кроки назустріч йому. Документи цієї категорії засвідчують виключно наміри компартійної влади фізично знищити своїх опонентів. Згодом, коли збройний опір повстанців став менш активним, така ж запекла і непримиренна боротьба з українським націоналізмом перемістилась у політико-ідеологічну сферу.

На жаль, через низку об’єктивних та суб’єктивних причин згадані покажчики не змогли охопити всіх дотичних до визначеної тематики фондів. Це стосувалося, насамперед, партійних документів (не опрацьованими залишилися кілька важливих описів ф. 1 ЦДАГО, обласні партійні фонди), радянських і державних джерел – фондів органів державної влади (від Верховної Ради УРСР, Раднаркому / Ради міністрів УРСР до місцевих рад та виконкомів). Поза довідниками залишилася група компартійних фондів держархівів східних та Чернівецької областей України, де також були виявлені документи щодо організації боротьби з ОУН та УПА. Нарешті, хронологічні межі згаданого довідника виявилися завузькими, оскільки лишився поза увагою початковий етап компартійної боротьби з українським національно-визвольним рухом на теренах Західної України за часів Другої світової війни, а саме – перша її “радянська” у вересні 1939 – червні 1941 років.

У рамках дослідницької діяльності тієї ж робочої групи істориків був підготовлений анований покажчик документів Галузевого державного архіву СБУ²⁹. До нього включено анотації на архівні документи з так званого фонду друкованих видань ОУН та УПА за 1944–1953 роки (ф. 13, спр. 372 та 376) – сформованих у першій половині 1960-х років архівістами КДБ УРСР машинописних збірників документів (посібників), що включали як “трофейні” видання ОУН та УПА, так і архівно-слідчі матеріали на заарештованих діячів українського національно-визвольного руху. Звичайно, такі збірники позначені певною ідеологічною спрямованістю, мали викривально-обвинувачувальний характер, доводили “злочинну діяльність і кримінальні методи роботи українських націоналістів”. Разом з тим, зібрані матеріали містять багато об’єктивної інформації, а тому мають непересічну наукову цінність. Значення цього покажчика посилюється й тим, що він став першою науково-довідковою публікацією документів з архівів колишніх радянських спецслужб. Утім, оприлюдненою виявилася лише незначна частина джерельного масиву з історії українських визвольних змагань, що досі зберігається

у галузевому архіві СБУ, а запланований другий випуск покажчика так і не побачив світ.

Згодом була захищена кандидатська дисертація В. Ковальчука, спеціально присвячена джерелам з історії ОУН та запілля УПА на північно-західних українських землях (Волинь та Полісся) у другій половині 1942 – на початку 1945 років³⁰. Вона містить ґрунтовний огляд принципів створення та змістовного наповнення повстанських документальних масивів, які зрештою перетворилися на архівні фонди ОУН та УПА, радянських органів та організацій, які боролися з Українським рухом Опору. Дисертація, як і написана за її матеріалами пізніша монографія³¹, звичайно, не були довідковими виданнями, але слід врахувати, що в них уперше оприлюднена суттєва інформація щодо видового складу й змісту архівних документів визначеної тематики.

Вагомим внеском у підготовку довідкової літератури з проблем діяльності УПА став спільний українсько-польський архівний інформатор “Волинь. Східна Галичина: 1943–1944”, виданий Держкомархівом України та Генеральною дирекцією польських архівів 2003 р.³² У ньому представлено інформацію про 24 фонди ЦДАВО, ЦДАГО, держархівів Волинської, Рівненської та Тернопільської областей. Польська сторона підготувала 130 описових статей про колекції 20 архівних установ, бібліотек, інших інституцій, що забезпечують зберігання архівних документів. Оскільки згадане видання планувалось як перший том серії довідників, до нього не потрапила значна частина відомостей, а саме: про архівні зібрання Галузевого державного архіву СБУ та його місцевих відділень, великих бібліотек, громадських зібрань (Центр досліджень визвольного руху) – з української сторони; фондів церковних архівів, бібліотек, деяких товариств – з польської. Загалом довідник вийшов недостатньо збалансованим як за обсягом (його польська частина істотно переважала українську), так і за змістом. Україна була представлена виключно фондами державних архівів, тобто офіційною документацією, зі зрозумілих причин – недостатньо повною та об’єктивною. Натомість польська сторона надала більш різноманітну інформацію: крім аналогічних матеріалів державних архівів, значну кількість спеціально зібраних свідчень поляків – очевидців подій на Волині і Галичині, відомості щодо організації допомоги втікачам, матеріали судових процесів над українськими націоналістами тощо. Але наявність саме таких відомостей, оприлюднених польською стороною, підвищує інформативну цінність довідника для досліджуваної нами теми.

У цьому контексті варто згадати й про запланований, але досі не здійснений проект створення банку даних “Джерела з історії УПА”, розпочатий у середині 1990-х років ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України, Головархівом України та видавництвом “Літопис УПА” (Канада). Проект був спрямований на вирішення якнайважливіших завдань – фронтальне виявлення, всебічне опрацювання та введення до наукового обігу абсолютно всіх документів і матеріалів з історії УПА та національно-визвольного руху в Україні в 1940–1950-х роках, і мав здійснюватись як складова частина

Національної архівної інформаційної системи “Архівна і рукописна Україніка”³³. На жаль, будь-яка інформація щодо сучасного стану здійснення цього проекту як електронної інформаційної бази даних наразі відсутня. Виконується лише археографічно-видавнича частина – публікація томів української (нової) серії “Літопис УПА”, про що ми вже згадували.

Такими виданнями на сьогодні, власне, вичерпується склад спеціальних довідників про архівні фонди і документи з історії українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. Певна інформація про фонди, в яких відбулася діяльність ОУН та УПА, міститься також у загальних і спеціальних довідкових виданнях, виданих останнім часом. Насамперед, це довідник “Архівні установи України”, Путівник ЦДАГО (інформація про ф. 1 – ЦК КПУ, керівні органи, відділи ЦК, матеріали з’їздів, конференцій, відділів ЦК, зокрема “особливого сектора”; ф. 7 – ЦК ЛКСМУ; фонди Українського штабу партизанського руху, партизанських штабів та з’єднань; ф. 57 – колекція документів з історії Комуністичної партії України, а також інші фонди)³⁴; Реєстр фондів ЦДАВО (компакт-диск); багатотомний “Реєстр розсекречених фондів державних архівів” тощо. Зокрема, у першому з томів цього видання представлено розсекречені дотичні фонди ЦДАГО, держархівів Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської областей³⁵. Зрозуміло, що подана там інформація є дуже стислою, узагальненою, орієнтованою на розкриття всього складу документів архіву та пошук лише на пофондовому рівні, і віднайти відомості про дотичні нашої темі документи у загальних довідниках дуже складно. Документальне видання “Архіви окупації” містить коротку інформацію про всі архівні фонди і колекції, у тому числі колекції мікрофільмів, пов’язані з подіями війни та окупації в Україні 1941–1944 років. Винятком стали лише фонди радянських органів влади й управління, що діяли до війни і були відновлені після звільнення території України, і тому “воєнні документи” складають лише їх інтегральну частину³⁶. Надзвичайної цінності згаданому виданню надають уперше оприлюднені комплексні відомості про склад і зміст фондів окупаційних органів (цивільної адміністрації, поліції безпеки та ін.), які практично ще не використані дослідниками через мовний бар’єр та бар’єр неінформованості (відсутність відомостей про них у каталогах та довідниках).

Наприкінці 2009 року побачив світ перший в історії української архівістики Путівник Галузевого державного архіву СБУ³⁷. Описові статті на фонди цього архіву засвідчують, що оперативно-каральна боротьба з ОУН та УПА впродовж кінця 1930–1950-х років віддзеркалилася різною мірою практично в усіх його фондах: від нормативно-розпорядчих документів НКГБ, НКВД, МГБ, МВД і КГБ до документації інспекцій, управлінь, особливих відділів, насамперед повоєнного управління боротьби з бандитизмом, у фондах кримінальних справ, в оперативно-статистичній звітності, а також у колекційних (“трофейних”) збірках галузевого архіву. Публікація такого путівника для розкриття нашої теми є непересічним явищем. На жаль, розміщена там інформація охоплює виключно фонди центрального галузевого

архівосховища. Відомості про склад і зміст документів архівних (інформаційно-архівних) підрозділів обласних управлінь СБУ досі залишаються для широкої громадськості невідомими. Лише деяка інформація зі складу їхніх фондів, переважно стосовно західного регіону, а також обласних управлінь СБУ Житомирської, Сумської та Чернівецької областей, була опрацьована та оприлюднена місцевими науковцями і краєзнавцями³⁸.

З огляду на зазначене нині постає проблема створення повноцінного спеціального довідника про архівні фонди і документи, а також інші дотичні матеріали й джерела, що відбивають історію українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. і зберігаються в архівах різних держав (як в електронній формі, так і у вигляді книжкового видання). Очевидно, що він має максимально охопити всі фонди (як національно-повстанської провєнієнції, так і широке коло дотичних фондів та колекцій) усіх державних архівів незалежно від їх галузевого підпорядкування. Також є потреба представити у довіднику інформацію про склад і зміст фондів з архівосховищ не лише України, а й Росії, Польщі, Німеччини.

Окрема тема – архівні фонди громадських організацій національного спрямування, приватні архіви діячів ОУН, УПА та їхніх нащадків в Україні і за кордоном, які теж мають бути представлені на сторінках такого довідника. Широко відомий Архів ОУН у Києві, джерелознавчий огляд якого здійснив Ю. Черченко. Він визначив це документальне зібрання як найбільший недержавний архів, що зберігає документи українського національно-визвольного руху ХХ ст.; причому там є документи єдиної ОУН до 1940 року включно, а далі – документи мельниківської ОУН³⁹. Громадський Центр досліджень визвольного руху повідомляє на своєму сайті, що володіє унікальним архівом документів, які висвітлюють діяльність ОУН та УПА, а також фоно- та відеосвідченнями. Окремим структурним підрозділом Архіву ЦДВР є фотоархів. Цікавими фондами архіву є збірки документів голів Проводу ОУН М. Лебеда та Я. Стецька, а також останнього Головного командира УПА В. Кука⁴⁰. Перший з цих архівів має непросту історію, адже тривалий час його навіть уважали втраченим. Лише нещодавно його виявили серед документів корпорації “Пролог”, і завдяки зусиллям відомого дослідника історії УПА П. Содоля 2007 р. передали в Україну – до Центру досліджень визвольного руху⁴¹. На жаль, з усіх названих фондів і колекцій ЦДВР широко доступним на сьогодні є лише опублікований у 46-му томі канадської серії “Літопису УПА” т. зв. “Архів Запорозжя” – документи низової клітини СБ ОУН на Бережанщині, що зберігалися у двох бідонах, закопаних в околицях селищ Пліхів та Краснопуца і віднайденіх 1991 р., що нині значною мірою розпорошені. Лише частина з них після тривалого зберігання у Тернопільському крайовому братстві ОУН–УПА “Лисоня” 2006 р. потрапили до ЦДВР. Там оригінали документів були приєднані до фонду “Служба безпеки ОУН”, а копії – передані видавництву “Літопис УПА” для публікації⁴².

Частина з таких збірок, що створилися або зберігалися в українській діаспорі США, Канади та інших країн, упродовж останнього часу надійшла з-за кордону в Україну. Зокрема, це колекція документів одного з видавців “Літопису УПА” Є. Штендери, нині передана до ЦДАВО. Її основу складають документи про багаторічну роботу фондоутворювача в редакції “Літопису УПА”, його співпрацю з Товариством колишніх вояків УПА в ЗДА та Канаді, Товариством “Холмщина”, окремими діячами українського національно-визвольного руху. У колекції відклалися також агітаційно-пропагандистські та інформаційні матеріали національного збройного підпілля в Україні, частина архіву (у копіях) командира ВО “Сян” М. Онишкевича, спогади учасників національно-визвольного руху, щоденники та хроніки повстанських загонів, автобіографічні та меморіальні матеріали (зокрема, списки загиблих вояків УПА). Такі збірки та колекційні зібрання потребують обов’язкового включення до нового довідника.

Серед змістовних колекцій архівних документів аналогічної тематики, які перебувають за кордоном, заслуговує на згадування колекція редактора і видавця “Літопису УПА” П. Потічного, що зберігається в Університеті Торонто (Канада) під офіційною назвою “Колекція П. І. Потічного з історії повстанської та антиповстанської боротьби в Україні / The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. 1941–1954”. Вона складається з оригіналів, копій, у тому числі мікрофільмів, документів з польських, німецьких, російських архівів, оригінальних матеріалів місії УПА в Німеччині, неопублікованих спогадів учасників національно-визвольного руху тощо⁴³.

Наявна джерельна база вивчення української національно-визвольної боротьби 1939–1956 років на сьогодні є достатньо широкою і репрезентативною. Вона безумовно потребує комплексного об’єктивного дослідження, розкриття її складу та змісту, оприлюднення у вигляді збірників документів та довідників. Видані до сьогодні як спеціальні джерелознавчі публікації, так і праці із загальної історії ОУН та УПА поки не представляють її в усьому розмаїтті і комплексі, навіть якщо говорити про склад українських архівосховищ і документальних зібрань. Тому очевидною є потреба у всебічному розкритті її складу та змісту, створенні фахового джерелознавчого дослідження та формалізовано-уніфікованому описуванні всіх документальних зібрань цієї тематики.

¹ Указ Президента України від 23 січня 2009 р. № 37 “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/8851.html>

² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2009 р. № 1560-р “Про затвердження плану заходів з оприлюднення та вивчення розсекречених

архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом ХХ ст., політичними репресіями та голодоморами в Україні” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1560-2009-%F0&myid=dCCMfOm7xBWMUF8EZiePnC3XHI4Fos80msh8Ie6>

³ Див.: Концепція Державної цільової національно-культурної програми “Електронний архів національної пам'яті України”: Проект // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2008. – № 4. – С. 5–11.

⁴ *Motyka Grz.* *Ukraińska partyzanka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* – Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 19.

⁵ *Курило Т., Химка І.* Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // Україна модерна. – Ч. 13(2), 2008: Війна переможців і переможених. – К.: Критика, 2008. – С. 252–265.

⁶ Оpubлікована лише значно застаріла бібліографія: Див.: *Здіорук С. І., Гриневич Л. В., Здіорук О. І.* Показчик публікацій про діяльність ОУП та УПА (1945–1998). – К., 1999. – 123 с.; *Лисенко О. Є., Марущенко О. В.* Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний показчик публікацій 1998–2002 років. – К., 2002. – 201 с.

⁷ Стислу характеристику цього видання див.: *Потічний П., Посівнич М.* Літопис УПА – документована історія // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Зб. 11. – С. 250–254.

⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА / Редакційна рада: Я. Дашкевич, В. Лозицький, Р. Пиріг, П. Потічний, П. Сохань, О. Рубльов, М. Ріпецький, Є. Штендера, Г. Боряк, Б. Іваненко. – К.; Торонто, 1995. – 482 с.;

Літопис УПА. – Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Редакційна рада: М. Ріпецький, Л. Яковлева, Ю. Шаповал, Є. Штендера, Г. Боряк, Б. Іваненко. – К., Торонто, 1999. – 724 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. Документи і матеріали / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), Г. Боряк, Я. Дашкевич, В. Лозицький, Р. Пиріг, О. Пшенніков, М. Ріпецький, Ю. Шаповал. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., Торонто, 2001. – 647 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Том 4. Кн. 1: 1943–1945: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Документи і матеріали / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2002. – 598 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Том 5. Кн. 2: 1946–1947: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. / Редакційна рада: П. Сохань (співголова),

П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2003. – 576 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Том 6. Кн. 3: 1948: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1948 / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2003. – 514 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Том 7. Кн. 4: 1949–1959 / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2003. – 718 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали / Редакційна рада: С. Богунов, Р. Пиріг, П. Потічний, П. Сохань, Л. Фугала, Ю. Шаповал, Г. Боряк, В. Лозицький. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2005. – 1334 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упорядн.: О. Ішук, С. Кокін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2007. – 912 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали / Упорядн.: С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2009. – 831 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упорядн.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2007. – 848 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. Документи і матеріали. Кн. 1 / Упорядн.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2007. – 831 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 13: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. Документи і матеріали. Кн. 2 / Упорядн.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2009. – 1232 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14: УПА та запілля ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи. Упорядн.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2010. – 640 с.;

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН та УПА. – Кн. 2: 1945–1954. Співголови редколегії: П. Сохань, П. Потічний. Упорядн.: С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – К., Торонто, 2011. – 840 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954. Упорядн.: В. Огородник, В. Ковальчук. – К., Торонто, 2011. – 1024 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17: Осип Дяків – “Горновий”. Документи і матеріали. Упорядн. В. Мороз. – К., Торонто, 2011. – 1016 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Упорядн. В. Іванченко, О. Пагіря. – К., Торонто, 2011. – 1160 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали. Упорядн. Д. Проданик. – К., Торонто, 2012. – 784 с.

⁹ Літопис УПА. Основна серія. – Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 1. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1990. – 256 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 2: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1989. – 256 с.;

Літопис УПА. Основна серія. Т. 3: Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. Кн. 1. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1978. – 272 с.;

Літопис УПА. Основна серія. Т. 4: Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. Кн. 2. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1989. – 288 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників: Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1984. – 312 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – червень 1944. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, Т. Гунчак. – Торонто, 1980. – 320 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 7: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2: Червень 1944 – квітень 1945. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1983. – 272 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 1: 1944–1945. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1983. – 256 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 2: 1946–1948. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1982. – 535 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 3: 1949–1952. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1984. – 424 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 11: Тернопільщина. Список упавших героїв української революції. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1985. – 248 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1989. – 352 с.;

- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 13: Перемищина: Перемиський курінь УПА. – Кн. 1: Денники відділу “Бурлаки” (Ударники 4, 94 а). Ред. П. Потічний, С. Штендера. – Торонто, 1986. – 370 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 14: Перемищина: Перемиський курінь УПА. – Кн. 2: Денники сотні “Крилячі” (Ударники 6, 96 а). Ред. П. Потічний, С. Штендера. – Торонто, 1987. – 262 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 15: Гімбельрайх К. Спогади командира відділу особливого призначення. Ред. С. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1987. – 266 с.
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України. Ред. С. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1987. – 608 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 17: Англомовні видання українського підпілля. Ред. С. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1988. – 192 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 18: Група УПА “Говерля”. – Кн. 1: Звіти та офіційні публікації. Ред. С. Штендера, П. Потічний, П. Содоль. – Торонто, 1990. – 328 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 19: Група УПА “Говерля”. – Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Ред. С. Штендера, П. Потічний, П. Содоль. – Торонто, 1992. – 357 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 20: Показчик до “Літопису УПА”. – Кн. 1: 1–19 томи. Ред. С. Штендера, П. Потічний, С. Шпак. – Торонто, 1994. – 524 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 21: УПА в світлі німецьких документів. – Кн. 3: Червень 1941 – травень 1943. Ред. С. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1991. – 271 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 22: УПА в світлі польських документів. Кн. 1: Військовий суд оперативної групи [“Вісла”]. Ред. С. Штендера, П. Потічний, С. Місило. – Торонто, Львів, 1992. – 626 с.
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 23: Медична опіка в УПА. Ред. С. Штендера, П. Потічний, М. Ріпецький. – Торонто, 1992. – 480 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 24: Ідея і чин. Орган проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу. Ред. С. Штендера, П. Потічний, Ю. Майвський. – Торонто, 1995. – 592 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 25: Пісні УПА. Ред. С. Штендера, П. Потічний, З. Лавришин. – Торонто, 1996. – 556 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 4: Документи і спогади. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2001. – 658 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 27: Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади. Ред. С. Штендера, П. Потічний, Г. Петренко. – Торонто, 1997. – 279 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 28: Савчин М. (“Марічка”). Тисяча доріг. Спогади. Ред. П. Потічний, С. Штендера. – Торонто, 1995. – 600 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 29: Герасимів І. (“Палій”). З юнацьких мрій – в ряди УПА. Ред. С. Штендера, П. Потічний, С. Голяш, І. Тимочко-Камінська. – Торонто, 1999. – 336 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 30: Стебельський (“Хрін”), Конопадський О. (“Острроверха”). Крізь сміх заліза. Хроніки. Ред. С. Штендера, П. Потічний. – Торонто, Львів, 2000. – 552 с.;

- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 31: УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”, 1943–1947. Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, 2001. – 324 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 32: Медична опіка в УПА. – Кн. 2. Ред. П. Потічний, М. Ріпецький. – Торонто, 2001. – 581 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й [“Лемко”]. Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, Львів, 2001. – 900 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 34: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти. Документи. Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, Львів, 2002. – 974 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 35: Показчик до “Літопису УПА”. – Кн. 2: 21 – 34 томи, 1 – 3 томи Нової серії, 1 – 3 томи “Бібліотеки”, “Повстанські могили”. Ред. П. Потічний, С. Шпак. – Торонто, Львів, 2002. – 870 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 36: Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. П. Потічний, М. Горбаль. – Торонто, Львів, 2002. – 1058 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 37: Лико І. На грані мрії і дійсності (спогади підпільника). Терефенко М. На грані двох світів (спогади). Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, Львів, 2002. – 644 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 38: Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в радянських документах. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2002. – 430 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2003. – 1058 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачивщина, Томашівщина та Ярославщина (Документи і матеріали). Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2004. – 600 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 41: Кирило Осьмак – Президент Української Головної Визвольної Ради. Ред. П. Потічний, Н. Осьмак. – Торонто, Львів, 2004. – 883 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 42: “Літопис УПА” – історія. Документи і матеріали. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2005. – 617 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 / Упорядн., передмова П. Потічний. – Кн. 1. – Торонто, Львів, 2006. – 1334 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 / Ред. П. Потічний. – Кн. 2. – Торонто, Львів, 2006. – 1290 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА. Ред. П. Потічний, М. Посівнич. – Торонто, Львів, 2007. – 576 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 46: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 / Ред. П. Потічний. – Кн. 3. – Торонто, Львів, 2007. – 842 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 47: Підпільна пошта України. Ред. П. Потічний, З. Боровець. – Торонто, Львів, 2009. – 328 с.;
- Літопис УПА. Основна серія. – Т. 48: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Ред. П. Потічний, М. Шмігель. – Торонто, Львів, 2010. – 864 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 49: Тернопільщина: “Вісті з терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950. – Кн. 1: 1943–1947. Ред. П. Потічний, М. Посівнич, І. Гомзяк. – Торонто, Львів, 2010. – 832 с.;

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 50: Тернопільщина: “Вісті з терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950. – Кн. 2: 1948–1950. Ред. П. Потічний, І. Гомзяк. – Торонто, Львів, 2010. – 1240 с.

¹⁰ Див. згадані томи Основної серії Літопису УПА: Тт. 43, 44.

¹¹ Докладнішу інформацію див.: *Папакін Г.* “Озернянський архів” – нові джерела до історії українського руху Опору // *Архіви України.* – 2005. – № 1–3 (256). – С. 513–515.

¹² Існують інші оцінки археографічного рівня цього видання. Зокрема, В. Жилюк стверджує: “більшість його томів підготовлена з нехтуванням правилами видання історичних документів”, через що, на її думку, і з’явилася потреба в новій серії “Літопису”. Див.: *Жилюк В. М.* Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Авторефер. дис.... к. і. н. – Львів, 2008. – С. 7.

¹³ Див. рецензію на серію: *Кучер В.* Корпусна публікація документів ЦДАГО України з історії національно-визвольної боротьби 40–50-х рр. ХХ ст. // *Архіви України.* – 2005. – № 1–3. – С. 570–578.

¹⁴ *Козлов В. П.* Основы теоретической и прикладной археографии. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 158.

¹⁵ Бастіон і Батурин. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачивщині та Томашівщині в рр. 1944–1947: Документи і матеріали / (Серія “Архів Закерзоння”. – Т. 1) / Упорядн. М. Іваник, М. Бохно. – Львів: Вид. Львівської політехніки, 2012. – 628 с.

¹⁶ ОУН в 1941 році: Документи. Ч. 1 / Упорядн.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 336 с.;

ОУН в 1941 році: Документи. Ч. 2 / Упорядн.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 281 с.;

ОУН в 1942 році: Документи. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 243 с.;

ОУН і УПА в 1943 році: Документи. Упорядн. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України, 2008. – 347 с.;

ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Упорядн.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України, 2009. – 292 с.;

ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2. Упорядн.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України, 2009. – 256 с.

¹⁷ *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Вид. “Дніпро”, 1996. – 210 с.; *Його ж.* Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Укр. видавн. спілка, 2000. – 200 с.; *Його ж.* Поляки на Волині у роки Другої світової війни: документи з українських архівів і польські публікації. – К.: Українська видавн.

спілка, 2003. – 576 с.; *Його ж.* Український здвиг: Закарпаття. 1939–1947. – К. : Українська видавн. спілка, 2004. – 840 с.; *Його ж.* Український здвиг: Волинь. 1939–1955. – К.: Українська видавн. спілка, 2005. – 840 с.; *Його ж.* Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955. – К.: Українська видавн. спілка, 2005. – 836 с.; *Його ж.* Тавруючи визвольний прапор: Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. – Вид 2-е, доп. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – 184 с.; *Його ж.* Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. 2-е вид., доп. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. – 200 с.

¹⁸ Див.: Реабілітовані історією. Волинська обл. – Кн. 1. – Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – 976 с.; Реабілітовані історією. Дніпропетровська обл. – Кн. 1. – Дніпропетровськ: Вид. “Монолит”, 2010. – 880 с.; Реабілітовані історією. Житомирська обл. – Кн. 5. – Житомир: Вид. “Полісся”, 2011. – 796 с.; Реабілітовані історією. Закарпатська обл. – Кн. 2. – Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2004. – 310 с.; Реабілітовані історією. Львівська обл. – Кн. 1. – Львів: Астролябія, 2009. – 768 с.; Реабілітовані історією. Миколаївська обл. – Кн. 3. – К., Миколаїв : ПП “Вид. “Світогляд”, 2007. – 656 с.; Реабілітовані історією. Полтавська обл. – Кн. 1. – К., Полтава: АСМІ, 2009. – 432 с.; Реабілітовані історією. Рівненська обл. – Кн. 1. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2006. – 578 с.; Реабілітовані історією. Рівненська обл. – Кн. 2. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2010. – 578 с.; Реабілітовані історією. Тернопільська обл. – Кн. 1. – Тернопіль: “Збруч”, 2008. – 728 с.; Реабілітовані історією. Тернопільська обл. – Кн. 2. – Тернопіль: ТЗОВ “Тернограф”, 2012. – 864 с.; Реабілітовані історією. Хмельницька обл. – Кн. 1. – Хмельницький, 2008. – 934 с.; Реабілітовані історією. Чернівецька обл. – Кн. 1. – Чернівці: Чернівецьке обласне відділення пошуково-видавничого агентства “Книга Пам’яті України”, 2007. – 960 с.; Реабілітовані історією. Чернігівська обл. – Кн. 2. – Чернівці: РВК “Деснянська правда”, 2020. – 710 с.

¹⁹ Див.: Деятельность ОУН-УПА. Из документов НКВД-МГБ СССР. Рассекречено в 2008 г.: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/8069d21d3aa78d45c325745800262453?OpenDocument>;

Деятельность ОУН-УПА. Часть 2: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/f87bea67a169ef49c325747200382757?OpenDocument>;

Представленные Госархивом Российской Федерации документы, свидетельствующие о сотрудничестве националистических формирований на Украине в годы Второй мировой войны с нацистами и их злодеяниях. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/5919e8082ae6094dc3257589002fbc1c?OpenDocument>

²⁰ Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы / Ред. коллегия: В. И. Масловский, А. И. Мартынюк, А. В. Пискорский и др. – М.: “Универсум”, 1991. – 157 с.

²¹ Забытый геноцид: “Волынская резня” 1943–1944 годов. Документы и исследования / Сост. А. Дюков. – М.: Алексей Яковлев, 2008. – 144 с.; Повседневность террора: Деятельность националистических формирований в западных регионах СССР. – Кн. 1: Западная Украина, февраль – июнь 1945 г. / Сост. А. Дюков и др. – М.: Фонд “Историческая память”, 2009. – 232 с.

²² Інформація о сборнике документов “Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1945” (т. 1–2). [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.rusarchives.ru/archives.ru/press/sbornik-documents-oun-i-ura.shtml

²³ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы в 2-х томах. – Т. 1: 1939–1943. – М.: РОССПЭН, 2012. – 880 с.; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы в 2-х томах. – Т. 2: 1944–1945. – М.: РОССПЭН, 2012. – 1168 с.

²⁴ *Motyka Grz.* Ukraińska partyzanka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – 724 S.

²⁵ ОУН–УПА в Беларуси. 1939–1953. Документы и материалы / Сост. В. И. Адамушко, И. А. Валахович, В. И. Гуленко и др. – Минск: “Вышэйшая школа”, 2011. – 528 с.

²⁶ *Кагуї П.* Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України // Україна в минулому / АН України. Інститут української археографії. Львівське відділення. – К.; Львів, 1992. – Вип. 3. – С. 7–9.

²⁷ *Кентій А.* Джерела з історії ОУН–УПА у фондах державних архівів України / Документи з історії національно-визвольного руху в Україні ХХ ст. // Інформаційний бюлетень. 2-е вид., виправлене. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 18–22.

²⁸ Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. – К., 1999. – Вип. 1: Анотований покажчик фондів УПА (1942–1946) / Упор. Г. Папакін, О. Вовк, З. Яцишин. – 60 с.; Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України (1941–1957). – К., 2000. – Вип. 2: Анотований покажчик фондів партійних органів УРСР, в яких відбулася боротьба з УПА / Упор. Г. Папакін. – 48 с.

²⁹ *Кокін С. А.* Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Вип. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 214 с.

³⁰ *Ковальчук В. С.* Джерела з історії мережі ОУН(б) і Запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку 1945 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2005. – 19 с.

³¹ *Ковальчук В.* Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944). – Літопис УПА: Бібліотека. – Т. 7. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – 467 с.

³² Волинь. Східна Галичина: 1943–1944: Путівник по польських та українських архівних джерелах / За ред. Д. Наленч та Г. Боряка. – Т. 1. – Варшава, Київ, 2003. – 286 с.

³³ Див.: *Сохань О. В.* Автоматизований банк даних “Джерела з історії УПА” як складова частина Національної архівної інформаційної системи “Архівна та рукописна Україніка”: національна зведена система документальної інформації” // Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка”: 36.

наук. праць. – Вип. 1: Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. – К., 1996. – С. 144–147.

³⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник. – К., 2001. – 496 с.

³⁵ Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархівний путівник. – Т. 1: Розсекречені фонди центральних державних архівів України. – Кн. 1. – К., 2009. – С. 24–26; Т. 2: Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівах областей України, міст Києва і Севастополя. – Кн. 1–2. – К. 2009.

³⁶ Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Маковська Н. В. – К.: Вид. дім “КМА”, 2006. – С. 32.

³⁷ Галузевий державний архів СБУ: Путівник / Автори-упор. В. М. Даниленко (відп. упор.) та ін. – Харків: Права людини, 2009. – 136 с.

³⁸ Наприклад, див.: *Фостій І.* Діяльність ОУН на Буковині // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – С. 454–471; тут оприлюднена вагома інформація про переслідування діячів ОУН після радянської окупації Буковини 1940 р. за фондами регіонального підрозділу СБУ з таким посиланням: ДА СБУ, Чернівці; *Жилюк В. М.* Вказана праця. – С. 11; ОУН–УПА на Сумщині: Т. 1. / Упоряд.: Іванущенко Г. М. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2006. – 156 с.; ОУН–УПА на Сумщині: Т. 2. / Автор-упорядник Іванущенко Г. М. – Суми, 2009. – 232 с. та ін.

³⁹ *Черченко Ю.* Архів ОУН у Києві // Український археографічний щорічник. – 2007. – Вип. 12. – С. 25–31.

⁴⁰ Центр досліджень визвольного руху: Про Центр: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/content/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80>

⁴¹ Див.: *В'ятрович В.* Друга українсько-польська війна 1942–1947. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – С. 25–26.

⁴² *Потічний П.* Боротьба з агентурою. Книга третя // Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН на Тернопільщині. 1946–1948 / Літопис УПА. Основна серія. – Т. 46. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2007. – С. 7–8.

⁴³ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. A Preliminary Guide to the Collection. [Electronic resource]. <http://www.library.utoronto.ca/fisher/collections/findaids/potichnyj332.pdf>

**2. ІСНУЮЧІ СХЕМИ
КЛАСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ
З ІСТОРІЇ ОУН та УПА**

Проблема повного та комплексного висвітлення джерельної бази українських визвольних змагань середини ХХ ст. логічно висуває на перший план питання детальної класифікації всіх дотичних історичних джерел – як тих, що походять з середовища ОУН та УПА, так і тих, що віддзеркалюють діяльність українського національно-визвольного руху тією або іншою мірою і походять з ворожих українському націоналізмові таборів.

Упродовж усього періоду вивчення українських визвольних змагань середини ХХ ст. ученими було створено декілька схем класифікації дотичних історичних джерел. На жаль, жодна з них не стала загальноновизнаною і повсюдно вживаною. Повністю погоджуємося з думкою В. Ковальчука, що “тема класифікації джерел ОУН і УПА в українському джерелознавстві розроблена недостатньо”¹. Зупинимося лише на найрепрезентативніших, з нашої точки зору, адже головним критерієм досконалості й зручності схеми класифікації виступає для нас її здатність представити всі наявні джерела в комплексі та за окремими тематичними групами.

Заслуговує на спеціальне згадування найперша, доволі схематична, класифікація джерел з історії ОУН та УПА, здійснена П. Кагуєм на початку 1990-х років. Автор назвав виділені ним групи джерел тематичними, хоча насправді вони, скоріше, хронологічно-тематичні: “три великі групи: а) з історії ОУН (до утворення УПА); б) матеріали Українського Державного Правління (далі – УДП) [кінця червня – початку липня 1941 р. – Авт.]; в) історія УПА та документи ОУН з часу утворення УПА”. До першої групи він відніс такі документи: “переписка керівництва (як правило, зашифрована), інструкції, розпорядження, звіти, статті тощо”. Другу він, хоч і визнав незначною за обсягом, але поділив ще на три класи: “1. Чернетки документів, документи УДП, зокрема, розпорядження, призначення на державні посади. Деякі з них завірені власноручним підписом Ярослава Стецька та печаткою УДП; 2. Рішення, резолюції зібрань сільських та міських громад в підтримку влади УДП; 3. Матеріали з діяльності адміністрації УДП в окремих містах (зокрема, в Житомирі), районах”. Нарешті, джерела з історії УПА були класифіковані таким чином: “накази, розпорядження, інструкції, звіти керівників різних підрозділів УПА, котрі, у свою чергу, поділяються на організаційні, політичні, вишкільні, інформаційні, господарсько-фінансові, санітарні тощо. Досить багато різних заяв за підписами командування УПА, проводу ОУН”². Нагадаємо, що автор здійснив свою класифікацію за фондами лише одного архіву та виключно оунівської провенієнції і не претендував на узагальнення всього комплексу документації з історії українського національно-визвольного руху 1939–1956 років. Загалом, як для першої спроби, класифікація видається вдалою; особливо ж слід урахувати пильну увагу дослідника до джерел з історії Українського державного правління кінця червня – початку липня 1941 р., жоден інший науковець ані до, ані після нього не вважав за доцільне виділити їх як окрему групу документів.

Наша дуже узагальнена й приблизна схема класифікації джерел з історії ОУН та УПА, оприлюднена в анотованих покажчиках, виділяє дві великі категорії документів за принципом їх походження:

1) Документи самої ОУН та УПА (архіви центральних і місцевих провідів ОУН, окремих організацій, з'єднань та окремих загонів УПА). Зокрема, це документи власне ОУН та УПА щодо створення й діяльності української збройної сили: організаційно-розпорядчі матеріали, політично-пропагандистські документи осередків ОУН, різноманітні матеріали референтур СБ, поточне діловодство та листування відділів УПА; сюди ж ми віднесли документи повстансько-партизанської провенієнції, які відклалися в інших фондах (зокрема, партійних та радянських партизанських)³;

2) Документи органів, установ та організацій, що здійснювали боротьбу з українським національно-визвольним рухом. Це матеріали радянських партійно-державних, карально-репресивних та військових органів (у тому числі партизанських формувань), в яких відбилася боротьба проти УПА в усіх її аспектах: політичному, економічному, державному (зокрема, військовому й репресивному), ідеологічному тощо⁴. Сюди ж віднесено й документи, що віддзеркалюють політику окупаційної німецької влади щодо українських повстанців у різних зонах окупації, їхнє збройне протистояння в 1942–1943 роках, намагання встановити контакти, порозумітися з керівництвом українського національно-визвольного руху і використати його проти радянських військ напередодні їх вступу на терени України. Не можна оминати увагою й документів, створених ще однією стороною цього збройного конфлікту – польськими підпільними політичними та військовими організаціями, згодом – державними органами ПНР, які постійно вели боротьбу з УПА практично на всіх етапах її існування.

Усередині таких груп можлива й потрібна внутрішня класифікація за рівнем самих установ, їх підпорядкованості, номінальною, географічною, предметно-тематичною та іншими ознаками.

В. Ковальчук, який захистив джерелознавчу дисертацію з історії діяльності ОУН та УПА на Волині й Поліссі в 1941–1944 роках, також виділив дві загальні групи архівних документів:

1) Джерела, що були створені діловодною мережею ОУН(Б) і запілля УПА за такою схемою – розпорядча (16 видів), звітна (11 видів) та внутрішньогалузева (23 види) документація, з виділенням усередині кожної групи окремо політичних та господарських матеріалів;

2) Радянські документи, до яких він відніс документацію партизанських загонів та з'єднань, республіканського та обласних штабів партизанського руху, органів КП(б)У, репресивно-каральних та контррозвідувальних органів.

Монографія згаданого автора, яка вийшла друком уже після захисту ним дисертації, містить окремий розділ щодо документаційних процесів в УПА та структурах ОУН(Б). Там він, наголошуючи на суворій регламентації діловодства українських повстанців, поділив увесь комплекс документів, які відклалися внаслідок діяльності на ПЗУЗ мережі ОУН(Б) та запілля УПА, на

три групи: “розпорядчі, звітні документи, а також “внутрішня” документація різних ланок мережі”⁵, з подальшою докладною характеристикою кожної. У спеціальній статті, присвяченій класифікації джерел з історії ОУН(Б) та запілля УПА 1943–1944 років В. Ковальчук наводив таку схему: “... розпорядчі, звітні та внутрішньогалузеві документи. Осібно стоять агітаційно-пропагандивні матеріали та ділове листування (грипси)”.

До першої групи автор включив такі різновиди документів (за наступною спільною ознакою – “є чітко визначена наказова (регулятивна) частина”): “інструкції, взірці, формуляри, накази, розпорядження, узгіднення, повідомлення та призначення”. До другої – “інформації, вістки, повідомлення, відомості з терену, списки, реєстри, відомості і щоденники”. Визначальним для такої категорії для В. Ковальчука була чітка періодичність і адресування “діловим зверхникам”. Третю категорію виокремлено за таким принципом: “регулювала вужче коло питань і виключно в рамках вертикалі тієї чи іншої референтури – політичної, організаційно-мобілізаційної, господарської і т.д.”. Сюди ж віднесено й документи СБ ОУН⁶. До специфічної категорії агітаційно-пропагандивних матеріалів потрапили “вишкільні документи, програми визначення свят, реферати, вказівки для промов, промови, комунікати, листівки, брошури тощо”, що сприймається нами як досить еkleктичне поєднання документів абсолютно різного характеру. Комунікати віднесено до компетенції СБ, хоча відомо, що цей орган видавав такі оповіщення лише специфічного змісту – про покарання “ворогів визвольного руху”. Листування членів ОУН(Б) та учасників УПА виділено через його специфіку: “містить менший відсоток тенденційності, якщо порівнювати з іншими організаційними документами, адже їх не треба було зберігати, оприлюднювати серед широкого кола осіб, копіювати, обліковувати і таке інше”. Водночас автор закликає ставитися до них з обережністю, адже частина післявоєнних грипсів була сфальшована МГБ УРСР.

Така схема (підкреслюю, на сьогодні – єдина), яка має на меті класифікацію всієї документальної спадщини ОУН та УПА на теренах Волині й Полісся за другу половину 1943 – першу половину 1944 років, зі зрозумілих причин не є цілком досконалою, прийнятною для абсолютно всіх документів повстанської провенієнції. Цьому перешкоджає низка об’єктивних і суб’єктивних причин. Перша з них – регіональна та часова обмеженість дослідженої джерельної бази. Принципова зосередженість автора лише на документах повстанського походження призвела до нехтування документальними масивами, створеними радянською, німецькою та польською сторонами, які відігравали активну роль у подіях воєнного часу. Вони залишили багато інформації щодо активності ОУН та УПА, зокрема і на північно-західних українських землях. Частина цієї інформації є віддзеркаленою – цитування та вміщення текстів повстанських наказів, розпоряджень, листів тощо. Нарешті, серед партійних, партизанських, військових, “чекістських” фондів наявні і просто “трофейні” документи, вилучені у повстанців, перехоплені внаслідок “оперативних ігор”. Не охоплює оприлюднена схема і всієї сукупності

документів повстанської провенієнції, насамперед директивного, організаційно-розпорядчого, вишкільного, фінансово-господарського характеру (наприклад, навіть не згадано про бофони). Певна неузгодженість спостерігається у принципах групування. Хіба розпорядчі та звітні документи не мали внутрішнього характеру? Адже їхніми адресатами були виключно членство ОУН та козаки УПА. Назовні виходили лише ідеологічні, політичні, агітаційні, оповіщувальні документи. Ділове листування далеко не вичерпується грипсами, а наведені дослідником аргументи (“їх не треба було зберігати, оприлюднювати серед широкого кола осіб, копіювати, обліковувати і таке інше”) не переконують в його “осібності”.

У своїх останніх працях В. Ковальчук повністю відійшов від окресленої вище структури повстанських джерел і почав використовувати абсолютно іншу схему класифікації документації ОУН та УПА. В її основу покладено перелік різновидів державних документів Війська Запорозького (Гетьманщини) XVIII ст.: директивно-розпорядчі, виконавчі, обліково-статистичні, оповіщувальні, процесуально-вирокові, персонально-ділові документи⁷. Таким чином, остання класифікаційна схема, застосована В. Ковальчуком для оприлюднення документів ОУН(Б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” за серпень 1942 – грудень 1943 років, є такою:

- директивно-розпорядча документація: накази, інструкції, формуляри, вірці, зарядження, ділові листи;
- виконавча документація: звіти, інформації, відомості з теренів, огляди подій, денники, вістки, випадки, загальні зауваження;
- засвідчувальна документація: розписки, посвідки, посвідчення;
- обліково-статистична документація: відомості, реєстри, списки, плани, запотребування, квіти (поквітування);
- слідча документація: протоколи;
- оповіщувальна документація: комунікати, повідомлення, зголошення, запрошення, призначення;
- процесуально-вирокова документація: акти, присуди;
- персонально-ділова документація: супровідні листи.

На жаль, будь-якої аргументації на користь саме такої класифікаційної побудови дослідник не навів, крім того, що визнав класифікацію, запропоновану знавцем діловодної документації Гетьманщини XVIII ст. В. Горобцем, “більш доцільною і зручнішою у функціональному плані”. Але сприймається така схема неоднозначно. З одного боку, це можна сприйняти як спробу засвідчити тяглість української національної традиції діловодства і документотворення. Але, з іншого, така глибоко історична схема, на наш погляд, не може й не здатна відбити специфіки документування діяльності українських повстанців середини ХХ ст. Не варто виходити виключно з власної назви документа: ми знаємо, що універсали українських гетьманів XVII–XVIII ст. та універсали Української Центральної Ради початку ХХ ст. були актами абсолютно різного рівня, юридичної сили та історичного значення.

Повстанські джерела ХХ ст. погано описуються за класифікаційною схемою, розробленою для документації віддалених століть. Наприклад, незрозуміло, чому супровідні листи – це персонально-ділова документація, адже там, окрім адресування і підпису, немає нічого персонального, за якими ознаками всі комунікати віднесено до категорії оповіщувальних джерел разом із запрошеннями і повідомленнями. На наш погляд, це – класичні директивні (комунікати ОУН) або ж організаційно-розпорядчі документи (якщо йдеться про комунікати ГК УПА). Вони адресувалися широкій аудиторії, проте оповіщення – одна з важливих, але не визначальна їхня функція. За умов підпільної діяльності широке оголошення прийнятих рішень ставало основним засобом їхнього доведення до виконавців. Тому заявлену схему класифікації документів українського національно-визвольного руху, на відміну від попередньої, важко визнати аргументованою, а тим більше – придатною для широкого застосування.

Схема класифікації В. Ковальчука була використана рівненським дослідником І. Марчуком для характеристики документального масиву УПА, зокрема ЗГ УПА-Північ. Він виділяє такі групи писемних джерел: розпорядчі документи (накази, додатки до наказів, інструкції, залучники, повідомлення, правила ВПЖ, Дисциплінарний статут, взірці, норми продуктів харчування); звітні (звіти та їх різновиди – ранній, оперативний, розвідувальний, санітарний, річний та місячний; огляди бойових дій, списки хворих, дезертирів, поранених); внутрішньогалузеві (хроніки відділів, щоденники командирів, оперативне листування, акти передавання, облікові картки, виказки, протоколи допитів, акти звинувачень, акти присуду, постанови військово-польових судів, книги та списки загиблих, книги кореспонденцій, навчальні матеріали старшинських і підстаршинських шкіл, карти відпустки, особисті документи вояків УПА)⁸. На загал такий досвід творчого застосування схеми В. Ковальчука, незважаючи на певні порушення логічності в групуванні документів, видається вдалим, до того ж І. Марчук в тексті своєї розвідки значно розширив наведений на початку перелік, додавши ще інші види й різновиди писемних джерел. Він докладно розглядає матеріали “оперативного листування”, евіденційну картотеку групи “Богун” на 1445 козаків і старшин, згадує протоколи нарад старшин відділів, документи меморіального (“мартирологічного”) характеру тощо.

Автори кількох досліджень з історії спеціальних органів ОУН та УПА Д. Веденєєв і Г. Биструхін, покликаючися на нашу класифікаційну схему, оприлюднену в анотованих довідниках, значно доповнили її, виділивши за принципом походження такі основні групи дотичних джерел:

- 1) документи, утворені формуваннями та інституціями національно-визвольного руху;
- 2) матеріали партійних, урядових та інших офіційних органів радянської сторони;
- 3) документальні пам’ятки, створені в оперативно-службовій діяльності радянських спецслужб і військ;

4) документи офіційних структур іноземних держав, польського національного руху⁹.

Згідно зі специфікою здійсненого названими авторами дослідження, згадана схема оминає епістолярій, мемуарні джерела та матеріали преси, що цілком природно, адже діяльність спецслужб дуже рідко ставала предметом широкого висвітлення чи обговорення на шпальтах друкованих засобів інформації, розкривалася в листуванні або ж у спогадах, щоденниках. Але, на жаль, Д. Веденєєв і Г. Биструхін не порушили питання про ступінь автентичності джерел, створених спецслужбою ОУН(Б) та радянськими репресивно-каральними органами. На наш погляд, це питання є дуже важливим – для джерелознавчого аналізу треба обов'язково знати, які зі свідчень, зафіксованих, наприклад, в архівно-слідчих справах НКГБ/МГБ, є правдивими, а які сфальшовані у ході слідства, допитів та тортур.

Г. Стародубець, яка захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук за темою “Повстанське запілля (1943–1946)”¹⁰ і випустила монографію “Генеза українського повстанського запілля”¹¹, запропонувала власну оригінальну схему класифікації джерел за такими документними блоками, названими нею тематичними, та виходячи з їхнього змісту: “1) архівні документи, що характеризують регіони поширення, процес організаційного становлення та формування повстанського запілля; 2) комплекс документів, що стосується його військової та організаційно-мобілізаційної сфери діяльності; 3) матеріали, які розкривають економічне підґрунтя життєдіяльності повстанського запілля; 4) архівні документи, які дали підстави проаналізувати один із найважливіших напрямів роботи запілля – політико-пропагандистський”¹². Очевидно, що це – суто історична і тематична класифікація, засадничою ознакою якої виступають не походження, значення, зміст чи навіть місце зберігання джерел, а лише їхня тематика, тобто спрямованість інформації, яку вони розкривають. Такий принцип поділу архівних документів може бути прийнятним для загальноісторичної праці, але його важко визнати корисним для фахового джерелознавчого дослідження.

Значну увагу польським документам з історії взаємин УПА та Армії Крайової приділив І. Льюшин. Першу із серії своїх праць з питань українсько-польського протистояння за часів Другої світової війни він випустив у рамках видавничої діяльності робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА ще 2000 року. Специфікою цієї монографії було використання автором широкого кола польських джерел. І. Льюшин наголосив на тому факті, що “в польських архівах, в фондах аківського підпілля і політичного представництва польського емігрантського уряду в окупованій країні (Делегатурі уряду) міститься також величезна кількість паперів ОУН–УПА (відозв до української і польської людності, газетних видань, матеріалів про українсько-польські переговори тощо), які, як з'ясувалося, у вітчизняних архівах не збереглися”¹³. На жаль, у цій праці автор не зупинився на проблемі класифікації використаних джерел. У другій монографії, що вийшла друком роком пізніше, спеціально розглядалися питання

діяльності польського підпілля в Західній Україні, його протистояння з УПА в роки Другої світової війни¹⁴. Вона так само була видана за планом робочої групи істориків, створеної при згаданій вище Урядовій комісії, але теж не містила спеціального аналізу використаної джерельної бази. І лише в останній з циклу своїх праць І. Ільюшин, підсумовуючи власні дослідження з історії збройного протистояння УПА та АК на українських теренах, докладно проаналізував увесь комплекс дотичних джерел. Йдеться про такі їх групи, відповідно до місця зберігання архівних документів:

1) звіти волинського і львівського командування АК, рапорти політичних представників (делегатів) емігрантського уряду;

2) матеріали та спогади безпосередніх, насамперед пересічних, учасників подій, зібрані в архіві Військового історичного інституту та Архіві історії селянського руху;

3) документація Політичного представництва польського емігрантського руху (Делегатури), особові архіви визначних політичних діячів (В. Андерса, С. Кота та ін.);

4) ідеологічно-пропагандистські матеріали ОУН та інших українських політичних сил;

5) керівні і звітні документи ОУН, її політичної референтури, Головної та регіональних команд УПА;

6) трофейні німецькі документи;

7) документи радянського партизанського руху;

8) матеріали радянських репресивно-каральних органів: організаційно-розпорядча та звітна документація, колекційні матеріали, архівно-слідчі справи;

9) підпільна та легальна польська й українська преса того часу;

10) мемуарні видання діячів українського та польського підпілля¹⁵.

Безумовно, така схема є досить складною для використання і недостатньо структурованою, але для нас вона має надзвичайну цінність з огляду на обсяги опрацьованої автором інформації з польських архівів, яка практично не використовувалась іншими вітчизняними дослідниками.

Російський історик-публіцист А. Дюков, який випустив уже два видання книги “Второстепенный враг”, присвяченої “викриттю” антиєврейської ідеології й чину ОУН та УПА, користувався власною докладною схемою класифікації джерел (щоправда, спеціального тематичного спрямування):

1) “внутренние документы обеих фракций ОУН”: програмні документи великих зборів та конференцій, протоколи нарад, пропагандистські матеріали, накази і розпорядження проводу ОУН(Б). Автор наполягає на значущості текстів і тих інструктивних матеріалів (зокрема, інструкцій СБ ОУН), оригінали яких не знайдено, але виклад змісту котрих наявний у матеріалах радянських і польських органів державної безпеки;

2) матеріали офіційної преси ОУН, зокрема журналу “Розбудова нації”, які, за твердженням автора, були для членів ОУН “не подлежащей обсуждению догмой”;

3) “немецкие документы о деятельности УПА”, оприлюднені у “подготовленных украинскими эмигрантскими историками сборниках”, до яких, на переконання автора, не потрапили “компрометирующие ОУН и УПА свидетельства”;

4) оперативна інформація радянських партизанських формувань, яка “иногда носит неверный характер”;

5) “оперативно-следственные материалы советских органов госбезопасности”. Автор, звинувачуючи українських археографів у неповній їх публікації (“в сильно урезанном виде”), загалом визнає інформаційний потенціал таких джерел як “весьма значительный”;

6) свідчення очевидців – жертв окупаційного режиму, що були зібрані Надзвичайною державною комісією з розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими окупантами та їх пособниками (ЧГК), а також громадськими інституціями інших держав. Щодо них А. Дюков зазначає: “К сожалению, свидетели фиксируют свое внимание в основном на нацистских преступлениях; для того, чтобы выявить упоминания о деятельности националистов, необходимо проработать огромный массив документов...”;

7) матеріали референтур СБ ОУН (зокрема, “Озернянський архів”), що виділені автором в окрему групу як “достаточно неожиданный источник информации”, якому “можно полностью доверять”;

8) мемуари учасників національно-визвольного руху повоєнного періоду, що віднесені автором до “самых ненадежных источников”, використання яких можливе лише за умови підтвердження їхньої інформації архівними документами;

9) пізніші фальсифікати документів ОУН. Саме такими автор вважає, зокрема, матеріали “До книги фактів” про події у Львові 4–7 липня 1941 р. (щодо негативного ставлення націоналістів до єврейських погромів), насправді нібито підготовлених “пропагандистами ОУН примерно в 1943–1944 годах”¹⁶.

В історіографічному розділі А. Дюков згадує також “пропагандистские материалы”, визнаючи їх досить цінним, але специфічним джерелом, “использование которого требует осторожности и сопоставления с внутренними, не предназначенными для пропагандистских целей, документами”.

Варто зауважити наявність у даній схемі класифікації певних порушень логічного принципу структурування, притаману їй зайву деталізацію (наприклад, окрім загальної великої групи “внутренние документы ОУН”, в якій уже згадано документи СБ, додатково виокремлено “материалы референтур СБ с протоколами допросов”). Разом з тим як позитив можна відзначити актуальність питання про наявність у джерельній базі з історії українського національно-визвольного руху фальсифікатів документів, яке вперше порушив саме Дюков. На нашу думку, поруч із згадуванням фальсифікатів, імовірно створених пропагандистами ОУН, обов’язково слід брати до уваги також існування численних фальсифікатів, виготовлених радянськими ідеологічними та карально-репресивними органами. В українській історіографії це

питання порушив В. Ковальчук, який провів паралель між протоколами допитів НКВД/НКГБ та матеріалами СБ ОУН і довів наявність певних фальсифікацій у радянських архівно-слідчих документах¹⁷.

Значний інтерес викликає кандидатська дисертація російського історика А. Гогуна, який, відійшовши від притаманних російській історіографії стереотипів, спробував подати об'єктивний погляд на український національно-визвольний рух періоду Другої світової війни. Він окремо виділив такі групи джерел: документи органів державної безпеки та прикордонних військ, починаючи з 1939 р.; спогади командирів радянських партизанських загонів, щодо яких він зазначив: “мемуары командиров партизанских отрядов П. П. Вершигоры, Д. Н. Медведева, С. А. Ковпака подвергались во время написания сперва “внутренней цензуре”, а после написания ещё более сильной военной и партийной цензуре. Поэтому они представляют скорее историографическую ценность, чем источник для изучения борьбы ОУН–УПА. Написанные уже после 1991 года мемуары П. А. Судоплатова и Г. З. Санникова имеют определённую ценность с точки зрения освещения борьбы против ОУН–УПА представителями советских спецслужб”¹⁸. Поряд із цим автор справедливо відзначає важливість мемуарів функціонерів нацистської окупаційної адміністрації (зокрема, спогадів працівника “Східного міністерства” А. Розенберга О. Бройтигама), історіографічне значення публіцистики Я. Галана. На думку Гогуна, “большое количество опубликованных источников позволяет составить объективную картину истории создания и функционирования ОУН–УПА”, тому він акцентує увагу саме на опублікованих джерелах, хоча й широко використовує у своїй дисертації та наступних працях архівні документи.

На жаль, інші відомі фахівці не вважали за потрібне вдаватися до комплексного аналізу складу та змісту джерельної бази дослідження історії українського визвольного руху середини ХХ ст. Це, насамперед, стосується А. Кентія, який у своїй двотомній монографії “Збройний чин українських націоналістів”, як і в низці попередніх праць, не приділив, на наш погляд, належної уваги окресленню власної документної класифікації. Це ж притаманне і останній праці А. Кентія, опублікованій уже посмертно, яка містить огляд джерел, створених ОУН та УПА, у фондах ЦДАГО¹⁹.

Лише побіжно цим автором визначено такі великі групи джерел:

1) документи провладу ОУН і Головної команди УПА, крайових провідів та команд, місцевих осередків ОУН та бойових формувань УПА;

2) документи радянських штабів партизанського руху, з'єднань і загонів радянських партизанів, органів НКВС/НКГБ, органів та установ Компартії України, політуправлінь і військ охорони тилу;

3) звіти, повідомлення та зведення окупаційної адміністрації, поліції, військового командування нацистської Німеччини та Румунії;

4) особові архівні фонди діячів українського національно-визвольного руху (із середовища ОУН та представників інших політичних таборів еміграції), з яких виокремлено епістолярну складову.

Водночас варто наголосити, що А. Кентій першим привернув увагу до останнього виду документів, інформаційний потенціал яких досі комплексно не використав жоден дослідник²⁰. Фахівці ЦДАГО України опублікували вже дві збірки емігрантських листів зазначеної тематики: епістолярій Є. Ковновальця за 1930 р.²¹ та кореспонденцію низки українських політичних і державних діячів на еміграції за 1919–1945 роки, в якій листування діячів ОУН та УПА посідає чільне місце²². На жаль, у передмові до збірників упорядники не визнали за доцільне подати хоча б коротку класифікаційно-джерелознавчу характеристику опублікованих документів. Така хиба – не увага до проблем спеціального джерелознавчого аналізу використаної документальної бази – притаманна й усім без винятку іншим підготовленим українськими археографами збірникам документів з тематики, що нас цікавить.

Не можна обійти увагою ті лапідарні характеристики тематичних груп використаних джерел з історії ОУН та УПА, що їх надав польський історик Гж. Мотика. З його огляду джерельної бази до ґрунтовного дослідження “Українська партизанка” (інформація подана за місцями зберігання документів) можна виділити такі групи:

1) “зізнання” членів ОУН(Б) та козаків УПА, зібрані НКВД СРСР; протоколи допитів українських партизанів, що були заарештовані на території Польщі;

2) документи безпосередньо ОУН та УПА, здобуті радянськими органами безпеки, серед яких найбільший інтерес викликали у дослідника стенограми з’їзду УГВР;

3) оперативні документи каральних органів, зокрема донесення про нараду крайових військових референтів ОУН;

4) компартійні документи, “що дозволяють відтворити залучення партійної влади до боротьби з підпіллям”;

5) документи Українського та Білоруського штабів партизанського руху;

6) матеріали про діяльність радянських спецгруп, законспірованих під УПА;

7) документи підрозділів внутрішніх військ НКВД, створені у ході боротьби з УПА, в яких відбито відомості про втрати українських партизанів;

8) спеціально виділена автором “Тека Сталіна” (Особая папка Сталина), яка містить квінтесенцію інформації про боротьбу з українським націоналістичним рухом на Західній Україні;

9) спогади поляків, які врятувалися під час т. зв. “Волинської різанини”²³.

Даному оглядові вочевидь бракує системності, адже його побудовано навіть не за суто тематичною, а за змішаними ознаками, проте автор і не переслідував такої мети. Натомість дуже цінними є згадування дослідником документів, які містять відомості про економічні параметри шкоди, завданої УПА радянським органам та установам, насамперед залізницям, а також оперативних документів радянської та польської сторін стосовно боротьби з діячами ОУН(Б) та УПА.

Остання за часом спроба подати коротку характеристику однієї, але найбільшої за обсягом і значенням колекції історичних джерел з історії

ОУН та УПА, що зберігається в Галузевому державному архіві СБУ, була здійснена нещодавно О. Іщуком. Він виокремив такі групи джерел:

- 1) “архівні кримінальні справи на реабілітованих і не реабілітованих” підпільників та повстанців;
- 2) “вилучені матеріали підпілля”;
- 3) “статистичні дані щодо наслідків протистояння між ОУН та УПА і радвладою”;
- 4) “особові справи на співробітників радянських каральних органів, які брали участь у боротьбі з підпіллям”;
- 5) “матеріали таємного діловодства органів безпеки (доповідні записки, спеціальні повідомлення, рапорти, довідки і т. п.)”;
- 6) оперативні фотографії;
- 7) “агентурні справи з матеріалами оперативної розробки підпілля”;
- 8) “службові посібники КДБ УРСР та КДБ СРСР з узагальненням досвіду боротьби проти українського визвольного руху”²⁴.

Отже, зазначений перелік суттєво доповнює існуючі схеми класифікації введенням таких специфічних джерел, пов’язаних з оперативною діяльністю радянських репресивних органів, які досі зі зрозумілих причин залишалися поза увагою дослідників. Разом з тим, недостатньо аргументованим виглядає виділення в окрему групу “матеріалів таємного діловодства органів безпеки”, адже лише їхня “таємність” не може бути визначальним критерієм. Інша справа, якщо йдеться саме про документи поточного діловодства органів безпеки, в яких відбито їхні заходи протиповстанської боротьби, стратегічні й тактичні плани, аналітичні оцінки сил антирадянського націоналістичного підпілля тощо. Загалом же згадану працю слід вітати як перший крок до створення класифікації документів з історії українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст., що зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ. Принагідно зауважимо, що свого часу С. Кокін, автор Анотованого покажчика документів цього архіву, не вдався до подібного джерельного аналізу документів Галузевому державному архіву СБУ з історії ОУН та УПА, обмежившись лише розкриттям змісту конкретних документів одного фонду.

Нарешті, маємо згадати спробу класифікації джерел, породжених репресивно-каральним апаратом СРСР, здійснену відомими дослідниками радянських репресій Р. Подкурром та В. Ченцовим²⁵. Хоча хронологічні межі їх джерелознавчої праці значно вужчі за наші (йдеться про 20–30-ті роки минулого століття, період становлення згаданого апарату), дане дослідження є корисним для досліджуваної нами теми, оскільки показує шляхи створення тих груп документів репресивно-каральної системи, які існували й значно пізніше, коли в них відбилася боротьба зі збройним українським національним рухом. Їхня праця стала першою в українській історичній літературі спробою комплексного дослідження складного історико-джерелознавчого феномена – всієї документальної спадщини репресивно-карального апарату за певний історичний період. Автори, справедливо зважаючи на специфіку аналізованого масиву джерел, запропонували такі засади створення класифі-

каційної схеми: застосування принципів походження та функціональної приналежності документів, а також (як доповнення) – принципу змісту джерельної бази. У результаті було виділено такі основні види документів:

організаційно-розпорядчі, до яких віднесені також протоколи і поточне листування;
планові;
обліково-контрольні;
звітні; статистичні;
документи з особового складу.

Окрім того, автори виділяють особливі різновиди окремих підвидів документів (не вказуючи, щоправда, яких саме), зокрема “обширных групп следственной, судебной и оперативной документации”.

Таку суто галузеву схему класифікації доповнює документація партійних і радянських органів, без чого, за справедливим зауваженням авторів, неможливо “в полной мере установить значимость документов ЧК–ГПУ–ОГПУ для исторического исследования, их достоверность, репрезентативность, объективность”²⁶.

Але в результаті Р. Подкур та В. Ченцов створили доволі еkleктичну класифікаційну схему, в якій у загальних рисах намагалися відбити склад і зміст як документів, породжених безпосередньо репресивно-каральними органами, так і директивних матеріалів партійно-радянських інстанцій, що керували діяльністю згаданих органів, і навіть матеріалів преси, що висвітлювали заходи згаданих інституцій. Усі зазначені вище види документації, як уважають автори, і складають сукупність “документов органов государственной безопасности”.

Одночасне використання принаймні трьох принципів класифікації не могло не відбитися на якості проведеного джерелознавчого аналізу. Запропонованій схемі вочевидь не вистачає внутрішньої логіки і структури, не визначено ієрархії всередині джерельної бази, тому незрозуміло, які саме окремі категорії джерел виступають видами, а які – підвидами, а також те, як автори позначають нижчі рівні класифікації документів радянських репресивно-каральних служб.

Окрім того, поза увагою авторів залишився той суттєвий факт, що репресивно-каральні органи у процесі своєї діяльності вилучали із суспільного обігу значну частину документів окремих осіб, певного кола людей, соціальних та національних груп, які потрапляли під їхній нагляд, а згодом ставали жертвами репресій. Такі документи залучались як “речові докази” до слідчих і судових справ або просто відкладалися у заведених справах. Єдине місце монографії, де побіжно згадано подібні зібрані репресивно-каральними органами документи, – це розділ про слідчу документацію, але автори практично не звернули уваги на наукове значення даних джерел²⁷. Між тим, вони є надзвичайно потужним пластом документації, створеної інакше, причому найрізноманітнішого характеру (від офіційних документів до приватних листів, щоденників, спогадів, книжкових видань тощо). Сюди ж

слід віднести й матеріали перлюстрації – адже вилучені листи так само потрапляли на зберігання до архівних фондів репресивно-каральних органів. Такі документи не лише осідали як речові докази – вони водночас слугували одним із джерел аналітично-інформаційної діяльності радянських спецслужб; їхні відомості фігурували у звітах, інформаціях, службовому листуванні тощо. Загалом же така вилучена документація здебільшого особового походження набуває всіх ознак важливої складової документальної спадщини “чекістських” органів.

Про регіональний зріз проблеми джерельної бази української національно-визвольної боротьби свідчить схема класифікації джерел націоналістичного руху на Волині за Другої світової війни, що її використав у своїй праці О. Ленартович. Він схильний виокремити чотири групи джерел:

1) “документи, що їх видали безпосередньо керівники ОУН та командний склад УПА всіх рівнів” (розпорядчі, звітні, внутрішньогалузеві);

2) “документи Поліської Січі–УПА Т. Боровця (листівки, листи, періодика)”;

3) “документи радянських партійних органів влади (ЦК КП(б)У, обкомів КП(б)У), НКВС, НКДБ, звіти командирів червоних партизанських загонів та з’єднань про діяльність українських націоналістів”;

4) “документи польських державних установ та німецької окупаційної адміністрації (донесення, звіти, інформації, списки заарештованих, протоколи допитів, листівки, відомості, накази)”²⁸.

Впадає в око нерівноцінність виділених груп джерел та невизначеність їхніх меж. Приміром, чому формуляри, узгодження УПА не визнаються “внутрішньогалузевими” (про яку галузь ідеться?), хоча насправді вони дійсно є документами лише внутрішнього вжитку, а “періодика, пропагандистські матеріали, листівки, реферати”, що були розраховані насамперед на зовнішню аудиторію, названо такими. Не можна, на наше переконання, віднести до одного виду джерел “політичні програми і постанови великих зборів”, “огляди подій” і “переліки загиблих”. Навряд чи можна вважати, що вся сукупність джерел Поліської Січі вичерпується тільки “листівками, листами, періодикою”. І зовсім неприпустимим є, на наш погляд, уважати однією групою джерела польської та німецької провенієнції. Слід було б взяти до уваги важливість і недержавних джерел польського походження (підпілля та АК), особливо ж для Волині як основної арени польсько-українських зіткнень 1943–1944 років.

Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках висвітлила у своїй кандидатській дисертації та наступній монографії дослідниця В. Жилюк. Її книга привертає увагу насамперед аналізом джерел радянсько-чекістського походження: архівно-слідчих справ Архіву УСБУ в Житомирській області та тієї їх частини, що була передана до держархіву області. Вона подає таку класифікацію використаних джерел: основний фонд АУСБУ та фонд припинених справ. Надалі дослідниця поділяє їхні відомості на тематичні групи: 1) “справи, які розкривають збройну боротьбу ОУН і УПА

в різних районах області”; 2) “справи, які висвітлюють питання розбудови організаційної мережі ОУН та національно-пропагандистської діяльності оунівських осередків”; 3) архівно-слідчі справи про церковне життя в роки окупації; 4) справи, що “розкривають процес українського державотворення в перші місяці німецько-радянської війни” тощо. Сама авторка визнає цей поділ “досить умовним”, оскільки в більшості випадків у протоколах допитів ішлося про широке коло питань з діяльності українських націоналістів на території області. Для комплексного дослідження В. Жилюк залучила також документи місцевих органів окупаційної адміністрації, зокрема обласної управи, поліції безпеки та СД округу Житомир, а також компартійні документи, у тому числі “Особливу теку” обкому, звіти радянських партизанських загонів²⁹. Досить цікавим є констатація наявності в “Особливій теці” обкому цілої агентурної справи “Осколки”, заведеної НКВД та НКГБ на церковних діячів області. Привертає увагу також спроба авторки охарактеризувати зміст архівно-слідчих справ: “містять анкетні дані заарештованих, протоколи допитів, звинувачувальні вироки, окремі – довідки про реабілітацію”³⁰.

На підставі викладеного дозволимо собі зробити висновок щодо неповноти всіх згаданих вище класифікаційних схем. Жодна з них не переслідувала мети охопити весь комплекс історичних пам’яток, що висвітлюють Український рух Опору середини ХХ ст. Усі вони присвячені лише і виключно писемним джерелам, наявним у сучасних архівах або опублікованим у відповідних збірниках документів. Упадає в око повне ігнорування в них такого значного пласту важливих історичних пам’яток, як творчі й фольклорні матеріали, що відбивають народну пам’ять про визвольні змагання (народні й повстанські пісні, гумор, легенди, перекази), мистецькі та художні твори тощо. До того ж, жодна із розглянутих авторських схем не претендує на повне висвітлення складу джерельної бази українського національно-визвольного руху в рамках заявленої хронології: 1939–1956. Проте, це жодного мірою не можна поставити у провину науковцям, котрі їх опрацьовували, адже кожен з них виходив з конкретної мети й завдання свого дослідження, як правило, історичного, а не джерелознавчого характеру (виняток – дисертація і наступні публікації В. Ковальчука, але й він обмежився певним регіоном і визначеними хронологічними межами). Тому варто лише подякувати згаданим дослідникам за ті джерелознавчі зауваги, які вони визнали за доцільне вмістити у своїх працях і які стали в нагоді під час здійснення нашого дослідження.

Усі згадані вище класифікаційні схеми стали нам у нагоді при створенні власної загальної комплексної джерелознавчої класифікації всієї наявної бази документів, матеріалів і пам’яток різноманітного походження, що висвітлюють історію українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. та організацію боротьби з ним з боку радянських, польських, німецьких та інших супротивників.

¹ Ковальчук В. Аналоги радянських протоколів допитів у системі документообігу ОУН(б) і УПА (1940-і рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 2(29) – С. 160.

² Кагуї П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. – С. 8.

³ Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. – Вип. 1: Анотований покажчик фондів УПА (1942–1946) / Папакін Г., Вовк О., Яцишин З. – К., 1999. – 62 с.

⁴ Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України (1941–1957). – Вип. 2: Анотований покажчик фондів партійних органів УРСР, в яких відбулась боротьба з УПА / Упорядн. Папакін Г. – К., 2000. – 48 с.

⁵ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – (Бібліотека Літопису УПА, Т. 7). – К., 2006. – С. 63.

⁶ Його ж. Класифікація документів мережі ОУН(Б) і заплілля УПА на Волині та Поліссі у роки Другої світової війни // Український археографічний щорічник. – 2006. – № 10/11. – С. 76–80.

⁷ Його ж. Аналоги радянських протоколів допитів у системі документообігу ОУН(б) і УПА (1940-і рр.). – С. 163; а також: Його ж. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і заплілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Упоряд.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – Київ; Торонто, 2007. – 848 с. – С.

⁸ Марчук І. Діловодство та архівна справа в УПА-Північ // Український археографічний щорічник. – 2009. – № 13/14. – С. 159–160.

⁹ Веденсєв Д. В., Биструхін Г. С. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940–1950-ті роки. – К.: КІС, 2006. – С. 54; Їх же. Меч і Тризуб: Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). – К.: “Гене́за”, 2006. – С. 70.

¹⁰ Стародубець Г. М. Українське повстанське заплілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). – Автореф. дис. ... д. і. н. – Чернівці, 2007. – 32 с.

¹¹ Стародубець Г. М. Генеза українського повстанського заплілля. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2008. – 464 с.

¹² Там саме. – С. 37–38.

¹³ Льюшин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К., 2000. – С. 10–11.

¹⁴ Його ж. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К., 2001. – 290 с.

¹⁵ *Його ж.* Українська повстанська армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945). – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2009. – С. 67–81.

¹⁶ *Дюков А. Р.* Второстепенный враг: ОУН, УПА и решение “еврейского” вопроса. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Фонд “Историческая память”, 2009. – С. 22–28.

¹⁷ *Ковальчук В.* Аналоги радянських протоколів допитів у системі документо-обігу ОУН(б) і УПА. – С. 160–162.

¹⁸ *Гогун А.* Деятельность вооруженных националистических формирований на территории западных областей УССР (1943–1949). Дисс. ...к. и. н. – СПб., 2005. – 190 с.; *Его же.* Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. – СПб: “Нева”, 2004. – С. 416.

¹⁹ *Кентій А.* Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України // УІЖ. – 2011. – № 2. – С. 202–222.

²⁰ *Його ж.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – Т. 1: Від Української військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – С. 19.

²¹ *Коновалець Є.* “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...” Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930: Документ.-наук. вид. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.

²² *Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали.* – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с.

²³ *Motyka Grz.* Ukraińska partyzanka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 20–22.

²⁴ *Іцук О.* Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1(32). – С. 87.

²⁵ *Подкур Р., Ченцов В.* Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь: Вид. “Збруч”, 2010. – 372 с.

²⁶ Там само. – С. 94–95.

²⁷ Там само. – С. 266–268.

²⁸ *Ленартович О. Ю.* Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – С. 28–41.

²⁹ *Жилюк В. М.* Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Рівне: “Волинські обереги”, 2008. – С. 23–29.

³⁰ Там само. – С. 24.

**3. СПЕЦИФІКА ДЖЕРЕЛ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ
БОРОТЬБИ СЕРЕДИНИ ХХ ст.**

Джерелознавчий підхід до документальної бази з історії українських національно-визвольних змагань кінця 30-х – першої половини 50-х років ХХ ст. неможливий без комплексного аналізу всієї сукупності наявних архівних документів, джерел та пам'яток, а тому насамперед – їх класифікації за видами й типами, походженням, значенням, інформаційним потенціалом тощо.

Попередньо слід зробити кілька засадничих зауважень. Перше з них стосується визначення тих обсягів інформації з наявних на сьогодні архівних фондів і колекцій, що були породжені основними сторонами збройних конфліктів 1939–1956 років. Природно, що нас цікавлять усі без винятку джерела, створені інституціями, органами, особами, які брали участь в українському національно-визвольному русі, адже всі вони в сукупності розповідають про ідеї та чин українських націоналістів під час Другої світової війни та після її завершення. Водночас до аналізу джерел радянського, німецького, польського та іншого походження слід підходити селективно, оскільки питання поборювання українського національно-визвольного руху було лише частиною, більшою або меншою, функціонального призначення інституції чи органу, залежно від часу існування, географічного розташування такого загального джерельного масиву. Чим далі від України, тим менше уваги звертали такі органи на діяльність ОУН та УПА, і навпаки, чим ближче до вогнищ збройної національно-визвольної боротьби вони знаходилися, тим більших документальних слідів їхнього протиборства українським повстанцям варто шукати. Так, якщо надзвичайний орган державного управління під час війни – Державний комітет оборони СРСР (ГКО, ГОКО) або найвищий партійний штаб – ЦК ВКП(б) прийняли лише по одній постанові згаданого спрямування, то документів райкомів КП(б)У або місцевих органів НКВД та НКГБ західних областей України такої тематики можна налічувати вже тисячами і десятками тисяч, аж до щоденних звітів щодо “бандпрояв” у районі. Все це стосується рівною мірою джерел німецької та польської провенієнції. Важко знайти навіть натяки на український національно-визвольний рух в документах, що виходили зі Ставки Гітлера, чи в текстах його промов; натомість інформації органів охоронної поліції і служби безпеки з дистрикту “Галичина” та райхскомісаріату “Україна” в обов’язковому порядку вже з 1942 р. містили окремий розділ під назвою “Рух Бандери”.

Друге важливе зауваження полягає в тому, що всі згадувані вище історики – творці авторських класифікаційних схем, навіть якщо вони і не підкреслювали цього спеціально, виходили з припущення, що наявні сьогодні в державних архівних установах фонди є цілісними зібраннями, створеними в результаті певної діяльності саме тих структур українського національно-визвольного руху та його супротивників, котрі позначені як їхні фондоутворювачі.

Таке припущення не може стати вихідним пунктом для фахового джерелознавчого дослідження. Слід усвідомлювати, що, навпаки, практично всі відомі на сьогодні архівні фонди повстанської провенієнції, за винятком кількох нещодавно оприлюднених “бідонних архівів” (як от “Озернянський архів” чи “Архів Запорозжця”, що належали місцевій мережі СБ на Тернопільщині), є продуктом тривалого історичного розвитку, мають власну складну долю, що відбилася на їхньому складі й змісті. Цей процес можна окреслити як шлях від формування в діловодстві підпільно-повстанської мережі через складну процедуру зберігання й архівування (у тому числі захоплення протилежною стороною, адже переважна більшість документів повстанської провенієнції в українських та російських архівах є т. зв. “трофейними”) до опрацювання (впорядкування, описування та систематизації) архівістами КГБ СРСР чи державних архівів, унаслідок чого і сформувалися всі сучасні фонди й колекції матеріалів. Аналогічно трофейні документи і друквані матеріали радянського, німецького, польського походження збиралися діловодними (справочинними) структурами національно-визвольного руху. У цьому зв’язку слід згадати інструкції Крайового проводу ОУН(Б) щодо збирання матеріалів антиукраїнського характеру, що відбивали політику окупантів, та документів про національно-визвольну боротьбу українського народу від листопада 1943 р.¹, а також командування УПА щодо збирання у фронтовій зоні відповідних німецьких, польських та радянських матеріалів, датовану квітнем 1944 р. В останній наголошувалося: “обов’язком нашим є те, щоб збирати, використовувати і заховувати всі матеріали, що відносяться до цілості нашої боротьби з окупантами, як також усі матеріали, що відносяться до цілості політики і терору окупантів супроти українського народу й Організації [ОУН. – Авт.] та УПА зокрема”². Ще раніше, у вересні 1943 р., командир військової групи (пізніше ВО) “Турів”/“Завихост” Ю. Стельмашук (“Рудий”^{*}) віддав командирам своїх загонів наказ пересилати йому “всі документи і інші письмові матеріали, здобуті під час всіх акцій. Справа здобутих матеріалів є незмірної ваги, тому не сміє ні один папірець бути знищений або закинений, а негайно пересланий в гору”³. Відомі й конкретні випадки захоплення повстанськими загонами радянських документів, як от зафіксований у “Хроніці визвольних боїв УПА в Рівненській, Хмельницькій та Тернопільській областях” за лютий – травень 1944 р., коли в околицях с. Озерська “під час наступу на бараки більшовицькі партизани, втікаючи, залишили навіть свій архів, який забрано”⁴.

Варто пам’ятати, що “трофейні” архіви не були завершені у власному діловодстві, а захоплені внаслідок боїв, викриття штабів УПА, схронів та криївок, ліквідації повстанських командирів наприкінці Другої світової війни, тобто зазнали примусової архівації. Крайні дати наявних там докумен-

---

* Тут і надалі в дужках позначаються бойові псевдоніми (“псевда”) українських повстанських командирів та козаків УПА, членів ОУН. Якщо справжнє ім’я повстанця невідоме, вказується лише псевдонім (у лапках).

тів практично не відбивають останніх етапів національно-визвольної боротьби, що розгорнулася у повоєнні роки. Тому верхня хронологічна межа практично всіх фондів повстанського походження, які нині зберігаються у ЦДАВО, – 1945 та навіть 1944 роки, польських архівів, що мають документи ВО “Сян” – 1947 р., і в них фактично не віддзеркалено повоєнної історії Українського руху Опору.

На окреме дослідження заслуговує процес взаємного “поглинання” документів різних сторін – як борців за незалежність України, так і їхніх ворогів. Ідеться, насамперед, про включення до комплексу радянських джерел оригіналів та копій/перекладів документів організаційної мережі ОУН та УПА (від ідеологічних, директивних і розпорядчих актів до агітаційних матеріалів), а також їх цитування, згадування, окреслення змісту та аналіз у матеріалах архівно-слідчих справ на учасників українського національно-визвольного руху та його симпатиків, в інформаційно-аналітичних, звітних, довідкових документах партійних і репресивно-каральних органів. Аналогічно серед документів, створених в організаційній мережі українських націоналістів, згадуються, цитуються і навіть вміщені повністю різноманітні матеріали з таборів супротивників, в яких ішлося про організацію боротьби з повстанським рухом. Тому, аналізуючи склад, скажімо, фондів радянських партизанських формувань і загонів, маємо застерігати щодо наявності там “трофейних” джерел УПА (оригіналів та тогочасних копій/перекладів). Натомість очевидним є факт практично повної відсутності захоплених радянських, німецьких або польських документів у складі нинішніх архівних фондів повстанської провенієнції, які перебувають у ЦДАВО та Держархіві Рівненської області. Ймовірно, свого часу працівники репресивно-каральних служб або архівісти, формуючи відповідні фонди, просто вилучили їх. Про це опосередковано свідчить і наявність, навпаки, в “Архіві Лебеда”, сформованому і збереженому за кордоном, значних фрагментів документів польського підпілля за 1943–1945 роки, що відзначив дослідник цього архіву В. В’ятрович⁵.

Більше того, слід взяти до уваги і факт захоплення у вересні 1939 р. радянськими репресивно-каральними органами за спеціальною директивою наркомату внутрішніх справ Л. Берії державних архівів польських установ на Західній Україні, насамперед жандармерії, політичної поліції, військової розвідки. Так, наприкінці вересня 1939 р. у м. Бережани Тернопільської області енкаведисти оволоділи евакуйованим із Кракова архівом центрального апарату польських спецслужб⁶. Їхні документи, в яких висвітлювалася діяльність ОУН напередодні Другої світової війни, опинилися серед фондів радянських репресивно-каральних служб, а згодом були використані ними для розгортання боротьби проти українських повстанців.

Назва “трофейні” (у прямому значенні: “трофей – зброя та інша здобич, захоплені у супротивника”) щодо отриманих радянською стороною архівів повстанської провенієнції в сьогоденних реаліях є неправомірною – адже їх творцями були не вороги України, а представники тієї частини українського народу, яка впродовж 40-х – початку 50-х років минулого століття боролася

проти обох окупантів українських земель, відстоювала їх незалежність. Проте, фактично, якщо не оперувати ідеологемами, ця назва відбиває справжній стан справ. Ті документи, що складають нинішні фонди загонів та з'єднань УПА, структур ОУН(Б) в державних архівосховищах України, мають виключно “трофейне” походження*. Вони були захоплені внаслідок чекістсько-військових операцій, розгрому загонів повстанців, ліквідації їхніх баз, розкриття таємних архівів організацій українського національно-визвольного руху, арештів окремих членів ОУН та козаків УПА. Звичайно, радянські військові та репресивно-каральні структури якнайменше дбали про збереження таких джерел. На першому плані стояло їх “оперативне використання”: з'ясування сил антирадянського збройного підпілля, імен його учасників, місць розташування загонів, структури та діяльності мережі запілля, настроїв та планів осередків націоналістів. Важливою складовою “оперативного використання” захоплених документів було широке розголошення з пропагандистською метою інформації щодо компрометації національно-визвольного руху, яку можна було там віднайти. Лише згодом, після завершення названого процесу, що здійснювався репресивно-каральними органами, “трофейні” документи (але далеко не всі) опинилися в державних архівах, які, нагадаємо, на той час входили до системи МВД СРСР.

Грунтовно процес “трофеювання” (або примусового архівування) документів ОУН(Б) та запілля УПА на Волині-Поліссі простежений В. Ковальчу-

---

* У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України це такі фонди: ф. 3833, Краєвий провід (Керівництво) організації українських націоналістів (ОУН) на Західноукраїнських землях 1929–1947 рр., 3 описи, 437 од. зб.; ф. 3834, Львівський обласний провід (керівництво) організації українських націоналістів на Західноукраїнських землях 1943–1944 рр., 1 опис, 9 од. зб.; ф. 3836, З'єднання західних груп Української повстанської армії “УПА-Захід” 1942–1945 рр., 1 опис, 76 од. зб.; ф. 3837, З'єднання південних груп Української повстанської армії “УПА-Південь” (група “Донбас”, група “Саблюка”, військова область “Дніпро”) 1942–1945 рр., 1 опис, 10 од. зб.; ф. 3838, З'єднання північних груп Української повстанської армії “УПА-Північ” (групи: “Турів”, “Загроза”, “Західна”; загони: ім. Богуна, “Січ”, “Полтавський”, “Фастівський”, ім. Остапа, ім. Б. Хмельницького та військова округа “Заграва”) 1942–1945 рр., 1 опис, 145 од. зб.; ф. 3967, Комендант військового району “Іскра” Української повстанської армії (УПА). 1943–1944 рр., 1 опис, 52 од. зб.; ф. 4628, Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами. 1942–1944 рр., 1 опис, 6059 од. зб.; у Державному архіві Рівненської області: ф. Р-30, Колекція документальних матеріалів ОУН і УПА, що діяли на території Ровенської області. 1941–1945 рр., 3 описи, 150 од. зб.; у Державному архіві Волинської області: ф. Р-1021, Волинський провід Організації українських націоналістів. 1941–1944 рр., 1 опис, 7 од. зб. Ідеться також про один опис (386 од. зб.) з фонду 57, Колекція документів з історії КПУ, 1941–1945 рр., Центрального державного архіву громадських об'єднань України [всі назви фондів подано за обліковими документами архівів. – Авт.].

ком. Він згадував про 26 випадків захоплення повстанських архівів радянськими партизанами, контррозвідкою НКО СМЕРШ і червоноармійцями, оперативними групами НКВД та НКГБ у 1943–1945 роках і докладно розповів про кожен з них⁷. Автор висвітлив обставини захоплення повстанських архівів саме у даному регіоні і за визначений хронологічний період. До цього ґрунтового переліку можемо додати лише поодинокі відомості. Так, у зведеннях УШПД наприкінці січня 1944 р. згадано захоплені партизанським з'єднанням Шукаєва під час рейду від Обхува до Кунева (на південь від м. Дубно Рівненської області) “штабні документи” неназваних трьох штабів повстанців⁸, не враховані у реєстрі В. Ковальчука. Інший факт – захоплення архіву Тернопільського обласного проводу ОУН (156 арк.), директивних матеріалів УПА (250 арк.), 156 арк. списків вояків УПА, 49 фотографій та значної кількості друкованої продукції під час розгрому повстанської друкарні у с. Шумлянах – знайшов відбиття навіть у ВЧ-інформації наркома внутрішніх справ УРСР Рясного до Москви від 5 грудня 1944 р.⁹ Дещо пізніше, під час ліквідації штабу ВО “Буг” на території Радехівського району Львівської області, до рук НКВД потрапили “2 ящика, 1 портфель и 7 полевых сумок с документами УПА”. Це були матеріали самого ВО “Буг”, штабу куреня “Летуна”, обласної референтури СБ, окружної господарської референтури і санітарного відділу ВО¹⁰. Поза сумнівом, з 1945 р. подібних випадків захоплення повстанських архівів органами НКВД/НКГБ значно побільшало. Так, у липні 1951 р. під час військово-чекістської операції проти підполковника УПА С. Фрасуляка (“Хмель”) на Станіславщині був знайдений його архів, цікавий насамперед тим, що “Хмель” виконував спеціальне завдання ГК УПА з написання історії повстанської боротьби в своєму регіоні й, отже, мав у розпорядженні багато відповідних документів і друкованих матеріалів. На жаль, відомостей щодо подальшої долі “Архіву Хмеля” не виявлено¹¹. Ще один яскравий приклад – захоплення у 1953 р. у схроні на території Хмельницької області, що виявився базою В. Кука (“Леміш”), останнього командира УПА, значного за обсягом архіву повстанців, який був вилучений працівниками МВД¹². Про захоплені у повстанців видання, агітаційні матеріали, а здебільшого про документи, “которые имеют оперативное значение”, йшлося практично у кожному радянському повідомленні про результати “борьбы с бандами украинско-немецких националистов”. На жаль, докладний опис усіх таких випадків та аналіз змісту захоплених архівів в існуючій історичній літературі відсутні.

Окрім того, значний інтерес викликає дослідження процесів наступного архівування згаданих писемних джерел, аж до їх передавання до державних/партійних і “чекістських” архівів, опрацювання там. До розгляду цих проблем, які залишилися поза межами дослідження Ковальчука, наша архівознавча та джерелознавча наука ще не приступала. Єдиний виняток – ґрунтова розвідка О. Іщука щодо особливостей формування сучасного комплексу документів Галузевого державного архіву СБУ про боротьбу з українським національно-визвольним рухом упродовж 1944–1956 років¹³.

З огляду на такі численні випадки взаємного захоплення ділових та інших документів, з одного боку – повстанцями, з іншого – радянськими військовими і репресивно-каральними органами, варто порушити питання про здійснення примусових політичних комунікацій між ними. Тобто як радянська влада, так і українські націоналісти мали змогу вивчати свого запеклого ворога із середини, за створеними ним документами. Важливо, що це були не лише відкриті, пропагандистські, але й внутрішні, не розраховані на широкий загал акти, рішення, листи, в яких фігурували думки, спостереження. На жаль, такий аспект комунікаційних взаємин національно-визвольного руху та компартійно-радянських органів ще не привернув до себе уваги дослідників.

Практично невідомими залишаються справжні “трофейні” документи повстанців – тобто документи ОУН та УПА, захоплені охоронними та спеціальними службами нацистського Райху. Такий страт документів присутній лише в одному збірнику документів, підготовленому науковцями Інституту історії України НАНУ¹⁴, і практично не згадується в будь-якій дослідницькій праці. Проте він безперечно існував й існує досі. Достатньо навести таку згадку в опублікованих німецьких документах, зокрема у доповіді начальника військ СС та поліції командувачу військ оперативного тилового району групи армій “Південь” від 30 червня 1943 р.: “Із захоплених документів [курсив наш. – Авт.] видно, що командування банд планує чітко організувати по селах додатне до військової служби населення”¹⁵. Є інформація про потрапляння до рук карателів частини архіву вишкільного табору куреня Української народної самооборони “Чорні чорти” після операції в с. Кеданичі поблизу м. Коломиї в серпні 1943 р.¹⁶ Але зрозуміло, що таких випадків було значно більше.

Поза сумнівом, певна кількість захоплених у боях документів УПА знаходиться також у військових та інших архівах Польщі, Румунії, Угорщини, Чехії та Словаччини, але інформація про це досі широко не оприлюднена. Маємо лише відомості, подані П. Потічним та І. Ликом, щодо захоплення у 1948 р. органами Міністерства безпеки ПНР на теренах сучасної Польщі архіву ВО “Сян”¹⁷. Усі згадані документи були включені до слідчої справи М. Онишкевича, а нині зберігаються в архіві Інституту національної пам’яті Польщі; копії з них представлені в “Колекції П. Потічного” з університету Торонто. Маємо інші поодинокі згадки щодо захоплення повстанських архівів польськими військовими та гебістами. Так, “дуже великий архів кореспонденції” та пропагандистська література стали трофеями 8-ї польської піхотної дивізії 27 травня 1947 р. (знайдені у бункері під Раковим). У травні цього року оперативна група 28-го піхотного полку в районі м. Брилинці поблизу м. Перемишля захопила бункер якогось штабу УПА і знайшла там “низку важливих документів”¹⁸. Лише за перший місяць (22 квітня – 15 травня 1947 р.) комуністичні сили безпеки захопили шість архівів УПА, а 19 травня 1947 р. у районі м. Рудава на Перемишлянщині – “великий архів банд за минулі роки”¹⁹. Серед виявлених пізніше трофейних документів особливу увагу привертає листування між командирами УПА та

польської підпільної організації “Вільність і неподлеглість” (ВІН) щодо спільного нападу на м. Грубешів у 1946 р.²⁰

Ознаки “трофейного” походження згаданих фондів викликають потребу в уважному дослідженні їхньої діловодної/передархівної долі, процесу архівування (примусового архівування) та різних пертурбацій під час внутрі-архівного зберігання. При цьому варто з’ясувати конкретні обставини захоплення кожного з архівів, проблему збереження його цілісності та репрезентативності в умовах імовірного вилучення, обставини подальшого зберігання до моменту передавання до державного архіву. Йдеться також про виявлення фактів “виймки” документів з уже сформованих у повстанському діловодстві фондів, кількісні та якісні параметри такого вилучення або ж про ймовірне приєднання до них окремих документів з інших аналогічних архівів. Приклад такого дослідження процесу “створення” тематичної колекції архівних документів КГБ УРСР з історії повстанського руху у 1959–1964 роках подав О. Іщук у згаданій вище публікації.

Принципово інше, не “трофейне” походження мають ті колекції та окремі документи, що їх пощастило вивезти повстанцям за кордон. Ці люди вважали одним зі своїх найважливіших обов’язків збереження пам’яті про героїчну боротьбу в ім’я вільної України. Зі зрозумілих причин на Захід потрапила документація тих відділів, які прорвалися в американську зону окупації Німеччини. Здебільшого там відбито їх бойовий шлях. Значну частину збережених джерел склали також документи зв’язкових з підпілля в Україні до керівників Закордонного Представництва (ЗП) УГВР та закордонних частин ОУН (ЗЧ ОУН). Набуло актуальності питання їхнього збереження в непевних умовах повоєнної Європи. Оскільки організувати за таких обставин центральний архів було недоцільно і неможливо, представникам ОУН довелося оформлювати окремі архіви при різних установах і навіть на різних континентах.

У вступі до 42-го тому основної серії “Літопису УПА”, присвяченого історії видавництва, названо такі архівні центри:

“I) Керівництво рейдуючих частин УПА в таборі переміщених осіб в м. Регенсбург, Німеччина. Тут зібрано звіти, протоколи, реєстри учасників рейду, деякі спогади та знімки. Архівні матеріали не пропали, бо коли вояки УПА емігрували з Німеччини до Північної Америки, Петро Миколенко “Байда” та Модест Ріпецький “Горислав” перевезли ці матеріали до США.

II) Поважна збірка матеріялів була зібрана в Мюнхені в Архівах місії УПА при ЗП УГВР. До найважливіших документів належали реєстри з персональними даними та заповнені анкети і знімки до індивідуальних виказок учасників рейдуючих частин”.

В Архіві місії УПА знаходилися також передруки підпільних видань з України та комплекти журналу військово-політичної думки “До зброї”. На відміну від першої збірки ці матеріали зникли 1967 р. після загибелі їх головного зберігача І. Бутковського (“Гуцул”).

“III. Архіви ЗП УГВР”. Фактично йдеться про Архів М. Лебеда та о. І. Гриньоха. Перший був розпорошений між видавничою корпорацією

“Пролог” та приватним помешканням Лебеда. Архів о. І. Гриньоха потрапив до його брата, а подальша його доля не з’ясована.

Згідно з відомостями про архіви інших членів ЗП УГВР великий архів проф. Л. Шанковського перебував у його приватному будинку у Філадельфії. Архів М. Прокопа знаходився в руках його дружини і нині є недоступним для дослідників. Тільки невелика частина матеріалів В. Потішка знаходиться в архіві при університеті Торонто²¹.

Окрім того, є свідчення про наявність деяких документів персонально-меморіального характеру (денники, щоденники, спогади, хроніки відділів) у Товаристві колишніх вояків УПА (наприклад, денник хорунжого Я. Коцьолка, командира сотні “Ударники–6”, опублікований в основній серії “Літопису УПА”²²). Видавці “Літопису УПА” серед джерел власної археографічної діяльності називають також приватну колекцію С. Голяша (“Мар”), “який виконував функції надрайонного провідника в надрайоні “Бескід” й зумів перенести на Захід багато із своїх звітів”²³.

Значної ваги набувають ті архіви, які залишилися в Україні, але не пережили примусового архівування. Вони потрапили до рук сучасних архівістів прямо з повстанських схованок. Відомим є “Озернянський архів”, щодо якого вже довелося писати як про “єдиний цілісний комплекс документів УПА, який надійшов до нас у тому самому вигляді, в якому він був сформований повстанцями”²⁴. Час від часу інформація про такі архіви з’являється у пресі (наприклад, 2009 р. стало відомо про віднайдення чергового “бідонного” архіву – документів референтури пропаганди надрайонного проводу ОУН Золочівщини²⁵; 2011 р. – про спробу виставити на інтернет-аукціон 3,5 тис. сторінок документів УПА різноманітного походження за 1949–1951 роки, знайдених “чорними археологами”²⁶; передавання до архіву ЦДВР іншого “бідонного” архіву з Львівщини за 1941–1950-ті роки²⁷). Але переважна більшість таких документів була розпорошена між приватними і громадськими зібраннями й остаточно втратила ознаки своєї цілісності, тобто перестала бути в повному розумінні архівом/фондом. “Озернянський архів” вигідно вирізняється серед них тим, що був переданий тернопільським архівістам і впорядкований ними за сучасними архівними правилами зі збереженням усіх його особливостей як комплексу автентичних документів повстанської провенієнції.

Суттєвою і специфічною проблемою джерельної бази українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. виступає т. зв. “віддзеркалення” значного комплексу інформації у фондах ворожої провенієнції, тобто наявності там вторинної, поглинутої інформації. Йдеться насамперед про факти документування активності повстанців у джерелах, створених німецькими, радянськими та польськими репресивно-каральними органами. Так, найбільша колекція фотодокументів, фактично – повна галерея учасників українського національно-визвольного повстанського та підпільного рухів, зібрана органами НКВД/НКГБ та їхніми наступниками, які фотографували захоплених та вбитих козаків УПА, заарештованих членів і симпатиків ОУН.

Так само ці органи ретельно фіксували (вимірювали, описували, фотографували, замальовували, робили креслення) пам'ятки “повстанської архітектури” – криївки, схрони, бункери УПА, розкриті ними у процесі військово-чекістських або чекістських операцій проти національно-визвольного руху. Нині це, по суті, єдине джерело згаданої тематики, оскільки самі повстанці не зберегли у власних документах таких відомостей. Нарешті, найбільшим “віддзеркаленим джерелом” виступає той величезний наратив свідчень про різні сторони діяльності українського національно-визвольного руху, який складається з тисяч протоколів допитів провідних і рядових його учасників, захоплених радянськими репресивно-каральними органами впродовж 1944–1956 років. Оминаючи поки що проблему його достовірності, маємо підкреслити необхідність усебічного використання таких свідчень з метою відтворення об'єктивної картини подій на українських теренах 1939–1956 років, планів, перспектив, сподівань керівників і рядових діячів українського національно-визвольного руху.

Аналогічним “віддзеркаленим джерелом” є протоколи допитів захоплених Службою безпеки ОУН(Б) представників партійної та радянської адміністрації, репресивно-каральних органів, їхніх агентів усередині повстанської мережі. Там також міститься величезний обсяг інформації, аж до дрібниць, щодо методів і засобів, які використовувала комуністична влада проти українського національного руху. Йдеться, зокрема, про характеристики окремих представників цієї влади, специфіку звітності секретних співробітників, особливості діловодства органів НКВД тощо.

Проблема наявності серед націоналістичних документів, радянських і польських матеріалів певної кількості фальсифікатів також варта спеціального дослідження. При цьому факт фальсифікації має бути неспростовним, а не лише довільним логічним припущенням, як сприймаються, наприклад, заяви А. Дюкова.

Зазначена проблема порушена у статті канадських істориків Т. Курила та І. Химки з приводу книги В. В'ятровича. Автори звинувачують українського дослідника у “подвійному стандарті” в підході до джерел, оскільки той, слідом за Т. Гунчаком, назвав сфальсифікованим “Життєпис” Я. Стецька від липня 1941 р. Цілком слушно автори зауважують: “Для нас переконливим аргументом було б виявлення серії інших подібних фальсифікатів у пострадянських архівах (а не в радянських публікаціях або в опублікованих за советів документах). З часу відкриття радянських архівів науковці знаходять силу-силенну документів, які компрометують радянську владу. Натомість ми поки не чули про практику систематичного перероблення архівних матеріалів задля їх сумісності з ідеологією режиму”²⁸. Підтримуючи методологічне ставлення згаданих науковців до виявлення архівних підробок, усе ж зауважимо, що приклади таких “перероблень” є, але їх, звичайно, виявити значно важче, ніж документи про компрометацію радянської влади. Принаймні нам вдалося пересвідчитись у фальшуванні німецьких документів, що готувалися для Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі, а також фальсифікації свідчень

Ю. Стельмашука (“Рудий”), що використовувались як пропагандистський матеріал. Усе згадані документи зберігаються в ЦДАГО і слугують підтвердженням наявності в архівах “продуманих фальсифікатів”, спрямованих на компрометацію українського національно-визвольного руху.

Доказами фальшування можуть бути оприлюднення офіційних вказівок щодо виготовлення фальсифікатів (ідеальний варіант) або ж аргументований порівняльний аналіз групи джерел, на підставі якого можна дійти висновку про фальсифікацію конкретного історичного джерела. Крім того, варто взяти до уваги і створення НКВД/НКГБ та їх наступниками т. зв. “легендованих” повстанських відділів і навіть місцевих проводів ОУН, які, діючи за вказівками радянських органів, направляли до націоналістичного Центру спеціально підібрану згаданими органами інформацію (повний фальсифікат, напівсфальшовані відомості, правдива, але перетрактowana інформація). Так, є відомості про існування навіть у 1951–1961 роках “легендованого” Дрогобицького окружного проводу, який регулярно звітував про власну діяльність перед Проводом ОУН(Б). Здійснювалась і оперативна підготовка створення “легендованого” центрального Проводу ОУН, але втілити цей задум не вдалося. Багато свідчень про специфіку діяльність таких “легендованих” проводів та груп, виготовлення фальшивих повстанських документів, різні “оперативні ігри” з підпіллям наводяться у книзі генерала КГБ Г. Саннікова²⁹.

Ще один конкретний приклад імовірної фальсифікації відомостей з німецьких документів подав свого часу К. Бондаренко, опублікувавши “спеціальне повідомлення” керівника управління НКВД Львівської області першому секретарю Львівського обкому КП(б)У І. Грушецькому від 07.10.1944 “О совместной деятельности ОУН–УПА с охранной полицией и СД”. Його було підготовлено нібито на підставі захоплених документів охоронної поліції та СД дистрикту “Галичина”, що дало змогу говорити про зустрічі і переговори щодо співпраці високих представників ОУН та окупаційної адміністрації у березні 1944 р. Оскільки у “спеціальному повідомленні” не завжди називалися конкретні документи, на основі яких робилися певні висновки, а лише зазначалося: “из документов усматриваем...”, і цитати з відповідних повідомлень не відокремлювалися від основного тексту, публікатор слушно поставив “головне питання”: “чи не є все повідомлення майстерною фальшивкою, виготовленою управлінням НКВС Львівської області для боротьби з ОУН та УПА?”³⁰. Інший приклад явної фальсифікації – поширення з агітаційною метою матеріалу “Как я вступил в ОУН”³¹, що приписувався Ю. Стельмашуку (“Рудий”), заступнику крайового провідника ОУН на Волині і командувачу з’єднань груп УПА “Завихост”, захопленому органами НКГБ у січні 1945 р. Він дійсно певний час брав участь у “викривальних” агітаційних акціях радянської влади, виступав на мітингах і зборах, очевидно, сподіваючись на амністію. Але сам згаданий матеріал був, скоріше за все, скомпонований з протоколів допитів “Рудого” з додаванням значної кількості малодостовірної та просто брехливої інформації. Там, зокрема, описувалася нарада з питань організації боротьби з партизанським

з'єднанням О. Федорова, що відбулася 25 вересня 1943 р. у штабі Головного командира УПА Д. Клячківського (“Клим Савур”) за участю майора німецької армії, який потім нібито став начальником оперативного відділу згаданого штабу під псевдо “Крегул”³². Єдиним відомим на сьогодні учасником УПА під таким псевдонімом укладачі другого тому “Літопису УПА” називають В. Сидора, який був багаторічним членом ОУН, служив у легіоні “Нахтігаль” та 201-му допоміжному батальйоні, але тільки в ранзі поручника; майором він став уже в УПА і дійсно працював в ГВШ, був командиром УПА-Захід, посідав інші поважні посади*. Тому на згаданій нараді він жодним чином не міг представляти німецьку армію, а тим більше бути її агентом в УПА пізніше. Яскравим доказом фальсифікації свідчень Стельмашука у даному матеріалі є спростування ним самим на процесі в Києві у серпні 1945 р. кількості інкримінованих йому вбитих на Волині поляків (називалися 15 тис. загиблих, а Стельмашук визнавав свою відповідальність щодо 5 тис. жертв). Усі такі вигадки легко виявити, адже протоколи допитів Ю. Стельмашука нині опубліковані в 9-му томі нової серії “Літопису УПА”.

З огляду на зазначене надзвичайно потрібним видається спеціальний герменевтичний аналіз умов і засад створення, побутування, використання та архівування означених джерел.

Ще одна особливість архівних документів оунівської провенієнції пов'язана зі специфікою функціонування Організації українських націоналістів як нелегальної. З цієї причини далеко не всі насамперед ідеологічні та організаційно-розпорядчі документи дійшли до нашого часу. І, взагалі, виникає питання, чи були вони свого часу належним чином документально оформлені, як, скажімо, рішення Великих зборів або конференцій. Частина такого роду документів відома лише зі згадувань у листуванні сучасниками чи спостерігачами, свідчень протоколів допитів тощо. Така конспірація передбачалася, зокрема, Інструкцією для керівництва генеральних округ, затвердженою Народно-визвольною революційною організацією (НВРО) наприкінці 1944 р.: “... зокрема обмежити службове листування, довівши до мінімуму замітки і записки”³³.

Процес документування діяльності УПА був визначений і такою специфікою. Головний командир УПА, шеф ГВШ, начальники відділів штабу, тобто весь керівний склад УПА, за справедливим зауваженням А. Кентія, “постійно змінювали місце свого постю і рідко працювали як єдиний організм”³⁴. Тому не завжди важливі документи, насамперед організаційні, скріплювалися відповідними підписами. З кінця жовтня 1945 р. накази ГК УПА виходили за підписом лише головного командира, тоді як раніше, після

---

* У довіднику П. Содоль в статті про В. Сидора такий псевдонім не зафіксований (Див.: *Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949. Довідник.* – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 119–120).

створення наприкінці 1943 р. ГВШ, їх обов'язково контрасигнував шеф штабу. Такий характер документування вплинув і на географію видання документів – як правило, воно позначалось як “Постій”, тому нині важко дізнатися про справжнє місце ухвалення актів. Аналогічне явище спостерігається й щодо датування: з конспіративною метою деякі організаційно-розпорядчі документи були позначені датою, ранішою або пізнішою за справжню, яку нині встановити практично неможливо. З метою дезорієнтації ворога та моральної підтримки вояків Головна команда УПА вдавалась і до інших подібних заходів, позначаючи в своїх документах уже з кінця 1943 р. існування крайової команди УПА-Південь, яка насправді, очевидно, не склалась як самостійне військово-оперативне територіальне угруповання, а була лише тимчасовим об'єднанням різних військових загонів, головною серед яких стала Південна група “Енея”³⁵. Усе це, безперечно, викликає потребу в прискіпливому джерелознавчому аналізові, здійсненні ґрунтовного герменевтичного дослідження змісту та атрибуції документів повстанської провенієнції.

Специфічна особливість повстанських документів полягала також у системі їх шифрування і кодування, загалом застосуванні конспірації в діловодстві ОУН та УПА. Навіть посібники з питань поведінки підпільників (конспірології) видавалися під виглядом брошур сільськогосподарської тематики, як от відома праця В. Кука (“Леміш”) “Пашні буряки”. О. Іщук доводить, що “підпільні організації підтримували контакти між собою лише за допомогою обумовлених способів зв'язку, повідомляючи про виконану підпільну роботу, про зібрану на території інформацію, про свої подальші плани і наміри. Керівники підпільних структур ОУН часто надсилали вказівки у підпорядковані їм ланки виключно шифром”³⁶. Із січня 1944 р., коли УПА здебільшого діяла у “підрядянській дійсності”, відповідним таємним наказом командира УПА-Північ Д. Клячківського (“Панас Мосур”) вимагалось “Законспірувати зв'язки. Писати тільки щонайконечніше і то умовними знаками”³⁷. Обов'язково зашифровувались адресат та адресант кореспонденції (за допомогою псевдонімів, номерів), не кажучи вже про використання псевдонімів і криптограм у тексті документів. Досить згадати один із захоплених польською спецслужбою у схроні повстанських листів із Закерзоння 1947 р., що був підписаний літерою “Я”. Розшифрувати цей підпис досі не вдалося. Сучасні дослідники припускають, що це міг бути командувач VI ВО “Сян” М. Онишкевич³⁸. На іншому “грипсі” стосовно надсилання накладу “Катехизма українця-націоналіста” та отримання протоколу щодо вивезення людей на Схід адресат позначений як “КБ-50”, інший згаданий там повстанський командир – як “ЗС-50”, а адресант – “666/1”³⁹. Окрім того, керівні діячі ОУН та УПА мали по кілька оперативних імен, і навіть офіційно рекомендувалося змінювати псевдоніми раз на два місяці. Постійно використовувалися кодовані назви інституцій та установ, бойових відділів, регіональних структур, навіть місцевостей, де вони діяли. В. Ковальчук підкреслює таку особливість організаційних документів повстанської провенієнції: “... територіальне походження, а інколи й адресат та дата,

у розпорядчих документах чітко не визначалися. У них наводяться тільки псевдоніми авторів, а їхню конкретну організаційну приналежність доводиться встановлювати самотужки⁴⁰. На таку характерну особливість документів ОУН, притаманну їй уже від самого початку організації, звернули увагу упорядники епістолярію Є. Коновальця 1930 р.: “листування між членами Проводу ОУН, як і інші конфіденційні документи ОУН, носили конспіративний характер, в них широко вживалися псевдоніми, кодові слова (наприклад, УВО – “Спілка”, часопис “Сурма” – “Трубка”, та ін.), скорочення, окремі вислови, які нерідко малозрозумілі для сторонніх осіб і сучасного читача”⁴¹. Надалі така специфіка лише посилювалася. Також активно використовувалися при складанні документів різні шифри, коди та системи тайнопису. Крім того, підпільна пошта передавалася у вигляді “грипсів”, “штафет” – маленьким клаптиків цигаркового паперу, писаного щільним шрифтом, дрібними літерами. Шифри і коди вживалися також при складанні списків осіб, які допомагали підпіллю, або ж навпаки – ворожих агентів, для фіксації місць переховування зброї, запасів, знаходження криївок тощо. Керівники підпілля різного рівня застосовували шифри і для ведення записів в особистих блокнотах. Наявність таких специфічних особливостей джерел оунівської провенієнції утруднює здійснення аналізу наявних документів українського національно-визвольного руху – адже радянські репресивно-каральні органи не завжди розшифровували такі записи, або, якщо і вважали їх розшифрованими, то не можна бути певним у правильності такого прочитання повстанських кодів. І загалом, слід зважати на те, що захоплені у повстанців документи органи НКВД/НКГБ та їхні наступники, як правило, копіювали й у переважній більшості випадків перекладали російською мовою. Тому при дослідженні таких джерел вторинного рівня (на відміну від автентичних повстансько-підпільних документів) слід враховувати ймовірність, окрім простої фальсифікації, також неадекватного сприйняття, а особливо – неточного перекладу деяких специфічних слів, термінів, що побутували в середовищі українських націоналістів, навіть якщо вони не були зашифрованими або закодованими, імен та псевдонімів повстанців. Прикладом цього може бути специфіка вживання засадничого терміна “націоналісти”, під яким у партійно-радянських документах різного періоду могли фігурувати, крім членів ОУН обох відламів, прихильників Т. Боровця (Бульби), просто симпатиків українського національно-визвольного руху, також українці-колаборанти, у тому числі співробітники поліції (навіть не завжди української допоміжної), представники місцевої адміністрації (керівники і співробітники управ, відділів управ, старости), військовики створених нацистами у 1942–1943 роках у Центральній та Східній Україні псевдонаціональних військових формацій (Українське визвольне військо, Українська національна армія, Українське козацтво, Вільне козацтво тощо), культурні та освітні діячі, котрі залишилися під окупацією. Очевидно, що деякі з цих категорій населення ніякого відношення до українського національно-визвольного руху не мали. До дрібніших зауважень щодо специфіки росій-

ського перекладу можна віднести те, що в інформаціях НКВД СРСР на ім'я Сталіна та Молотова, що містяться в “особливих теках” цих партійно-державних керівників СРСР, замість терміна “референтура” (зокрема, СБ) часом вживалося слово “резидентура”, що суттєво змінювало зміст документа. Ще одним прикладом є російський переклад наказу командира УПА-Північ Д. Клячківського (“Панас Мосур”, “Клим Савур”) від 14.01.1944 № 27. Хоча переклад зберіг основний зміст наказу щодо надання СБ надзвичайних функцій, структуру первісного документа було змінено: його перший і другий пункти поміняли місцями, внаслідок чого наказ зазнав певної трансформації⁴².

Причини такого шифрування і кодування цілком зрозумілі – створюючи будь-який документ, повстанці мали зважати на можливість його потрапляння до ворожих рук. Тому все, що можна було, зашифровувалося, причому так, що сучасні видавці змушені друкувати деякі документи у вигляді шифровок. Але підпільний характер існування українського національно-визвольного руху позначився й на інших документах, насамперед з особового складу. Заповнюючи облікові картки, списки вояків, командирів, навіть некрологи та посмертні згадки, повстанці мусили робити так, щоб подані відомості, навіть якщо їх прочитає ворог, не нашкодили родинам підпільників, бойовим побратимам, які продовжували спротив. Окрім того, необхідно було зважати і на те, що супротивник міг не знати, хто конкретно із керівників повстанців загинув (перед смертю вони намагалися зберегти анонімність), і опублікований у такій ситуації некролог слугував би підтвердженням утрати у лавах Українського руху Опору.

Дуже важливою є проблема “лакун” у джерельній базі історії українського національно-визвольного руху. Насамперед, до нас дійшла лише певна частина документів з діловодних архівів УПА, її з'єднань і груп, і ця частина є незначною. Варто навести фрагмент зі спогадів П. Омелюсіка (“Поліщук”, “Темра”), керівника оперативного відділу командування УПА-Північ: “...майбутній історик не знайде багато матеріалів з джерел військових штабів того часу, бо бойові штаби УПА, що по своїй природі були дуже рухливі і не мали забезпеченого запілля, такі цінні матеріали, як звіти, донесення, накази і т. п. по використанні нищено, щоб не попали до рук ворога. Наприклад, вся канцелярія Штабу УПА Волинь-Поділля складалася з однієї скриньки головним чином з мапами, що часто носив її на плечах один-єдиний писар, що був на цілий штаб. Потрібні ж секретні папери та шифр носили в своїх торбинах начальник оперативного відділу та начальник штабу... Силою обставин прийдеться користатися з архівів партійних організацій [маються на увазі структури ОУН. – Авт.], що збереглися чи збережуться”⁴³. Упорядники другого тому української серії “Літопису УПА” намагалися спростувати таку думку, але і самі констатували: “Опубліковані в даному збірнику документи і матеріали дають уривчасті відомості про перебіг подій”⁴⁴. Таким чином, твердити про наявність нині повної документальної бази діяльності мережі ОУН та загонів УПА просто неможливо; не можна також стверджувати, що

вся їхня діяльність була, по-перше, адекватно задокументована у тогочасному повстанському діловодстві, а, по-друге, що всі відповідні документи дійшли до нашого часу.

Маємо констатувати істотні змістовні лакуни серед документів, які збереглися. В. Ковальчук засвідчує, що документи ОУН(Б) і запілля УПА мають низку інформаційних прогалин. Їхні автори навмисно намагались уникати будь-яких важливих масивів цифрових даних (справжні втрати у збройних сутичках, загальна чисельність членів мережі ОУН(Б), запілля УПА та учасників УПА). Нарешті, існують і тематичні “лакуни”: в наявних документах практично не відображена координація між структурами запілля та командами УПА, діяльність так званих “повстанських республік”, що діяли на території Кременеччини, Ковельщини, Степанщини, Деражнянщини, Кореччини, в районі Володимира-Волинського тощо, а також “січей”, управ, ведення місцевого господарства тощо.

Водночас варто згадати і про “лакуни” в радянських документах, попри те, що їх збереженість зі зрозумілих причин є на кілька порядків вищою, ніж повстанських. Але з прийняттям постанови Оргбюро ЦК КП(б)У від 9 серпня 1946 р. “Про факти порушення конспірації в роботі органів МВД і МГБ західних областей УРСР” усі звіти репресивно-каральних органів партійним комітетам фактично відмінялися, а інформування перших секретарів райкомів та обкомів КП(б)У керівниками силових структур здійснювалося в усній формі, що означало повне утаємничення відомостей про боротьбу з національно-визвольним рухом. Від того часу довідки подібного змісту стали менш інформативними.

Інше, теж дуже цікаве питання – про “уявні лакуни”, тобто пошук документів, що ніколи не існували, але які, на думку однієї зі сторін збройного конфлікту, обов’язково мали бути. Такою “чорною кішкою у темній кімнаті”, що її без успіху шукали радянські розвідники, партизани і чекісти, була “угода УПА з німцями”. Про це часто йшлося в радянській пропагандистській літературі, про неї згадували, наводячи будь-які відомості про факти контактів націоналістів з місцевим та крайовим нацистським керівництвом, але самого тексту “найголовнішої угоди” так і не було знайдено. Можна навести як характерне свідчення цих пошуків шифротелеграму О. Федорова УШПД від 26.03.1944: “[В] Районе Любомль нами захвачено много документов УПА, их договора с немцами не имеем...”⁴⁵. Очевидно, щодо пошуків такої компрометуючої документації існували спеціальні вказівки партійно-чекістського керівництва. Принаймні, маємо аналогічні інструкції щодо виявлення іншого роду відомостей – про підтвердження “ориентации ОУН на Англию и Америку как будущих союзников. Какие фамилии, факты, документы имееете по этому вопросу”⁴⁶.

При аналізі документальної бази історії української національно-визвольної боротьби обов’язково мають враховуватися деякі аспекти теорії комунікації, а саме – постійна залежність політичної системи суспільства від інформації, якою її підживлюють як власні субсистеми, так і тієї, що над-

ходить ззовні⁴⁷. Тому варто говорити про певні документаційні/інформаційні потоки, що йшли як знизу, від своїх первинних клітин/осередків, так і згори, від найвищих структур: Проводу ОУН(Б), ЦК ВКП(б), імперської канцелярії Гітлера тощо. Найголовнішою особливістю таких потоків було взаємне ініціювання. Наприклад, постанови ЦК ВКП(б) приймалися внаслідок аналізу інформації, узагальненої в ЦК КП(б)У на підставі інформацій обкомів, райкомів партії, даних репресивно-каральних органів. Своєю чергою, прийняття таких постанов породжувало новий потік інформаційних, аналітичних, довідкових, планових та звітних матеріалів. Аналогічну картину спостерігаємо в мережі націоналістичних інституцій: директивні та організаційні документи проводів усіх рівнів приймалися на підставі інформацій з місць, від станичних, районних та надрайонних провідників ОУН, командирів куренів УПА, і там так само створювалися висхідно-низхідні документаційні потоки. Політична комунікація, таким чином, виступає “своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з’єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність, формує політичну свідомість і політичну культуру”⁴⁸. Без урахування таких комунікаційних процесів іноді важко пояснити конкретні заходи, вжиті ЦК КП(б)У чи Проводом ОУН.

Тому великого значення набуває проблема відновлення, повноцінної реконструкції без жодних вилучень усього комплексу джерельної спадщини українського національно-визвольного руху середини ХХ ст.

Певна специфіка притаманна і джерелам з історії ОУН та УПА, народженим у ворожому таборі. Так, радянські, насамперед компартійні, історичні документи, за справедливим спостереженням Ю. Шаповала, “розкривають роль і місце партійно-державних і репресивно-каральних органів у боротьбі проти українського повстанського руху, розкривають методи цієї боротьби, а також містять інформацію про розмах цього руху та етапи його розвитку”⁴⁹.

Характерною особливістю створених за часів СРСР документів є, з одного боку, їхнє дублювання і повторюваність інформації, що міститься у них, з іншого, – певна суперечливість наведених відомостей. Оскільки компартійні органи здійснювали керівництво і контроль за всіма без винятку проявами політичного, економічного, суспільного, культурного життя, то в утворених ними архівних фондах нагромадилася вичерпна інформація про широке коло різноманітних подій того часу. Конкретно щодо нашої теми можна зазначити, що в документах ЦК КП(б)У наявні численні інформаційно-аналітичні та звітні матеріали репресивно-каральних структур, партизанських загонів і з’єднань, що стосуються боротьби з українським національно-визвольним рухом під час Другої світової війни та після її закінчення. Так, серед документів Особливого сектора ЦК КП(б)У воєнної доби представлені звіти партизанських командирів до ЦК, звіти ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б), аналітичні доповідні, оперативні документи щодо розвитку партизанського руху, основних проблем його взаємин з населенням, у тому числі стосовно ідеологічної, політичної та військової боротьби із загонами УПА. Прикладом суперечливості інформацій різного рівня може служити записка М. Хрущова,

адресована Й. Сталіну у квітні 1943 р., у якій ідеться про тактику національно-визвольного руху в Житомирській та Ровенській областях: “Украинские националисты создали свои вооруженные отряды, но против немцев не выступают, они распространяют свои издания – листовки, брошюры и создают склады вооружения”⁵⁰. Натомість в іншій цілком таємній доповідній, направленої у той же час керівником УШПД Т. Строкачем до ЦК КП(б)У, повідомлялась інформація розвідки про концентрацію на Костопільщині та Людвіопільщині загонів націоналістів: “Части вооружены винтовками, автоматами и пулеметами. Ведут борьбу с немцами и партизанами”⁵¹.

Дублювання інформації було постійним явищем при передаванні зібраних відомостей знизу догори, а також від різних органів – партійних, радянських, репресивно-каральних. Так, НКВД СРСР інформувало ЦК ВКП(б) про свої успіхи в боротьбі з “українсько-німецьким націоналізмом”, водночас республіканський штаб партії повідомляв союзний центр про свої зусилля в цьому ж напрямку за тими ж даними. НКВД УРСР надсилав інформації такого змісту водночас до московського наркомату і до київського ЦК. Подібна картина спостерігалася і на обласному, і на районному рівнях.

Ще однією причиною постійного дублювання документації було посідання чільними діячами СРСР та УРСР одразу кількох вищих партійних і державних посад. Так, Й. Сталін у роки Другої світової війни водночас був Генеральним секретарем ЦК ВКП(б), Головою Державного комітету оборони (ГКО) СРСР, Верховним головнокомандувачем РККА і наркомом оборони, а також очолював Раду народних комісарів СРСР. Від нього не відставав і М. Хрущов, який поєднував у своїх руках пости першого секретаря ЦК КП(б)У, Голови Ради народних комісарів УРСР, члена Президії Верховної Ради УРСР, члена військової ради 1-го Українського фронту тощо. Очевидно, що документи, надіслані до них як радянських керівників, осідали в партійних архівних фондах; з іншого боку, певні інформації, адресовані Хрущову, потрапляли до архіву республіканського уряду.

Разом з тим створені партійно-радянськими органами документи відбивали одночасно дві протилежні тенденції: з одного боку, бажання применшити роль і масштаби національного антикомуністичного руху, довести відсутність жодних об’єктивних причин для його виникнення; з іншого – перебільшити кількість його учасників і заподіяти ним шкоду, аби підвищити власну роль в його “остаточній ліквідації”, виправдати масові репресії проти цивільного населення України. Прикладом цього можуть слугувати відомості щодо загальної кількості вояків УПА за підрахунками НКВД. Так, за узагальненою інформацією, поданою в “Особливій теці” Сталіна, за лютий 1944 – вересень 1945 років лише силами НКВД (не рахуючи НКГБ) було вбито 96.160 та взято у полон 101.924 осіб, з’явилися “з повинною” ще 88.400 чол. (щоправда, сюди віднесені не лише козаки УПА, але й ті, хто ухилився від призову)⁵². Таким чином, за цими даними, через УПА впродовж двох років пройшло не менше 250 тис. осіб (покладаючись на ті самі джерела, І. Патриляк говорить уже про 400 тис. українців, котрі пройшли через повстанські та

підпільні структури впродовж 1942–1960 років⁵³), що, на нашу думку, є значним перебільшенням. Очевидно, що левову частку загиблих і репресованих радянськими органами становило мирне місцеве населення, яке взагалі не мало або ж мало опосередковане відношення до ОУН та УПА. На думку радянських чинників, кожен з мешканців Західної України був бандерівцем: “каждый житель Западной Украины, прямо или косвенно за небольшим исключением, был связан с вооруженным подпольем. Практически в каждой западно-украинской семье прямой или дальний родственник либо погиб в вооруженной борьбе против советской власти, либо был арестован за участие в подполье, либо сослан в Сибирь за пособническую деятельность, за укрывательство подпольщиков, хранение оружия, боеприпасов, листовок и националистической литературы, содействие на оуновских линиях связи, снабжение продовольствием, медикаментами, сбор и передачу информации, да и просто за недоносительство органам госбезопасности о контактах с подпольем”⁵⁴.

Слід також обов'язково брати до уваги ідеологічну спрямованість та політичну заангажованість таких документів, час їхнього створення. За справедливим зауваженням Г. Івануценка, вони “переважно “грішать” оціночними судженнями та неточностями, з тієї причини, що писалися вони в умовах жорстокого протистояння та були призначені для використання в пропагандистській роботі”⁵⁵. Зокрема, весь національно-визвольний рух у таких документах вважався тільки і виключно “політичним бандитизмом”, а всі його акції – “бандпроявами”, що не мали жодної народної підтримки, хіба що з боку “куркулів, торговців, церковників”. Усе це має враховуватися при використанні таких оціночних та кількісних характеристик, наявних у радянських документах, щоб уявити реальну картину в такій зміщеній системі джерельних координат. Окрім того, відомий історик Ю. Шаповал слушно зауважив: “...читаючи і партійні і документи спецслужби, слід зважати на те, що вони не просто перенасичені ідеологемами, а часом з політико-ідеологічних та мобілізаційно-пропагандистських міркувань навіть спотворюють реальний перебіг подій”⁵⁶. З огляду на це, найбільшу довіру викликають ті джерела, які не були адресовані широкій аудиторії, мали здебільшого службовий характер, відповідний гриф обмеження доступу, а також народилися всередині партійних, репресивно-каральних органів для інформування обмеженого кола осіб щодо реального стану справ. Так, з розвіддонесень або оперативних відомостей (“сводок”) УШПД, які друкувалися здебільшого у трьох–чотирьох примірниках, лише для найвищого парткерівництва, стає очевидним, що партизанські командири спостерігали активну антинімецьку боротьбу УПА впродовж усього 1943 та початку 1944 років і повідомляли про неї, а інформація щодо фактів домовленостей окремих керівників загонів з німецьким військовим командуванням почала з'являтися лише з весни 1944 р. Але невідомо, чи існували для цього якісь підстави, або ж мала місце звичайна дезінформація, зумовлена ідеологічними чинниками, оскільки поруч, в одних і тих же зведеннях, зустрічаються

й повідомлення про бої УПА з німцями, обстріл повстанцями військових ешелонів тощо.

Актуальною є проблема достовірності радянських джерел з історії українського національно-визвольного руху як загалом, так і по окремих їх різновидах. Розпочати слід з ідеологічних кліше, насамперед гучного таврування його учасників як “українсько-німецьких націоналістів”, що мало означати: діяльністю ОУН, і, зокрема, УПА, керують нацисти, які, за твердженням партійних ідеологів, власне, й організували цей рух. Як щиро свідчив на допитах у СБ ОУН оперуповноважений МВД мол. лейтенант Шивандронов, “після “обнаруження” ряду криївок запитуємо начальство, а де ж ті німці, коли ми ще ані разу не знайшли, хоча стільки говорять про “українсько-німецьких націоналістів”. Начальство в таких випадках відповідає нам, що вони десь знаходяться в центрі”⁵⁷. Аналогічно можна стверджувати, що безліч нібито реальних фактів, наведених не лише у пропагандистських, але і в директивних документах, сьогодні виглядають абсурдними. Тому у кожному конкретному випадку варто перевіряти, чи відповідає історичним реаліям будь-яка інформація, що міститься в документах радянського походження, використовуючи при цьому методи зовнішньої наукової критики джерел та герменевтичні підходи до історичних пам’яток.

Наразі можна навести конкретні приклади надання радянськими чинниками недостовірних відомостей. Зокрема, це частина інформаційних повідомлень про українських повстанців, які направляли до союзного центру командири радянських партизанських з’єднань. Здебільшого вони заслуговують на довіру, проте історики вже відзначали, що, наприклад, партизанські керівники, які оперували у Західній Україні навесні 1943 р., були настільки вражені своїми невдачами у боротьбі з УПА, “що піддалися панічним настаном і почали в травні 1943 р. відправляти до Москви відверто фантастичні розвідувальні зведення про те, що кількість бандерівців обчислюється “дивізіями”, які озброєні не тільки артилерією, а навіть “танками” й отримують підтримку з боку Англії”⁵⁸.

На своє вирішення чекає й проблема достовірності відомостей, що міститься в агентурних донесеннях секретних співробітників радянських репресивно-каральних органів. Є всі підстави стверджувати, що принаймні частина з таких доносів – фальшована, написана самими оперативними співробітниками, які курували агентуру. Про це прямо говорив на допиті захоплений СБ ОУН мол. лейтенант Шивандронов: коли визначені сексоты не подавали інформації, “ми, оперативники, боючись контролю з УМВД і відповідальності за це, мусили самі видумувати доноси і там їх залучати”⁵⁹.

Нарешті, певна специфіка притаманна архівно-слідчим справам членів ОУН, бійців УПА та симпатиків українського національно-визвольного руху. Про фальшування свідчень, зафіксованих у протоколах допитів, уже йшлося в публікації В. Ковальчука⁶⁰. Загалом про особливості цієї категорії історичних джерел написано багато, тому можна лише відіслати читачів до ґрунтовної розвідки відомого джерелознавця Я. Калакури з цього приводу⁶¹.

З огляду на зазначене будь-яка інформація із цих справ потребує ретельного перевірення, і бажано не за одним, а за кількома іншими джерелами.

Те саме стосується оперативних звітів НКГБ/МГБ ССРСР про боротьбу з “бандпроявами” на теренах Західної України. Певна кількість таких матеріалів нещодавно була розміщена в Інтернеті у вигляді бази даних “Жертвы националистического террора в западных регионах СССР”⁶². Вона підготовлена за щоденними оперативними зведеннями Головного управління по боротьбі з бандитизмом (ГУББ) НКВД/МВД ССРСР (Государственный архив Российской Федерации). Проте їх інформаційну цінність не варто перебільшувати, оскільки там фіксувалися лише кількісні параметри (вбито, зникло, уведено стільки-то людей, здебільшого навіть без прізвищ і будь-якої конкретизації). Тому перевіряти відомості, що викладені в них, потрібно за іншими документами, бажано – повстанської провенієнції.

Серед документів, створених радянськими репресивно-каральними органами у ході поборювання ОУН та УПА, також нині наявні суттєві лакуни, пов’язані насамперед з фізичним знищенням 1990 р. за спеціальним наказом КГБ ССРСР значної кількості оперативних документів. Так, за інформацією О. Іщука, із 30-ти томів справи, заведеної на провід ОУН в Україні, залишилося лише 8; із 13-ти томів справи на Р. Шухевича – лише один. Фактично повністю були знищені матеріали про боротьбу з підпіллям ОУН та УПА в УКГБ по Івано-Франківській області⁶³. І лише частині з них пощастило – тим, які були скопійовані для підготовки згаданого раніше посібника. Саме в такому копійному вигляді частина оперативних документів НКВД/НКГБ збереглася у складі нинішньої колекції ГДА СБУ.

Подібну “лакуну” нам довелося відстежити особисто: з документів ф. П-1 (Обласний комітет КПУ) Держархіву Тернопільської області на початку 1990-х років була вилучена значна кількість справ щодо боротьби з національно-визвольним рухом за 1946–1948 роки, причому їх подальша доля невідома.

Ще одна засаднича заувага: практично всім писемним документам інституційного походження з історії українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст. притаманна така риса, як усталена і формалізована структура. Зокрема, обов’язковими елементами компартійних директивних актів були констатуюча частина з викладенням позитивних і негативних моментів, що окреслювали проблему (досить часто наводилися конкретні приклади дій повстанських загонів чи окремих повстанців), та резолютивна частина з викладенням потрібних для вирішення проблем заходів, позначенням термінів та виконавців згаданих заходів. Ще більш сталою була форма звітів радянських, німецьких, повстанських органів; здебільшого їхня форма затверджувалася директивними і розпорядчими актами (постановами Політбюро ВКП(б) та КП(б)У, Ради народних комісарів/міністрів ССРСР, урядом УРСР, наказами Головного командування УПА або очільників мережі ОУН тощо). Абсолютно формалізованими були здебільшого документи кадрового, господарсько-фінансового діловодства (книги, бланки, рахунки,

облікові та інші картки). Усе це уможливило проведення ґрунтовного текстологічного і порівняльного аналізу таких писемних джерел. З іншого боку, практично відсутні (за незначним винятком) документи на бланках: повстанські з очевидних причин, а радянські, можливо, через відсутність достатньої кількості потрібних бланків в умовах війни та повоєнної розрухи.

До особливостей історичних джерел, що піддаються нашому аналізу, належить їх географічне поширення. Наразі загальноприйнятим є погляд на національно-визвольний рух 1939–1956 років як суто західноукраїнське явище. Більшість історичних фактів нібито підтверджують таку думку, адже саме на теренах Буковини, Волині, Галичини, Закарпаття, Підляшшя, Холмщини найактивніше діяли мережа ОУН та курені УПА, відбувся найдовший і найзапекліший двобій націоналістів та радянських органів влади, її репресивно-каральних структур; саме тут, до проведення колективізації та розкуркулення, знаходилась і основна економіко-політична база національно-визвольного руху. Але наявні джерела, насамперед радянського походження, свідчать про вплив ОУН і поширення збройної активності УПА на терени Поділля, Житомирщини, навіть Київщини, а також наявність впливових клітин ОУН у більшості східних і центральних областей (від Сумської та Донецької до Одеської). Так, керівник Сумського підпільного обкому КП(б)У П. Куманьок у звіті про свою діяльність засвідчував наявність у Конотопі організації Спілки української молоді (СУМ) та організаційну розбудову клітин ОУН (створення “дев’яток”)⁶⁴. Бригада ЦК КП(б)У, направлена до Дніпропетровської області на початку 1943 р., зафіксувала наявність у містах Дніпропетровську та Новомосковську мережі ОУН, керівник якої Х. Дядюра працював начальником відділку української допоміжної поліції, але готував сили та зброю для повстання “в то время, когда иссякнут силы как Красной Армии, так и фашистской в их борьбе”⁶⁵. Нарком внутрішніх справ УРСР Рясной у доповідній записці ЦК КП(б)У від 26.10.1943 констатував, що “на территории Полтавской области существует *глубокое* (Курсив наш. – Авт.) националистическое подполье”⁶⁶. До того ж, суспільна свідомість тогочасних мешканців України не розглядала бандерівський рух як специфічно “західняцький”. Невеликий приклад: коли в м. Запоріжжі у листопаді 1944 р. на побутовому ґрунті сталося вбивство секретаря міськкому партії Комарова, містом упевнено ходила чутка щодо причетності до цього “бандерівців”, які оголосили терор представникам влади⁶⁷. Здається, лише щодо Харкова радянські репресивно-каральні структури констатували у квітні 1943 р., що група націоналіста В. Доленка, організаційно не пов’язана з ОУН, “поглотила и возглавила в основном все националистические элементы и растворила в себе даже сторонников ОУН мельниковского направления”⁶⁸, хоча фіксували присутність у місті також і бандерівців, котрі розгортали активну діяльність місцевої “Просвіти” і 1942 р. зазнали арештів з боку гестапо. Все це дає підстави говорити про всеукраїнській розмах національно-визвольного руху, принаймні для періоду 1942–1944 років. Відповідно, і географія джерельної

спадщини визвольної боротьби повинна охоплювати всю територію України в її сучасних кордонах, що сформувалися внаслідок Другої світової війни, та прикордонні території Польщі, Білорусі, на яких проявлялась активність ОУН(Б) та УПА, а не обмежуватися джерелами і пам'ятками лише Західної України.

Логічно видається також постановка питання щодо періодизації історії українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. Про загальні часові межі нашої праці (1939–1956) уже йшлося в передмові. Варто також виділити основні історичні етапи розвитку повстансько-підпільної боротьби, оскільки досі не існує загальноприйнятої точки зору як щодо її початку (здебільшого ним вважається 1941 р.), так і припинення (дослідники називають 1948, 1950, 1951, подеколи пізніші роки). Деякі вкорінені у суспільну свідомість історичні дати не мають відповідного документального підтвердження, як от створення УПА 14 жовтня 1942 р. На наш погляд, слід визнати початковим етапом вересень 1939 – червень 1941 років, період діяльності ОУН на західноукраїнських землях в умовах їх першої “радянізації”, підготовки до війни з СРСР. Другий датується кінцем червня 1941–1942 роками, коли в умовах німецько-радянської війни відбулася спроба проголошення відновлення Української держави у Львові та наступний перехід ОУН(Б) на антинімецькі позиції, формування квазідержавної/партійної націоналістичної сітки по всій території України. Третій – початок 1943–1944 роки, коли була створена збройні загони націоналістів (УПА на Волині і Поліссі, УНС на Галичині), постала мережа запілля; характерними для цієї доби були намагання перенести активність збройних сил націоналістів на Схід, сформувати єдиний фронт антибільшовицької боротьби поневолених народів Сходу Європи та Азії. Саме тоді розгорнулися найактивніші змагання за незалежність України проти обох окупантів, була сформульована доктрина двофронтової боротьби та інші засадничі рішення на III Надзвичайному зборі ОУН(Б). У 1945–1946 роках український національно-визвольний рух намагався діяти в умовах другої “радянізації” західних областей, протистояти жорсткій партійно-державній політиці “остаточної ліквідації банд українсько-німецьких націоналістів”. Для цього періоду характерним є поступове згортання діяльності великих збройних підрозділів УПА, перехід до нелегальної, підпільної боротьби, здійснення терористичних та відплатних акцій проти радянсько-партійного керівництва в Україні та Польщі. Наступний етап – 1947 – вересень 1949 років, коли шляхом подальшого зміцнення радянського режиму, запровадження колективізації та ліквідації одноосібного селянського господарства в західних областях України була підірвана економічна база повстанського запілля, а націоналісти змушені були перейти до тактики “збереження кадрів”, замість повстанських форм збройної боротьби опанувати виключно підпільні. Відповідно, і проти повстанців були спрямовані в основному агентурні та чекістські операції, а функції головного “борця” з ними перейшли до МГБ. Практично одночасно з цим повстанський рух на теренах Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя був жорсто-

ко викоринений унаслідок масових депортацій за Акцією “Вісла” 1947 р. Нарешті, останній період – жовтень 1949–1956 роки, етап остаточного згорання організованої боротьби ОУН(Б) і повільного згасання спротиву радянському режимові на українських землях унаслідок несприятливих зовнішніх обставин, розбрату в українському політичному проводі на еміграції. Такий розвиток подій, безперечно, позначився і на стані документальної бази українського національно-визвольного руху, визначив її змістове наповнення, обсяги, значущість джерел певної провенієнції на різних історичних етапах.

Отже, джерельна база з історії українських національно-визвольних змагань періоду Другої світової війни та після її завершення має свої засадничі особливості, пов’язані як із походженням і долею відповідних документів, специфікою архівування, так і зі способом їх творення, змістовим наповненням, відповідним складом, характером інформації, що відбилася в них, географією та хронологією, а також і за певними формальними ознаками. Під час користування такими документами слід завжди враховувати цю специфіку, а тому приділяти належну увагу зовнішній науковій критиці джерел, з одного боку, і герменевтичному аналізу змісту самого документа, з іншого. Зважати слід також на значні лакуни в наявній джерельній базі, які пояснюються підпільно-повстанським характером діяльності як самої ОУН, так і УПА як її мілітарної організації.

¹ Інструкція № 2/43 р. від листопада 1943 р. крайового проводу ОУН(Б) місцевим осередкам про збирання матеріалів антиукраїнського характеру: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 46, арк. 13. Опубл.: ОУН і УПА в 1943 р. Документи. – С. 282–283.

² Дзюбан О. Матеріали до історії УПА // Україна в минулому. – Вип. III. – К., Львів, 1992. – С. 43–47.

³ Наказ командира групи “Турів” від 28.09.1943 ч. 15 у справі збереження і передавання командуванню трофейних документів: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 5, арк. 3. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 495.

⁴ “Хроніка визвольних боїв УПА в Рівненській, Хмельницькій та Тернопільській областях” за лютий–травень 1944 р.: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 6, арк. 1.

⁵ В’ятрович В. Друга українсько-польська війна. – С. 25.

⁶ Див.: Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Предтеча: Польський рух Опору на Тернопільщині 1939–1941. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 45.

⁷ Див.: Ковальчук В. Діяльність ОУН(Б) і Запілья УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944). – Літопис УПА: Бібліотека. – Т. 7. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – С. 93–108.

⁸ Оперативно-розвідувальні зведення УШПД № 9 від 26.01.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 43, арк. 73.

⁹ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літ. агенція “Піраміда”, 2010. – С. 113.

¹⁰ Там само. – С. 122–124.

¹¹ *Іцук О., Ніколаєва Н.* Останні роки життя члена Крайового військового штабу групи УПА “Захід” Степана Фрасуляка – “Хмеля” за документами органів державної безпеки УРСР // Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмеля”. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, Галузевий державний архів СБУ, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – С. 12.

¹² Доповідна начальника УМВД по Хмельницькій області М. Руденка Хмельницькому обкому КПУ № 243 від 23.03.1954: ЦДАГО, ф. 1, оп. 17, спр. 65, арк. 37–54. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 513.

¹³ *Іцук О.* Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 87–119.

¹⁴ ОУН і УПА в 1943 році. Документи / Упорядн.: О. Веселова, В. Дзьобак, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2008. – 347 с.

¹⁵ Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986. – С. 237.

¹⁶ Див.: *Дзьобак В.* 1943-й – рік посилення, оновлення й активізації боротьби // ОУН і УПА в 1943 р. Документи. – К., 2008. – С. 42.

¹⁷ *Потічний П., Лико І.* Тактичний відтинок – “Лемко” // Літопис УПА. Основна серія. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 11–12.

¹⁸ Оперативне зведення полк. Г. Корчинського міністру громадської безпеки від 27–28.04.1947: ІРН, МВР 743, к. 11; Повідомлення міністра національної оборони ПНР про діяльність Оперативної групи “Вісла” від 09.05.1947: Там само, к. 150. Опубл.: Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – С. 122, 218.

¹⁹ Див.: Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – С. 312, 332.

²⁰ Там само. – С. 230.

²¹ Див.: Літопис УПА. Основна серія. – Т. 42: Літопис УПА – Історія. Документи і матеріали. – Торонто, Львів, 2005. – С. 10–25.

²² Денник хор. Ярослава Коцьолки // Літопис УПА. Основна серія. – Т. 14: Перемищина: Перемиський курінь УПА. – Кн. 2: Денники сотні “Крилачі” (Ударники 6, 96а). – Торонто, 1987. – С. 57–80.

²³ *Потічний П., Лико І.* Тактичний відтинок – “Лемко” // Літопис УПА. Основна серія. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий. – Торонто, Львів, 2001. – С. 20.

²⁴ *Папакін Г.* “Озернянський архів” – нові джерела до історії українського руху Опору. – С. 514.

²⁵ *Браун А.* На Львівщині знайшли унікальні документи УПА повоєнного періоду: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/1469/116/51699/>

²⁶ Чорні археологи продають архів УПА за 500 тис. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/04/13/35745/>

²⁷ Підземні архіви повстанців реставруватимуть і вивчатимуть науковці. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2011/10/28/316602>

²⁸ *Курило Т., Химка І.* Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // Україна модерна. – Ч. 13(2), 2008: Війна переможців і переможених. – К.: Критика, 2008. – С. 253.

²⁹ Див.: *Санников Г.* Большая охота. Разгром Украинской повстанческой армии. – М.: “Олма-Пресс”, 2002. – 510 с.

³⁰ *Бондаренко К.* До питання про українсько-німецькі стосунки у 1944 році // Україна в минулому. – Вип. 3. – К., Львів, 1993. – С. 69.

³¹ Свідчення Стельмашука Ю. О.: Как я вступил в ОУН: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 861, арк. 1–48.

³² Там само, арк. 38.

³³ Цит. за: “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літ. агенція “Піраміда”, 2010. – С. 138.

³⁴ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. – Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К., 2008. – С. 201.

³⁵ Пошлемося тут на думку відомого дослідника історії УПА: *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. – Т. 2. – С. 205.

³⁶ *Іщук О., Ніколаєва Н.* Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. – К.: 2007. – С. 5.

³⁷ Наказ командира УПА-Північ “Панаса Мосура” керівникам УПА та запілля про методи діяльності в підрадянській дійсності від 06.01.1944 р. Ч. 29.: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 29, арк. 41. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 48.

³⁸ Див.: Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – С. 150.

³⁹ Гріпс б/д за підписом 666/1: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 33, арк. 7.

⁴⁰ Ковальчук В. Класифікація документів мережі ОУН(Б) і запілля УПА на Волині та Поліссі в роки Другої світової війни // Український археографічний щорічник. – 2006. – № 10/11. – С. 77.

⁴¹ Кентій А., Лоцицький В. Євген Коновалець і початки діяльності ОУН // Коновалець Є. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки... «Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. – С. 24.

⁴² Див. переклад: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 931, арк. 40; публікація оригіналу з фондів Держархіву Рівненської області: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля. Док. і мат.-ли. – К., Торонто, 1999. – С. 44.

⁴³ Омелюсік П. УПА на Волині в 1943 році // Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 19.

⁴⁴ Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. X.

⁴⁵ Шифротелеграма О. Федорова Т. Строкачу від 26.03.1944 № 3801: ЦДАГО, ф. 62, оп. 1, спр. 1550, арк. 130. Опубл.: Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 64.

⁴⁶ Шифротелеграма начальника УШПД Т. Строкача командирів партизанського загону Николайчику від 27.03.1944 № 4205: ЦДАГО, ф. 62, оп. 1, спр. 1480, арк. 7. Опубл.: Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 68.

⁴⁷ Див.: Заславська О. О. Особливості інституційної теорії у вивченні політичної комунікації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://intkonf.org/k-polit-n-zaslavska-oo-osoblivosti-institutsiynoyi-teoriyi-u-vivchenni-politichnoyi-komunikatsiyi/>

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА (Нова серія). – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто, 2001. – С. 9.

⁵⁰ Доповідна записка секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова генеральному секретарю ЦК ВКП(б) Й. Сталіну від 07.04.1943 “О состоянии партизанского движения на Украине за период с 1 октября 1942 по 1 апреля 1943 г. и о плане мероприятий на весенне-летний период”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 2, арк. 51–61.

⁵¹ Доповідна записка начальника УШПД Т. Строкача секретарю ЦК КП(б)У Л. Корнійцю від 20.04.1943: Там само, спр. 3, арк. 20.

⁵² “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літ. агенція “Піраміда”, 2010. – С. 289.

⁵³ Патрляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – С. 365–366.

⁵⁴ *Санников Г.* Большая охота. Разгром Украинской повстанческой армии. – М.: “Олма-Пресс”, 2002. – С. 148.

⁵⁵ *Иванущенко Г.* Документи репресивно-каральних органів як джерело вивчення діяльності ОУН–УПА на території Сумської області // ОУН–УПА на Сумщині. – Т. 1. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2007. – С. 7.

⁵⁶ *Шаповал Ю.* Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. – К., Торонто, 2001. – С. 17.

⁵⁷ Літопис УПА. Основна серія. – Т. 46: Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. – Кн. 3. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2007. – С. 562.

⁵⁸ *Дзьобак В.* 1943-й – рік оновлення й активізації боротьби // ОУН і УПА в 1943 році. Документи / Упорядники: О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. – К., 2008. – С. 22.

⁵⁹ Літопис УПА. Основна серія. – Т. 46: Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. – Кн. 3. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2007. – С. 590.

⁶⁰ *Ковальчук В.* Аналоги радянських протоколів допитів у системі документо-обігу ОУН(б) і УПА (1940-і рр.) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 160.

⁶¹ *Калакура Я. С.* Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 19–23.

⁶² Жертвы националистического террора в западных регионах СССР: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://list.historyfoundation.ru/>

⁶³ Ішук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 111, 119.

⁶⁴ Звіт Сумського підпільного обкому КП(б)У від 11.05.1943: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 51, арк. 50.

⁶⁵ Доповідна записка інструкторів ЦК КП(б)У Федорова та Гриши від 12.03.1943 щодо партизанського руху в лівобережних районах Дніпропетровщини та загального стану на окупованій території: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 7, арк. 42–44.

⁶⁶ Доповідна записка НКВД секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку від 26.10.1943: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 527, арк. 8–12.

⁶⁷ Див.: Лист від 21.11.1944 на ім'я Троскулова: Там само, спр. 918, арк. 35.

⁶⁸ Доповідна записка НКВД секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 01.04.1943: Там само, спр. 523, арк. 42.

**4. ОСОБЛИВОСТІ
ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ
ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ОУН та УПА**

Окреслена вище специфіка джерельної бази українського визвольного руху середини ХХ ст. вимагає задля всебічного її розкриття особливих наукових підходів до наявних історичних пам'яток, насамперед у сенсі виявлення їхнього змісту – як очевидного, так і прихованого значення, отриманих результатів та всього кола подій, що розгорталися навколо них. Засадничі умови конспіративного створення і побутування таких джерел, обов'язкового їх шифрування/кодування, віддаленість від нас у часі, а подеколи і в просторі, заідеологізованість документів різної провенієнції – все це в сукупності робить необхідним застосування герменевтичного інструментарію для аналізу наявної джерельної бази діяльності ОУН та УПА¹.

Але насамперед – кілька загальних слів про згадану науку. Герменевтика, або, за первинним визначенням, – “мистецтво пояснювати й повідомляти нам те, що сказано іншими й що надійшло до нас від попередніх поколінь”², є відносно новою наукою з більш ніж двохтисячолітнім емпіричним корінням, що ґрунтується на тлумаченні міфів і Святого Письма. За два останні століття вона суттєво піднялася над своїм первісним прагматичним призначенням – забезпечення чи полегшення розуміння літературних творів здебільшого духовної тематики, здобула відповідного статусу і пройшла значний наукоформуючий шлях. Утворився цілий комплекс герменевтичних наук, або, користуючись висловом видатного французького герменевтика Поля Рікьора, – “віяловий звід герменевтик”.

Одну з них – історичну герменевтику – прийнято вважати наукою про з'ясування змісту понять, термінів, мовних зворотів, що вийшли з ужитку або набули іншого значення, визначення справжнього змісту джерел у випадках, коли цей зміст прихований, розроблення методики вивчення та інтерпретації смислу текстів, науково обґрунтованих технічних прийомів відновлення початкової редакції тексту історичної пам'ятки тощо³. Згадана наука робить наголос на внутрішньому актові “розуміння джерела”, а не на традиційному аналізові зовнішніх ознак та змісту або науковій критиці щодо достовірності пам'ятки. Поруч з цим, як нам здається, варто говорити також про дещо окрему від власне історичної герменевтики її джерельну галузь. Їх різнить те, що історична герменевтика розглядає джерело як “проміжний матеріал”, по суті – “сировину” для дослідження історичних процесів, тоді як для джерельної герменевтики конкретна історична пам'ятка, її прочитання, розуміння, тлумачення виступають стрижнем наукового процесу. У нашому випадку постає проблема змістовного прочитання історичних джерел, народжених добою Другої світової війни і українських визвольних змагань середини ХХ ст., адекватного донесення їхнього сенсу до нашого сучасника.

При цьому слід враховувати, що будь-яка пам'ятка – архівний документ, спогади, щоденники, художні та масові джерела, створені задля задоволення певних потреб конкретного часу, – потребують спеціального підходу для адекватного розуміння і тлумачення: стосовно обставин, які їх народили,

сенсу, який містився й який закладався у них, тих наслідків, що мала викликати їхня поява, і які насправді мали місце.

Надалі спробуємо виділити основні засади герменевтичного підходу до джерел узагалі та історичних пам'яток українських визвольних змагань середини ХХ ст., зокрема. Насамперед, такий підхід відрізняється абсолютно новим ставленням до розуміння історичного джерела, і тим навіть суперечить традиційному історизму. Герменевтика закликає не механічно долати історичну відстань між нами і давньою подією, а робити час основою розуміння. На думку Г.-Г. Гадамера, “Время в самую первую очередь не пропасть, над которой надо построить мост, коль скоро она разделяет и удаляет одно от другого; это на деле основа события, в каком коренится наше сегодняшнее понимание. Поэтому нам и не надо преодолевать временную дистанцию, лишь согласно наивной предпосылке историзма люди переносятся в дух времени, мыслят понятиями и представлениями эпохи, а не своими собственными, и так приближаются к исторической объективности”⁴.

Основним і суттєвим елементом герменевтичного інструментарію є увага не тільки до тексту історичної пам'ятки, але й до причин її появи, її “орієнтації”. Зокрема, Гадамер в есе “Про істинність слова” наголошував на обов'язку історика, крім загальної критичної оцінки вагомості джерела, враховувати його цільову установку (“зобов'язання”): “якщо історик не інтерпретує текст з точки зору його “зобов'язувальності”, він не може адекватно використати текст для такої критики. Як каже герменевтика, кожен текст має свою орієнтацію, враховуючи яку текст і слід інтерпретувати”⁵. Поль Рікьор в есе “Подвійний сенс як герменевтична та семантична проблема” теж приділив окрему увагу “герменевтиці текстів”: “Для толкователя именно текст обладает множественным смыслом; проблема множественного смысла существует для него только при условии, если мы принимаем во внимание такую совокупность, в которой соединены между собой события, персонажи, институты, природные и исторические реальности; это целое “хозяйство”, значащая совокупность, готовые к переносу исторического смысла в духовную сферу”⁶.

Слід взяти до уваги думку Рікьора стосовно засадничого обов'язку історика – необхідності “запитування джерела”: “Воссоздавать, опираясь на документы, событие или, скорее, цепь событий, либо ситуацию, либо институт значит следовать объективности особого рода, впрочем, от этого не менее неопровержимой, чем любая другая: ведь такое воссоздание предполагает, что документ подвергается вопрошанию, его заставляют говорить; что историк, окрыленный тем, что сталкивается лицом к лицу с его смыслом, вырабатывает собственную рабочую гипотезу; такое исследование одновременно поднимает след до уровня документа, обладающего означивающей силой, и прошлое – до уровня исторического факта. Документ не является таковым до тех пор, пока историк не озаботится тем, чтобы задать ему вопрос и тем самым, если так можно выразиться, обосновать его предшествование, опираясь на собственное наблюдение; действуя так, он созидает истори-

ческие факты”⁷. На наш погляд, саме такий підхід є визначальним для заявленої теми – вміти поставити запитання історичній пам’ятці, правильно зрозуміти її відповідь, а потім – адекватно донести таку відповідь до інших. Тут варто керуватися зауваженнями Поля Рікьора: “... всякое чтение текста само по себе связано с quid, с вопросом о том, “с какой целью” он был написан, и всегда осуществляется внутри того или иного общества, той или иной традиции или того или иного течения живой мысли, которые имеют свои предпосылки и выдвигают собственные требования”⁸.

У рамках джерелознавчої герменевтики абсолютно закономірною видається розмова про прихований (неявний) або невиявлений сенс документа, який потребує поглибленого дослідження тексту як такого, а разом з тим – і всього контексту, з’ясування конкретних обставин створення, побутування, оприлюднення (або навпаки – неоприлюднення) і подальшої архівної долі історичного джерела. Адже традиційна публікація архівних документів віддалених епох шляхом простого прочитання, зовнішньої наукової критики і відтворення друком є, по суті, “лише відчуженим обличчям нашого істинного буття в історії” або виступає простим “повідомлення померлого змісту” (за Гадамером).

Наступним плідним напрямком “привою” герменевтики може стати адаптація її засобів щодо поглибленого тлумачення сенсу пам’ятки. Керуватися тут потрібно вказівками Гадамера: “Тот, кто хочет понять текст, постоянно осуществляет набрасывание смысла. Как только в тексте начинает проясняться какой-то смысл, он делает предварительный набросок смысла всего текста в целом. Но этот первый смысл проясняется в свою очередь лишь потому, что мы с самого начала читаем текст, ожидая найти в нем тот или иной определенный смысл. Понимание того, что содержится в тексте, и заключается в разработке такого предварительного наброска, который, разумеется, подвергается постоянному пересмотру при дальнейшем углублении в смысл текста”⁹.

Нам слід запозичити і ставлення герменевтики до слова, поняття як до певного символу й знаку, а не лише вербальної форми. Тут доцільно врахувати думку Поля Рікьора: “Я называю символом всякую структуру значения, где один смысл, – прямой, первичный, буквальный, означает одновременно и другой смысл, косвенный, вторичный, иносказательный, который может быть понят лишь через первый. Этот круг выражений с двойным смыслом составляет собственно герменевтическое поле. В связи с этим понятие интерпретации получает вполне определенное значение: я предлагаю придать ему такое же широкое толкование, что и символу; интерпретация, скажем мы, это работа мышления, которая состоит в расшифровке смысла, стоящего за очевидным смыслом, в раскрытии уровней значения, заключенных в буквальном значении; я сохраняю, таким образом, начальную ссылку на экзегезу, то есть на интерпретацию скрытых смыслов. Так символ и интерпретация становятся соотносительными понятиями: интерпретация имеет место там,

где есть многосложный смысл, и именно в интерпретации обнаруживается множественность смыслов”¹⁰.

Герменевтичний підхід до вивчення джерельної бази українських визвольних змагань вочевидь може дати позитивні результати. Адже, в прагненні не лише дослівно “прочитати” джерело, створене за доби Другої світової війни, досить віддаленої від нас, писане тогочасною мовою і в тогочасних термінах, а й сприйняти, зрозуміти, інтерпретувати його повноцінно і всебічно, у колі всіх дотичних зв’язків, ми не можемо обійтися без застосування герменевтичного інструментарію.

На підтвердження нашої думки спробуємо використати такий підхід до кількох джерел з історії українського визвольного руху середини ХХ ст. різної провенієнції – як повстанської, так і супротивників ОУН.

Перший приклад – уже згадуване нами розпорядження в земельній справі ГК УПА від 15 серпня 1943 р., відповідно до якого скасовувалася колгоспна система (як відомо, збережена і нацистськими окупантами), уся інша земельна посілість (фільварки, польські колонії), а запроваджувалася приватна селянська власність на землю на всій території, контрольованій УПА¹¹.

Ставлячи питання “чому?” і “накидаючи сенс перед прочитанням” для розкриття справжнього змісту цього акта, слід перш за все виявити мету, засадничу спрямованість, причину появи документа. Відповідь у цьому сенсі буде дуже простою – УПА являла собою переважно селянську армію, що об’єднала повсталих мешканців села, доведених до крайньої межі відчаю спочатку насильствами нацистської окупаційної адміністрації, а потім – і радянської, разом з якою повернулися колгоспи, розкуркулення, примусове вилучення у селян продуктів. Тому крок з оголошення повної приватної власності на землю від імені Головного командування такої селянської армії був цілком логічним та прогнозованим.

Але проблема авторства документа не є такою простою. Засадничо УПА створювалась як мілітарна організація задля вирішення військово-оборонних завдань. Тому лише декілька документів ГК, прийнятих улітку – на початку осені 1943 р., свідчать про перебирання нею державних функцій. Окрім згаданого розпорядження, таку саме преамбулу – “розпорядження ГК УПА як найвищої й одинок-суверенної влади на звільнених землях України”, мав акт від 1 вересня щодо встановлення на терені цивільної адміністрації. Таким чином, можна сприймати названий акт насамперед як крок до реалізації постанов Третього Надзвичайного великого збору ОУН(Б), який відбувся у серпні 1943 р., – зокрема, у них містилося визначення УПА як “найвищої і єдино суверенної влади в Україні”. З іншого боку, очевидно, варто говорити і про наочну демонстрацію не лише прагнення Головного командира УПА Д. Клячківського (“Клим Савур”) обійняти верховне керівництво над всіма повстанськими відділами, але і претензій на провід в організації всього життя (цивільного, громадського і політичного) на контрольованій нею території Волині та Полісся. Як відомо, на західно-українських теренах, які входили до створеного нацистами дистрикту

“Галичина” краківського генерал-губернаторства, УПА в той час не діяла. Більше того, відсутність жодної згадки про націоналістичні організації, що опікувалися політичним і цивільним життям на місцях, про українських націоналістів взагалі, декларація про зверхність УПА, а не ОУН над громадськими управами як органами української влади, що їх мали створювати місцеві мешканці, може засвідчувати наявність певного тертя між ГК і Проводом ОУН(Б). Пригадаймо, що О. Луцький, який інспектував УПА від імені останнього у червні–липні 1943 р., наголошував на необхідності зміни Головного командира саме тому, що той намагався підпорядкувати собі все ОУНівське підпілля на Волині й Поліссі¹². Така заміна сталася пізніше, восени 1943 р., і з призначенням Головним командиром Р. Шухевича взаємини повстанців та ОУН були нарешті внормовані: армія визнала політичний провід Організації, як і керівництво нею всім політичним, господарським, організаційним життям запілля. Клячківський залишився командиром найбільшого військового об’єднання повстанців – “УПА-Північ” – до самої своєї загибелі в лютому 1945 р.

Окрім того, привертають увагу і чітко позначені в розпорядженні реалії українсько-польського протистояння на Волині. Хоча поляків згадано всього у двох пунктах документа, тим не менш ці згадки стають знаковими, слугують певним символом. Розпорядження не визнавало жодних прав польського населення на землю: її було оголошено “добром Українського народу”, до складу якого поляки, звичайно, не входили. Окремо сказано і про польські колонії, які були вагомим фактором, що забезпечував економічну присутність і організаційну згуртованість польського населення, а в умовах нацистської окупації слугували і військовими центрами польського впливу на Волині. Вони проголошувалися поза законом, отже, і населення звідти мало бути виселене, а земля – перейти в розпорядження українських селян. Як свідчать політичні звіти референтів запілля військових округ за серпень – грудень 1943 р., саме польські фільварки та колонії стали єдиним джерелом наділення власністю безземельних та малоземельних українських селян. Принаймні на території Волині в жодному з таких звітів не йшлося про поділ між селянами колгоспної або іншої землі. Таким чином, командування УПА, у тому числі й згаданим розпорядженням, свідомо переводило соціальне питання на національний ґрунт, зацікавлюючи селян в “очищенні” регіону від польського населення. Нарешті, у розпорядженні йшлося і про жертви польського терору, внаслідок якого гинули цілі українські родини. Тут можна побачити один із конкретних проявів антипольського налаштування УПА, яке при тодішньому командирові проявлялось як в конкретних операціях відділів із знищення польських сіл, так і в політичній боротьбі проти польської національної меншини та її збройної репрезентації. Наступний головний повстанський командир Р. Шухевич, виконуючи настанови Третього Надзвичайного великого збору ОУН, займав більш зважену позицію, намагаючись принаймні не роздмухувати цей глибоко вкорінений етнічний конфлікт.

Щодо часу випуску розпорядження, то слід врахувати, що збільшення активності УПА саме влітку 1943 р. констатували як німецькі, так і радянські джерела. Зокрема, у червневому спецповідомленні УШПД згадувано 20 тис. повстанців, котрі мали на озброєнні кулемети, міномети і навіть легкі гармати. Планомірні заходи УПА з опанування північно-західного регіону України привели до фактичної втрати нацистською окупаційною адміністрацією контролю над Володимирщиною, Горохівщиною, Ковельщиною, Костопільщиною, Кременеччиною та Сарненщиною. Тоді виникали цілі “підпільні республіки”, як Антоновецька, Колківська та ін. Усе це створило умови для становлення міцного запілля повстанців, можливостей щодо збирання й накопичення потрібних для збройної боротьби сил і ресурсів. На тлі таких успіхів розпорядження ГК у земельній справі було спрямовано, з одного боку, на заохочення українців до вступу в УПА як військово-політичної структури, що надала їм землю, з іншого – на створення сировинних ресурсів для всенародної боротьби з окупантами.

З приводу термінології, яка використовувалась у розпорядженні, варто зазначити насамперед уживання понять “московські большевики” та “німці” як рівнозначних, що означають окупантів українських земель; новий земельний устрій вводився на звільнених від них теренах. Разом з тим, документ чомусь не підкреслював, що “запроваджена большевиками” колгоспна система практично повністю була збережена нацистами під назвою громадських та державних господарств (принаймні тимчасово, за директивою А. Розенберга, райхсміністра окупованих східних територій). Тому окупаційна адміністрація всіляко блокувала відродження приватної власності на землю. Знаковим поняттям у документі була “земельна норма”, відповідно до якої наділялись одноосібні господарства. В розпорядженні вона не була жодним чином окресленою: “така кількість землі, яка, з одної сторони, давала б змогу провадити вповні самовистарчальне господарство, а з другої сторони, яка може бути оброблена власною працею даної сім’ї”. Така невизначеність може засвідчувати декларативний характер самого розпорядження. Вживався і термін “артіль” – для позначення господарства, яке мали вести селяни, котрі бажали зберегти колективну форму обробітку землі, а також для “машинно-тракторних станцій”, які становили сукупну власність даного району. Але жодної конкретики щодо правових підстав їх діяльності в стислому тексті розпорядження немає. Все це свідчило, що понятійний апарат земельної реформи не був досконало опрацьований тодішніми очільниками УПА, а її виконання – забезпеченим як з організаційного, так і юридичного боків.

Насправді розпорядження в земельній справі народилося й існувало скоріше як декларативний документ. Принаймні немає достеменних свідчень щодо широкого запровадження створення громадських управ, земельних комісій чи навіть про створення Дирекції лісів.

З іншого боку, видавання селянам актів на земельну власність, хоча така процедура в розпорядженні не передбачалася, розгорнулося вже у вересні 1943 р., принаймні на теренах Військової округи “Заграва”, як свідчать

документи коменданта заплля цієї округи “Юрка”: накази, зразки анкетних листів, “внесків” (клопотань про затвердження виділення землі) та самих актів¹³. Про розподіл між безземельними та малоземельними селянами фільваркової землі та тієї, що знаходилась у польській власності на тих саме теренах, активну діяльність земельних комісій свідчить і вересневий звіт про стан і діяльність заплля¹⁴. Згадка про надання від імені командування УПА іменних актів на володіння землею міститься також у доповідній записці М. Хрущова Й. Сталіну від березня 1944 р., в якій перший запропонував удатися до більш жорстких заходів в боротьбі зі збройним опором населення, зокрема провести надзвичайну мобілізацію всього чоловічого населення та здійснити його вивезення до тилової зони¹⁵.

Але в жодному з названих нами документів командування УПА не йшлося про інший бік цієї ж справи – видавання актів на право володіння тією землею, яка вже перебувала у власності й оброблялася селянами. Тобто існуюча *de facto* приватна власність не перебувала в полі зору земельних комісій, які просто не переймалися проблемами її легітимації. З цього можна зробити висновок, що придбана до 1939 р. або ж отримана під час розподілу “першими советами” у 1939–1940 роках поміщицька земля визнавалася селянською власністю безумовно.

Отже, можна стверджувати, що приватна власність на землю на контрольованих УПА теренах існувала лише *de facto* там, де селянство запровадило це з власної ініціативи, але *de jure* її належне оформлення з боку існуючих зародків української національної влади (як військово-політичної, так і цивільної) тільки розпочалося, не встигнувши перетворитися на масове явище.

Застосування герменевтичних підходів до аналізу документів з історії ОУН та УПА радянської провенієнції варто розглянути на іншому прикладі – доповідній записки військового прокурора військ МВД Українського округу полковника юстиції Г. Кошарського “О фактах грубого нарушения советской законности в деятельности т. н. спецгрупп МГБ” від 15 лютого 1949 р., адресованої секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову¹⁶. Перше “запитання”, яке можна задати документу, – мета його написання. Які цілі переслідував автор, людина, повністю інтегрована до комуністичної репресивно-каральної системи, активний учасник судових процесів проти діячів українського визвольного руху, навіть представлений за це до державної нагороди, оприлюднюючи (хоча і для обмеженого кола радянських високопосадовців в Україні) гостру інформацію про злочини “спецгруп МГБ”, базовану на конкретних фактах? Знайти відповідь на нього досить складно.

Не можна стверджувати, що Кошарського якимось чином обурило загальна практика створення таких “спецгруп”. З самого тексту документа стає зрозумілим, що прокурор підтримував будь-які заходи МГБ у цьому напрямку, наголошуючи, що у боротьбі з українським націоналізмом “хороши все средства и нужны хитрость и изворотливость”. Серед таких засобів “спецгрупи” посіли своє місце, були досить поширеними у повоєнні роки. Так, за даними наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного, влітку 1945 р. на

Західній Україні діяло 156 псевдобандерівських боївок з особовим складом 1783 особи. Більше того, значна кількість оунівців, котрі піддалися на радянську амністію, потім використовувалися (після “перевірки на виконання завдань ліквідації бандитизму”, тобто “пов’язування кров’ю”) у таких групах. Їхня роль у “ліквідації онівського бандитизму” неодноразово відзначалася партійно-державним керівництвом УРСР та СРСР – аж до вручення державних нагород організаторам і навіть рядовим учасникам. Завданням таких груп зазвичай було: “...действуюя под видом банд УПА, виявить места нахождения руководства и главарей ОУН и УПА, захватывать их или физически уничтожать”. Тому описані Кошарським злочини псевдобандерівців були повсякденням їхньої діяльності: провокація, грабунки, насильства, примушення до фальшивих зізнань у співпраці з підпіллям, знущання над мирними громадянами та їх страта.

Задля справедливості слід наголосити, що СБ ОУН так само мала на озброєнні тактику створення фальшивих загонів. Діяли вони, зрозуміло, вже під іменем представників радянської репресивно-каральної системи – підрозділів НКВД/НКГБ, внутрішніх військ, винищувальних батальйонів (під “маскою советів”). Для здійснення подібного “камуфлювання” проводився широкий збір радянської військової уніформи, нагород, особистих документів тощо¹⁷. Численні інформації районних та обласних парткомітетів фіксували, що більшість членів боївок СБ, загонів УПА 1945–1947 та наступних років були вдягнутими в однострої Червоної Армії та військ НКВД, носили радянські відзнаки та зброю. Таким чином виявлялися зрадники, секретна агентура НКВД, чинилася розправа над явними й уявними колаборантами, комуністами, представниками радянських органів, активістами.

На наш погляд, не варто пояснювати народження згаданого документа лише конкурентними змаганнями МВД, МГБ, каральних і прокурорських органів, як це зробив перший публікатор доповідної І. Білас¹⁸. Упродовж 1945–1947 років справа керівництва спецгрупами з числа колишніх повстанців дійсно вислизнула з рук НКВД/МВД. Пригадаємо, що з лютого 1947 р. завдання остаточного придушення національного руху на Західній Україні було повністю покладено на МГБ УРСР. Керівництво МВД УРСР упродовж наступних років кілька разів намагалося аргументувати необхідність повернення йому основних функцій боротьби з УПА, проте це не мало успіху. Але, на нашу думку, 1949 р. ця конкуренція не могла так відкрито вилитись у документ, який фактично розкривав найбрудніші методи радянських репресивно-каральних органів у боротьбі з українським повстанським рухом. До того ж, слід врахувати, що невдовзі підпорядкованість військ МВД змінилася, і вони перейшли під оруду МГБ.

Ще менш реальною причиною могли б бути сподівання на зацікавленість найвищого партійного керівника УРСР у наведенні “законності” в цій сфері. Перший секретар ЦК КП(б)У виступав переконаним прихильником діяльності “спецгруп”, про що він відкрито заявив ще 1945 р. на нараді секретарів обкомів, начальників облуправлінь НКВД та НКГБ у Львові; його турбувала

лише проблема: “Нельзя же до бесконечности посылать спецгруппу с заданиями, ведь это бандиты и они могут манкировать, подводить нас. Нужно дать одно конкретное задание, и когда они его выполнят, можно сказать, что они свою вину искупили, и отпустить их”¹⁹. Досить згадати також підтриману ним ініціативу ровенського прокурора Комолова, датовану листопадом 1944 р., стосовно запровадження прилюдних страт бандерівців “з метою застрашення бандитів”, спрощення процедури винесення смертних присудів повстанцям у західних областях за допомогою “трійок” (партсекретар, начальник управління НКВД та облпрокурор), створення військово-польових судів при внутрішніх військах НКВД, викладену найвищим партійним очільником УРСР уже від свого імені у листі на ім’я Й. Сталіна. З певних міркувань ці пропозиції не знайшли підтримки у союзному центрі навіть у Л. Берії. Людина, яка підтримувала такі позаправові методи боротьби з народним рухом, навряд чи вважала описані заходи МГБ незаконними.

В. Сергійчук, автор-упорядник збірника архівних документів про провокативні заходи НКВД/НКГБ, припустив, що доповідню Кошарського спричинили широкий розмах “порушень соціалістичної законності” та розшифрування населенням “маневрів з перевдяганням енкеведистів в однострії УПА, що завдає відчутного удару по авторитету радянської влади”²⁰. Визнаючи слушність такого зауваження, маємо наголосити на його неповноті.

Одна зі справжніх причин появи такого документа, на наш погляд, полягала у реальному фактові виходу “легендованих боївок”, “легендованих проводів” з-під контролю радянської репресивно-каральної системи, яка їх породила, але виявилася не в змозі стримати. Кошарський з цього приводу слушно зауважував: “...кто может поручиться, что “обработанные” таким провокационным путем лица не уйдут из-под контроля органов МГБ и не совершат террористический акт, диверсию или иное злодеяние”. Створювалася досить парадоксальна ситуація: “Выступая в роли украинских националистов, участники спецбоевок идут дальше по линии искусственного, провокационного создания антисоветского националистического подполья”. Представник радянського репресивно-карального апарату переймався реаліями політичного терору, що його роздмухував “легендований рух”, а ще більше – наслідками, які він міг мати. Адже “спецбоївки” МГБ були досить чисельними, їхні учасники – абсолютно позбавленими будь-яких моральних гальм, а керівництво – здатним заради кар’єри на найгучніші авантюри. Крім того, занепокоєння радянських чинників викликав і факт розкриття перед місцевим населенням справжнього обличчя учасників “спецгруп” – адже поширювалася інформація про те, що насильствами, знущаннями, грабунками, провокаціями і навіть убивствами під маскою УПА займаються насправді працівники репресивно-каральних органів. Тому військовий прокурор побачив слушну нагоду, в традиціях більшовицької партії, оголосити такі дії перегинами на місцях, покарати низових виконавців, ліквідувати всю

систему “спецбоївок” МГБ, а разом з тим – ще раз звернути увагу на необхідність повернути МВД функції боротьби з УПА.

Наведеними причинами, на наш погляд, пояснюється і час написання доповідної – адже 1948–1949 року, в умовах очевидного зменшення чисельності та спаду активності українського національного руху, коли повстанці прагнули перейти в глибоке підпілля, розбитися на дрібні групи по 2–3 особи, оминати зустрічей з підрозділами внутрішніх військ²¹, уже не було такої нагальної потреби у діяльності цілих спецзагонів. Навпаки, вони могли лише підживлювати антирадянські настрої, опосередковано засвідчуючи активність повстанців, неефективність заходів каральних органів з їх остаточної ліквідації.

Характерно, що розгляд цього питання на Політбюро КП(б)У 22 лютого 1949 р. не призвів до повної ліквідації “спецзагонів”. Окрім суто формального засудження “порушень соціалістичної законності” найвищим партійно-державним органом республіки, результатом обговорення стала спільна перевірка МГБ УРСР та військової прокуратури МВД Українського округу діяльності “спецгруп”, ліквідація ненадійних, скорочення числа їх учасників з 733 до 150 більш керованих і слухняних, а загальної кількості груп – до 25 (4–5 на кожну західну область). Розшифровані і скомпрометовані агенти були засуджені. Лише у березні 1949 р. МГБ УРСР розформувало такі “агентурно-бойові” групи при міських та районних відділах МГБ²². Очевидно, що групи вищого рівня підпорядкування продовжували свою провокативну діяльність. Принаймні є згадування про діяльність однієї з них (агентурної групи “Закат”) у 1952–1953 роках²³.

Декілька слів про побутування документа. Він був створений як “совершенно секретный”, тобто такий, що існував лише у кількох лічених примірниках (на оригіналі вказано два: адресату та в архів – вірогідно, що цей примірник нині зберігається в архіві Внутрішніх військ МВД СССР²⁴; але відомо і про третій, що перебуває в ГДА СБУ) і не повинен був поширюватися поза такого обмеженого кола адресатів. Це свідчить, що фактам кримінальних і провокативних дій спецгруп МГБ зовсім не збиралися надавати широкого розголосу, а навпаки, прагнули приховати як саме існування таких груп, так і жахливі наслідки їхніх дій. Найкращий спосіб такого приховування автор документа вбачав у ліквідації ненадійних груп і бойовиків, але очевидно, що зазначений захід мав бути здійсненим без жодного оприлюднення відомостей, що компрометували радянську владу і партійне керівництво.

У терміносистемі, вживаній автором документа, привертає увагу насамперед позначення терміна “бандитизм”. Як відомо, весь український національно-визвольний рух, а тим більше діяльність УПА, в радянській ідеології й практиці таврувався саме так, і навіть як “українсько-німецький бандитизм”. Найперше, що кидається в очі – відмова від доважку “німецький” – очевидно, що 1949 р. про це навіть з офіційної точки зору не завжди варто було говорити, адже жоден німець у лавах УПА чи в мережі ОУН так і не був

виявлений. По-друге, вкрай важливо з'ясувати, чим відрізнявся в очах військового прокурора “бандитизм” спецгруп від “бандитизму УПА”. Достатньо навести одну цитату: “Из приведенных выше примеров видно, что действия т. н. спецгрупп МГБ носят ярко выраженный *бандитский* [Курсив наш. – Авт.] антисоветский характер и, разумеется, не могут быть оправданы никакими оперативными соображениями. Не располагая достаточными материалами, т. н. спецгруппы МГБ действуют вслепую, в результате чего жертвой их произвола часто являются люди, не причастные к украинско-бандитскому [Курсив наш. – Авт.] националистическому подполью”. Отже, військовий прокурор МВС не бачив принципової різниці між обома “бандитизмами”, насамперед тому, очевидно, що в його очах члени спецгруп та повстанці були одними й тими ж людьми. Перші відрізнялися від других лише тим, що були умовно амністовані й слугували “гострою зброєю” в руках МГД.

Тут на перший план в оцінюванні згаданого документа висувуються питання моральні. Адже ті повстанці, які з'являлися “з повинною” (“зголошувалися”), були вже зломлені відсутністю чіткої перспективи руху в умовах перемоги більшовиків, перебували під впливом радянської пропаганди, повірили її обіцянкам щодо амністії. Насправді замість декларованого щирого прощення вони були поставлені перед вибором – або йти у в'язницю чи на заслання, або допомагати цій владі нищити своїх колишніх провідників, товаришів, односельців, знайомих. Зрозуміло, що ті, котрі пройшли обов'язкове “випробування кров'ю”, перебуваючи водночас під загрозою смерті від радянських і націоналістичних спецслужб, утратили патріотичний дух, сумління, віру, всі моральні гальма, не отримавши замість цього нових ідеологічних переконань. Вони були готові до будь-яких дій: убивати, гвалтувати, грабувати, знущатися над населенням і провокувати його за наказом радянського керівництва. Про цей розкладницький вплив практики радянських спецгруп слід обов'язково пам'ятати при проведенні герменевтичного аналізу доповідної Кошарського. Нарешті, останнє – це подальша доля колишніх упівців, членів псевдобойовок. Відомо, що певна частина їх – особи, які потрапили до рук повстанців, були без жалю знищені СБ ОУН. Що сталося з іншими – навіть нагородженими радянськими медалями і орденами – нам невідомо. Можна лише спрогнозувати, що частина їх була ліквідована самими радянськими репресивно-каральними органами, адже відповідні статті звинувачення для них уже були сформульовані, а проаналізований вище документ вимальовував шлях для покарання членів таких бойовок також за “порушення соціалістичної законності”. Це був найкращий спосіб назавжди закрити рота цим “чорноробам” брудної боротьби з українським націоналізмом, приховати всі факти самого існування і провокативної діяльності псевдобойовок, створених НКВД/МГБ. Характерно, що у своїй книзі “Большая охота” генерал КГБ Г. Санніков присвятив таким “співробітникам” репресивно-каральних органів рядки, які підтверджують наше припущення: “Спустя много лет я тепло вспоминаю этих людей, смелых,

простых и открытых сельских парней, сменивших в одночасье под страшным идеологическим прессом свою веру, честно и откровенно служивших своим новым командирам. Они в буквальном смысле слова кровью искупали свою вину перед советским государством, не подозревая, что их по капризу когонебудь из могущественных политиков Советского Союза могли в любое время расстрелять, не нарушая при этом принципов социалистической законности, ибо законных оснований для расстрела было предостаточно – руки у этих бывших эмиссаров, членов провода, провидныхков разных рангов и положений, “эсбистов” любой категории, активных бойцов УПА и членов оуновского подполья, матерых пособников были по локоть в крови советских людей. Но эти бывшие, как тогда их официально называли в советских органах власти, бандиты, были нужны органам госбезопасности. Без них она была бессильна до конца ликвидировать остатки бандоуновского подполья, искоренить дух ультраукраинского национализма”²⁵.

Для застосування герменевтичних принципів до аналізу історичного джерела німецького походження варто, на наш погляд, використати звіт імперського шефа таємної поліції та СД від 3 липня 1941 р. щодо політичної ситуації на теренах СРСР, зокрема в дистрикті “Галичина” Краківського генерал-губернаторства. Значення цього документа є надзвичайним – адже саме він став першою реакцією вищих офіційних нацистських структур охорони порядку на проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р., здійсненого ОУН(Б). Радянська і сучасна російська історіографія традиційно звинувачувала бандерівців у колаборації з окупаційною адміністрацією, більше того, у здійсненні нею керівництва всіма кроками ОУН, тому згаданий документ викликає чималий інтерес. Ще одна проблема, пов’язана з ним, – мовна, адже він складений, зрозуміло, німецькою мовою, і переклад викликає певні труднощі, неоднозначне тлумачення вживаних термінів, насамперед історико-юридичного характеру. Текст німецькою (з мікрофотокопії, яка зберігається в Національному архіві США і була скопійована з оригінальних документів архіву Гестапо), опублікований у 21-му томі основної американсько-канадської серії “Літопису УПА” за редакцією П. Потічного²⁶. Український переклад видруковано вже двічі. Першу публікацію здійснив В. Косик, користуючись оригіналом документа з фондів відділу Бундесархіву в Берліні²⁷; згодом оприлюднений ним текст був передрукований у підготовленій групою істориків та археографів (О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук) збірці документів “ОУН в 1941 році”²⁸.

У зв’язку з надзвичайною важливістю документа подасмо новий переклад з тексту, вміщеного в “Літопису УПА”, т. 21*:

“Голові Охоронної поліції та Служби безпеки
Берлін, 3 липня 1941 р.

---

* Висловлюємо подяку за його підготовку О. Лісняк.

Важливе донесення про ССРСР № 11.

1) Політичний огляд.

б) у Генерал-губернаторстві. ст. 2–4 (повний текст)

Айнзайцгрупа Б доповіла 2 та 3 липня 1941 р. про спробу націонал-українців, прихильників Бандери проголошенням Української Республіки та створенням міліції поставити німецькі служби перед здійсненим фактом.

Більше того, група Бандери останнім часом розвинула дуже активну діяльність шляхом розповсюдження листівок і т. ін.

В одній з таких листівок ідеться, між іншим, про те, що український визвольний рух зараз потерпає від німецької поліції так само, як раніше потерпав від польської.

Потім Бандера, як лідер українського визвольного руху, створив Український національний комітет, при чому він, як стало зрозуміло, об'єднав майже всі еміграційні групи, які мали як світоглядні, так і політичні протиріччя. Лише група-ОУН під проводом полковника у відставці Мельника та група-УНО під керівництвом підполковника у відставці Омельченка не приєдналися.

Враховуючи підвищену активність, особливо групи Бандери, різним провідним українським емігрантам заборонено залишати місце перебування.

Незважаючи на це, частина цих емігрантів нібито за дорученням служб Райху направлялася до Генерал-губернаторства.

Таким чином стає зрозумілим, що кожна емігрантська група намагається перевершити іншу в своїй діяльності, і з 2 липня 1941 р. були вжито таких заходів:

1. Різні політично свідомі українські емігранти були ув'язнені під “слово честі”, особливо у Генерал-губернаторстві, серед них і Степан Бандера.

2. Від керівників українських емігрантських організацій, які живуть у Райху, під загрозою посилення поліційних заходів знову вимагати усіма засобами піклуватися про те, щоб їхні члени дотримувалися наданих вказівок.

3. Усі українці, які знаходяться в Генерал-губернаторстві, але офіційно проживають в іншому місці, повинні негайно виїхати з території Генерал-губернаторства та повернутися до своїх домівок; у іншому випадку на них чекає арешт”.

Здійснюючи герменевтичний аналіз цього документа, насамперед звертаємо увагу на час і обставини його народження. Від проголошення Акта про відновлення Української держави пройшло всього три дні. Але за цей час нацистські поліційні органи Генерал-губернаторства, навіть без звернення до вищих інстанцій, а, отже, діючи у своїй компетенції, встигли вжити рішучих заходів з подолання створеної Актом політичної кризи. Вони миттєво здійснили превентивне затримання всіх впливових українських національних діячів, заборонили українцям залишати місця свого проживання на підвладній нацистам території, вислали з території Генерал-губернаторства тих, хто приїхав з надією взяти участь у розбудові новоствореної держави, запровадили відповідальність керівників емігрантських організацій за дії їх

членів. Таким чином, усе українське життя на території Генерал-губернаторства було взято під суворий поліцейський контроль, з уведенням системи заручництва, адже затримані “під слово честі” діячі та керівники національних організацій були справжніми заручниками. Інформування Берліна було здійснено вже постфактум, задля дотримання існуючого порядку звітування і за наслідками вжитих заходів. Зрозуміло, що всі ці репресії свідчать про відсутність жодної узгодженості в діях між націоналістами й окупантами (принаймні, на рівні керівництва Генерал-губернаторства, дистрикту “Галичина” і таємної поліції). Інакше взагалі у такому повідомленні, тим більше позначеному як “важливе”, не було б ніякого сенсу. Згаданий документ також слугує переконливим доказом того, що спроба відновлення Української держави була ініційована активістами ОУН(Б) та організованої ними громадськості, які намагалися, використовуючи словацький та хорватський приклади проголошення національних держав після розпаду Чехословаччини й Югославії, поставити Берлін перед доконаним фактом відродження незалежної, але не ворожої нацистському Райху України. Підставою для такого союзу була давно відома у світовій політиці теза: “Ворог мого ворогу – мій союзник”.

Після придушення такої спроби діяльність ОУН набула виразного антинімецького характеру – уже порівняння в листівках дій німецької та польської поліції проти націоналістів є показовим. Адже не забуватимемо, що ОУН не визнавала легітимності польської влади на західноукраїнських землях, завжди вважала її окупаційною, і спрямовувала проти неї свої терористичні акції. Знак рівняння між діями поліції обох режимів логічно означав і визнання нацистської влади так само окупаційною і вже не союзною – звичайно, у завуальованій формі, лише натяком, але цілком зрозумілим. Цей поки що неголосний мотив у пропаганді ОУН(Б) був дуже важливим.

Твердити про її перехід на відкрито антинацистські позиції поки що неможливо. Але переконливим є доконаний відхід від заявленого хоча б у Акті відновлення державної незалежності союзницького ставлення до нацистського Райху. Це підтверджувалося і таким документом, як звернення Проводу ОУН(Б) до членів крайового представництва “Організаційна справа й координація праці езекутиви” від 31 липня 1941 р., в якому констатовалося “наше наскрізь вороже ставлення” до заходів окупаційної адміністрації з адміністративного поділу українських земель: створення окремого дистрикту “Галичина” у Краківському генерал-губернаторстві та Райхскомісаріату “Україна”²⁹.

Оскільки оригінал документа писаний німецькою мовою, то виникає додатковий герменевтичний аспект – проблема передавання його змісту сучасною українською. В існуючому перекладі наявні деякі другорядні помилки. Зокрема, підполковник у відставці Тиміш Омельченко, керівник Українського національного об’єднання (Берлін), названий старшим лейтенантом. Загалом же переклад адекватно (за винятком нюансів, підкреслених у нашому перекладі) передає зміст німецького документа, особливо поняття “ув’язнення під “слово честі”, яке радянські та деякі українські історики

розуміли як “почесне ув’язнення” чи “взяття під почесну варту”. На жаль, такої думки дотримувався й А. Кентій³⁰. Натомість В. Косик авторитетно роз’яснив, що в реаліях німецької каральної політики термін “*Ehrenhaft*” означав “*домашній арешт із зобов’язанням на слово честі не покидати дому чи околиці*”³¹. У даному контексті це поняття виступає певним символом, знаком тієї епохи (за Рікбором), яке сучасному читачеві, навіть кваліфікованому досліднику, важко зрозуміти. Саме цим герменевтичний аналіз відрізняється від простого “читання”: адже він “спрямовується очікуванням змісту цілого і, зрештою, реалізується у змістовному розкритті цілого через окреме”³².

Понятійно-знакова система згаданого документа просякнута ворожим ставленням до українського національного руху взагалі, і бандерівської ОУН, зокрема. Жоден з термінів щодо них не вжитий у позитивному значенні. Українці, в очах авторів документа, – якщо не прямі вороги, то принаймні непевний елемент, який ось-ось перетвориться на супротивників, щодо котрих уже вжито превентивних каральних заходів. Якщо ж такі акції поки виглядають досить ліберальними, як от домашній арешт, то система заручництва надає можливість за будь-якої слушної нагоди негайно перейти до більш жорстких акцій, адже всі українські діячі перебувають під пильним поліцейським наглядом і несуть повну відповідальність за дії своїх прибічників. Усе це повністю підтверджує констатацію А. Кентія, адже “засвідчує вороже наставлення нацистського керівництва до української політичної еміграції, небажання рахуватися з нею як з політичною силою в поході на Схід”³³. З іншого боку, самий тон інформації спростовує подальшу тезу відомого знавця історії ОУН: “Нацисти, хоч і з деяким обмеженням, і надалі використовували членів Організації у своїх інтересах, розглядаючи Акт від 30 червня 1941 р. як прикрий епізод, а не різкий поворот ОУН, насамперед бандерівців, проти політики рейху на Сході”³⁴. На нашу думку, аналізований документ, як і більшість інших, засвідчує не просто визнання Акта “прикрим епізодом”, а саме зміну засадничої політики ОУН(Б) щодо окупантів.

Можна твердити про достатню ефективність ужитих гестапо заходів – унаслідок ізоляції керівників національного руху в Україні одразу стала відчутною значна розгубленість місцевих керівників. Зокрема, в інформаційно-аналітичному “Черговому звіті з дня 6.8.1941” Крайового проводу ОУН(Б) вказувалося, що загальна атмосфера не сприяє розвитку руху, членів організації на провінції арештовують і розстрілюють, відчувається відсутність в Україні провідників, оскільки наявні лідери не наважуються на відповідальні рішення, до числа яких і відноситься ставлення до дій окупаційної адміністрації”³⁵.

Ще одним важливим аспектом аналізованого документа є підкреслення нацистськими спостерігачами другої складової державотворчих зусиль ОУН(Б) – намагання самостійно створити місцеві адміністрації, насамперед відділи міліції. А. Кентій відзначає, що “бандерівці дуже енергійно взялися за справи”, швидко створивши місцеві органи влади на Львівщині та Стані-

славщині³⁶. Нацистським владним структурам, насамперед гестапо, це не сподобалося. Характерно, що вже 11 липня 1941 р. начальник оперативного тилу групи німецьких армій “Центр”, які оперували в Україні, видав “особливі інструкції з українського питання”, де створення допоміжної української поліції дозволялося лише під пильним контролем з боку німецьких армійських чинників, на командні посади рекомендувалося призначати колишніх військовослужбовців австрійської та польської армій, а політичну діяльність українців належало всіляко стримувати³⁷. Зрозуміло, що така інструкція була спрямована насамперед проти бандерівського впливу на створювані органи підтримання порядку. До того ж, в одній з наступних аналогічних інструкцій, оприлюдненій командуванням 11-ї німецької армії у листопаді 1941 року, взагалі було заборонено приймати до складу допоміжної поліції бандерівців (як і комуністів).

Не сподобалися нацистським чинникам і об’єднавчі акції ОУН(Б) щодо згуртування українських національних сил задля відновлення державності. Дійсно, дуже багато представників української громадськості вітали проголошення Акта від 30 червня, а також створення Українського національного комітету, який об’єднав представників багатьох політичних сил еміграції та Західної України. Підтримав акт своїм величезним авторитетом митрополит Андрей Шептицький; схвально оцінювали державотворчу активність ОУН(Б) також окремі діячі української еміграції іншої політичної орієнтації, як от С. Довгаль (УПСР)³⁸.

Водночас за неприєднання до згаданих акцій мельниківці навіть отримали від нацистської влади певні політичні преференції, зокрема ставлення до них як до офіційних представників українського національного руху в Райху. Про це не йшлося у повідомленні тасмної поліції, але підкреслене виділення ОУН(М) з числа інших українських організацій засвідчило особливе ставлення нацистських чинників до цієї політичної сили.

Як засвідчують приклади герменевтичного аналізу документів різної провенієнції, такий підхід стає плідним засобом усебічного розкриття змісту і сенсу історичного джерела з урахуванням обставин його походження, побутування, подій, що мали місце завдяки створенню цього джерела, а також у колі інших документів – тобто в усіх супутніх зв’язках пам’ятки, що дозволяють зрозуміти й оцінити її значення, донести до сучасників її справжній сенс.

¹ Папакін Г. В. Особливості герменевтичного аналізу джерел з історії ОУН і УПА // Сумський історико-архівний журнал. – № XII–XIII. – Суми, 2011. – С. 7–19.

² Гадамер Г. Естетика і герменевтика // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори. – К.: “Юніверс”, 2001. – С. 11.

³ Див.: *Ksit C.* Герменевтика історична // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник. – К.: “Либідь”, 2008. – С. 156–157.

⁴ *Гадамер Г.* Язык и понимание // Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. – М.: “Искусство”, 1991. – С. 79.

⁵ *Гадамер Г.-Г.* Про істинність слова // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – С. 34.

⁶ *Рикер П.* Конфликт интерпретаций (Очерки о герменевтике). – М., 1995. – С. 97–98.

⁷ Там же. – С. 38–39.

⁸ Там же. – С. 10.

⁹ *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М.: “Прогресс”, 1988. – С. 318.

¹⁰ *Рикер П.* Конфликт интерпретаций. – С. 18.

¹¹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА і запілля, 1943–1944. – К., Торонто: 1999. – С. 4–5.

¹² Див.: *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 2. – С. 70.

¹³ Наказ коменданта ВО “Заграва” для коменданта військового надрайону “Долина” “Ворона” від 16.09.1943 та зразки відповідних документів: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 53, арк. 10–12, 14. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 185–187, 198.

¹⁴ Місячний звіт про стан і діяльність запілля ВО “Заграва” в серпні 1943 р. від 18.09.1943: Там само, спр. 50, арк. 34–35. Опубл.: Там само. С. 244–245.

¹⁵ *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Вид. худ. літ-ри “Дніпро”, 1996. – С. 141.

¹⁶ ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 68, арк. 2–10. Опубл.: *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Т. 2. – С. 469–477; “Літопис УПА”. Нова серія. – Т. 3. – К., Торонто, 2001. – С. 355–362.

¹⁷ Див.: *Веденєв Д. В., Биструхін Г. С.* Меч і тризуб. – С. 214–216.

¹⁸ Див.: *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Т. 1. – С. 174–175.

¹⁹ Виступ тов. Хрущова М. на нараді секретарів обкомів, начальників облуправлінь НКВД та НКГБ західних областей у м. Львові 15.05.1945: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 1670, арк. 7.

²⁰ *Сергійчук В.* Тавруючи визвольний прапор: Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА. – Вид 2-е, доп. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – С. 15.

²¹ *Кентій А. В.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 2. – С. 350.

²² Цілком таємна доповідь міністра держбезпеки УРСР Савченка ЦК КП(б)У про хід виконання органами МГБ постанови ЦК КП(б)У від 28.01.1948 “О состоянии и мерах по укреплению социалистической законности и советского правопорядка

в УССР” від 15.06.1949: ЦДАГО, ф. 1, оп. 17, спр. 22, арк. 69–73, 79–80. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 163–166.

²³ Доповідна начальника УМВД по Хмельницькій області М. Руденка Хмельницькому обкому КПУ від 23.03.1954 № 243: ЦДАГО, ф. 1, оп. 17, спр. 65, арк. 37–54. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 515.

²⁴ Доповідна записка військпрокурора Г. Кошарського щодо злочинних дій “спецагонів” МГБ від 15.02.1949: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 73, арк. 19–26.

²⁵ *Санников Г.* Большая охота. Разгром Украинской повстанческой армии. – М.: “Олма-Пресс”, 2002. – С. 327.

²⁶ УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3: червень 1941 – травень 1943. – Літопис УПА, Т. 21. – Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 1991. – С. 49–50.

²⁷ *Косик В.* Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). – Т. 1. – Львів, 1997. – С. 100–101.

²⁸ ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. – Ч. 1 / Упорядн. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 273–274.

²⁹ Звернення Проводу ОУН(Б) до членів крайового представництва “Організаційна справа й координація праці ексекутиви” від 31.07.1941: ЦДАВО України, ф. 3831, оп. 1, спр. 40, арк. 2.

³⁰ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 1. – С. 227.

³¹ *Косик В.* Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН. – С. 127.

³² *Гадамер Г.-Г.* Актуальність прекрасного // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – С. 75.

³³ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 1. – С. 227.

³⁴ Там само. – С. 228.

³⁵ Черговий звіт з дня 6.8.1941 Краєвого проводу ОУН(Б): ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 20, арк. 11.

³⁶ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 1. – С. 216.

³⁷ Особливі інструкції з українського питання начальника оперативного тилу групи армій “Центр” від 11.07.1941: ЦДАВО, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 147, арк. 43.

³⁸ Див.: Українська політична еміграція. 1919–1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид., 2008. – С. 667.

**5. ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ:
загальна схема класифікації**

Використавши напрацювання наших попередників, спробуємо обґрунтувати власну розширену та узагальнюючу класифікаційну схему загальних категорій, основних видів та окремих груп джерел з історії національно-визвольної боротьби українського народу 1939–1956 років, що зберігаються в державних архівах та інших документальних зібраннях в Україні та за її межами.

Ми змушені констатувати непридатність для нашого конкретного випадку існуючих загальних схем класифікації історичних джерел – як класичних, усталених ще у ХІХ ст. (започаткована Е. Бернгеймом класифікація всіх джерел на “традицію” – усну, писемну, зображувальну, та “залишки” – мова, звичаї, установи, діловодні документи, архітектура, написи тощо¹), так і напрацьованих російськими та українськими джерелознавцями в останні роки – класифікації історичних джерел за типами, родами і видами документів, яку описував видатний український джерелознавець М. Ковальський². Він визначав рід як “большие группы письменных источников, объединяющиеся в зависимости от степени отображения или воплощения объективной реальности”, виділяючи документ, який безпосередньо відбиває дійсність, та наративне джерело, яке відбиває дійсність крізь призму людського сприйняття. Роди він поділяв на види і різновиди: “вид письменного источника представляет собой единство формы и содержания”; отже, за видами джерела визначались як “масові” і “немасові” (одиничні, унікальні). Для нашого випадку, як і для будь-якої спеціальної класифікаційної схеми, такий поділ історичних джерел не видається достатнім. По-перше, на наш погляд, не варто взагалі порушувати питання щодо абстрактної “об’єктивності документа”, створеного у вирі політичної, військової та ідеологічної боротьби непримиренними ворогами, – хіба такий документ не відбивав сприйняття ними тієї “об’єктивної реальності”, яка фактично існувала лише в їхніх головах? Цілоком очевидно, що для ідеологів ОУН(Б), ВКП(б) та НСДАП “об’єктивними” і єдино правильними були лише власні настанови й оцінки. По-друге, для нашої класифікації поняття “масове” чи “немасове” джерело виступає вагомим, але не визначальним чинником. До масових джерел однозначно належать агітаційні (листівки, летючки, заклики) та пресові матеріали, різного роду анкети, облікові документи тощо. Але, наприклад, чи відносяться до масових джерел матеріали архівно-слідчих справ на учасників національно-визвольного руху та його симпатиків, що створювалися радянськими, польськими та німецькими репресивно-каральними службами, або аналогічні документи СБ ОУН (протоколи допитів, переслуховування)? За кількісними параметрами – так, адже нині існують десятки, якщо не сотні тисяч таких справ; але зміст кожної з них є, безумовно, унікальним, оскільки йдеться про конкретну людину з її неповторною, хоча часом типовою в умовах бойового зіткнення двох тоталітарних систем долею. З іншого боку, інформаційно-звітні документи райпарткомів, райвиконкомів та райвідділів НКВД щодо боротьби з націоналістами на території району, в кожному конкретному

випадку є винятково цінним джерелом місцевої історії, але для дослідження загальної історії національно-визвольних змагань аналізувати їх можливо виключно як масове джерело місцевих органів радянської влади, з використанням статистичних методів оброблення інформації.

Визнане за недоцільне і вживання схеми, яка передбачає засадничий поділ на опубліковані та неопубліковані (архівні) джерела, застосованої нами для характеристики джерел з історичного інституцізнавства³. Це пов'язано, насамперед, зі специфікою історичних пам'яток українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., необхідністю використання при їхньому дослідженні водночас усіх відомих класифікаційних ознак (походження, географія, авторство, оприлюдненість, тиражованість, місце зберігання тощо). А якраз опублікованість (ступінь актуалізації), місце зберігання не відіграють суттєвої ролі.

Тому ми спробували здійснити поділ усіх пам'яток і джерел з історії національно-визвольної боротьби українського народу впродовж 1939–1956 років на дві загальні великі категорії незалежно від їхнього змісту, зовнішньої форми, виду, типу, місця теперішнього зберігання. Підставою для такого поділу є засадничий принцип походження пам'ятки, або авторство в найширшому розумінні (загальновідомий *провенієнціпринцип*). Першу з цих груп складають найрізноманітніші джерела повстансько-підпільної провенієнції (створені як в Україні, так і на еміграції, за кордоном), а другу – не менш різноманітні джерела, що виникли у процесі діяльності владних інституцій та окремих осіб усіх сторін, які поборювали український національний рух, незалежно від місця їх сучасного перебування, адже вони виявилися розосередженими між українськими (документи партійних, державних, каральних органів від республіканського до місцевого рівня) та закордонними центрами зберігання документів – Росія, Польща, Німеччина тощо.

Поділ пам'яток на основні види всередині цих категорій у нашій схемі зроблено за іншою ознакою, так само пов'язаною з її походженням, а саме – пам'ятка народилася в результаті діяльності певної інституції (офіційне, інституційне джерело) або окремої особи/групи осіб, формально інституційно не об'єднаних (приватне джерело). Перший вид пам'яток практично повністю окреслюється терміном “документ”, сформульованим у новітній українській документознавчій науці⁴; другий може бути представлений як документами (листи, спогади), так і різного виду історичними пам'ятками (повстанські пісні, фольклор, образотворчі та літературні художні твори). Іноді пам'ятки можуть вибиватися з такої схеми, як, скажімо, залишки повстанської архітектури. На загал їх важко назвати інституційною пам'яткою, хоча, по суті, вони і є такими, адже постали внаслідок необхідності забезпечити діяльність збройних загонів українських націоналістів в умовах партизанської і підпільної боротьби, а їхнє створення регулювалося спеціальними офіційними актами командування УПА та комендантів запліля.

Тому ще однією класифікаційною засадою виступає класичний поділ писемних джерел на документальні (актові, діловодні, фінансові, судово-

слідчі), оповідні/нарративні (публіцистика, літературні та політичні твори), масові (періодика, листівки, відозви, лозунги), джерела особового походження (щоденники, спогади, листи)⁵. Але, оскільки ми залучаємо до аналізу, крім писемних джерел, також і фольклорні, мистецькі, художні, архітектурні та навіть меморіальні пам'ятки, то не можемо вважати такий узагальнений поділ за основний для нашої теми.

Визначальною ознакою, використаною нами для виокремлення певних класифікаційних груп джерел, є, поза сумнівом, їх функціональне призначення: з якою метою даний документ був створений автором (авторами), по-перше, а, по-друге, яку роль насправді відіграв в історії українських національно-визвольних змагань, адже не таємниця, що ціль, яка переслідувалася під час створення документа, а реальна роль, яку він відіграв, можуть не тільки не співпадати, і, навпаки, суперечити одна одній. Тому групова класифікація матиме ієрархічну побудову – від засадничих документів, які мали визначальний вплив на весь рух, до вузько-тематичних джерел. Основні групи таких пам'яток офіційного (службового, інституційного) походження, незалежно від їх провенієнції, на наш погляд, є такими: ідеологічні, директивні, організаційно-розпорядчі, планові, звітно-аналітичні, інформаційні документи, офіційне листування, різноманітні матеріали агентурної діяльності, обліково-контрольні, слідчі, судові документи. Їх доповнюють пам'ятки неофіційні/приватні – приватні листи, щоденники, спогади. До них щільно примикає ще одна велика група джерел – творчі матеріали митців і пам'ятки народної творчості, в яких відбилася боротьба українських націоналістів проти окупантів упродовж 1939–1956 років.

Аналогічними за функціональним поділом є класифікаційні засади, що визначаються географічною ознакою – від документів, що мали загальноукраїнське значення, поширювали свою дію на весь рух або ж усю територію України, до локальних, місцевих документів, джерел і пам'яток.

Географічна ознака також дозволяє зробити ще один ґрунтовний класифікаційний поділ: на пам'ятки, що зберігаються в Україні (залишалися тут або ж передані в будь-який спосіб до України з попереднього місця зберігання поза її межами), та ті, які перебувають за кордонами України. Знову ж, вони могли бути: а) створеними за кордоном в результаті діяльності органів, інституцій, осіб інших держав, включаючи не існуючі на сьогодні (СРСР, нацистський Третій Райх та ін.); б) створеними в Україні, але вивезеними з її території як “трофей” або внаслідок інших причин, зокрема зміни державних кордонів, державного устрою, проголошення незалежності тощо.

Важливою класифікаційною ознакою виступає авторство документа/пам'ятки та місце такого автора в ієрархічній структурі тогочасних інституцій. Відповідно до неї документи повстанської провенієнції слід поділити, наприклад, на створені Проводом ОУН, Головною командою УПА, Українською Головною Визвольною радою, Українським державним правлінням в період його нетривалого існування наприкінці червня – на початку липня

1941 року тощо, а далі – за ієрархією установ та інституцій: крайові, обласні, місцеві тощо; військові округи/групи, тактичні відтинки, відділи та підрозділи УПА, установи мережі запілля УПА: окружні, надрайонні, районні, станичні; квазідержавні органи, що створювались ОУН з липня 1941 р.: обласні, надрайонні, районні, сільські управи та їхні відділення. Те саме можна сказати і про джерела радянського походження: створені ЦК ВКП(б)/КПСС та його апаратом, республіканським компартійним штабом – ЦК КП(б)У/КПУ, обласними, районними парткоммами; центральними апаратами НКВД та НКГБ СРСР, відповідними республіканськими міністерствами, їх обласними, районними управліннями/відділами, аж до місцевих оперуповноважених. У середині кожної такої авторської групи існуватиме власна градація вже за тематичними групами джерел, названими вище.

У цілому напрацьована нами авторська схема класифікації має такий вигляд:

Загальна схема класифікації джерел і пам'яток з історії Українського руху Опору 1939–1956 років

Категорія 1. Джерела та пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції.

Підкатегорія 1.1. Джерела та пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції, що знаходяться в Україні.

Підкатегорія 1.2. Джерела та пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції, що знаходяться поза межами України.

Вид 1. Джерела та пам'ятки, створені офіційними інституціями націоналістів і повстанців (офіційні джерела).

Група 1. Ідеологічні документи.

Підгрупа 1.1. Ідеологічні документи ОУН 1929–1940 років, які мали вплив на подальшу діяльність націоналістів.

Підгрупа 1.2. Ідеологічні документи ОУН(Б) (1940–1956).

Підгрупа 1.3. Ідеологічні документи інших націоналістичних партій, об'єднань, груп, що брали участь у збройній боротьбі проти окупантів.

Група 2. Директивно-нормативні акти.

Підгрупа 2.1. Директивно-нормативні акти ОУН(Б).

Підгрупа 2.2. Директивно-нормативні акти Української Головної Визвольної Ради.

Підгрупа 2.3. Директивно-нормативні акти Українського державного правління (30 червня – липень 1941 р.).

Підгрупа 2.4. Директивно-нормативні акти Поліської Січі, УПА Т. Боровця-Бульби, УНРА.

Група 3. Організаційно-розпорядчі документи.

Підгрупа 3.1. Організаційно-розпорядчі документи ОУН(Б).

Підгрупа 3.2. Організаційно-розпорядчі документи УПА (червень 1943–1956 рр.).

Підгрупа 3.3. Організаційно-розпорядчі документи Української Головної Визвольної Ради.

Підгрупа 3.4. Організаційно-розпорядчі документи Українського державного правління (30 червня – липень 1941 р.).

Підгрупа 3.5. Організаційно-розпорядчі документи Поліської Січі, УПА Т. Боровця-Бульби та УНРА.

Група 4. Планові, звітно-аналітичні та інформаційні документи.

Група 5. Матеріали зовнішньополітичної діяльності ОУН (меморандуми, звернення, матеріали переговорів).

Група 6. Документи господарської діяльності загонів та запілля УПА.

Група 7. Вишкільні та освітні матеріали.

Група 8. Агітаційно-пропагандистські, оповіщувальні та пресові матеріали.

Група 9. Офіційне листування.

Підгрупа 9.1. Листування з політичних питань.

Підгрупа 9.2. Листування із зовнішньополітичних питань.

Підгрупа 9.3. Листування з питань організації та бойової діяльності УПА.

Підгрупа 9.4. Листування з економічно-господарських питань.

Група 10. Обліково-контрольні документи різного виду.

Група 11. Матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності.

Група 12. Історично-меморіальні матеріали і пам'ятки.

Підгрупа 12.1. Щоденники, хроніки загонів та груп УПА.

Підгрупа 12.2. Офіційні історії бойової діяльності загонів та груп УПА.

Підгрупа 12.3. Списки загиблих учасників національно-визвольного руху і жертв окупаційних режимів.

Підгрупа 12.4. Меморіальні місця (місця відомих боїв, розташування криївок, повстанські могили, кургани).

Група 13. Пам'ятки повстанської архітектури (криївки, бункери, схованки, магазини).

Вид 2. Джерела і пам'ятки, створені окремими особами і групами осіб із середовища ОУН та УПА, УНРА (приватні джерела).

Група 1. Приватне листування.

Група 2. Щоденники.

Група 3. Спогади.

Група 4. Творчі матеріали митців – учасників національно-визвольних змагань.

Підгрупа 4.1. Матеріали красного письменства (прозові та поетичні).

Підгрупа 4.2. Твори малярства.

Підгрупа 4.3. Пам'ятки пісенної та музичної творчості учасників національно-визвольного руху.

Група 5. Пам'ятки народної творчості (пісні, перекази, легенди тощо).

Вид 3. Фотодокументи, створені учасниками українського національно-визвольного руху.

Вид 4. Пам'ятки повстанської уніформістики, фалерістики, вексилології, сигілографії, сфрагістики.

Категорія 2. Джерела сторін, що боролися з українським національно-визвольним рухом.

Підкатегорія 2.1. Джерела радянської провенієнції.

Підкатегорія 2.1.1. Джерела радянської провенієнції, що створені й знаходяться в Росії.

Підкатегорія 2.1.2. Джерела радянської провенієнції, що створені й знаходяться в Україні.

Підкатегорія 2.1.3. Джерела радянської провенієнції, що створені в Україні, але знаходяться в Росії.

Вид 1. Джерела партійно-радянської провенієнції.

Група 1. Ідеологічні документи.

Підгрупа 1.1. Матеріали партійних з'їздів, конференцій та пленумів ЦК ВКП(б)/КПСС.

Підгрупа 1.2. Твори керівників Комуністичної партії та більшовицьких ідеологів.

Група 2. Директивно-нормативні документи ВКП(б)/КПСС, Верховної Ради та уряду СРСР, вищих надзвичайних органів управління воєнного часу (ГКО СРСР).

Група 3. Організаційно-розпорядчі документи.

Підгрупа 3.1. Організаційно-розпорядчі документи ВКП(б)/КПСС та союзного уряду.

Підгрупа 3.2. Організаційно-розпорядчі документи КП(б)У/КПУ, уряду УРСР.

Група 4. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи КП(б)У/КПУ, уряду УРСР.

Група 5. Агітаційно-пропагандистські, публіцистичні матеріали.

Група 6. Офіційне листування.

Група 7. Документи історико-меморіального змісту.

Підгрупа 8.1. Службові посібники та збірники МГБ/КГБ щодо боротьби з національно-визвольним рухом.

Підгрупа 8.2. Офіційні історії військових частин і з'єднань Червоної Армії, партизанських загонів і підпільних груп.

Підгрупа 8.3. Акти Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загартників та їх пособників (ЧГК ССРСР).

Вид 2. Документи репресивно-каральних органів ССРСР.

Група 1. Директивно-нормативні документи союзних наркоматів/міністерств внутрішніх справ та держбезпеки.

Група 2. Організаційно-розпорядчі документи.

Підгрупа 2.1. Організаційно-розпорядчі документи союзних наркоматів/міністерств внутрішніх справ та держбезпеки, прокуратури ССРСР.

Підгрупа 2.2. Організаційно-розпорядчі документи республіканських наркоматів/міністерств внутрішніх справ та держбезпеки, прокуратури УРСР.

Підгрупа 2.3. Організаційно-розпорядчі документи внутрішніх та прикордонних військ ССРСР.

Група 3. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи.

Підгрупа 3.1. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи союзних наркоматів/міністерств внутрішніх справ та держбезпеки.

Підгрупа 3.2. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи республіканських наркоматів/міністерств внутрішніх справ та держбезпеки.

Підгрупа 3.3. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи внутрішніх та прикордонних військ ССРСР.

Група 5. Офіційне листування.

Група 6. Матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності.

Підгрупа 6.1. Матеріали оперативної розробки (оперативної розробки) інституцій та окремих діячів національно-визвольного руху (агентурні справи).

Підгрупа 6.2. справи-формуляри, наглядові, літерні справи.

Підгрупа 6.3. Матеріали архівно-слідчих справ учасників національно-визвольного руху.

Підгрупа 6.4. Матеріали слідства (звинувачувальні вироки), судових процесів та судові вироки учасникам національно-визвольних змагань.

Підгрупа 6.5. Матеріали особових справ агентів, засланих до інституцій національно-визвольного руху.

Вид 3. Документи партизанської провенієнції (1942–1945).

Група 1. Організаційно-розпорядчі документи.

Підгрупа 1.1. Організаційно-розпорядчі документи Центрального штабу партизанського руху (1942–1944).

Підгрупа 1.2. Організаційно-розпорядчі документи Українського штабу партизанського руху (1942–1945).

Підгрупа 1.3. Організаційно-розпорядчі документи окремих партизанських з'єднань і загонів.

Група 2. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи органів керівництва партизанським рухом та партизанських з'єднань/загонів.

Вид 4. Документи військової провенієнції.

Група 1. Директивно-нормативні документи Міністерства оборони, Генерального штабу, військових з'єднань.

Група 2. Організаційно-розпорядчі документи військових установ, з'єднань і частин Червоної Армії.

Група 3. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи військових установ і частин Червоної Армії.

Вид 5. Джерела, створені окремими особами та групами осіб, які брали участь у боротьбі з українським національно-визвольним рухом.

Група 1. Приватне листування.

Група 2. Щоденники.

Група 3. Спогади.

Група 4. Творчі матеріали митців – учасників і сучасників боротьби з національно-визвольним рухом.

Підгрупа 4.1. Матеріали красного письменства (оповідання, повісті, романи, вірші).

Підгрупа 4.2. Твори малярства.

Вид 6. Фото- і кінодокументи з історії боротьби з українським національно-визвольним рухом.

Вид 7. Матеріали фіксації пам'яток повстанської архітектури.

Підкатегорія 2.2. Джерела німецької провенієнції.

Підкатегорія 2.2.1. Джерела німецької провенієнції, що знаходяться в Україні.

Підкатегорія 2.2.1. Джерела німецької провенієнції, що знаходяться в Німеччині.

Вид 1. Джерела, створені офіційними партійно-державними, репресивними та військовими інституціями нацистської Німеччини.

Група 1. Ідеологічні документи.

Група 2. Директивно-нормативні документи.

Підгрупа 2.1. Директивно-нормативні документи вищих партійних і державних органів.

Підгрупа 2.2. Директивно-нормативні документи служби безпеки і поліції.

Підгрупа 2.3. Директивно-нормативні документи Вермахту.

Група 3. Організаційно-розпорядчі документи.

Підгрупа 3.1. Організаційно-розпорядчі документи служби безпеки і поліції.

Підгрупа 3.2. Організаційно-розпорядчі документи органів влади і управління.

Підгрупа 3.3. Організаційно-розпорядчі документи військових установ і частин Вермахту.

Група 4. Звітні, аналітичні, інформаційні документи.

Підгрупа 4.1. Звітні, аналітичні, інформаційні документи служби безпеки і поліції.

Підгрупа 4.2. Звітні, аналітичні, інформаційні документи органів влади і управління.

Підгрупа 4.3. Звітні, аналітичні, інформаційні документи військових установ і частин Вермахту.

Група 5. Агітаційно-пропагандистські матеріали.

Група 6. Офіційне листування.

Група 7. Матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності репресивно-каральних органів нацистської Німеччини.

Підкатегорія 2.3. Джерела польської провенієнції.

Підкатегорія 2.3.1. Джерела польської провенієнції, що знаходяться в Україні.

Підкатегорія 2.3.2. Джерела польської провенієнції, що знаходяться в Польщі.

Підкатегорія 2.3.3. Джерела польського походження, що перебувають в інших державах.

Підкатегорія 2.4. Джерела іншої провенієнції.

Не маючи змоги вичерпно окреслити чи бодай згадати всі пам'ятки кожної категорії, виду й групи, що, власне, і не є нашим завданням у цій праці, надалі характеризуватимемо найтиповіші або найзначущі, на наш погляд, конкретні джерела як приклади, що дозволяють надати змістовну характеристику всій класифікаційній структурній одиниці, виділеній нами.

¹ Див.: *Медушевская О. М.* Источниковедение: История, теория, метод. – М., 1996. – С. 57–58.

² Див.: *Ковальський М.* Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения. – Запорожье, 1999. – С. 26–29.

³ Див.: *Папакін Г.* Концептуальні засади розробки документальної частини академічного проекту “Історія державної служби в Україні” // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: зб. текстів виступів на наук.-практ. конференції (Київ, 18 листопада 2008 р.) – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 23–25.

⁴ “Документ – це запис інформації, що відповідає характеристикам певного жанру та зафіксований на речовому виробі, основна функція якого – збереження і передача інформації у просторі і часі”: *Кулешов С. Г.* Про базові поняття документознавства (Нотатки з приводу змісту розділу “Загальні поняття” ДСТУ 2732-94 “Діловодство й архівна справа. Терміни і визначення”) // Студії з архівної справи та документознавства. – 1997. – Т. 2. – С. 73.

⁵ Див.: *Калакура Я. С.* Джерелознавство історичне // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 177.

5.1. КОМПЛЕКС ДЖЕРЕЛ НАЦІОНАЛІСТИЧНО-ПОВСТАНСЬКОЇ ПРОВЕНІЄНЦІЇ

Першу категорію з виділених нами джерел до історії українських визвольних змагань 1939–1956 років можна визначити як джерела націоналістично-повстанської провенієнції. Це ті документи й історичні пам'ятки загалом, які були народжені та побутували у середовищі українського національно-визвольного руху, авторами яких виступали особи, організації, служби, клітини ОУН(Б), військові групи, підрозділи та загони (відділи) УПА, що були створені задля забезпечення своєї військово-політичної, організаційної, ідеологічної, господарської тощо діяльності або як свідчення такої діяльності. Дана категорія джерел є досить великою і містить у своєму складі значні групи історичних пам'яток.

Ідеологічні, директивні та розпорядчі документи ОУН(Б):

джерельний контент

Відповідно до заявленої нами вище схеми насамперед слід назвати ідеологічні документи українського національного руху 1930–1950-х років: праці (книги, брошури, статті, виступи, звернення) провідників, теоретиків та ідеологів українського націоналізму Д. Андрієвського, С. Бандери, М. Боеслава, Ю. Вассіяна, В. Мартинця, П. Мірчука, Є. Онацького, М. Орлика, П. Федуна (“Полтава”), Я. Старуха, М. Сціборського та ін. Це, наприклад: брошура Я. Старуха “Короткий популярний виклад ідеології і практики українського націоналізму: Нарис підставових думок”; книжка М. Орлика “Ідея і чин України” (1945); праця М. Сціборського “Націократія” (1935 та наступні видання). До найпоширеніших ідеологічно-пропагандистських матеріалів належав “Декалог українського націоналіста”, або “10 заповідей українця-націоналіста” (“Катехизм українця-націоналіста”), автором якого був один з провідних діячів ОУН Ст. Ленкавський. З метою обґрунтування певних ідей ОУН використовувала у своїй ідеологічній роботі також твори авторів, які організаційно не належали до руху, жили раніше окресленого історичного періоду або в інших країнах. Це, зокрема, засадничі праці Д. Донцова з теорії українського інтегрального націоналізму, брошура С. Рудницького “До основ українського націоналізму” (Відень–Прага, 1923). Серед ідеологічних матеріалів, які використовувалися українським національно-визвольним рухом для зміцнення власних ідейних позицій, – український переклад твору Б. Муссоліні “Доктрина фашизму” (Львів, 1937, видавець – відомий діяч ОУН на ЗУЗ Б. Кравців). Такий набір теоретичних праць засвідчує, що український націоналізм у трактуванні ОУН, по-перше, зріс на українському ґрунті, мав міцне історичне коріння, а, по-друге, розвивався не на маргінесі, а разом з іншими тогочасними європейськими доктринами національно-державного будівництва і в одному з них річищі. Що ж до популярності серед його adeptів певних поглядів італійського корпоративного фашизму, то

це був очевидний факт. Але важко говорити те саме про німецький націонал-соціалізм з його расовою нетерпимістю. Тут варто зважати на заяву шефа управління “Схід” зовнішньополітичного відділу НСДАП Г. Ляйббранта, який у 1938 р. стверджував, що “група Коновальця приєдналася до фронту мерзенної пропаганди проти націонал-соціалістичного Райху”, посилаючись як на доказ на публікації в офіційній ОУН “Розбудова нації”, виїзд самого провідника з Німеччини після приходу до влади Гітлера¹. Фактом стало і те, що ідеологія українського націоналізму не наслідувала всього комплексу ідей, притаманних усім видам фашизму як ідеології, а найголовніше – не підтримувала засобів практичного впровадження таких ідей тоталітарними державами Центральної Європи. Для прикладу тут можна згадати анонімно видану брошуру Я. Старуха “Опир фашизму” (1947), в якій подається докладний аналіз теорій італійського фашизму, німецького нацизму, виділяються їхні характерні риси: “фашизм є там, де диктатура, тоталітарний устрій, шантаж над правами одиниці, державний централізм, поліційний терор, концентраційні табори, де є монопартійна система і урядове насильство, вивищування і звеличування пануючого диктатора, де панує мілітаризм і загарбницький імперіалізм, де немає особистої ні національної свободи, де немає свободи сумління, думки, слова, друку і товариства чи партії, де нема правдивих, зовсім вільних виборів і парламентарної влади, де нема людяності, гуманізму – де панує ненависть, терор і розбій”². З викладеного у брошурі зроблено висновок: такі риси ніколи не були притаманні українському національно-визвольному рухові, а от радянський режим відповідав їм повною мірою. Його названо у брошурі “червоним фашизмом”. Нагадаємо, що сучасний український учений Г. Касьянов, докладно розглянувши ідеологію українського націоналізму, дійшов такого висновку: “Визнаючи очевидний факт, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом в світогляді, ідеології і, часом, у політичній практиці, цю організацію не можна зарахувати ані до фашизму, ані до націонал-соціалізму (які, зрештою, були самостійними історичними явищами), ототожнювати їх”³.

Помітне місце в ідеології українського націоналізму відігравали військові проблеми, адже від початку ОУН створювали колишні військовики, які орієнтувалися виключно на силове вирішення національного питання. З огляду на зазначене варто згадати працю “Українська військова доктрина”, розроблену наприкінці 1930-х років військовим теоретиком ОУН М. Колодзінським (“Гузар”, “Генерал”). У березні 1939 р. він, керуючи Карпатською Січчю та Збройними силами Карпатської України, спробував утілити на практиці власну доктрину, і віддав за це життя. У національну військову доктрину був закладений наступальний характер, а виборювання Української Соборної Самостійної Держави уявлялось як тотальна війна за незалежність. Колодзінський також узагальнив напрями майбутнього військового чину націоналістів у праці “Партизанка”, яка згодом стала основою для військового вишколу повстанців. Ця людина була прихильником т. зв. “крайової”

військової доктрини (“національну армію необхідно творити на західно-українських землях, спираючись на власні сили”). Разом з тим, напередодні Другої світової війни серед українських націоналістів, зокрема серед провідників, була поширена також інша, “легіонова” доктрина – “українську армію слід формувати як регулярну в еміграції”⁴. Саме цей підхід спричинив згодом створення українських легіонів “Роланд” і “Нахтігаль” у складі бойових частин німецького Абверу (батальйон “Бранденбург”).

Другу важливу групу основоположних джерел для дослідження ідеології і практики українського визвольного руху становлять програмні та політичні документи ОУН, якими визначалися напрями руху Організації, тактика і стратегія її діяльності. Це передусім матеріали, обговорені й затверджені конгресами або Великими зборами Організації: Устрій ОУН, програмові, політичні, військові настанови. Серед них – матеріали Першого (1929) великого збору, на якому було створено саму Організацію, її керівні органи, затверджено перший Устрій ОУН; Другого (1939) збору єдиної ОУН; Другого великого збору, ініційованого “молодою генерацією” націоналістів (квітень 1941 р.), який легалізував новий революційний провід ОУН і поставив С. Бандеру на чолі руху; Третього великого надзвичайного (серпень 1943 р.) збору ОУН(Б), який, зокрема, визнав УПА “найвищою і єдиною суверенною владою в Україні”. Більшість із згаданих документів оприлюднювалися в націоналістичній пресі, поширювалися у друкованому вигляді – окремими брошурами або у тогочасних збірниках документів⁵. Оригінали згаданих програмних і політичних документів в умовах нелегального існування ОУН збереглися далеко не повністю. Важливо підкреслити, що програмні документи ОУН не були застиглою догмою. Значення згаданих великих зборів полягало в тому, що вони були правомочними вносити суттєві зміни до тих або інших засадничих актів Організації, які ставали результатом дискусії учасників зборів. Так, спостерігався значний прогрес у проникненні демократичних принципів в ідеологію українського націоналізму. Це засвідчили документи Третього надзвичайного збору та особливо повоєнні рішення. Зміни в ідеології 1943 р. були спричинені насамперед випробуванням попередніх ідеологем реальними, досить жорсткими умовами життя і війни: ідеалом нового суспільства визнавалися знищення всіх форм експлуатації, побудова всенародної держави, створення умов для розвитку “вільної людини” тощо. Повоєнний період узагалі характеризувався імплементацією в ідеологію і чин українських націоналістів демократичної фразеології, особливо щодо соціальної політики, політичних і економічних свобод.

Наступна група програмних і політичних документів ОУН уже нижчого рівня – матеріали регіональних конференцій (заяви, звернення), які схвалювали принципово важливі рішення між великими зборами або ж розглядали питання, важливі для певного українського регіону. У цьому зв'язку заслуговує на згадування перша конференція ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ), яка обрала крайову екзекутиву (1930); перша конференція ОУН(Б) у Львові (вересень – початок жовтня 1941 р.), що обговорила перспективи

національного руху в умовах німецько-радянської війни; друга конференція ОУН(Б) (квітень 1942 р.), рішення якої визначили початок протинімецьких дій та заборону участі в антисврейських акціях; третя конференція (лютий 1943 р.), яка вирішила питання переходу до збройної боротьби з нацистами; “військові” конференції ОУН(Б) у жовтні та грудні 1943 року, на яких було схвалено рішення форсувати створення збройних сил українського визвольного руху та оголошений офіційний початок збройної протинімецької боротьби; конференція проводу ОУН на українських землях (червень 1946 р.). На жаль, нелегальні умови існування ОУН призвели до того, що не всі політичні акти такого рівня представлені оригіналами або навіть достеменними копіями. Зокрема, йдеться про додаткові постанови вже згаданій третьої конференції ОУН(Б), що проходила у лютому 1943 р. неподалік Олеська (Львівщина), тексти яких як окремі документи до нас не дійшли.

Варті уваги програмні та стратегічні документи, які відіграли велику роль у розвитку національно-визвольної боротьби українського народу, але були схвалені не на конгресах чи конференціях, а в робочому порядку. Це, наприклад, “Маніфест Організації українських націоналістів”, прийнятий ще у березні 1940 р., але поширений з початком німецько-радянської війни у липні 1941 р. У ньому декларувалися цілі ОУН(Б) в умовах війни з Радянським Союзом: “Боремося за визволення українського та всіх поноволених Москвою народів. Боремося проти московського імперіалізму, що довів національний, політичний, релігійний, культурний, соціальний і господарський гнет до крайніх меж. Творимо в Україні спільний фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-більшовицького гнету і визиску”⁶.

Провідне місце серед директивних матеріалів посідають директивні вказівки Проводу ОУН для осередків ОУН (хоча таку назву носили далеко не всі з них; уживалися терміни “декларація”, “інструкція”, “напрямі”, “план”, навіть “заява”): “Єдиний генеральний план повстанського штабу ОУН” (1940); “До питання про організацію Української революційної державної влади” (1940–1941); Основні напрямні “Боротьба та діяльність ОУН в період війни” (травень 1941 р.); “Загальна інструкція (вказівки на перші дні роботи)” (липень 1941); Заява крайового проводу на ЗУЗ про завдання руху в умовах війни (серпень 1941 р.); “Інструкція до переведення в життя цілості діяльності ОУН” (жовтень 1941 р.); цілком таємний Інструктивний лист проводу ОУН до політичних референтів надрайонів від 08.01.1944 (щодо дій в умовах відступу німців); Декларація проводу ОУН з приводу закінчення Другої світової війни в Європі (травень 1945 р.). Ступінь їхньої відкритості була різною – значна частина призначалася для широкого загалу, інша – для партійних достойників, а решта мала обмежене коло адресатів і часом викладала позицію, що різнилася від офіційно оприлюдненої. Прикладом важливої директиви, адресованої виключно членам крайового проводу ОУН на ЗУЗ, може служити документ “Організаційна справа й координація праці ексзекутиви” (31.07.1941). У ньому, на відміну від офіційних декларацій, поки

що лояльних до нацистської адміністрації, вже оголошувалося про негативне ставлення до заходів окупантів щодо адміністративного поділу української території: “Наше ставлення до актуальних німецьких потягань (відірвання Галичини, рейхскомісаріат) є наскрізь вороже. З огляду на війну не виступаємо проти активно, так значить не організуємо протинімецької боротьби. По закінченні війни розпочнемо боротьбу в таких формах, які вважаємо за доцільні і правильні”⁷. Саме такими документами визначалися дії організаційних клітин ОУН у переламні часи, зокрема в період спроби заснувати українські інституції на окупованій нацистами території 1941 р. або після завершення воєнних дій в Європі у травні 1945 р.

Окрему групу директивних матеріалів становлять “усні директиви Центрального проводу ОУН”. На цій категорії документів особливо наголошено в радянському агітаційному матеріалі “Как я стал членом ОУН”, підготовленому компартійними пропагандистами за свідченнями командувача з’єднань груп УПА “Завихост”/ “Турів” Ю. Стельмашука (“Рудий”). Тут фігурували “усні директиви” Проводу ОУН, спрямовані на проведення масових винищувальних акцій щодо цілих груп людей: всього польського мирного населення; усіх радянських військовополонених, які знаходилися на західноукраїнських теренах; усіх вояків УПА російської національності “под видом отправки участников УПА в специальные “русские легионы”; всіх членів родин осіб, “заподозренных в антиоуновских настроениях, не исключая грудных детей, ни женщин, ни стариков”⁸. Наведені відомості виглядають малоймовірними, хоча б з точки зору нагромадження там суцільних “терористичних” і злочинних директив. У той же час перевірити їх автентичність практично неможливо, оскільки “усні директиви” мали передаватися вищим командиром нижчому без жодної письмової фіксації. Разом з тим не варто брати під сумнів узагалі можливість побутування такого роду вказівок, породжених конспіративним характером діяльності націоналістичного підпілля. Сліди справжніх, а не вигаданих “усних директив” Проводу ОУН та Головного командування УПА доцільно шукати в спогадах учасників національно-визвольного руху, нефальсифікованих матеріалах допитів вояків УПА, симпатиків ОУН тощо.

Нарешті, серед директивних документів заслуговують на увагу комунікати Проводу українських націоналістів, крайових проводів ОУН із засадничих питань. З числа найголовніших – комунікат Проводу від 13 травня 1943 р. про зміни у керівництві (створення керівного тріумвірату: Р. Шухевич, Д. Маївський, З. Матла); комунікат крайового проводу ОУН на ЗУЗ (31 липня 1941 р.) “Організаційна справа та координація праці ексективи”. В умовах підпільного існування ОУН комунікати як спеціальний вид історичного документа не стільки відігравали загальну оповіщувальну роль, закладену у назві, скільки доводили до відома місцевих провідників і членів організації рішення Проводу, певні завдання, програму дій мережі ОУН, тобто директивні вказівки. Разом з тим, варто зазначити, що існувала й певна група комунікатів, адресованих широкому загалу, які носили виключно

роз'яснювальний характер, на зразок офіційних повідомлень для преси, як от комунікат крайового проводу ОУН(Б), ч. 7, присвячений спростуванню причетності бандерівців до загибелі чільних діячів ОУН(М) О. Сеника та М. Сціборського 30 серпня 1941 р. у Житомирі.

Чималою за обсягом групою джерел є організаційно-розпорядчі документи ОУН, починаючи від наказів Проводу (приміром, наказ Проводу від грудня 1942 р. тереновому провіднику на Волині розпочати створення збройної самооборони українського народу), накази та директиви крайових, теренових, надрайонних, районних та повітових провідників ОУН. Для нас мають значення лише ті організаційно-розпорядчі акти, що були спрямовані на вирішення суттєвих питань: заходи з організації місцевого управління, створення і поповнення національного війська, вжиття дисциплінарних заходів тощо. Серед найрезонансніших документів такого рівня – директива крайового провідника провідному активові ОУН з ідеологічних питань, щодо використання національної символіки (без дати, ймовірно 1941 р.); наказ крайового провідника від 10.01.1943 про відповідальність за недодержання дисципліни; наказ повітового провідника ОУН “Сірого” від 10.04.1944 “Про мобілізацію у ряди УПА-Захід”; наказ районного проводу в Бродях від 02.07.1941 № 1 щодо організації місцевої влади тощо.

З такою підгрупою організаційно-розпорядчої документації ОУН, як накази центрального проводу, пов'язана колізія щодо “антипольського” наказу № 1 від 1943 р., нібито виданого провідником М. Лебедем. На цьому акт базується концепція геноциду ОУН проти поляків (т. зв. “Волинської різанини”). Сучасний дослідник В. В'ятрович аргументовано доводить, що всі наявні посилання на цей наказ насправді здебільшого цитують і згадують фальсифіковані свідчення заарештованих польською та радянською каральними службами повстанців або так само фальсифіковані матеріали слідства проти них⁹.

Звітно-аналітичні матеріали ОУН представлені насамперед суспільно-політичними оглядами, що склалися Проводом за географічною та хронологічною ознаками приблизно раз на місяць, політичними звітами з теренів тощо. Усім їм притаманний високий рівень аналітичності, узагальнення зібраних відомостей, зроблених висновків. Прикладом може слугувати “Суспільно-політичний огляд за місяць серпень 1943 р.”, в якому, зокрема, йшлося про розуміння населенням ідей боротьби за УССД на Галичині, і разом з тим підкреслювався “брак роботи над масами, тут не доходить наша пропаганда”. У тереновому політичному звіті ОУН (Сокальщина) за 15 липня – 15 серпня 1944 р. містився висновок щодо ролі поляків у поборованні УПА: “Поляки співпрацюють з НКВД. В масових облавах поляки показують свідомих українців, котрих НКВДісти з місця заарештовують”. Причому аналіз здебільшого не носив характеру прикрашання ситуації, а відбивав реальний стан справ на місцях. В аналогічному звіті за жовтень 1943 р. прямо констатувалося, що “моральний стан населення терену [південної Рівненщини та північної Тернопільщини. – Авт.] є поки що посередній, але

схиляється до упадку...”. Причину такого явища аналітики вбачали у недоліках політичної роботи серед населення.

Обов’язкового аналізу потребує група документів ОУН, яку приблизно можна визначити як джерела з дипломатичної діяльності українських націоналістів. ОУН як політична, а не державна організація не могла проводити самостійної дипломатії, тому ця назва є доволі умовною. Разом з тим, важко інакше визначити ту групу джерел, до якої входили офіційні звернення, меморандуми, заяви, листи, адресовані керівникам і вищим владним структурам інших держав. Це, насамперед, очільники та центральні державні установи нацистського Райху: від Райхсканцлера А. Гітлера, МЗС, Вермахту, до крайових і місцевих адміністраторів – райхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга, керівника райхскомісаріату “Україна”, гауляйтерів та ін. Сюди ж належать матеріали переговорів (протоколи, меморандуми, записки) між чільними діячами ОУН та УПА й ворогуючими сторонами: німецькими, радянськими, польськими, румунськими, угорськими військовими і цивільними чинниками. Варто згадати як один з найперших таких документів звернення керівника зовнішньополітичної служби Організації В. Стахів до райхсканцлера А. Гітлера від 23.06.1941, до якого додавався меморандум ОУН(Б) стосовно необхідності відновлення державної незалежності України. Текст самого меморандуму на 14 сторінках, підписаний за дорученням С. Бандери В. Стахівим, уперше був опублікований В. Косиком за фондами Бундесархіву ФРН¹⁰. Зокрема, у меморандумі можна виділити такі слова: “українці сповнені рішимої створити умови, які гарантуватимуть національний розвиток у самостійній державі. Кожна влада, яка переслідує свої власні інтереси в побудові нового порядку на східноєвропейському просторі, мусить взяти до уваги цю рішимоість”. Т. Гунчак зауважив, що “Німецькі власті, отримавши від українців згадані документи, проаналізували їх, але відповіді не дали, оскільки, наміряючись експлуатувати українців для власних цілей, не хотіли провокувати їхній спротив”¹¹.

Відомо, що впродовж 1943 – початку 1944 років достойники ОУН(Б) різного рівня проводили переговори з керівниками цивільної, військової та каральної служб Третього Райху в Україні. Зокрема, це був один з визначних діячів націоналістичного руху о. І. Гриньох, який у березні – липні 1944 р. неодноразово зустрічався у Тернополі та Львові з представниками німецької цивільної адміністрації та каральних органів, намагаючись запобігти репресіям окупаційного режиму проти бандерівців. Проте ці переговори не були належним чином зафіксовані у відповідних документах ОУН(Б). Аналогічні перемовини в той саме час він вів також з польським підпіллям на Галичині та в Польщі, намагаючись об’єднати боротьбу антирадянських сил обох націй і припинити українсько-польське протистояння.

Джерела директивного та організаційного характеру з історії УПА

Після створення й остаточного конституювання організаційно-бойової структури УПА* документація цієї військової організації створювалася за такими групами (за основу взято першу, більш вдалу, на нашу думку, класифікаційну схему В. Ковальчука та її модернізацію І. Марчуком з внесенням потрібних коректив): організаційно-розпорядча, звітно-аналітична, інформаційна, політично-виховна; щоденники повстанських загонів; матеріали СБ ОУН; господарсько-фінансові документи; пресові, інформаційні та пропагандистсько-агітаційні матеріали, листування. Зі свого боку, ми пропонуємо віднести щоденники повстанських загонів до історико-меморіальних матеріалів, виділивши таку спеціальну групу джерел, приєднавши до них офіційні історії бойової діяльності відділів та груп УПА (вони створювалися, як правило, вже постфактум), списки загиблих учасників національно-визвольного руху і жертв окупаційних режимів, документи щодо фіксації меморіальних місць. Як окремі групи варто виділити також вишкільні й освітні матеріали, обліково-контрольні документи, пам'ятки повстанської архітектури. Щодо інших доповнень до схем В. Ковальчука й І. Марчука йтиметься конкретно у тексті.

Варто взяти до уваги, що, оскільки УПА знаходилася під незаперечним ідеологічним, а з кінця 1943 р. – беззастережним організаційним впливом ОУН(Б), то фактично не можна говорити про наявність окремих ідеологічних документів самої УПА.

До головних директивних документів можна віднести лише кілька відповідних актів, підписаних Головним командиром УПА Д. Клячківським (“Клим Савур”) улітку – восени 1943 р. Вони підлягали виконанню кожним громадянином як директиви вищої та єдино суверенної влади в Україні – адже саме такий статус отримала УПА відповідно до рішень Третього великого збору ОУН. За невиконання згаданих актів передбачалася відповідальність перед військово-польовими судами та революційними трибуналами, запровадженими розпорядженням ГК УПА від 15 травня 1943 р. Такі директивні акти УПА стосувалися здебільшого не військового життя, а цілого кола загальнодержавних проблем. Саме розпорядженням ГК УПА від 15 серпня 1943 р. була проголошена “земельна реформа”: декларація ліквідації колгоспів та розподілу колишньої польської земельної власності між безземельними і малоземельними українськими селянами. Іншим розпорядженням ГК УПА від 1 вересня 1943 р. запроваджувалася структура цивільної адміністрації “на звільнених землях України”: обласні, повітові, районні, селищні ради та управи. Акт Головного командира УПА, присвячений створенню мережі місцевих установ (організації виборів до сільських та районних рад, земельних комісій, відкриттю освітніх установ тощо), отримав

---

* Головна команда УПА існувала вже з квітня 1943 р., але її накази відомі лише з травня; наприкінці 1943 р. був сформований Головний військовий штаб УПА.

іншу видову назву (наказ від 27.08.1943 № 7), але зміст дозволяє віднести його саме до директивних документів загального характеру.

Широко представлена організаційно-розпорядча документація УПА, що репрезентована такою номенклатурою: накази, розпорядження, комунікати, тимчасові правила, правильники, викази, протоколи, взірці, інструкції, формуляри, зарядження, призначення, вказівки, методичні вказівки, залучики, узгіднення. Головним різновидом такої документації були, зрозуміло, накази і розпорядження. Здебільшого наказами ГК УПА регулювалися питання організації військової інфраструктури, діяльності військових відділів, бойової, морально-політичної та організаційної підготовки вояків. Варто згадати, зокрема, наказ від 27.08.1943 № 6, яким були запроваджені військові звання в УПА. Вирізняються за значенням перші серпневі 1943 р. накази ГК УПА, підписані Д. Клячківським (“Клим Савур”), адже ними не тільки спрямовувалася повсякденна діяльність цієї мілітарної організації, але і сформульовані загальна військова доктрина УПА, цілі і методи збройної боротьби українського народу проти всіх іноземних поневолювачів. Інші, не менш значущі проблеми військового будівництва та організаційної побудови УПА також регулювалися наказами Головного командування. Варто згадати, наприклад, наказ наступного головного командира УПА Р. Шухевича (“Тарас Чупринка”) від 03.09.1949 ч. 2, який деякі історики (зокрема А. Гогун) вважають наказом про остаточний розпуск УПА. Насправді ж у ньому йшлося лише про те, щоб “з кінцем 1949 р. часово припинити діяльність всіх підвідділів і штабів УПА”, а вирішення всіх питань покладалося “на рівнорядні осередки підпілля”¹². Іншими словами, йшлося лише про зміну організаційної форми боротьби УПА, але не її припинення. Адже і сам Р. Шухевич продовжував перебувати на посаді головного командира.

Окреме місце серед продуцентів організаційно-розпорядчої документації посідав Головний військовий штаб УПА, який зрідка збирався на засідання і схвалював певні плани дій. Одне з таких небагатьох відомих засідань відбулося в середині червня 1947 р. На ньому були обговорені основні військово-політичні завдання ОУН та УПА на випадок початку світової війни між ССРСР та англо-американським блоком. Наказом ГК та ГВШ УПА від 18.12.1943 № 2* встановлювалися військова залежність української збройної сили, військові ступені та функції, дисциплінарні кари, військова термінологія тощо. Іншими авторами організаційно-розпорядчих документів УПА були крайові командири УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Схід, керівники військових округ (“Заграва”, “Енея”, “Верещаки”, “Лисоня”, “Завихост”/“Турів” та ін.), повстанських груп та з’єднань (“Холодний Яр”, “Захід-Карпати”, “Озеро”, “Південна” тощо), окремих загонів. Водночас, варто зауважити повну відсутність наказів крайової команди та КВШ УПА-

---

* Перший з відомих нині наказів командування УПА, підписаний Р. Шухевичем як головним командиром і О. Гасиним (“Чорнота”) як шефом ГВШ.

Південь, що, на думку А. Кентія, свідчить: такого сталого військового з'єднання не існувало, і дана назва використовувалася для структури, що лише тимчасово об'єднала загони, курені та сотні південної ВО¹³. Згодом були введені посади комендантів військових округ (запілля), які керували тереновими справами, організацією сільської самооборони. Відповідно до своєї компетенції вони так само видавали розпорядчі акти.

На підставі аналізу змісту наказів УПА по низхідній – від Головної команди до окремих загонів – констатуємо, що перші (на рівні всієї УПА, генеральних воєнних округів, окремих воєнних округів/груп) були спрямовані на розв'язання засадничих проблем військового, політичного та суспільного життя краю, теренів, повстанців тощо. Накази командування окремих відділів та з'єднань вирішували здебільшого поточні проблеми, розв'язували організаційні (проведення конкретних операцій, пересування відділів) та кадрові питання, оголошували про відзначення, дисциплінарні покарання тощо. Так, наказом командира загону ім. Колодзінського ВГ “Заграва” від 25.12.1943 був відзначений козак “Спасенний” “за солідне виконання своїх обов'язків”¹⁴. У наказі, підписаному заступником командира ВО II “Орестом”, висловлена “похвала” ройовому “Кармалюку” “за те, що в часі генеральної польської офензиви в дні 02.06.44, мимо рани в нозі, скачучи, підходить близько поляка, що його ранив, націлившись добре, вбиває його”¹⁵. Наказом від 05.08.1943 ч. 9 командира бойової групи “Бористена” оголошувалося про покарання на смерть за вироком польового суду фельдшера “Японця” “за несубординацію та впровадження анархії в ряди УПА”. Наказ від 12.08.1943 ч. 17 того ж командира був присвячений передислокації відділів “Вороного”, “Шаули”, “Ярка” і “Тополі” на північ, створенню нового відділу “Кори”, призначенню лікаря та організації постачання тощо¹⁶. Частина наказів командирів груп та відділів стосувалася проблем пропагандивної роботи серед населення, дотримання дисципліни, поведінки козаків УПА, відзначення героїв та покарання слабкодухих, негідників, мародерів тощо. Серед наказів, які засвідчували героїчну боротьбу УПА, заслуговує на увагу наказ по ВГ “Турів”, присвячений бою відділу УПА з німцями у Загоріві в жовтні 1943 р., оголошений в усіх відділах групи¹⁷. Низка наказів військових керівників УПА різного рівня присвячені національним і бойовим святкам (святкові накази): Святу державності (22 січня), Дню Пам'яті Героїв Крут (28 січня), Святу української зброї (31 серпня), Святу Героїв Базару (17 листопада). Серед них наказ-поздоровлення командира “Енея” групи “Богун” від 05.01.1944 з нагоди Різдва Христового, який закінчувався словами: “Віriamo, що за рік зустрічатимемо Різдво Христове під спів дзвонів Святої Софії неповторного у своїй красі Золотоверхого Києва. А на наш традиційний Йордань підемо величавою процесією на Дніпро-Славутицю, щоб святити нашу перемогу!”. Деякі накази Головного командування УПА мали меморіальний характер. Так, В. Кук (“В. Коваль”), останній головний командир, віддаючи в 10-ту річницю УПА ювілейний наказ, закликав “вшанувати мовчанкою славну пам'ять усіх друзів бійців і командирів Української

повстанчої армії та всіх друзів учасників українського визвольного революційного підпільного руху боротьби, які полягли смертю героїв у боротьбі за визволення українського народу з неволі за весь десятирічний період існування Української повстанчої армії” і містив хронологічний перелік-мартиролог керівників повстанців, які загинули впродовж грудня 1942 – грудня 1951 років, починаючи від І. Климова (“Легенда”), “першого організатора і політвиховника відділів УПА”, і закінчуючи полковниками П. Федунтом (“Волянський”, “Полтава”, “Север”), заступником Головного командира, та Р. Кравчуком (“Максим”), членом Головного командування УПА. Командирам воєнних округ пропонувалося “доповнити цю листу іменами усіх тих, сл. п. друзів, які поклали найбільші заслуги в організуванні відділів УПА та піднесенні їх військово-бойових і морально-політичних вартостей на підзвітних їм теренах дій. Усі доповнюючі листи імен поляглих сл. п. друзів, з докладною характеристикою їх військової і політичної діяльності, вислати до своїх зверхників”¹⁸.

Структура наказів низового рівня була устійнена залучником до Тимчасової інструкції про обов’язки бунчужного сотні від жовтня 1944 р. Оскільки бунчужний відповідав за діловодство, саме на нього покладалося завдання дотримання зазначених пунктів: “Наказ складається з трьох частин: а) Вступ: поміщуємо назву відділу по лівій стороні книги, постій і дату по правій стороні, число наказу посередині книг. б) Властивий наказ: у складанні його придержуємося такого основного порядку: 1. Номінації. 2. Похвали. 3. Деградації. 4. Різні біжучі справи. 5. Визначення служби внутрішньої варті. в) Закінчення: на закінченні слідує підпис командира сотні і його ступінь”¹⁹.

Щодо зовнішнього вигляду наказів командирів УПА І. Марчук зауважує: “Тексти наказів, в основному, надруковані на аркушах тонкого паперу друкарською машинкою з використанням чорної кальки. Підписи проставлено хімічним олівцем”. Він же веде мову про “книги наказів”: “Збереглася книга наказів “Загону ім. Колодзінського” – куреня, який діяв у складі групи УПА “Заграва”. Вона містить 20 наказів за період з 20 вересня 1943 р. до 1 січня 1944 р. та 10 наказів за різні місяці 1944 р. Усі вони написані хімічним олівцем в учнівському зошиті досить розбірливим і гарним почерком”²⁰.

Упадає в око практично повна відсутність специфічного військового різновиду розпорядчих документів такого рівня, як бойові накази частин і підрозділів УПА. Певною мірою це дивно, адже останній Бойовий правильник для партизанських підрозділів передбачав їх існування на рівні найбільшої повстанської одиниці (загін-з’єднання, або полк), з усіма притаманними бойовим наказам ознаками: “В наказі до наступу командир подає: свій задум, напрям головного удару, смуги для куренів першого мету [ешелону. – Авт.], напрям для другого мету, вихідне положення, початок наступу, завдання для резерву”²¹. Там згадуються накази й командирів нижчого рівня (сотня – чота), які могли носити також назву “завдання”, “план” операції тощо. Щодо них можна припустити усну форму віддавання. Відсутність серед відомих документів УПА бойових наказів вищих тактич-

них одиниць попри їх очевидне існування нашо́вхує на думку про нищення цих джерел або самими командирами після завершення операцій, або пізніше в процесі архівування.

Тут доцільно ще раз звернутися до теми “антипольських” наказів, цього разу вже командування та відділів УПА. Серед опублікованих розпорядчих документів Головного командування УПА (УПА-Північ) за час керівництва Д. Клячківського (“Клим Савур”, “Панас Мосур”) такого наказу підлеглим відділам не виявлено. Проте уважний аналіз наказів командирів нижчого рівня (військових округ та груп, загонів) засвідчує наявність окремих наказів щодо проведення операцій проти польських колоній та озброєних груп поляків тощо. Конкретно йдеться про накази від 29.08.1943 ч. 9 1-ї групи (ВО “Заграва”) про підсумки операцій у колоніях Гута-Степань, Селисько, Вирка, Виробки та від 02.09.1943 ч. 24 командира “Бористена” щодо операцій з “ліквідації останніх в цьому районі польських осель”: Степангород, Гута, Дубов’є, Гурне, Острий Ріг, Згощ²². Таким чином, є підстави говорити про ймовірність існування (в якійсь формі) організаційної вказівки командування УПА-Північ щодо збройного вирішення “польського питання” на теренах Волині, оскільки зазначені накази мали обов’язково ґрунтуватися на вказівках вищих військових структур. Проте важливим є те, що в згаданих актах ішлося саме про військові операції проти польських озброєних загонів, іноді дуже значних, які розміщувались у певних населених пунктах, а не про знищення беззахисного цивільного населення польської національності.

Чільне місце серед організаційно-розпорядчої документації УПА посідають інструктивні матеріали. Насамперед це інструкції, які регулювали питання основних напрямів діяльності УПА як мілітарної інституції. 1944 року побачила світ Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби, яка заклала основи розвідки повстанців. Вона передбачала створення при штабі кожної групи розвідного відділу у складі шефа, секретаря, керівників зв’язку та агентів. Проте дуже скоро військова розвідка УПА була поглинута СБ ОУН, яка вже в серпні 1943 р. мала в своїй структурі розвідчо-інформаційний та поліційно-виконавчий відділи. Окремою інструкцією та правилами регулювалася також діяльність військово-польової жандармерії (ВПЖ) УПА, відділи якої створювалися при штабі кожної військової групи, а в загонах – станиці ВПЖ. Завдання польової жандармерії полягали у боротьбі з пияцтвом, дезертирством, крадіжками в лавах УПА, забезпеченні дотримання військової таємниці, дисципліни, виконання військових наказів.

Варта уваги також Інструкція від 19.12.1943 ч. 3/11 про військові ступені і функції, яка розвивала засади УПА за зразком регулярного війська (врегулювання звань, нагородної справи – запровадження бойових хрестів УПА). 18 грудня 1943 р. була затверджена “Тактична інструкція ГК та ГВШ УПА” щодо дій в умовах проходження фронту німецько-радянської війни через контрольовану УПА територію, в якій наголошувалося на забороні боїв з частинами Червоної Армії “навіть для здобуття зброї”. Прикладом іншого роду інструктивного матеріалу, яким регулювалися конкретні важливі

проблеми, може слугувати Інструкція від 09.06.1944 до відома командирів відділів командування ВО “Буг” УПА-Захід, присвячена ставленню до польського населення та польських політичних сил. У ній суворо заборонялося під час здійснення відплатних акцій убивати жінок, дітей, старих, представників змішаних родин, вірних римо-католицької конфесії, не залучених до політичного руху.

Інша інструкція – “Героїка Української повстанчої армії” – була присвячена увічненню пам’яті полеглих вояків УПА. Вона трактувала питання облаштування могил, спорудження хрестів та пам’ятників загиблим героям національно-визвольного руху, написів на них, а також збирання оповідань, пісень, дум та легенд, які народ складав на честь повстанців. Автор інструкції “Вадим” справедливо зауважував: “Український фолклор в час нашої революційно-визвольної боротьби – це неоціненний скарб для будучих поколінь”²³.

До числа чинних статутів УПА слід віднести Бойовий правильник піхоти (1944 р., в основному переклад радянського “Боевого устава пехоти” 1943 р.). Пізніше (після 1948 р.) повстанським командиром С. Фрасуляком (“Хмель”) був розроблений новий Бойовий правильник для партизанських відділів, який з урахуванням радянського БУП 1948 р. відбивав особливості тактики повстанських відділів, наводив багато конкретних прикладів бойових дій повстанців²⁴. Був розроблений також проект Дисциплінарного статуту УПА (кінець 1943 р.), який фактично набув чинності вже у статусі проекту. Про це свідчить листування шефа штабу ВГ “Турів” “Яворенка” з підлеглими загонами²⁵.

Окрему категорію джерел становлять вказівки, що надавалися керівними органами УПА органам запілля і виконували, по суті, роль директив. Так, до числа відомих належать “Вказівки УПА в роботі під час жнив”, що були затверджені ГК у червні 1944 р. У них йшлося про забезпечення постачання продовольством відділів УПА і, навпаки, зрив радянської хлібозаготівельної кампанії шляхом атак на хлібні пункти, валки із зерном, повернення збіжжя населенню. У документі наголошувалося: “Цьогорічні жнива для нас, як Організації, УПА, так і для цілого народу матимуть особливе значення. Вага їх полягає в тому, наскільки Організація, УПА і населенню вдасться забезпечити себе всіма харчевими запасами, щоб таким чином уникнути голоду, і наскільки імперіалістам вдасться ограбити населення та обернути награвлені засоби на продовження війни і закріплення рабства над народом”²⁶.

Джерельна цінність звітної документації ОУН та УПА

Певні особливості притаманні звітній документації УПА та запілля. За номенклатурою це були форми, додатки, звіти, списки. Так, звіти могли носити характер суспільно-політичного аналітичного огляду, як от “Суспільно-політичний звіт округи” за червень 1943 р., що подавав картину подій на

південно-західній Волині з описанням німецьких акцій, заходів польського підпілля та колаборантів, настроїв населення²⁷.

Прикладом може слугувати звіт про пропагандивний рейд відділів ВО “Богун” на схід від колишнього радянсько-польського кордону, здійснений у дні відзначення Дня української державності 30 червня 1943 р. (малася на увазі третя річниця проголошення Акта відновлення української державності у 1941 р.). У звіті наведено відомості щодо настроїв населення Кам’яниччини, враженого появою просто серед дня організованих загонів бандерівців, які не різали людей і не палили села, а проводили мітинги та роздавали листівки. Висновки були досить об’єктивні: “На загал населення на відведених теренах, за винятком Ляховеччини, є мало національно свідоме. По селах багато сексотів і донощиків, які тероризують свідомих українців. Серед стрільцтва говорилося, що добре було б зробити в цій прикордонній зоні чистку всього поганого населення. Слід відмітити, що цей пропагандивний рейд зробив на населення східних теренів справді велике враження. Тим не менше зробив він враження на наших ворогів. Німці по містечках почали окопуватися. Вони вже були певні, що це гасло до загального зриву”²⁸. Принагідно зауважимо, що російський історик А. Гогун вважає саме цей документ, як і деякі інші, не справжнім звітом, а чернеткою зведеною на підставі інших свідочств інформації, підготовленою для публікації в підпільній пресі²⁹. Аргументів на користь такої думки, на жаль, він не наводить, але це не є приводом сумніватися у можливості існування такого виду джерел.

Багатші на конкретну інформацію щотижневі та щомісячні звіти повстанських відділів та підрозділів. Так, у звіті за травень 1943 р. 1-ї групи УПА (ВО “Заграва”) подано інформацію про структурні зміни (формування нових відділів та передислокація старих), проведення бойових дій, вишкільну, санітарну та організаційну роботу. Зокрема, у розділі про бойові дії зазначено, що відділ “Яреми” проводив “ліквідацію кольоній, сіл, що співпрацюють з німцями і більшовиками”. Очевидно, що мова йшла про пункти, населені поляками. 21 травня цей відділ мав бій з німцями під м. Клесів, а 29 – з червоними партизанами під Старинкою. На стрілянину приїхали німці, яких повстанці теж відігнали³⁰.

І. Марчук на підставі аналізу звітнього матеріалу у фондах південної групи повстанців висловлює сумнів стосовно існування щотижневої звітності ГК УПА, натомість наполягаючи на стабільності періодичного звітування за більш тривалі періоди: “Очевидно, практика щотижневого звітування не змогла утвердитися в УПА на рівні штаб окремої групи – Головна Команда УПА через відсутність стабільного зв’язку та повільність надходження звітів від низових підрозділів. Практика щомісячних і півмісячних звітів утвердилась остаточно, доповнюючись звітами з окремих акцій”³¹.

Певні особливості за формою і змістом мав такий різновид звітної документації, як “оперативний звіт” відділів УПА. Так, у звіті відділу “Давуна” загону ім. “Лайдаки” ВО “Завихост” від 05.11.1944, що був укладений бунчужним “Академіком”, подані стислі відомості щодо переміщення

відділу, адреси постою (Трипутнівські хутори), обставини бою з “більшовиками”, що відбувся того ж дня, внаслідок чого відділ відійшов з постою³².

За самим змістом “оперативний звіт” мав складатися по гарячих слідах, одразу після акцій та операцій. Але умови повстанського побуту, відсутність сталого і постійного зв’язку з вищими ешелонами військової й цивільної адміністрації призводили часом до того, що такий документ надавався зверхникам з великим запізненням. Особливо це стосується території Закерзоння. Так, певна кількість оперативних звітів 27-го ТВ “Бастіон” подавалася через півроку – рік після проведення операцій³³.

Від “оперативного звіту”, значно відрізнявся “звіт про військову акцію”, або “бойовий звіт” – як за своїм обсягом і глибиною описування подій, так і часом складання (кілька днів по акції). До них Д. Клячківський (“Клим Савур”) висував такі вимоги: щотижневе надсилання, змістовність, стислість, докладність. Структурно мали бути відбиті такі пункти: “1) Які зайшли події і де. 2) Коли. 3) Якими силами диспонував ворог (кількість і формацію). 4) Які наші сили приймали в бою чи акції. 5) Вислід бою або акції. 6) Наші втрати. 7) Трофеї (зброя, амуніція, полонені). 8) Які здобуто відомості про ворога. 9) Коротка характеристика акції. 10) Що робить або що має робити командир”³⁴.

Зразком таких документів може слугувати “Звіт з акції (Гута)” ВО “Завихост” від 27.08.1943. За текстологічною структурою він поділявся на такі розділи:

1. “Завдання”: “Знищити озброєні польські банди, що містилися в колоніях Гута-Степань, Борок, Ляди, Омелянка, Ромашково, Темне-Жондове, Темне-Степанське, Ломи, Борсуки, Мельніки, Гута Міцька, Мутвиця, Подселече, Поляни, Голинь, хут. Кам’янок і Мельниці, кол. Селисько, Зівка, Островки, Осовичи, Вирка, Виробки, Шимансько, Тур, Іваньче, Ужане, Гали, Переспа, Березувка, Каменне і були загрозою місцевого українського населення та переводили на нього морди і рабунки”.

2. “Дані про ворога”: кількість та розміщення ворога, його озброєння та наявність фортифікаційних укріплень.

3. Стратегічне розташування відділів та окремі завдання для них.

4. Перебіг військової операції за днями та групами. З цього розділу стає зрозумілим, що бої впродовж 17–19 липня точилися не лише з добре озброєним польським загоном у 500 бійців та червоними партизанами, про яких ішлося в “даних про ворога”, але й з німецькими гарнізонами у Зівці, Степані й Яполоті.

5. “Висновки”, в якому вказані військові, господарчі, організаційні наслідки успішної операції та власні втрати (18 загиблих та 17 поранених).

6. Загальні підсумки: “Операцію виконано цілковито. Розбивши польські озброєні банди, усунуто загрозу, яка тяжила місцевому населенню. Одночасно звільнено терен від окупаційної влади”³⁵.

Практично не відрізнялися від таких звітів і “описи боїв та акцій”, які також можна віднести до звітних матеріалів, але більш довільної форми,

з розлогим викладенням обставин. Так, “Описи боїв” загону ім. “Остапа” ВГ “Заграва”, складений на початку квітня 1944 р. політвиховником загону, містив відомості про всі зіткнення, що мали повстанці з радянськими партизанами, червоноармійцями та козаками на німецькій службі впродовж січня – квітня 1944 р. Характерним є відсутність компліментарності щодо командира загону “Шакала” (відверто вказувалося, що боєм з червоними партизанами в с. Гутки 06.01.1944 він не керував, унаслідок чого повстанці з втратами мали відступити, отже “на перший день Різдва Христового Гутки зістало ограблене більшовиками та спалене”)³⁶. Наказом військового штабу ВО II передбачалося, що такі описи мали складатися впродовж 48-ми годин після бою й висилатися на дві адресі: військовому штабові та тереновому провіднику за належністю (окружному чи повітовому)³⁷.

Значний інформаційний потенціал мають також звіти окремих референтур, як от політвиховника, коменданта військово-польової жандармерії, керівників розвідувального відділу, санітарної служби тощо. Серед них, зокрема, розвідувальний звіт керівника розвідки загону ім. Хмельницького групи “Заграва” Б. Трача (“Чайченко”) за грудень 1943 р., в якому йдеться про передислокацію та склад німецьких загонів на Ровенщині, акції місцевої адміністрації тощо. Привертає увагу інформація, що “козаків, узбеків, грузинів роззброюють і вивозять до Німеччини”, а також таке: “09.12.43 в с. Яриновці стоять німці з поляками в числі 500 осіб, під маскою червоних”³⁸. Звіт коменданта ВПЖ ВО “Богун” за 10 днів (від 10 до 20 грудня 1943 р.) містить хронологічний перелік затримань, покарань, проведення слідства та виконання вироків, у тому числі щодо козаків: “Бурого”, заарештованого за пиятику, “Борака” – за перевищення строку відпустки з відділу за хворобою та ін. Було страчено також козака “Кармелюк” з сотні “Хмари” за дезертирство і втрату зброї. Водночас жандарми УПА роззброїли 14 шуцманів – представників німецької допоміжної поліції³⁹.

Серед звітної документації відклався список звітів, підготовлених з’єднанням груп УПА № 44 упродовж року (серпень 1944 – вересень 1945 років), що зберігалися у командира ЗГ Ф. Воробця (“Глід”, “Денис”, “Волинець”, “Кривий”) і були вилучені під час його затримання органами НКВД у лютому 1946 р. разом із практично всім архівом командування з’єднання груп. Там фігурували: річний звіт за 1944 р.; місячні звіти за серпень 1944 – вересень 1945 років; звіти командирів окремих груп з рейдів по теренах Білорусі та Житомирщини (переважно за 1945 р.); описи боїв і акцій командирів загонів за 1945 р.⁴⁰

Дуже щільно з попередньою категорією документів пов’язаний інформаційний сегмент документації запілля УПА (інформації, вістки, додатки до вісток, повідомлення, повідомлення про випадки, донесення, огляди збройних і суспільно-політичних подій, відомості з терену). Він викликає значний інтерес дослідників, оскільки поєднує поточні інформаційні відомості з аналітичними матеріалами, оглядами подій, містить спостереження за суспільними і військовими процесами впродовж певного періоду і на досить значній

території. А. Гогун відзначає об'єктивність звітів заплілля УПА: “Донесения руководителей тыла военных округов УПА составлялись не в пропагандистских целях, а для того, чтобы руководство ОУН–УПА владело объективной информацией, позволяющей успешно вести военные действия. Поэтому описанные в обзорах факты можно считать относительно достоверными”⁴¹.

За свідченнями учасників підпілля, звіти кущових були щомісячними і відбивали таку інформацію: “засідки в селі, до кого заходять большевики, кого покликають до району, кого арештовують, хто приїздить з району, кого засуджують, вивозять і т. п.”⁴². Заслугує на увагу такий різновид інформаційних документів, як списки придатних для мобілізації українців: їх складала місцеві клітини ОУН(Б) упродовж всього 1942 р. в очікуванні розгортання збройної боротьби; в лютому 1943 р. їх спеціально розглядали на нараді військових референтів Волині та Полісся (неподалік Луцька) з метою оцінювання потенційної військової потуги українського національно-визвольного руху перед початком активних дій.

Діловодство загону УПА (сотні) перебувало під контролем бунчужного. Спеціальною інструкцією він був зобов'язаний вести: літопис сотні; книгу наказів; теку наказів вищих командирів; книгу різних звітів; книгу сотенних звітів; книгу кар; книгу хворих; книгу відпусток і перепусток; книгу листування; книгу плану вишколу; особисту картотеку (на кожного вояка); картотеку стріляння; книгу перевірок виконання служб і варті. Також мав бути в наявності “зшиток для підручних записок бунчужного”, в якому фіксувалися всі поточні справи сотні⁴³. Втім, маємо свідчення іншого характеру. Так, сотенний М. Скорупський (“Макс”) стверджує в своїх спогадах, що в його сотні відповідальним за діловодство був виховник “Степан”, а коли він зник восени 1943 р. після невдалого бою під Мочулянкою (Березнівський район Рівненської області), з ним “згинули усі документи сотні, списки по прізвищах, усякі накази й розпорядження та хроніка відділу. Хоч це було писане шифром, та совети, напевно, відчитали, бо при ньому знаходився і ключ до “шифру”⁴⁴.

Інформаційно значущою частиною документації УПА були різноманітні картотеки, що заводилися по відділах для обліку вояків. Технологію такої справи розкриває спеціальна інструкція ВГ “Турів”, що передбачала ведення канцелярією загону спеціальної картки на кожного старшину, підстаршину та козака, “яка містить всі дані про нього”. В разі переходу вояка до іншого відділу туди передавалась і картка. Копії карток на старшин і підстаршин висилалися до командування групи, очевидно, для ведення загальної картотеки командирів. Їхнє складання регулювалось іншою інструкцією, також від 22.11.1943, оскільки копія (“виказка”) містила 7 пунктів (число за порядком, ступінь, функції, псевдонім, відділ, номер картки)⁴⁵. Усвідомлюючи значення такої документації, автори інструкції спеціально підкреслювали: “За ніяку ціну картотека не сміє попасти в руки ворога. В цій цілі належить заздалегідь вжити всіх заходів для її збереження в небезпечних моментах, як приготування відповідної скриньки та місця схованки тощо”⁴⁶.

Незважаючи на названі заходи і введення покарання за втрату карток, радянським чинникам усе ж вдавалося захоплювати такі картотеки, прикладом чого є 1445 евіденційних карток вояків УПА-Північ (ВГ “Богун”), що перебувають нині у складі фонду 3838 ЦДАВО⁴⁷. Кожна картка представляє собою детальну анкету з 15-ти пунктів, у яких відбита основна інформація про учасників збройної боротьби: ім’я, псевдоніми, національність, походження, дата і місце народження, освіта, родинний стан, проходження служби в іноземних арміях, звання (“ступень”) і перебіг служби в УПА, поранення, відзначення, кари, характеристика командира (“опінія зверхника”) тощо. На підставі таких відомостей історик І. Патриляк вирахував, що на Волині серед козаків УПА було 79 % селян і 16 % робітників, хоча загалом уродженців сіл серед них було більш як 90 %, а понад 21,5 % не були волиняками⁴⁸. Згадані картотеки є ще недостатньо використаним інформаційним ресурсом, що потребує детального наукового статистичного дослідження.

Група політично-виховної та виховної документації складалася з промов, вказівок до промов, програм свят, програм гутірок, вишколів, рефератів. Так, програма виховних гутірок, доповідей та лекцій (жовтень 1943 р.), розроблена політичним відділом ГК УПА, передбачала такі значущі теми: щоденне життя в УПА, ставлення УПА до населення, “питання села й міста в світлі сьогоднішньої дійсності”, події у світі, історія та географія України, націоналістична ідеологія, питання побудови суспільства і держави, моральне та військове виховання⁴⁹. Вишкільні програми (повні та скорочені) старшинських та підстаршинських шкіл УПА були зібрані у брошурі С. Фрасуляка (“Хмель”) “Українська партизанка”. Вишкіл рядового повстанця включав підготовку з військових дисциплін: польової служби, зброєзнавства, впорядку (пересування відділів), стрілецького вишколу, підривної справи, внутрішньої служби, а також теренознавства, політичного виховання, санітарної підготовки – всього 359 годин. Підстаршинський вишкіл займав 409 годин. Передбачався також вишкіл за скороченими програмами, тобто пришивдене навчання вояків⁵⁰.

Серед документації УПА та ОУН певне місце займали заохочувальні й нагородні документи. Це, насамперед, накази командирів різного рівня про відзначення вояків, які загинули в боях, виявили зразки героїзму, про що вже йшлося вище. На жаль, відомостей щодо інших нагородних матеріалів збереглося небагато. Ми практично не виявили жодного зразка документа щодо представлення до нагороди (характеристики, подання, попередні списки), хоча вони передбачалися відповідним наказом ГК та ГВШ УПА від 27.01.1944 ч. 3/44 (“при внесках під точ. 1 і 2 треба подати точний опис заслуги, умовини та свідків”) і напевно існували. Винятком є хіба що опубліковані за фондами ГДА СБУ пропозиції ВО “Буг” “до відзначення” від жовтня 1948 р. Вони складені за номінальною ознакою нагороди, до якої представлявся кожен вояк (Срібний, Бронзовий хрест тощо). Там фігурують псевдоніми козаків і командирів УПА, міститься короткий опис подвигу. Так,

вістун Гонта висувався на Срібний хрест бойової заслуги за те, що “...керував боєм 20 кущевиків проти 300 більшовиків. Відбито в бою 8 наступів. Під час бою ворог двічі ставив пропозиції здатися. Гонта обидва рази відмовив, а другий раз виголосив до ворога промову, за що бореться УПА”)⁵¹.

Можна назвати такий вид відзнаки, як “признання”, що надавалося кращим козакам та працівникам запілля за досягнуті успіхи. Так, отримав “признання” художник “Омелян”, який після переходу з Перемишлянщини на Дрогобиччину під псевдонімом “Крилан” працював рисувальником у Самбірському надрайонному проводі: “Другові Крилану. Вам, як рисувальникові при технічному звені “Трипілля”, – за Вашу творчу працю, за Вашу акуратність у виконанні роботи, за карність і обов’язковість – в сьогоднішній день, коли минув один рік Вашої праці в технічному звені “Трипілля” – складається признання. Рівночасно бажаємо витривалості, енергії та ще здоровішої думки в виконанні всяких доручених Вам робіт. Постій, 20.09.1948. Керівник техзвена Всеволод”⁵².

Особливості джерел, створених Службою безпеки ОУН

Окремим важливим видом джерел із середовища ОУН та УПА є різноманітні матеріали діяльності референтур СБ ОУН і відділів військово-польової жандармерії УПА. Їхня номенклатура фактично повторює загальну: організаційно-розпорядчі, інструктивні, звітні документи з розвідувальної та контррозвідувальної діяльності підпілля (накази, інструкції, організаційні вказівки, звіти за певні періоди). Специфічними видами документації є такі: підписки про конфіденційне співробітництво з СБ, анкети таких співробітників, автобіографії членів ОУН, картотеки “ворогів визвольної боротьби”, слідчі матеріали (зізнання, протоколи зізнань, протоколи переслуховування, протоколи з переслуховуваного, протоколи переведеного слідства тощо). Збереглася примірна номенклатура архіву референтури СБ ОУН, яка містила 11 таких різновидів документів: “картотека (скоровид-зошит), повідомлення (матеріали до картотеки), протоколи, інформаційні звіти, вишкільні матеріали, [матеріали] до організаційної схеми МВД і МГБ, некрологи, загально-теренові звіти, вишкільно-пропагандивні матеріали, особисті документи, документи, плани оперробітників”⁵³. При цьому працівники СБ займалася справами всіх цивільних громадян, агентів ворога, полонених, членів ОУН та вояків УПА, а військово-польові жандарми мали зосереджуватися виключно на покаранні повстанців, які порушили присягу, Статут, припустилися інших злочинів. Але на практиці військово-польова жандармерія також залучалася до акцій проти цивільних громадян, запідозрених у співпраці з окупантами, чи навіть до боротьби з ворогами. Наприклад, у звіті з діяльності ВПЖ групи УПА “Енея” від 1 до 10 січня 1944 р. зафіксовано, що польові жандарми УПА роззброювали поляків і мадяр, які брали участь у грабунках місцевого населення, а чотирьох таких поляків стратили⁵⁴. Щодо документації ВПЖ за 1943 р. І. Марчук зауважує, що вона “складається з протоколів допитів, актів обвинувачення та присуду (вироків) і звітів з діяльності відділів і станиць

польової жандармерії. Крім того зустрічаються “Акти оскарження”, на основі яких рада Польового суду вирішувала, як карати затриманих. Наприклад, із 11 затриманих вояків УПА чоти “Журавля” 27 грудня 1943 р., звинувачених у дезертирстві, 10 було звільнено після засідання Польового суду вже наступного дня”⁵⁵.

Розвідувальна та контррозвідувальна документація у складі документів УПА була представлена (за відповідною інструкцією) різними видами. Основним було агентурне зголошення, яке надавалося співробітниками, агентами і керівниками мережі з часу отримання відповідних відомостей і мало відрізнятися правдивістю, точністю і своєчасністю. Його складовою частиною міг бути “план агентурної розробки”. У своєму комплексі вони склали “агентурну справу” (окремо розвідчу і контррозвідчу) під кодовою назвою (наприклад, справа “Прихвостні”). До неї входили: постанова про запровадження справи; список осіб, пов’язаних зі справою. Інший вид документа – агентурний звіт, але ані форма його, ані зміст в інструкції не були регламентовані⁵⁶.

Архівування документів СБ ОУН відрізнялося своїми особливостями, окресленими в інструкції від березня 1950 р. “Про забезпечення секретних матеріалів СБ”. Так, надрайонні референтури зберігали копії документів районних; до кожного бідона з-під молока (“молочарної баньки”), в який закладалися документи, додавали їх внутрішній опис, а всі копії таких описів зберігались окремо. Про місця зберігання таких “бідонних архівів” мало знати обмежене коло осіб (референт СБ, архівіст-канцелярист, два бойовики даного осередку СБ та один з іншого). Щорічно навесні передбачалося контролювання стану збереженості архіву. Таким чином забезпечувалася можливість відновлення відповідної інформації після розгрому будь-якої клітини СБ. Докладно цей вид джерел комплексно дослідили і частково опублікували Д. Веденєєв та Г. Биструхін⁵⁷, а слідчі матеріали СБ вивчав В. Ковальчук.

Процесуальні документи СБ – протоколи допитів, власноручні свідчення, вироки тощо – оформлювались уважно і дуже акуратно, з огляду на декларацію про те, що вони “у свій час будуть подані до прилюдного відома”. Це стосувалося, насамперед, відомих людей, звинувачених у співпраці з нацистами або НКВД, як от Михайло Тарнавський (Мануїл, єпископ Ковельсько-Володимирський), який видав окупантам багатьох членів ОУН. Улітку 1943 р. СБ ОУН заарештувала його, провела слідство і стратила за вироком Революційного трибуналу у вересні того ж року⁵⁸. Суворий вирок був винесений також командир УПА П. Антонюку (“Сосенко”, “Кліщ”) за те, що він, усупереч наказу Головної команди УПА, з власної ініціативи розпочав переговори з представниками нацистів. За відповідним актом присуду військового суду, затвердженим командиром УПА-Північ Д. Клячківським (“Панас Мосур”) у березні 1944 р. “Сосенка” покарали на смерть⁵⁹. Щоправда, ніде не вказувалося, якими правовими нормами (крім “революційної доцільності” та наказів ГК УПА) керувалися співробітники СБ під час

винесення вироків, адже жодного карного кодексу, крім дисциплінарного статуту для вояків, в УПА та ОУН не існувало.

Господарська документація запілля УПА як історичне джерело

Характерною особливістю діяльності українських повстанців у звільнених від окупантів районах була практично повна відсутність документації цивільних органів влади, створення яких проголошувалося в розпорядженні ГК УПА від 01.09.1943. Натомість у своєму останньому дослідженні Г. Стародубець констатує: “В архівних документах повстанського підпілля нами не виявлено посилань на роботу української цивільної адміністрації в період після 1943 р. Єдиним легітимним представником української влади у повстанському запіллі виступає ОУН(Б), організаційна мережа якої “накладалася” на нього. [...] Це дає підстави стверджувати, що повстанське підпілля в особі ОУН(Б) виступало організаційно-політичним ядром повстанського запілля і, починаючи з другої половини 1943 р., було ініціатором проведення всіх заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного функціонування його структурних елементів”⁶⁰. Тому варто підкреслити чинність згаданих нами вище директивних, організаційно-розпорядчих документів ОУН(Б), що регулювали обов’язки, права та діяльність посадових осіб – від станичного до крайового провідника ОУН. З іншого боку, в розбудові тилкових структур великою була роль господарчих органів УПА всіх рівнів, які співпрацювали з інституціями запілля.

Зразки і перелік документів, що велися господарським апаратом у терені, були затверджені зверхниками ОУН у травні 1943 р. спеціальною інструкцією. Там передбачалося ведення господарськими референтами касових (облік грошових операцій), магазинових (надходження і видавання товарів) книг за наведеними зразками, відповідне оформлення кожної операції (“чи то торговельну, чи господарчу, чи видачу з магазину, чи прийняття до магазину”) окремою розпискою. За результатами господарювання регулярно складалися фінансово-господарські звіти терену⁶¹. Прикладом, у Рівненському обласному проводі ОУН така звітність спеціальним нормативним документом передбачалася трічі на місяць: 10, 20 та 30 числа: “кущові звітують підрайоновим, знову ці – районовим, а ці – до повітових і так поступенно”⁶².

На жаль, доводиться констатувати, що офіційна документація створених повстанцями цивільних інституцій залишається практично неопублікованою і лише частково дослідженою. В. Ковальчук виокремлює серед неї господарсько-облікову (названу ним “матеріалами внутрішнього діловодства господарських референтур”) і описує її особливості: “відомості, запотребування, чеки-вимоги, поквітування, поденні і зведені відомості, видаткові і розходові ордери, зошити прибутків і видатків (магазинів книги), плани заготівель, продовольчі картки, харчові книги, прохання, повідомлення і призначення”⁶³. Такі документи були запроваджені різного часу і з різних причин. Скажімо, “харчові книжки”, що видавались як відділам УПА, так і працівникам запілля

з метою отримання продуктів харчування, було введено лише з 30.11.1943, “бо є зловживання”⁶⁴.

Джерельна цінність таких документів полягає насамперед у тому, що вони докладно реконструюють фінансово-господарську діяльність запілля, без якої боротьба УПА з окупантами була б взагалі неможливою, свідчать про стосунки керівників запілля з цивільним населенням (приятну підтримку, добровільне постачання продовольчих запасів, одягу тощо, а часом і примус з боку вояків). Тривалі активні дії УПА доводять ефективність створеної в запіллі господарської мережі.

Як окремий специфічний вид зазначеної документації побутували бофони ОУН та УПА, тобто грошові документи, створені для підтвердження матеріально-фінансових відносин між повстанцями та населенням, які відображали економічну основу діяльності національного підпілля. Через свою боністичну складову вони привертають увагу багатьох дослідників⁶⁵. Перша серія бофонів мала назву “галицька”; наступна, випущена у 1944–1945 роках, – “волинська”, і до її створення був причетний відомий графік, учасник повстанського руху Ніл Хасевич (“Зот”). Ця серія діяла на території 12-ти областей України та Білорусі, де оперували повстанці, принаймні до 1952 р. Принагідно зауважимо, що з початку 1946 р. поширення бофонів проходило здебільшого примусово; вони перетворилися на націоналістичний аналог радянської держпозики, надавалися населенню за списком і під значним тиском. Активну роль в їхньому поширенні, як і взагалі у матеріальному постачанні загонів УПА, стала відігравати Служба безпеки ОУН⁶⁶.

Разом з тим в якості грошових документів УПА використовувалися, крім бофонів, радянські карбованці з відповідними наддруківками. Однією з таких наддруківок на Рівненщині, за інформацією нацистської СД від грудня 1942 р., було гасло “Слава Україні, Слава героям!”, іншою – “Слава Бандері”⁶⁷.

Таким чином, фінансово-господарські документи запілля УПА виступають значним, але малодослідженим джерелом з історії українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., оскільки саме розбудова внутрішньо-економічної діяльності націоналістичного підпілля забезпечила його тривале існування.

Джерельне значення інформаційних та пропагандистських документів

Нарешті, великою групою документації ОУН та УПА є пресові, інформаційні та пропагандистсько-агітаційні матеріали. Це, насамперед: офіційні бюлетені інформаційної служби ОУН – Української (згодом Націоналістичної) пресової служби, заснованої 1931 р. у Берліні; матеріали українських часописів націоналістичного спрямування та офіціозів організацій ОУН – “Державна нація” (Подебради), “Національна думка” (Прага), “Розбудова нації” (Прага), “Український націоналіст”, “Самостійна думка” (Чернівці), “Сурма” (Берлін); друковані органи УПА – “До зброї” (орган політвідділу

УПА на Волині-Поліссі у липні 1943 – лютому 1944 років), “Повстанець” (орган ГК УПА з листопада 1944 р.), “Бойовик”. 1947 року постало таке видання, як “Літопис УПА” – спочатку як “одноднівка ВО “Буг””; друге число вийшло 1949 р. з такими словами від редакції: “Ще сьогодні заскоро на справжній і повний “Літопис УПА”. Ще його сторінки продовжуються писатися зброєю і кров’ю. Але ми розуміємо історичну вартість всього записаного сьогодні безпосередніми учасниками боротьби для майбутньої великої “Історії УПА”. Хай, отже, і наш “Літопис УПА” буде вкладом в це велике діло”⁶⁸. Більшість видань ГК УПА повністю відтворені у першому томі нової серії “Літопису УПА”⁶⁹. Свої друковані органи існували в менших військових структурах УПА, видавалися крайовими й тереновими проводами ОУН. Політвиховний відділ штабу ВО “Буг” 1944–1945 років видавав “Стрілецькі вісті”. Команда ТВ УПА “Чорний ліс” упродовж 1947–1950 років друкувала свій журнал з такою ж назвою, що на три чверті складався із споминів та біографічних нарисів. Його повністю перевидав “Літопис УПА” як 3–4 томи основної серії⁷⁰. На Закерзонні у 1946–1947 роках видавалися повстанські журнали “Тижневі вісті”, “Інформатор”, “Інформативні вісті” (ТВ “Данилів”) та “Перемога” (ТВ “Лемко”), що також перевидані “Літописом УПА”⁷¹. Неустійнений тереновий провід на ЗУЗ випускав журнал “Бойовик”; провід ОУН на ПЗУЗ у 1943 р. друкував місячник “Вільна Україна” (Полтава); той саме провід у 1946–1950 роках видавав за ред. М. Козака та (пізніше) В. Галаси літературний журнал “За волю нації”. Органом крайового проводу ОУН на ЗУЗ у 1944–1945 роках був журнал “За українську державу”, який редагував Й. Позичанюк. Спостерігалася значна спеціалізація: існували журнали для молоді, навіть дітей, робітників, кадрові видання, а також низка гумористичних журналів та газет – “Жорна”, “Лісовик”, “Повстанське кропило” куреня “Журби”, “Оса”, “Український перець”⁷².

З офіційних органів небандерівського спрямування заслуговує на згадку журнал “Ідея і чин” (видавався ОУН(М) упродовж 1942–1946 років). Важливу роль відігравали також пропагандивні матеріали ОУН та УПА (листівки, метелики, часописи). Частина з них містить офіційні документи та звернення провідників ОУН та УПА, але інша – це самостійні пропагандистські видання.

Лістівки УПА набули значного поширення, особливо в 1944–1945 роках, коли були звернені до всіх прошарків населення, бійців та офіцерів Червоної Армії, представників різних народів та національних груп СРСР. Саме тоді ОУН(Б) намагалася створити Антибільшовицький блок поневолених народів Східної Європи, Кавказу та Середньої Азії, наголошувала на національних революціях, які приведуть до повалення більшовицької імперії та розбудови національних держав на її теренах. Виготовленням листівок займалися підпільні друкарні ОУН, яких було особливо багато на Тернопільщині; їх також множили на склографі (цикльостилі), передруковували на друкарських машинках, переписували від руки. Детальну класифікацію листівок та інших агітаційних видань ОУН та УПА загалом здійснив львівський вчений Ю. Романишин⁷³. Друковану пропаганду ОУН досліджувала

також О. Стасюк⁷⁴. Вона поділила всі друковані пропагандистські видання на неперіодичні (книжки, брошури, листівки) та періодичні, не провівши докладного джерелознавчого аналізу такого виду історичних пам'яток. Тому вважаємо, що фахове дослідження агітаційних видань ОУН та УПА як історичного джерела ще попереду.

Джерела меморіального характеру

з історії українських визвольних змагань середини ХХ ст.

Окрему велику групу джерел з історії визвольних змагань українського народу становлять пам'ятки меморіального характеру. Їхньому створенню командування УПА приділяло велику увагу. Про це свідчить окремий розділ Інструкції у справі Української пресової служби при УПА під назвою “Мемуаристична праця УПС”. До цієї категорії джерел інструкція відносила: “а) Літописання. Станиця УПС провадить постійний літопис відділу УПА (хроніку). Це книжка, в котрій описується докладно щоденне життя відділу, бої, важніші і менш важні події таборового життя, свята, пропагандивні рейди, різні акції і т. п. б) Воєнна кореспонденція. Станиця УПС спеціальну увагу присвячує збиранню дописів від учасників та очевидців боїв. Тут входять описи боїв, спрацьовані з стратегічного чи літературного боку, описи героїчних вчинків поодиноких повстанців, описи комічних моментів під час повстанських акцій. [...] в) Фольклор. Дуже цінним і багатим джерелом для майбутніх істориків буде праця станиці УПС над збиранням і сегрегуванням творчості повстанців, населення, що серед нього відділ УПА живе. І тому станиця УПС повинна збирати і старанно переховувати такі речі, як: щоденник повстанців (як хто з повстанців такі провадить), їхню літературну творчість (вірші, оповідання, рефлексії, списки і т. п.), вояцький гумор, народні приповідки, пісні і т. д.”⁷⁵. Не погоджуючись з віднесенням усієї названої документації до меморіальної, маємо відзначити глибокий рівень усвідомлення учасниками українського національно-визвольного руху своєї історичної ролі, необхідності збереження джерел з історії цієї боротьби, якими просякнуті ці рядки.

Меморіальний зміст мали деякі накази відділів, груп та з'єднань груп, присвячені вшануванню пам'яті загиблих. Так, один з наказів командира ЗГ “Завихост” Ю. Стельмащука (“Кайдаш”, “Рудий”) був присвячений поручнику Мамону (“Чутка”), члену штабу ЗГ, 22-річному уродженцю Полтавщини, який загинув на Ковельщині у бою з енкаведистами 04.11.1944⁷⁶. У наказі командира однієї з груп ВО “Буг” “Д. Чернець” від 05.09.1946 наводились імена полеглих у боях повстанських командирів та дати їх загибелі: шефа військового штабу округи майора Аркаса (“Винар”, “Модест”); начальника вишкільного відділу округи сотника Іванчука; редактора журналу “Стрілецькі вісті” поручника “Ігоря” (“Хмурий”) та ін. Усі вони були лицарями хрестів за бойові заслуги різних ступенів, а командир відтинку поручник (сотник) “Перемога”, який загинув 15.02.1946, мав всі три ступеня:

Бронзовий, Срібний та Золотий хрести (останній – уже посмертно)⁷⁷. Аналогічні накази видавались і пізніше командуванням різних груп та з'єднань УПА. Різний спосіб відтворення імені (повне ім'я з псевдонімами, лише ім'я або тільки псевдонім) вочевидь був визначений конспіративними мотивами. Але ймовірно було й те, що справжні імена повстанців не завжди було відомі навіть командуванню.

Аналогічний характер мали різні списки, книги загиблих, які велись у всіх відділах УПА. До меморіального списку Холмської округи від травня 1945 р. включено 17 імен та псевдонімів загиблих членів ОУН та вояків УПА. Вісім осіб, імена яких не були встановлені, загинули в бою з більшовиками 04.04.1945 у волості Долобичів Грубешівського повіту. Керівництву УПА не були відомі персональні дані цих героїв⁷⁸. Один з командирів СБ “Смок” у лютому 1946 р. склав список бойовиків цієї служби, які загинули у 1943–1945 роках на ПЗУЗ. Він включав 104 псевдоніми як рядових, так і керівних працівників СБ, з посиланням на посаду, місце народження та загибелі⁷⁹. Не завжди представники командування мали точні відомості не тільки щодо справжніх імен, але і псевдонімів повстанців. У “Листі впалих” від грудня 1945 р. по трьох округах на 87 загиблих імена 24-х залишилися невідомими; обставини загибелі, прізвища ще 83-х полеглих вояків укладачами списку не були з'ясовані, тому їх подано окремим рядком. Там фігурувала навіть така інформація: “18.08.1945 в Куліковському лісі в бою з більшовиками згинув стрілець й 1 кулеметчик з місцевого ВОПу”⁸⁰.

Загони УПА складали списки загиблих також у вигляді “Золотої книги героїв”. Оpubліковано таку книгу Корсунського загону від 1944 р., де названі псевдоніми більш як ста вояків з позначенням таких відомостей: псевдонім, функції (посада), прізвище та ім'я, з якого села та району, дата смерті, обставини та місце загибелі. На жаль, графи списку щодо імені, місця народження залишилися практично незаповненими (можливо, з конспіративних міркувань). Зазначено лише чотири справжніх прізвища і трохи більше місць народження, але навіть і з цього можна зробити певні висновки. Так, чотовий “Гречаник”, який загинув 14.05.1944 в бою з частиною НКВД під Городцем Володимирецького району, походив з м. Києва⁸¹. Згаданий список загиблих, окрім суто меморіальної функції, містить також багато інформації щодо місць, дат та обставин боїв даного загону, кількості втрат у таких боях тощо.

Створювалися також списки мешканців українських сіл, постраждалих від німців та інших окупантів, а також під час збройного конфлікту з поляками. Прикладом можуть слугувати такі документи. У травні 1945 р. був складений мартиролог жертв на території волості Ухані на Холмщині, що включав 99 осіб, знищених поляками впродовж січня–травня 1945 р.; десятеро з них були спалені в будинку “Просвіти”⁸². “Поіменний список осіб, вбитих німаками і ляхами, с. Гілча, 1943 р.” був складений станичним “Щука” 4 січня 1944 р. і містив прізвища 14 осіб⁸³. На створення таких матеріалів, що свідчили про жертви нашого народу у національно-визвольній боротьбі, орієнтувала спеціальна інструкція Крайового проводу ОУН(Б) щодо збере-

ження свідчень антиукраїнських заходів окупантів (німецьких та радянських) і польських супротивників: “всі акти терору: вбивства, грабежі, морди, підпали, донощиства, виконані на Україні поляками безпосередньо чи посередньо”. Зокрема, там зазначалося: “Старатися, щоб відповідні дані були зібрані в формі: а) протоколів; б) точного опису подій; в) з поданням: дати даної події, місця, прізвища й даних поляків, прізвища й даних постраждалих українців, адреси, дати виповненого звіту (протоколу, зголошення), підпису і ким стверджується, свідки і дані. [...] III. Подібні дії про терор німців, совітів і т. д. IV. Про негативне поведення мадярів на наших землях супроти українського населення”⁸⁴. Настанови щодо детального фіксування злочинів проти українського народу (депортацій, репресій) з боку радянської влади з обов’язковим зазначенням кількості і прізвищ жертв віддавалися і на місцевому рівні (район – надрайон), про що свідчать уцілілі грипси таких керівників⁸⁵.

Хроніки повстанських загонів були поширеним видом джерел, оскільки кожен підрозділ мав складати таку хроніку поряд зі звітами про бойову діяльність. Характерною їх особливістю був “літературний опис окремих боїв”, якому не було місця, за наказом Д. Клячківського (“Клим Савур”), у бойових донесеннях⁸⁶.

Прикладом хроніки-щоденника бойового підрозділу УПА слугує “Хроніка сотні “Буйних”, видана підпільно на Тернопільщині 1948 р. У післямові до видання автор (колишній бунчужний “Колос”) зазначав, розкриваючи власну творчу лабораторію: “Хроніка моя не є, властиво, хронікою в повному значенні цього слова. Вона написана в формі оповідання, або, краще, споми-ну. Щоб написати правильну хроніку, треба було мати відповідні матеріали, як щоденник чи якийсь записник, де є точно позначені дні, місцевості, псевда поодиноких стрільців і т. п. Такі матеріали були у політвиховника Остапа, але вони всі впали. З часом мені припоручили писати таку хроніку. Це справило для мене деякі труднощі, тому що я не був учасником відділу від початку, а друге – не провадив щоденника. Про початок я мусив розпитувати інших друзів, а далі писав уже сам, але також з пам’яті.

При цьому зазначу, що я старався віддати всі події вірно й об’єктивно. В деяких випадках я висказав тільки свій особистий погляд, але він опертий на фактах”⁸⁷. Цікаво, що автор хроніки передбачав навіть зворотній зв’язок з читачами (можливість повідомлення йому додаткових відомостей щодо діяльності загону), у зв’язку з чим навіть подавалася контактна адреса (Sic!). Інформаційне значення видання збільшувалося за рахунок наведення списку повстанців сотні (28 осіб, з вказівками щодо їхньої подальшої долі).

Відома також історія сотні “Крилячі” ВО “Буг” за 1944 р., написана “Буйтуром” (Історія сотні командира Беркута, 7 стор. машинопису), на яку посилається П. Содоль⁸⁸.

Листування діячів ОУН та УПА як історичне джерело

Іншою групою джерел з історії українських визвольних змагань є листування провідних членів ПУН, крайових керівників ОУН, командирів відділів УПА. Значення листів як офіційних документів пов'язано з особливостями нелегальної діяльності ОУН: керівні діячі мешкали в різних країнах, не завжди мали можливість збиратися на офіційні наради, тому, за зауваженням Ю. Черченка, “багато важливих питань вирішувалося в листуванні”⁸⁹, а листи розсилалися всім зацікавлених особам, відіграючи роль офіційного політичного та інструктивного матеріалу, свого роду обіжника. Крім того, існувала ще категорія “відкритих листів”, з якими, скажімо, в період ідеологічного розколу в ОУН (1939–1940) С. Бандера звертався до А. Мельника. У них обговорювалися найпринциповіші питання стратегії й тактики українського визвольного руху, напрямів його розвитку, організаційного керівництва.

Існує інша точка зору на листування членів ОУН та УПА. Так, В. Ковальчук певний час чомусь уважав такі листи другорядними документами (з точки зору діловодства УПА, а не їхнього змісту), наголошуючи на їх відвертості, неофіційності цих джерел: “Вони мають менший відсоток тенденційності, якщо порівнювати з іншими організаційними документами, адже їх не треба було зберігати, оприлюднювати серед широкого кола осіб, копіювати, обліковувати і таке інше”⁹⁰. Але сказане можна віднести хіба що до невеликої групи “грипсів” з поточних питань. Інші листи командирів УПА обов'язково реєструвалися, як ми вже зазначали, у спеціальній “книзі листування”, що велася у кожному повстанському відділі, отже, вважалися офіційними документами.

Фактично В. Ковальчук згодом сам спростував свої слова, підготувавши разом з В. Огородником до друку анотований огляд листів провідників ОУН(Б), підпілля та командирів УПА, що зберігаються в ГДА СБУ. У передмові до публікації автори зазначали: “Актуалізація змісту (інформаційного потенціалу) ділових листів у вигляді анотацій конче необхідна, оскільки цей сегмент епістолярної спадщини керівництва визвольного руху мало опрацьований архівістами і практично невідомий у вітчизняній та зарубіжній історіографії”⁹¹. Далі вони стверджують, що з 1945 р. звітну та розпорядчу документацію, яка превалювала у 1943–1944 роках, почав витісняти діловий епістолярій.

Як приклад кореспонденції керівника середньої ланки можна згадати перехоплений радянськими органами на території Станіславської області лист без підпису, адресований “другу Корнію”. Він цікавий тим, що не лише віддзеркалює особисті думки й настрої повстанського керівника, а й містить конкретні вказівки директивного характеру, з позначенням дат і заходів, що їх треба виконати. Автор нарікав на низьку активність проводу в умовах “більшовицької окупації”, коли “сітку і маси огорнув панічний страх”. Особливо ж він наголошував на відсутності агітаційної літератури, зверненої до бійців ЧА, зауважуючи високим штилем: “Цей змарнований труд приготування і нагоду стерти очі бійцям, відпокутуємо не тільки перед

народом, але перед самим Богом”. Надалі адресант формулює вже конкретні завдання:

1. “Якнайскорше навязати звязки з підрайонними. Курерське звено з 4-х дівчат, одну до повіту, а трьох до підрайонів.

2. Зорганізувати жіночу розвідчу сітку, якої завдання те саме, що мужеської сітки.

3. На селах, в підрайонах і районах зорганізувати сильно озброєні боївки (неограничене число), та нищити НКВДистів, сексотів, жидів і поляків.

Ворога бити на кожному кроці, де попаде. Головне, щоб в боївці був підібраний добрий комендант та вивіновання зброєю і мундирами. Не дати з села ні одного українця, ні одного зерна в руки ворога. Все відбирати. Дати відчуті окупантові, що тут діє ОУН, і змусити його числитися з нами”⁹².

Це дає нам підстави вважати даний документ не стільки листом, скільки наказом, про що, до речі, говорить і автор в останніх рядках (“Подавайте негайно ситуаційні повідомлення з терену і як реалізуються повищі точки цього наказу”).

Не менш важливим, але далеко не дослідженим джерелом з історії визвольної боротьби є листи польових командирів УПА, станичних, районних і надрайонних провідників ОУН, відомі як “грипси”. У цих маленьких за форматом, писаних здебільшого олівцем і щільним, не завжди розбірливим почерком записочках, що їх передавали повстанські зв’язкові від адресанта до адресата, як правило, вирішувалися досить серйозні проблеми повсякденної діяльності повстанців. На жаль, збереглося їх дуже мало, а ті, що наявні нині, – не датовані, і визначити, хто і кому писав, – зазвичай важко. Так, грипс від 14.01.1947 за нерозшифрованим підписом, адресований “другу Нечаю”, містив указівки щодо організації “коляди” на користь УПА (доводилося завдання на 10 тис. крб.), заходів зі зривання виборів до Верховної Ради УРСР та документування їх проведення, зокрема, застосування військ для забезпечення голосування тощо. В іншому недатованому грипсі за підписом “666/1”, адресованому “КБ-50”, йшлося про необхідність документування репресивних заходів Радянської влади проти українського населення: “Напишіть і перешліть мені протокол із вивозу людей на Схід. В протоколі зазначіть, скільки з котрого села вивезли родин, в тому числі осіб, скільки було більшовиків і все інше, як поводитися при тому і т. д.”⁹³. Значна кількість грипсів присвячувалася переміщенню відділів УПА, їх постачанню продуктами, одягом, спорядженням тощо, організації зустрічей і нарад повстанських командирів, керівників мережі запілля. Таким є, наприклад, грипс від 14.11.1947, адресований “пані “Т”, щодо зустрічі з нею районного провідника ОУН, яка кілька разів переносилася”⁹⁴.

Нарешті, окремим видом епістолярної спадщини українських визвольних змагань 1939–1956 років варто визнати агітаційні листи, що їх відправляло підпілля ОУН(Б) населенню Центральної та Східної України. Відомі такі листи з 1948 р., хоча, імовірно, такий вид агітації був започаткований ще 1945 р. Основний зміст таких листів – роз’яснення цілей і методів націо-

нально-визвольної боротьби, що її вела ОУН(Б). На наш погляд, такі листи, не зважаючи на провідну складову – агітаційну, все ж таки можна віднести до специфічного – відкритого епістолярію, хоча автор першого в історіографії огляду п'яти таких листів В. Ковальчук наголошує, що “між ними й пропагандистськими документами підпілля ОУН(Б) (листівки, гасла, відозви, звернення, повідомлення, тексти промов та бесід, комунікати, “думки”) є значно більше спільного, ніж із діловим та приватним листуванням”⁹⁵.

Джерела, створені в процесі діяльності квазідержавних органів українського національно-визвольного руху

Ми поділяємо думку П. Кагуя щодо доцільності виділення за принципом авторства документації Українського державного правління, незважаючи на коротку історію його існування, в окрему групу джерел з історії українського визвольного руху 1939–1956 років. Тут також наявні основні групи документів: державні акти, організаційно-розпорядчі та звітно-аналітичні матеріали. Перша з них представлена самим Актом відновлення Української Держави від 30 червня 1941 р., широко оприлюдненим на шпальтах української преси влітку того року. Офіційно він був оформлений як “Рішення ч. 1 Національних зборів українців” від 30.06.1941⁹⁶. Організаційно-розпорядчі документи містять загальні вказівки щодо організації влади, інформацію про призначення на державні посади відомих осіб, їхні перші розпорядження щодо організації діяльності нового органу влади. Так, було оголошено склад УДП, керівництво уряду, окремих ресортів (галузей) управління, у тому числі фінансових, господарських, кооперативних тощо. Характерною особливістю складу уряду була спроба поєднати молодих революціонерів з ОУН(Б) з відомими національними діячами, авторитетними серед громадськості. Тому тут присутні імена К. Паньківського, Вс. Петріва, Х. Лебідь-Юрчика та ін. Документ був складений, очевидно, вже після арешту нацистами Я. Стецька, оскільки не містить його прізвища. Натомість тим часовим головою УДП “на виїмковий час” названий В. Горбовий⁹⁷.

Інструкція під назвою “Організація української державної влади” (без дати, але, імовірно, це липень 1941 р.) передбачала збереження радянського адміністративного поділу (“село, місто, район, область”), створення стрункої вертикалі влади (районної, окружної та обласної), що включала управу, команду міліції, шкільну, господарську, поштову та залізничну управи, суд та фінансовий орган відповідного рангу. Серед першочергових заходів названо перепис всього майна, його охорону, забезпечення “руху життя” (товарообміну), відновлення шляхів сполучення та видавання паспортів. Водночас структура партійної сітки була опрацьована значно краще, оскільки будувалася на інших (станичних) засадах, а самі станиці створювалися по вулицях, колективах працюючих, школах тощо. Станиці об'єднувалися в підрайони, де призначалися провідники (підрайоновий, молодіжний, військовий, зв'язковий); у районі до них додавалися провідники жіноцтва, робітництва, старшо-

го громадянства, пропаганди, безпеки, суспільної опіки. Свої особливості існували для сітки ОУН(Б) на східноукраїнських землях. Цікаво, що зв'язок з німецькою окупаційною адміністрацією передбачався лише у конкретних фахових справах. Одразу ж від новостворених органів вимагався і звіт за такими пунктами: кількість створених станиць, членів та симпатиків ОУН, випадки збройної боротьби, у тому числі допомога німцям і кількість жертв, всі бої 1939–1941 років і репресії радянського режиму (“всі арешти, процеси, розстріли”), збори, акції “до світа”, визнання УДП, збір податків та ін.⁹⁸

Розпорядчі акти нижчої ланки (обласних, окружних управ) представлені, наприклад, обіжником ч. 1 Радехівської окружної управи щодо організації адміністративного та господарського життя в окрузі, датованим першими числами липня 1941 р. Серед невідкладних завдань сільських управ названі: інвентаризація та охорона всього державного і громадського майна; реєстрація всіх фахівців (агрономів, лісничих, столярів, кравців, трактористів та ін.); відновлення доріг та мостів; забезпечення роботи кооперації, освітніх та лікарських установ; підтримання громадського спокою⁹⁹.

До цієї групи належать також матеріали щодо активності місцевої адміністрації УДП (зокрема, у Житомирі). Як окремий різновид документів УДП можна виділити копії рішень і резолюцій зборів сільських і міських громад з підтримкою створення нового українського уряду. Прикладом може слугувати “Звіт з національних зборів Вербського району” від 12.07.1941, в якому, крім висловів щодо підтримки УДП у Львові, містяться також відомості про організацію влади в районі: обрання керівництва районної управи та створення її відділів (адміністраційного, господарчого, шляхового, суспільної опіки та здоров'я, освіти і виховання). Впадає в око високий фаховий рівень новопризначених керівників. Так, головою районної управи став проф. М. Дацюк, а господарський, шляховий та освітній відділи очолили люди з інженерними дипломами¹⁰⁰.

Загалом слід констатувати незначну кількість документів саме УДП як державної (чи, радше, квазідержавної) структури, що пояснюється не лише коротким часом її існування, а й надзвичайним впливом на всю її діяльність партійних структур ОУН. Саме ці осередки виявляли найбільшу активність навіть там, де ще не було управ, і в їхній звітній документації збереглися відомості щодо певних актів урядуючих установ. Тому для періоду кінця червня – липня 1941 року важко провести розмежувальну лінію між документами ОУН та УДП.

Яскравим прикладом документів місцевих органів УДП слугують посвідки, що видавалися місцевими проводами ОУН. Так, збереглися офіційно оформлені за відповідними підписами і печатками посвідки Козівського районного та сільського (Слобода Золота того саме району) проводів за 30.07.1941 та 01.08.1941 р.¹⁰¹

Заслугує на окрему згадку документальна спадщина Української Головної Визвольної Ради, яка постала з літа 1944 р. як “верховний орган українського народу в його національно-визвольній боротьбі”. За задумом її

творців, рада ставала вищим цивільним органом, якому підпорядковувалося Головне командування УПА. Комплекс документальної спадщини УГВР, як і всіх інших органів українського визвольного руху, можна представити за категоріями програмових, організаційно-розпорядчих, інформаційно-видавничих матеріалів. Уже під час створення 11–15 липня 1944 р. УГВР оприлюднила такі програмні документи: “Тимчасовий устрій УГВР”, “Платформа УГВР” та універсал УГВР до українського народу (з метою конспірації датований червнем 1944 р.), “Присяга вояка УПА”. Основним видом офіційних документів ради стали її постанови, інформаційним – звернення та відозви, адресовані всьому українському народу, окремо – українцям під радянською окупацією, насильно вивезеним працівникам III Райху тощо. Друкованим органом Президії УГВР був “Вісник УГВР”, який виходив з 1944 по 1945 роки, друкованим органом самої Ради – “Бюлетень інформації УГВР”, 9 випусків якого вийшли у 1948–1951 роках, та “Самостійність” (єдиний номер за 1946 р.). У них публікувалися постанови УГВР, звернення до народу, ідеологічно-програмні, політичні статті та матеріали на актуальні теми дня. Більша частина документації УГВР (разом зі спогадами, біографіями, листами) опублікована окремим томом основної серії “Літопису УПА”¹⁰².

Джерела, створені іншими віддами українського національно-визвольного руху

На докладний аналіз заслуговують джерела про активність визвольного руху, що були створені організаціями українського національного табору, але не походять з середовища ОУН(Б). Це, насамперед, документи, пов’язані з постаттю Т. Боровця (Бульби), його військово-національним рухом “Поліська Січ”, який ще у 1942 р. першим узяв назву Українська повстанська армія (згодом – Українська національно-визвольна армія), та Українською народно-демократичною партією, що створили його прибічники. Такі джерела є дуже обмеженими: головним з них є спогади самого Бульби-Боровця “Армія без держави”, видані ним уже по війні на еміграції. У додатках до книги наводилися тексти окремих основоположних документів цього відтинку національного руху. З часопису Поліської Січі “Гайдамака”, що видавався у 1941 р., можна дізнатися про накази отамана щодо створення збройних загонів повстанців у липні 1941 р., їх діяльність “по очищенню Полісся від більшовицьких партизанів і всяких анархічних банд”, а також про останній акт від 16 листопада 1941 р. щодо розв’язання Січі у зв’язку з репресіями нацистської адміністрації. Оригіналів або достеменних копій таких організаційних документів у державних архівах України досі не виявлено. Ще менше документів збереглося від 1942 р., коли Бульба-Боровець відновив активність своїх загонів уже з іншою метою – захисту населення Волині та Полісся від економічного та військового терору нацистських окупантів. З їхніх повідомлень знаємо про ідеологічний документ бульбівської УПА – “Закон українських партизанів”, в якому, зокрема, йшлося про те, що український

партизан – не бандит, а щирий син і патріот України, і що партизанська війна започаткувала Українську національну армію. На шпальтах часопису “Оборона України”, що видавався УПА та УНРА, друкувалися накази отамана, зокрема наказ від 20.07.1943 № 80 щодо перейменування УПА на УНРА за умов переходу від партизанської до всенародної революційної боротьби. Відомий ще один наказ отамана Бульби-Боровця від 05.10.1943, в якому йшлося про розформування відділів УНРА там, де наявні переважаючі сили “червоних, бандерівців, партизанських загонів”, про категоричну заборону виступів проти Червоної Армії, необхідність переходу до підпільних форм боротьби. Цей наказ цитується за фондами архіву СБУ¹⁰³. Більш знані такі офіційні акти бульбівського руху, як відкриті листи отамана Т. Боровця до керівників ОУН(Б), мельниківців, а також німецької окупаційної адміністрації, в яких той викладав своє бачення розвитку збройного народного руху, перспектив військової боротьби, умов об’єднання зусиль проти нацистських та радянських загарбників¹⁰⁴. Згадані листи-звернення відклались у фондах бандерівських військових з’єднань та відповідних проводів ОУН. Збереглися окремі зразки пропагандистських матеріалів УПА–УНРА, зокрема листівка “Чому Українська народно-революційна армія не підчиняється ОУН”. Ще складніша ситуація з матеріалами переговорів Т. Боровця з радянськими партизанами і німецькою адміністрацією. Про перші відомо лише зі спогадів самого отамана; протокол інших виявлено у незасвідченій копії у фондах Рівненського краєзнавчого музею і ще не проаналізовано з точки зору його автентичності¹⁰⁵. Таким чином, можна стверджувати, що документальної спадщини військового і політичного руху Т. Боровця (Бульби) впродовж липня 1941 – листопада 1943 років як окремої й достеменної категорії історичних джерел нині фактично не існує. Насамперед це пояснюється складною долею самого командира УНРА, який припинив активну діяльність у листопаді 1943 р., здався німецькій окупаційній владі, а в грудні того ж року потрапив до концтабору Заксенхаузен. Залишені без командування, відділи УНРА поступово припинили свою діяльність, а автентичні документи “Поліської Січі”, першої УПА та УНРА були остаточно втрачені.

Окремою і дуже специфічною групою джерел з історії визвольного руху є документація інших українських націоналістичних угруповань, у якій відбулося їх ставлення до ідеологій і практики ОУН, активності УПА на українських теренах під час і після закінчення Другої світової війни. Йдеться насамперед про гетьманський табір та прибічників Державного центру УНР, які напряму не брали участі у збройній боротьбі проти нацизму і комунізму в Україні в середині ХХ ст. Тим не менш, вони уважно стежили за політичними і військовими подіями у Східній Європі, намагались оприлюднювати власну точку зору на них. Із джерел, які відбивають їхнє ставлення до ОУН та УПА, можна назвати кілька найголовніших видів: листування чільних діячів, зокрема гетьмана Павла Скоропадського, його найближчого соратника С. Шемета, президента УНР в екзилі А. Лівицького та інших між собою та з конкуруючими відтинками національного руху; різного роду меморандуми

щодо досягнення згоди або, навпаки, з констатацією діаметрально протилежних підходів; матеріали переговорів між українськими діячами щодо спільних дій; пропагандивно-політичні публікації в офіційних органах або офіціозах цих рухів. Як приклад першого виду можна згадати листи Павла Скоропадського до відомого галицького консервативного діяча О. Назарука кінця 1930-х років, у яких гетьман відверто висловлював своє негативне ставлення до ідеологічних засад і практичної діяльності ОУН, що цілком пояснюється їхньою популярністю в українському середовищі, на відміну від консервативно-монархічних ідей гетьманців. Адже, претендуючи на гегемонію в усьому українському національному русі, останні насправді мали доволі незначну підтримку, особливо серед молоді. Нарешті, як зразок останнього виду джерел варто згадати комунікат пресового відділу Гетьманської управи від 08.02.1937, в якому, зокрема, говорилося: “Гетьманський рух, що його возголює Гетьман Павло Скоропадський, не має нічого спільного з організацією полк. Коновальця і розходиться з нею в багатьох пунктах її програми, а зокрема цілком відкидає її тактику”¹⁰⁶.

Мемуарна та збирацька спадщина діячів ОУН та УПА

Найзначнішою і найвідомішою групою джерел з історії українського визвольного руху є, без перебільшення, спогади його учасників у самому широкому розумінні: від опублікованих мемуарів до тогочасних щоденників чи пізніших записів свідчень про події 1939–1956 років. Одночасно можна стверджувати, що ця категорія пам’яток є найменш джерелознавчо дослідженою (не в сенсі використання в історичних працях, а з точки зору достовірності спогадів, їх інформаційного потенціалу, сфери представлення історичних подій). Нам не відома жодна джерелознавча праця, яка б мала своїм об’єктом спеціальне дослідження повстанських спогадів. Відсутня навіть наукова бібліографія цієї важливої групи історичних джерел.

Перший невеликий збірник спогадів про національно-визвольну боротьбу в Україні вийшов друком ще підпільно, 1946 р., а трьома роками пізніше був перевиданий в Баварії¹⁰⁷. Підпільно були також видані спомини О. Коноподського (“Островерха”)¹⁰⁸ та “Покірного” на Дрогобиччині¹⁰⁹. Вже на еміграції вийшли друком мемуари С. Стебельського (“С. Хрін”)¹¹⁰. Повстанські спомини широко представлені окремими публікаціями і в серійних виданнях (деякі томи “Літопису УПА”¹¹¹ та “Бібліотеки УПА”¹¹²). Частина мемуарної спадщини українського національно-визвольного руху вийшла друком поза серіями, в інших видавництвах¹¹³. Привертає увагу той факт, що більшість мемуарів написані командирами середньої та нижчої ланки, рядовими козаками УПА. Відсутні спогади командирів вищого і найвищого рангів, керівників ОУН.

Їх джерельна цінність є різною. Так, у своїх мемуарах І. Дмитрик (“Лис”), рядовий козак з куреня “Рена”, що діяв на Лемківщині у 1944–1947 роках, написаних по гарячих слідах (1947–1949), розповідає головним чином про свою сотню. Ці спогади цікаві відомостями про особливості формування й

діяльності відділу УПА під час проходження радянсько-німецького фронту через Перемишлянщині: поведження відступаючих німецьких військ, які не вступали у бій з українськими повстанцями, зіткнення з радянськими партизанами, що тероризували навколишні села. Особливістю формування нових частин Дмитрик називав поєднання новобранців з досвідченими вояками, які пройшли загальний та підстаршинський вишкіл (на сотню перших виділялася одна чота старих козаків). Щодо загального складу сотні, то мемуарист згадував: “у нашій сотні були бойки, гуцули, подоляни, полтавці, чернігівці та інші”. Далі він згадував, що в курені були також один одесит, білоруси, азербайджанці, грузини, вірмени¹¹⁴.

Курінний УПА М. Скорупський (“Макс”) засвідчував, що боротьба проти німців була природною й закономірною: “Український народ в Західній Україні підіймає зброю проти німецького окупанта. Це був стихійний рух проти німецького терору й гніву, і не можна сказати, щоб одна, або друга Організація [маються на увазі ОУН(Б) та ОУН(М), адже сам Скорупський був мельніківцем. – Авт.] його викликала. Може бандерівці приспішили початок одвертого виступу, але виступ цей мусів прийти, якби навіть хтось хотів до нього не допустити”¹¹⁵. Загалом ці спогади цікаві своїм дещо критичним ставленням до діяльності провідників ОУН(Б), заходів СБ ОУН тощо.

Подколи такі мемуари містять дуже значну інформацію, яку неможливо встановити за іншими джерелами. Так, Ю. Щур звернув увагу на те, що спогади І. Молодія (“Сошенка”), активного діяча ОУН на Мелітопольщині, попри деякі хронологічні неточності, “містять цінну інформацію про створення і функціонування націоналістичного підпілля не лише у Запоріжжі та Мелітополі, а й в інших регіонах Південної України”¹¹⁶.

Певна частина мемуарної спадщини українського національно-визвольного руху перебуває в архівах. Тут варто згадати досвід тернопільських архівістів, які прийняли на державне зберігання колекцію документів, спогадів та інших матеріалів мемуарного характеру від колишніх вояків УПА, котрі проживають зараз на території області. Ці документи не мають “трофейного” походження, вони колекційні – зберігались у ветеранів-повстанців або в їхніх родинах і лише після проголошення державної незалежності України потрапили до архіву як підсумок великої збирацької та пропагандистської роботи тернопільських архівістів, спрямованої на відродження історичної пам’яті нашого народу.

Великого значення набувають архівні колекції, що утворилися в процесі громадсько-політичної діяльності окремих діячів ОУН та УПА або нагромаджені ними в процесі документування історії національно-визвольного руху. Хоча вони не є окремою групою джерел, що має бути окреслена за тими ознаками, які використовувалися нами для поданої вище класифікації, але їх варто виділити в окрему класифікаційну групу як збірки, що народились у процесі самої діяльності певних осіб – діячів українського визвольного руху, і є, таким чином, за об’єктивними ознаками цілісним зібранням різного виду і типу історичних джерел. Хронологічно першим із таких зібрань став

“Архів Сеника”: частина керівних документів українського національного руху, які відклались у члена ПУН і Начальної команди УВО О. Сеника і за нез’ясованих досі обставин потрапили до рук польської влади влітку 1934 р., фігурували на судовому процесі, відкритому за атентатом на міністра Перацького. Це були 418 оригіналів і 2055 фотокопій організаційних документів УВО й ОУН, звітів, протоколів, фінансових звіставлень ПУН тощо. Провідні члени ОУН згадувались у цих документах під їхніми організаційними псевдонімами. За зберігання архіву в умовах частих роз’їздів Сеника відповідав Я. Барановський, який згодом був розкритий як агент польської спецслужби¹¹⁷. Докладно зміст і склад цього документального зібрання, його історична доля та вплив на розвиток українського національно-визвольного руху висвітлені в праці З. Книша¹¹⁸.

На окреме згадування заслуговує Архів М. Лебеда, який певний час уважався втраченим, а потім виявлений серед документів корпорації “Пролог” і переданий в Україну 2007 р. Він містить значну кількість документів повоєнного періоду, а також частину вивезених на еміграцію повстанських документів. Щоправда, в історичній літературі можна знайти і критичні зауваження щодо змісту згаданого архіву “двійкарського” середовища: нібито там “майже немає оригінальних документів часів війни. Всі оунівські документи того періоду були переписані на машинці уже в 1950-ті роки”¹¹⁹. На нашу думку, копіювання документів ще не доводить їхньої підробки, і з’ясовувати це питання слід в кожному конкретному випадку, використовуючи методи наукової критики та герменевтичного аналізу джерел.

Аналогічні збірки документів, пов’язаних зі здійсненням повсякденної політичної діяльності, мала також переважна більшість інших чільних діячів українського національно-визвольного руху. В Україні вийшла друком праця “Із архіву Марцюка”, яка репрезентує на тлі поточних подій огляд частини зібраної фінансовим референтом крайового проводу ОУН на ЗУЗ, потім ЗЧ ОУН та Закордонного представництва УГВР З. Марцюком документації українського національно-визвольного руху, переважно фінансового характеру – про фінанси ОУН і УПА, збірки на Бойовий фонд УПА, акції ЗП УГВР, допомогу політв’язням тощо¹²⁰.

“Повстанські світлинні” як джерело дослідження історії української національно-визвольної боротьби

Заслуговує на увагу проблема “повстанських світлин”, себто фото-документів з історії ОУН та УПА, створених самими повстанцями. Це дуже специфічний вид джерел, на якому суттєво відбилися проблеми перебування об’єктів фотографування у підпіллі, в лісах та схронах, потреба безпечити фотографії від потрапляння до рук ворогів, що одразу робило їх викривальною зброєю супротивника. Такі випадки все ж мали місце: так, у грудні 1944 р. під час розгрому повстанської друкарні у с. Шумляни Підгаєцького

району Тернопільської області серед інших друкованих та архівних матеріалів опергрупа райвідділу НКВД УРСР захопила 49 світлин козаків УПА¹²¹.

Разом з тим фотографування окремих повстанців, різних заходів (збори, мітинги, зустрічі з населенням), нарешті, побутові світлини були частиною життя учасників національно-визвольного руху. В Інструкції у справі Української пресової служби при УПА зазначалося, що “фотографування боїв, епізодів з них, місцевостей і типів” є невід’ємною складовою “мистецької праці УПС”. Для того “Станиця УПС мусить конечно здобути собі фотографічний апарат і кожную важнішу подію з акції відділу та повстанчого побуту обов’язково знимати”¹²². Найбільше фотографій збереглося у середовищі емігрантів, і лише незначна частина пережила радянську окупацію в Україні. Так, варто згадати фотографії, які зберігав усі роки перебування в таборах, на засланні, інших поневірянь В. Яким’юк (“Аскольд”), мешканець с. Тюдів Косівського району Івано-Франківської області, 1952 р. засуджений радянським трибуналом до смерті¹²³.

Докладний аналіз повстанських світлин відсутній у всіх згаданих схемах класифікації джерел з історії українського визвольного руху. Не містить фахового джерелознавчого аналізу фотографій і єдина на сьогодні спеціальна публікація таких джерел саме повстанського походження – альбом віднайденної у с. Яворові Косівського району Івано-Франківської області колекції з 216-ти окремих негативів, зроблених повстанським фотографом імовірно у 1945–1951 роках¹²⁴. Лише нещодавно з’явилася біографія автора значної частини фотографій цього зібрання – І. Гаргата (“Липкевич”, “Лесь”), уродженця с. Іванівка Лисецького району Станіславської області. Щоправда, там стверджується, що той робив знімки “незважаючи на заборону фотографувати в УПА та загрозу з боку СБ”¹²⁵.

Іншою спеціальною публікацією “повстанських світлин”, цього разу вже зібраних з різних архівів, є фотоальбом “Армія безсмертних”, підготовлений до друку Центром досліджень визвольного руху. З 2002 р. вийшло вже три його видання. Зокрема, щодо походження оприлюднених 240-ка фотографій редактори альбому писали таке: “Значна їх частина зосереджена в архіві “Літопису УПА” та друкувалася у багатотомній серії цього видавництва. Багато світлин, опублікованих в альбомі, походять з фондів відділу історії визвольних змагань України Львівського історичного музею, архіву часопису “Однострій”, окремих приватних збірок”¹²⁶. Але і там відсутні спроби спеціального аналізу світлин. Між тим, повстанські світлини є досить масовим видом джерел, що постійно публікуються як ілюстрації у численних збірниках документів та монографіях і безумовно заслуговують на спеціальне фахове дослідження.

Ось лише невелика частина тих джерелознавчих можливостей, які надають фотодокументи УПА: ідентифікація керівників та рядових учасників українського національно-визвольного руху середини ХХ ст.; розкриття повсякденного життя і боротьби, буднів та свят повстанців; з’ясування конкретних обставин, дат певних подій з воєнного і політичного життя (на-

віть попри те, що більшість фото не датовано). Для зброєзнавчих та уніформологічних студій з історії Українського руху Опору такі фотографії виступають найважливішим джерелом.

Творчі та фольклорні пам'ятки українських визвольних змагань 1939–1956 років

В окресленому нами колі спеціальних джерел згаданої тематики варті уваги також літературні, художні, інші творчі матеріали, що залишилися від діячів національно-визвольного руху, а також різноманітні пам'ятки народної творчості, в яких відбито боротьбу українського народу за свою незалежність у 1939–1956 роках. Створення та діяльність УПА належним чином відображені у народній культурі. На сьогодні відомі сотні народних пісень про героїв УПА, а також безпосередньо повстанських.

Повстанські пісні та пісні про повстанців виступають специфічними, дуже змістовними історичними джерелами. Їм притаманні не тільки відображення народного ставлення до визвольних змагань, але і досить значна географічна і подійна конкретика. Дослідники і збирачі цього виду фольклору відзначають, що в ньому “зафіксовано прізвища та псевда конкретних осіб і подано докладний опис подій. Тому можна з повною впевненістю говорити, що майже всі повстанські пісні побудовані на реальних подіях і випадках з життя та героїчної жертвовної смерті конкретних осіб за волю рідної нації. Пісенний фольклор зберіг не одну сотню псевд та дещо менше (цього вимагали потреби конспірації) справжніх прізвищ повстанців”¹²⁷. Крім такої фактологічної конкретики, в піснях УПА, за визначенням науковців, відображені “світогляд і побут повстанців, їх прагнення волі та власної державності, їх молодечі мрії та сподівання...”¹²⁸. Збирання таких пам'яток фольклору почалося ще в період збройної боротьби проти загарбників. Уже 1944 р. в часопису “Повстанець” була видрукувано замітку “Зберігаймо нашу пісню”, в якій говорилося: “Щоб зберегти нашу пісню – голосного і переконливого свідка змагань і героїства українських повстанців-революціонерів перед забуттям і можливим винищенням – для майбутності, хочемо закріпити її в друкованому слові. Повстанські революційні пісні хочемо містити в нашому журналі, постараємося видати співаник з нотним записом їх мелодій. Просимо наших читачів – учасників визвольних змагань, а часто й творців сучасної української пісні – допомогти нам у тій справі”¹²⁹.

Повстанські пісні знайшли своє місце на шпальтах журналу “Повстанець” (органі ГК УПА), виходили окремими підпільними виданнями¹³⁰; 1950 р. у Регенсбурзі (Західна Німеччина) був також виданий “Співаник УПА”, підготовлений колишніми повстанцями¹³¹. На початку 1990-х років було здійснено кілька перевидань і публікацій нових записів, що збереглися в народі. Понад 600 пісень, як народних, так і складених повстанцями під час боїв, у тюрмах та концтаборах, з наведенням даних щодо авторів, оспівуваних героїв та події, опубліковані в окремому томі канадської серії “Літо-

пису УПА¹³². Таким чином, нині оприлюднено вже більше тисячі повстанських пісень. Польові пошуки і записи пісенної творчості повстанців здійснюються й донині. Вирізняється у цьому плані доробок львівського історика і фольклориста Г. Дем'яна, який підготував і видав спеціальну монографію про повстанські пісні¹³³. Чимало народних пісень зберігаються в архівах; зокрема, в колекції, зібраній тернопільськими архівістами, є добірка пісень, записаних 1997 р. від учасниці національно-визвольного руху Надії Кирничук¹³⁴.

В одному з небагатьох спеціальних досліджень цього виду джерел, здійсненому канадською вченою Дагмарою Турчин-Дувірак, указується, що “величезний масив повстанських пісень було створено аматорами – вояками УПА, та їх численними симпатиками серед українського населення. Переважна більшість пісень анонімна, хоча деякі з них зберегли імена аматорів – творців поетичних текстів, а ще менше – мелодій. Для процесу аматорської творчості ключовим моментом є опора на традиції, закорінені в культурі народу, оперування образно-інтонаційними елементами, що в процесі багатовікової історичної практики увійшли в колективну свідомість як питомонаціональні”¹³⁵.

Проте дослідження їх саме як повноцінних історичних пам'яток лише розпочато, попри те, що згадані джерела містять суттєву й переконливу інформацію щодо ставлення населення до повстанців, справді народну оцінку повстанської боротьби, не сфальшовану ідеологічними заходами радянського режиму. Фактично, пісні виступають свідченнями народної пам'яті про перебіг і результат збройного чину українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., який, зрештою зазнавши військової і політичної поразки, виявився непереможним у масовій свідомості мешканців України.

Серед учасників українських визвольних змагань середини ХХ ст. було чимало обдарованих людей, котрі писали прозові та поетичні твори різного формату – від віршів, коротких оповідань-замальовок, репортажів до повноформатних повістей та романів, беручи сюжети з поточного життя, відтворюючи художніми засобами події Другої світової війни на українських теренах. Вони стали відомими не тільки після завершення боротьби в Україні. Підпілля ОУН друкувало їх у своїй пресі, навіть видавало окремими збірками. Серед авторів таких творів – імена І. Барвинця, Т. Вільшанки, Д. Корди (Андрій Заяць), М. Лісовика, С. Марунича, Л. Потапіва, А. Тучака (Антін Скеля), Г. Ярославенка та ін., котрі самі були повстанцями та підпільниками. Проте жоден з таких мистецьких творів ще не став об'єктом професійного джерелознавчого аналізу, незважаючи на їх надзвичайно велику цінність як історичних пам'яток, створених учасниками і сучасниками тих подій. Перешкоджає вивченню цієї групи джерел і такий важливий фактор, що більшість оповідань, віршів, інших творів красного письменства публікувалися тоді під псевдонімами або взагалі без підпису, що значно утруднює визначення авторства.

Не можна виключати з числа пам'яток українського національно-визвольного руху і твори образотворчого мистецтва, що належали пензлю

та різцю учасників збройного чину націоналістів. Це, насамперед, творча спадщина Ніла Хасевича (“Бей”, “Зот”, “Левко”, “Рибалка”, “Старий”), активного члена ОУН, члена УГВР, випускника Варшавської академії мистецтв. Результатом його творчості під час Другої світової війни стало ілюстрування періодичних видань ГК УПА, два альбоми дереворитів (“Волинь у боротьбі”, “Графіка в бункрах УПА”, 1950–1952¹³⁶), а також проекти нагород УПА, навіть ескізи бофонів. Серед учнів Хасевича були повстанці “Артем”, “Мирон”, “Свирид”. Відомий ще один митець – “Омелян” (“Ераст”, “Крилан”, “Чорний” та “Т-33”), уродженець Перемишльського повіту. За відомостями МГБ, він мав вищу художню освіту, до ОУН вступив ще 1933 р., під час війни був заступником коменданта польової жандармерії УПА, районним референтом СБ на Перемишлянщині. 1947 р. перейшов на територію Дрогобицької області, працював гравером та художником при референтурі пропаганди Самбірського міжрайонного проводу ОУН, потім Дрогобицького обласного проводу, а з 1949 р. – очолив “технічну ланку” та друкарню цього проводу, особисто художньо оформлюючи всі підпільні видання, що готувалися тут. Митець загинув у бою з енкаведистами на початку жовтня 1949 р.¹³⁷ Сучасні дослідники називають також імена скульптора-різьбяра з Лемківщини М. Черешньовського (“Петро”), який готував кліше для бофонів, карикатуристів О. Перуна (“Сян”), В. Шагала (“Вігор Хорват”), наводять псевдоніми ще кількох митців, розшифрувати які нині неможливо: “Пальма”, “Астра”, “Мус”¹³⁸.

“Мистецька праця” у лавах УПА вважалася відповідальною та обов’язковою. В Інструкції у справі Української пресової служби (вересень 1943 р.) наголошувалося, що станиця УПС, яка мала існувати при кожному відділі, повинна була включати і маляра, котрий займався: “1) Зарисунням (рисунковим відтворенням боїв), які провадив відділ УПА, окремих епізодів з тих боїв, місцевостей, де бої відбувались, фрагментів наших і ворожих становищ, виглядів побойовищ в характеристичних позах ворожих трупів (зарисовки робити по можливості реалістично з узглядненням трох вимірності, а не схематично, або умовно-топографічною). 2) Портретуванням (карикатуруванням) командирів і стрільців свого відділу, який чим-небудь відзначився або зовнішньо вирізняється (характеристично), зарисунням характеристичних типів місцевого населення, полонених і т. п. 3) Збиранням рисунків і карикатур інших авторів. 4) Художнім оформленням таборових газет, листівок і взагалі видань відділу”¹³⁹.

Отже, можна стверджувати, що мистецькі пам’ятки, створені учасниками визвольної боротьби українського народу середини ХХ ст., адекватно відбивають як події, так і постаті цієї боротьби, слугують повноцінним історичним джерелом і, в такій якості, потребують поглибленого наукового дослідження.

Непаперові пам'ятки національно-визвольної боротьби

Для всебічного і комплексного дослідження українського визвольного руху кінця 1930–1940-х років важливе значення мають непаперові історичні джерела та пам'ятки. Серед них – сфрагістичні матеріали, пов'язані з діяльністю ОУН та УПА. Відомостей щодо них дуже мало. Не існує жодного спеціального дослідження з цієї проблеми. Лише у розвідці О. Іщука про зміст, склад та історію колекції документів ГДА СБУ з історії визвольного руху побіжно згадується про концентрацію у справі 398, том 42 названого архіву “колекції вилучених у повстанців справжніх та підробних (радянських, польських, німецьких та власне повстанських) печаток”¹⁴⁰. Тому очевидно, що сфрагістичний сегмент джерельної бази історії ОУН та УПА потребує ретельного дослідження.

На глибоке вивчення заслуговують також джерела і пам'ятки емблематики, зброєзнавства, уніформістики, фалеристики (нагородної справи) УПА. Певні розвідки щодо цього містять альбом “Армія безсмертних” (розділи “Нагороди УПА”, “Однострій та символіка Української повстанської армії”, “Озброєння УПА”)¹⁴¹, популярне видання-альбом “Українська Повстанча Армія”, підготовлене і видане С. Музичуком та І. Марчуком¹⁴². Основним джерелом для таких розвідок слугують “повстанські світлини”, в яких, зрозуміло, не відбилися всі зразки зброї УПА, насамперед важкої. Але, на жаль, повністю відсутні наукові дослідження пам'яток зброєзнавчої тематики.

Між тим, повстанська зброя як історичне джерело потребує глибокого вивчення. Весь комплекс джерел з історії УПА свідчить, що повстанці мали виключно трофейну зброю, захоплену ними у боях з окупантами, тобто переважно російську, німецьку (а також іншого виробництва – польського, чеського, що була на озброєнні Вермахту, СС та поліції), угорську. Це були, відповідно, гвинтівки та карабіни Мосіна (“трюхлінійка” зразка 1891/1930 та карабін 1938 р. випуску), десятизарядна СВТ-40, прозвана повстанцями “десятькою”; гвинтівка Маузера М-98b, М-98к, карабіни Gew 41 (М), G-41, G-43 (W); М-43 “Mannlicher”. Особливо варто підкреслити наявність у повстанців німецької штурмової гвинтівки StG-44 (або MP-43/1, MP-44), яка з'явилася на останньому етапі війни. На озброєнні були пістолети-кулемети: радянські ППД 34/40 (в УПА його називали “фінка”, бо був модифікований за зразком фінського пістолета-кулемета “Suomi”), ППШ-41 (“папашка”), ППС-43; німецькі MP-35 (зброя поліції та СС), MP-38 “Bergman”, MP-40 “Follmer”; угорський Kiraly 39.M, 43.M (прозваний “гей-пушка”). З ручних кулеметів вояки УПА використовували радянські ДП-27 і РПД, німецькі MG-08/15 “Muhim” і MG-08/18, ZB 26/30 чеського виробництва, єдині кулемети (вони могли функціонувати як ручні та станкові) MG-34 та MG-42, угорський 31.M “Soloturn”, прозваний повстанцями “сура”. Важкі кулемети були здебільшого радянськими: “Максим” зразка 1910/30 р., “Максим” Токарева МТ, СГ-43 та ДШК-38; німецький MG-08 “Mahim”. Застосовувалися також зняті з танків і літаків спеціалізовані кулемети (ШКАС, УБ). Є свідчення про те, що на озброєнні повстанців перебували також важкі кулемети Кольт¹⁴³. Проте

невідомі ані точна назва, модифікація, походження такої зброї, ані джерела її надходження до загонів УПА (крім одного випадку – захоплення у німців). Скоріше за все, це був англо-американський кулемет “Colt Browning” М.1895, у великій кількості завезений до Росії під час Першої світової війни 1914–1918 років. Револьвери та пістолети як зброя індивідуального використання були досить поширеними і склалися з російських (“Наган” зразка 1895/30, ТТ зразка 1930/33), німецьких Р-626 “Browning”, Р-38 “Walther”, Р-8 “Luger” (“Parabellum”), М.1932/v712 “Schnellfeuer”, поширених ще з часів Першої світової війни М-98 “Mauser”, австрійського “Steyr” М.1912, польського WiS WZ.35, угорського Femaгу 37.М. Ручні гранати часто використовувалися в УПА як для захисту, так і нападу. Це були радянські РГ-42, Ф-1 (“лимонка” або “репанка”); німецькі “Stielhandgranate” зразка 1924 та 1939 років (прозвані за довгу ручку “макогоном”), “Eihandgranate” М-39 (“яйце”); угорська граната Vecsey 36.М. Зустрічалися також зразки польської (гвинтівки М-98, кулемети RKM “Browning” зразку 1928 р. калібру 7,9 мм), досить значна кількість голландської (гвинтівка Geweer М 1895 “Mannlikher”) і французької (очевидно, гвинтівка MAS Mle.36)¹⁴⁴ стрілецької зброї. Є свідчення про пристосовану мисливську зброю, що використовувалася повстанцями.

Наявність в УПА саме таких зразків озброєння підтверджується насамперед “повстанськими світлинами”, а також тими зразками, що були захоплені радянською стороною і перебувають нині у різних музейних збірках, спогадами учасників тих подій. Причому процес повстанського озброєння мав яскраво виражену тенденцію до вдосконалення. С. Фрасуляк (“Хмель”) у праці, присвяченій “українській партизанці”, писав: “Той, хто бачив вирядження повстанських відділів у період їх формування, побачивши виряд тих же відділів декілька місяців пізніше, міг наочно переконатися у великих змінах, які зайшли за цей час. Навіть така армія, як німецька, не могла дозволити собі на таку модернізацію. Майже всі повстанці були озброєні автоматами. Кожен рій мав по два кулемети; на чоту припадало по кілька легких і важких гранатометів; сотні мали легкі гранатомети, фавстпатрони та найновішу, недавно впроваджену зброю”¹⁴⁵.

Часом козаки УПА вносили свої модифікації до стандартних зразків зброї. Найпоширенішим було вкорочення стволів та прикладів (створення обрізів) мисливських рушниць, гвинтівок, карабінів і навіть пістолетів-кулеметів. ППС-43, який мав значну ваду – погану якість ствола, вдосконалювали, замінюючи його на вкорочений та підігнаний ствол карабіну¹⁴⁶. За деякими свідченнями, шляхом нескладної модифікації ударно-спускового механізму гвинтівку СВТ-38 переробляли на автоматичну. Інший приклад удосконалення – стосується відомого з часів Першої світової війни пристрою (насадка на ствол) для кидання ручних гранат: описаний у “Хроніці загону “Вовків” “Командир “Карпо” організує один прилад метати гранати за допомогою кріса т. зв. “німецький гарлач”. З цікавістю та задоволенням оглядаємо його. Це заступить нам гранатомет”¹⁴⁷. У 1943 р. на Волині та Поліссі у кожному надрайоні діяли майстерні з налагодження зброї, які із зібраних на

терені пошкоджених одиниць озброєння збирали нові. Продуктивність їх була досить значною: за місяць у терені “Тарас” зібрано 36 крісів, 4 автомати, по одному кулемету “Токар”, “Максим”, вісім інших¹⁴⁸. Наявні свідчення про налагодження ними гармат, мінометів, виготовлення з мінометних снарядів навіть власних повстанських гранат – “комарівок” (за псевдонімом майстра-зброяра Парфенюка – “Комар”)¹⁴⁹.

По-іншому виглядає питання стосовно важкої зброї УПА. Світлини з цієї теми є поодинокими і нерепрезентативними. З певними припущеннями можна стверджувати, що вона була представлена мінометами калібру 50–120 мм (німецькі 50-мм leGW 36, 80 мм GW 34, радянські 50-мм РМ-38 та його модифікації РМ-40 та РМ-41, 82-мм БМ-36, БМ-37, БМ-41, 120-мм ПМ-38, одного разу згадано угорський батальйонний міномет*) і навіть легкими (піхотними) гарматами німецького виробництва leIG-18 калібру 75 мм, радянськими калібру 37 та 76,2 мм (М-1936 та М-1939). Розвіддонесення УШПД від 04.11.1943 № 108а засвідчує наявність на озброєнні волинських повстанців 45-мм радянських гармат, яких було одна–дві на загін¹⁵⁰. Є опосередковані свідчення про захоплену радянську зенітку калібру 20 мм, для якої командувач загону “Котловина” у серпні 1943 р. шукав снаряди. Із засобів протитанкової боротьби повстанці вочевидь мали радянські ПТРД та ПТРС, німецькі “Faust patronen” (“Panzerfaust”) 30, 60, 100 та попередні зразки фаустпатронів. Кількість такої зброї була достатньою: лише у вересні 1944 р. війська НКВД унаслідок розгромів загонів УПА захопили 25 ПТР. Згідно організаційно-розпорядчих документів повстанського командування, при куренях могли створюватись артилерійські батареї: так, курінь 032 групи “Турів” мав батарею у складі двох 45-мм гармат, двох мінометів (50 та 82 мм) і станкового кулемета “Максим”¹⁵¹.

Щодо важкої техніки, то в УПА не вистачало ані фахівців, ані палива, тому захоплені танки і бронемашини здебільшого знищували, попередньо знявши з них зброю. Так, у березні 1944 р. під селом Друхів на Волині були захоплені два радянських танки американського виробництва, з яких знято кулемети, артилерійські снаряди та ін.¹⁵² Тим не менш, при нагоді вояки УПА оволодівали і бронетехнікою. Задokumentовано кілька прикладів використання “повстанських танків”. Так, упорядники 2-го тому нової серії “Літопису УПА” стверджують: “За деякими відомостями в УПА використовувалися танки, зокрема в загонах ім. І. Богуна (“Січ”) та ім. Є. Коновальця”¹⁵³ (йдеться про події 1943 – початку 1944 р. на Волині). Відомо, що 16.08.1944 сотня “Сіроманці” в бою під Магеровим здобула радянську танкетку і нею ж обстріляла позиції “червоних” в самому райцентрі¹⁵⁴. Саморобний “танк” діяв у листопаді 1943 р. під час штурму Купичіва на Волині. Його змайстрували вояки відділу П. Антоюка (“Сосенко”) з трактора,

---

* На жаль, нам вдалося знайти відомості лише про існування 50-мм, тобто ротного міномета угорського виробництва.

використавши гарматну башту від радянського танка Т-26 та броньові плити. На жаль, цей досвід не був позитивним: під час наступу “танк” заглух і був захоплений поляками¹⁵⁵. Наявні відомості щодо бронемашин УПА: дві з них захопили енкаведисти у вересні 1944 та лютому 1945 років¹⁵⁶. У звітах НКВД СРСР повідомлялося навіть про повстанський трофейний літак У-2, який перейшов назад до радянської сторони в результаті боїв у Кременецьких лісах в квітні 1944 р. До рук вояків УПА ВО “Буг” потрапили також найновіші реактивні снаряди (німецькі ракети класу “земля–повітря” Feuerlilie 25, пристосовані для використання по наземних цілях, та радянські РС БМ-13 “Катюша”), прозвані ними “торпеди”. Там у січні 1945 р. існувала окрема сотня “Ягоди”, озброєна ними. Поки обмаль відомостей щодо їх застосування. Одного разу це сталося в бою проти Війська Польського 28.04.1945¹⁵⁷. У листі М. Сороки (“Птах”) до дрогобицького провідника Лавріва (“Нечай”) теж згадувалося застосування “торпеди” у травні 1947 р. проти застави ВОП у Кальникові (Ярославщина): “Остались только те, которые были на постах, а остальные 60 солдат вместе с домом взлетели на воздух”¹⁵⁸. Запускали їх, очевидно, із саморобних пускових установок.

Такий набір видів зброї – від легкої до важкої, бронетехніки і навіть ракет – спростовує твердження радянської сторони про недостатню бойову силу УПА. А таких висловлювань у 1943–1944 роках було достатньо. Спеціальний кореспондент центральної партійної газети “Правда” Л. Коробов, котрий навесні 1943 р. відвідав окуповану нацистами територію України, стверджував щодо націоналістів: “У них мало пулеметов, нет автоматов и пушек, в военном отношении они слабая сила”¹⁵⁹. У доповідній партизанського командування Ровенської області, направленої ЦК КП(б)У в травні 1943 р., зазначалося: “все участники ОУН вооружены не полностью, а для создания впечатления о мощной националистической силе очень многие вооружены макетами винтовок и станковыми пулеметами с трещотками”¹⁶⁰. Федоров і Дружинін у січні 1944 р. повідомляли про “особые подразделения” УПА: ““Секирники” это разновидности банд, так называемой вооруженной силы националистов УПА, которые все свои бандитские действия по уничтожению и грабежу мирного населения и главным образом советского и партийного актива осуществляют при помощи секир”¹⁶¹. Натомість вже у вересні 1944 р. Тернопільський обком партії так оцінював озброєння ЗГ “Енея”: “На вооружении они имеют артиллерию, минометы, станковые и ручные пулеметы, автоматы, винтовки, гранаты, имеют автомашины и кавалерийские отряды”¹⁶².

Основною зброєю повстанців була стрілецька, легка, з ручним або автоматичним подаванням патронів. Керівники підпільної армії пишалися тим, що “УПА навчилась боротися легкою зброєю проти німецької техніки”¹⁶³. Дослідники доходять висновку, що “найпоширенішою є російська зброя – самозарядні гвинтівки, пістолети-кулемети, ручні кулемети”¹⁶⁴. Їх повстанці почали здобувати ще 1941 року, магазинуючи радянські запаси з полів битв, відбираючи їх у відступаючих бійців КА. Після проходження

фронту через повстанські терени і повернення сюди радянської влади козаки УПА розширили надходження трофейної російської зброї. Відомі розпорядження командира УПА Д. Клячківського (“Панас Мосур”) від 01.03.1944 про здавання цивільним населенням усієї наявної в нього зброї¹⁶⁵; наказ командира групи УПА П. Олійника (“Еней”), який зобов’язував організаційно-мобілізаційні референтури запілля збирати зброю, стягнувши з терену 20 автоматів, 80 пістолетів (“Наган” або ТТ), 80 гранат¹⁶⁶. Це цілковито спростовує інформації щодо забезпечення повстанців німцями, про що йшлося, зокрема, в спецповідомленні УШПД від 25.03.1944¹⁶⁷. УШПД у березні 1944 р. повідомляв інше щодо джерел отримання гвинтівок і автоматів угорського виробництва: “У мадьяр націоналісти в обмен на продукты питания приобретают оружие и боеприпасы”¹⁶⁸. Це підтверджують і повстанські спогади, інші свідчення. Навпаки, можна звинувачувати частини КА, ВВ НКВД, винищувальні загони в тому, що вони озброювали повстанців, віддаючи їм у руки своє військове спорядження після бою або іншої операції УПА. Так, лише у квітні–вересні 1946 р. від роззброєних “стрибків” повстанці отримали 47 кулеметів, 77 автоматів, 1101 гвинтівку¹⁶⁹.

Певне уявлення про види зброї, що використовувалися в УПА, дають вишкільні програми старшинських та підстаршинських шкіл, опубліковані С. Фрасуляком (“Хмель”). У курсі “Зброєзнавство” повстанці вчилися досконало володіти гвинтівками Мосіна, Маузера та мадьярською рушницею, кулеметами Дягтерьова, Максима, чеським “Зброївка”, німецьким МГ та угорським, автоматами – ППД, ППШ, ППС, МР 40, 42 та чеським МР, гранатами: РГД, Ф 1, німецькими та угорськими¹⁷⁰. Упадає в око повна відсутність серед названих зразків зброї польського виробництва, а також угорських автоматів та кулеметів, часто згадуваних самими повстанцями.

Козаки УПА найбільше цінували пістолети-кулемети (з огляду на їхню компактність та бойову міць) та напівавтоматичні гвинтівки. Як згадувалось у “Начерку огляду подій, життя і боротьби під советською окупацією від січня 1944 до липня 1944”, “погоня за здобуттям фінок набрала великих розмірів, як здійснення мрій і заспокоєння амбіцій не лише бійців УПА, але кожного молодого хлопця, що виказував сприт, відвагу, а часто геройські вчинки в бої”¹⁷¹. Це ж підтверджується і свідченнями протилежної сторони. Один з радянських партизанських командирів С. Олексенко доповідав центру: “У них беда – нет оружия и боеприпасов. За автоматами гонятся. Когда попадается группа партизан и у нее будет один-два автомата, будут преследовать десятки километров и, если не уйдут, обязательно угробят”¹⁷².

Але, за нашими спостереженнями, в період найбільшої розбудови структури УПА (1943–1946) масовою зброєю все ж були гвинтівки (кріси) та карабіни, а не автоматична зброя. Звіт про озброєння групи “Кодак” ВО “Богун” від грудня 1943 р. засвідчує наявність на майже 500 козаків трьох куренів 411 крісів, 29 “фінок” та МР, 43 пістолетів, 50 кулеметів та трьох мінометів¹⁷³. Такий висновок можна зробити також зі звітів партійних та репресивно-каральних органів про ліквідацію повстанських загонів у 1944–

1946 роках: на 10 гвинтівок придало 1–2 автомати. Згодом це співвідношення змінювалося, і в 1947–1949 роках пропорція була майже однакова. Практично зникають згадки про важку зброю – станкові кулемети, міномети, гармати. Це, безперечно, було пов'язане зі скороченням загальної чисельності УПА, зміною її тактики, відмовою від дій значними загонами. З цього приводу можна зацитувати довідку польських служб безпеки періоду “Операції “Вісла””: “Банди [загони українських націоналістів. – Авт.] переважно озброєні сучасною автоматичною зброєю і кулеметами – німецькими, російськими і чеськими за походженням. Мають велику кількість боеприпасів”¹⁷⁴.

Зміни в якісному і кількісному озброєнні УПА впродовж її існування коротко сформулював П. Мірчук: “В час боїв великими відділами, – 1943–47 рр., – УПА користувалась всіма видами зброї сухопутної армії до здобутих на ворогові танків включно. При переході до рухливої маневрової тактики боротьби, по закінченні Другої світової війни, виключається вживання тяжкої піхотинської зброї. І навіть важка протипанцерна зброя починається тоді вживати тільки при більших акціях на ворожі центри, а поза тим перешовується в лісових сховах”¹⁷⁵.

Організаційними документами УПА в 1944 р. були затверджені такі нормативи озброєння: на рій – 1 кулемет, 2 автомати, 4 кріси, 1 пістолет; на загін (у складі двох відділів/12 роїв) – дві ланки мінометів¹⁷⁶. Реальний стан озброєння був таким: воєнна група “Кодак” у складі трьох куренів та 10 сотень мала на сотню: від 5 до 9 кулеметів, 3–9 автоматів, 4–5 пістолетів, інші – гвинтівки та карабіни; на три сотні – один міномет¹⁷⁷. У жовтні 1943 р. відділ “Шаули” воєнної групи “Заграва” у складі 152 стройових вояків мав окремі рій важких скорострільів (кулемети “Максим” та “Токарев”), ще чотири кулемети (по два ручних та станкових) перебували у чотах, а також “артилерію” (очевидно, одну гармату з обслугою в чотири гармаша). Пістолети-кулемети (“фінки”) були лише у командира відділу та чотових (усього три). Інша зброя представлена гвинтівками: СВТ (6 одиниць), німецькі “Маузери” – 10 штук; 99 радянських “трюхлінійок”. Решта козаків узагалі не мала зброї¹⁷⁸. У розвіддонесенні заступника політвідділу 1-ї Української партизанської дивізії від 20.09.1944 йшлося про таке озброєння сотні А. Шморгуна (“Підхмарний”): 100 піших вояків та 20 вершників, 9 кулеметів Дегтярьова, 50 автоматів ППШ, 20 СВТ-10 та 41 радянська гвинтівка¹⁷⁹. П. Мірчук слідом за С. Фрасуляком стверджував, що “сотня УПА своїм озброєнням дорівнювала, а то й перевищувала сотню регулярної армії”¹⁸⁰.

В УПА не існувало жодного централізованого постачання зброєю та боеприпасами, хоча це не виключало можливості її перерозподілу між відділами¹⁸¹. Навпаки, певну частину зібраного військового спорядження відділи мали віддавати нагору, для командування і штабів. У наказі головнокомандувача УПА від 26.09.1943 ч. 16 зазначалося: “Основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боеприпасів. Сейчас поробити в тому напрямі точні підготовки і приступити негайно

до здобування амуніції і зброї. Про кожний здобутий запас сейчас мене повідомляти”¹⁸². Неабияку роль в такому постачанні відігравали структури ОУН запілля, які регулювали питання полагодження, вдосконалення та постачання бойового матеріалу. Частина озброєння, що не була потрібна в той час, магазинували в схронах і криївках. Як вказував П. Мірчук, “Завдяки цьому ще кілька літ по закінченні війни УПА не відчувала ніякого браку зброї та амуніції”¹⁸³.

Таким чином, повстанська зброя виступає важливим джерелом для дослідження історії українського національно-визвольного руху. Саме вона переконливо засвідчує, що УПА була, мабуть, єдиною у світі партизанською армією, яка не підтримувалась іззовні, а воювала виключно тією зброєю, що здобувала в боях. Навіть наявність німецьких зразків зброї, на чому залюбки наголошувала радянська пропаганда, пояснюється виключно діяльністю УПА в умовах нацистської окупації і, навпаки, засвідчує сутички з німецькими гарнізонами, допоміжними і тиловими частинами, поліцією. Починаючи ж з 1944 р. більша частина бойового спорядження надходила з радянських джерел. А практична відсутність зброї англо-американського походження навіть у 1946–1950-х роках підтверджує, що ніякого постачання з боку колишніх військових альянтів Радянського Союзу не існувало.

Дослідження зразків військової форми УПА також підтверджує такі висновки. На жаль, навіть в умовах значного поширення уніформознавчих досліджень досі відсутні узагальнюючі розвідки з цієї проблеми, а тим більше – праці з висвітлення джерелознавчих особливостей повстанських одностроїв. Історіографія питання вичерпується двома згаданими вище короткими дослідженнями С. Музичука, вміщеними в популярних виданнях “Армія безсмертних” та “Українська Повстанча Армія”. У них зазначено, що повстанці використовували трофейну військову форму, дещо змінюючи її застосуванням синьо-жовтих пов’язок, нашивок, емблем, петлиць, погонів, шапок – “мазепинок” та “петлюрівок”. Були також спроби запровадити саморобну форму з небіленого полотна: “Таким чином, вже влітку 1943 р. склався певний зовнішній вигляд вояків УПА, які мали частково цивільний одяг, радянські уніформи, поліційні однострої та полотняні мундири з мазепинками, петлюрівками, тризубами на них та на пряжках ременів. Згодом широко використовувалися також трофейні однострої: польські, німецькі, угорські, чеські, словацькі, румунські, італійські, а інколи навіть – англійські та американські”¹⁸⁴. Звіт польського капітана Ю. Курдзеля, активного учасника Акції “Вісла” 1947 р., повністю підтверджує це: “Обмундирування різне: німецьке, російське, польське”¹⁸⁵. С. Фрасуляк (“Хмель”) так описував форму УПА: “Однострої українських повстанців є мішаниною цивільних та військових одягів. Кольори також різні. В початках партизанки більша частина повстанців мала цивільний одяг, пізніше, коли дещо придбалось за кошт ворога, траплялися відділи, цілковито вдягнені в німецькі, мадярські, большевицькі однострої. Це було не раз причиною нещасливих випадків та зайвих алярмів”¹⁸⁶.

При цьому варто відзначити, що керівництво української підпільної армії намагалось уніфікувати таке різноманітне обмундирування, справедливо вважаючи, що війська без одноманітної уніформи не буває. Кілька разів (1941 та 1943 роки) здійснювалися спроби створення власної військової форми, які так і не були втілені у життя через об'єктивні причини. Другий з цих проектів висвітлений у публікації Д. Веденеєва¹⁸⁷. Але для взаємного впізнання повстанськими відділами запроваджували засіб, описаний у наказі командира “Вороного”: “не вживати взагалі комплектних чужонаціональних уніформів (коли хтось має маринарку військову, мусить мати цивільні штани та шапку і т. п.)”¹⁸⁸.

На останньому етапі національно-визвольної боротьби відбулись істотні зміни у ставленні до трофейних одностріїв. Після повернення радянської влади носіння німецької форми та окремих її компонентів стало небезпечним як з політичного, так і військового поглядів. Не бажаючи давати компартійним пропагандистам зайвих аргументів для звинувачення українського національно-визвольного руху в співпраці з нацистськими окупантами, командування УПА заборонило носіння німецьких одностріїв. Так, командування ВГ “Заграва” в березні 1944 р. зобов'язало всіх командирів відділів перефарбувати такі мундири за допомогою дубової чи вільхової кори (тобто зробити їх замість “фельдграу” темними)¹⁸⁹. Щоправда, така операція над німецьким армійським сукном не була успішною, оскільки воно виготовлялося з ерзац-матеріалу. Командир загону “Котловина” доповідав своєму шефові за місяць, що “Це дуже тяжко зараз перепроводити тому, що цілий час стою в лісі й цілий час є мороз, що нема де висушити, крім цього, цей матеріал є дерев'яний по виваренню в дубовій чи ольховій корі робиться непотрібним”¹⁹⁰. С. Фрасуляк (“Хмель”) підкреслював іншу суттєву тенденцію в розвитку мундирів УПА: “Останньо завважається в повстанців крій одностріїв, подібних до англійського. Комір викладний, як у цивільному піджаку, кишені накладні, шапки-петлюрівки”¹⁹¹.

Проте стала широко використовуватися радянська військова форма, навіть з погонями КА, “гвардійськими” значками та відповідними нагородами. Це підтверджував у своїй книзі П. Мірчук: “Після 1944 р. на зміну німецьким, мадярським і словацьким уніформам приходять советські та польські уніформи”¹⁹². Однозначно це засвідчують документи. У доповідній НКВД УРСР на ім'я Л. Берії зі Львова у лютому 1945 р. була зафіксована наявність у ліквідованій боївці командира УПА-Північ Дм. Клячківського (“Клим Савур”) “одного ордена Красной Звезды, двух гвардейских значков”¹⁹³. Затриманий повстанцями на початку 1947 р. у Тернопільській області фінагент І. Федчишин повідомляв на допиті в УМГБ щодо зовнішнього вигляду націоналістів: старший з них, Р. Галіянт (“Капітан”), “носить погони лейтенанта, имеет гвардейский значок и Орден Красной звезды”, С. Почегайло (“Крук”) – “ходит в шинели, носит погоны ст. сержанта, имеет гвардейский значок и Орден Красной звезды”, “Зис” – “ходит в шинели, погоны рядового состава (зеленые), носит начсоставовский ремень”¹⁹⁴.

В інформації Кіровоградського обкому КП(б)У про акцію озброєної групи ОУН у жовтні 1947 р. в Каменському районі підкреслювалося: “появилась вооруженная банда в составе 4-х человек, каждый участник банды имел при себе автомат ППШ, гранаты и пистолет, все в военной форме, руководитель банды в звании “майора”¹⁹⁵. Причины цього були очевидними: радянську військову форму, по-перше, найлегше було здобути, а, по-друге, вона забезпечувала надійну конспірацію в умовах присутності на Західній Україні великої кількості війська. Але її доповнювали національними емблемами, значками, “зубчатками” (петлицями) національних кольорів.

Отже, однострої УПА, як достовірне історичне джерело, також підтверджують відсутність жодної іноземної допомоги “нескореній Україні”. Все, що слугувало козакам підпільної армії за мундири, було здобуто в бою і перероблено із застосуванням національної символіки, виготовлено в майстернях запілля або ж нагадувало про попередню військову службу (в українській допоміжній поліції, дивізії “Галичина” тощо). На останньому етапі існування УПА найпоширенішою була трофейна радянська форма. Крім того, уніформи українських повстанців як джерело доводять підтримання ними історичних традицій національного війська – Українських січових стрільців (мазепинки) та Армії УНР (петлюрівки), а також саморобними емблемами, петлицями, нашивками, нарукавними пов’язками тощо.

Повстанська фалеристика і нагородна справа також заслуговують на більш докладне вивчення, надто ж – їх джерельна складова. Особливість такого джерела полягає в тому, що система відзнак повстанського війська офіційно була затверджена наказом ГК УПА ч. 3/44 від 27.01.1944, яким вводилися відзначення за бойові заслуги, за особливу працю для Українських збройних сил та за поранення¹⁹⁶. Але отримання і носіння таких нагород практично не було поширеним через фізичну неможливість проведення офіційних церемоній нагородження, використання таких знаків в умовах підпілля та конспірації.

Ще одним джерелом непаперового характеру виступають лозунги (гасла, кличі) ОУН та УПА. Їх створювали на потребу дня, наносили на такий матеріал, який не міг забезпечити їхньої довготривалої збереженості. Крім того, лозунги окупанти якнайшвидше намагалися знищити, аби населення, військо, взагалі оточуючі не могли з ними ознайомитися. Мета ж авторів/виконавців була протилежною – зберегти їх хоча б відносно тривалий час.

Щодо застосування лозунгів як специфічного агітаційно-пропагандивного матеріалу було складено навіть окрему інструкцію політичного відділу ОУН(Б) від 28.11.1943. З неї можна дізнатися, що згаданий відділ уважав застосування лозунгів (кличів) російською мовою напередодні приходу радянський військ надзвичайно корисною справою і пропонував писати їх “там, де найскоріше кидатимуться в очі, а не на мурах будинків, церков і т. д. Писати високо, щоб нелегко було їх знищити, вживати таких фарб, щоб ярко відбивалися від фону”. Серед лозунгів були такі: “Свобода народам и человеку!”; “Долой гитлеровский и сталинский империализм – да

здравствует свобода народам!"; "Долой войну – да здравствует мир!"; "Долой террор гестапо и НКВД!"; "Да здравствуют национальные революции порабощенных народов!"; "Да здравствуют национальные государства всех народов!" тощо¹⁹⁷. У закликах, використаних 1944 р., коротко формулювалися також завдання боротьби українських повстанців: "УПА бореться за самостійну соборну українську державу", "УПА бореться за вільні національні держави поневолених імперіалістами народів Європи і Азії"; містилися звернення до червоноармійців переходити зі зброєю до лав національно-визвольних повстанських армій, повернути багнети проти НКВД, "що жене вас на фронт, а родини ваші засилає на каторгу". Частина закликів розкривала соціально-економічні розділи програми ОУН: "Працюючі! Боріться за економічну незалежність від класу більшовицьких вельмож і політичну волю працюючих! Геть систему голодного пайка: продукти праці в руках працюючих!" тощо¹⁹⁸. У відозві-інструкції НВРО від серпня 1944 р. влучно згадувалися особливості такого виду агітації: "В нашій роботі лозунги відіграють ще й ту роль, що в підпільних умовах праці технічно полегшують зазнайомлення широких мас з революційно-визвольною ідеєю. Однак лозунги виконують своє завдання тільки тоді, коли вони будуть стало перед очима глядача. Тільки тоді вони вриваються в його пам'ять і стануть керівною думкою в його роботі. Тому треба дбати, щоб лозунги ніколи не сходили з видних місць міста і села"¹⁹⁹. Характерно, що зміст лозунгів затверджувався згори, і місцеві працівники не мали права змінювати або доповнювати їх²⁰⁰.

Плідним, але нині практично нерозвиненим напрямком дослідження історії українського руху Опору часів Другої світової війни є наукове вивчення пам'яток архітектури, а також матеріалів, особливостей спорудження повстанських криївок, бункерів, схронів – усього того, що називають "повстанською архітектурою". Такі нерухомі матеріальні історичні пам'ятки збереглися лише частково, здебільшого ж вони представлені відомостями з писемних джерел повстансько-підпільної провенієнції, а також "віддзеркалені" у радянських документах, насамперед створених репресивно-каральними відомствами. З таких джерел інформації можна зробити висновок про створення повстанцями достатньо професійної оборонно-захисної системи укріплень, схованок, які дозволяли не лише тривалий час укриватися від ворога, але й вести з ним запеклі бої. Вони є абсолютно самостійним видом історичних пам'яток специфічного виду, характеру та змісту, що здатні суттєво розширити коло наших уявлень про українські визвольні змагання середини ХХ ст.

Пам'ятки і місця меморіального характеру, що відбивають активність українського національно-визвольного руху, також є надзвичайно важливими для його дослідження. Це усвідомлювали радянські каральні органи, які з поверненням на Західну Україну розгорнули справжню війну з курганами на честь Героїв, насипаними 1941 р. після відступу Червоної Армії. Так, в інформаційних звітах з окупованих теренів у другій половині 1944 р. відзначалося, що ті "розпитують, хто сипав могили на честь Героїв у 1941 р.

Ті могили вони висаджують в повітря (с. Пилипи близ Коломиї), або знімають хрести, тризуби, а кладуть стовпи з написом: “Героям, павшим в бою за Родину...”²⁰¹. Результати розриття кургану в районі розташування 8-го гв. мехкорпусу 1-ї гв. танкової армії у червні 1944 р. стали предметом інформації політуправління 1-го УФ М. Хрущову, де, зокрема, відзначалося віднайдення пам’ятної записки такого змісту (у перекладі російською):

“Для памяти грядущим поколениям. Эту могилу насыпает украинский народ в июле 1941 г. в память освобождения украинских земель от большевистского ига, а также в память павших украинских героев, которые погибли от рук НКВДистов и жидо-московских извергов. 1941 год – это год больших политических перемен в мире. Много государств и народов под руководством Германии и ее вождя Гитлера пошли на разгром страшной язвы мира – большевизма. Война с большевиками, начавшаяся 22 июня 1941 г., принесла освобождение украинскому народу на западных землях. Проклятый враг – жида-коммунисты, отступая, жестоко расправлялись с населением, много расстреляно, а те украинцы, которые были в тюрьмах, были зверски замучены. На освобожденных землях провозглашено украинское независимое государство, и с того времени началось восстановление украинской государственности.

Да здравствует Организация украинских националистов!

Да здравствует независимая соборная Украина!

Да здравствует вождь украинского народа!

Слава Украине, героям слава!”²⁰².

Своєрідний засіб боротьби з курганами на честь героїв винайшли парткерівники у Станіславській області: у с. Старі Кути Кутського району вони змусили самих селян зняти хрест, встановлений 1941 р. на честь замучених НКВД односельців, оголосивши, що дехто з них насправді не загинув, а перебуває у Червоній Армії, і що від них отримано листи²⁰³. Утім, кургани як місця української національної пам’яті насипалися раніше 1941 р., і з ними почали боротися ще “перші совети”. Так, секретар Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанець у червні 1940 р. на обласному пленумі привертав увагу партфункціонерів до значення таких курганів і святкувань біля них, звинувативши секретаря Пробіжнянського райкому партії в недалекоглядності, адже той не знав місцевих традицій і не вжив заходів, щоб унеможливити зібрання 5 тис. мешканців району біля кургану на честь героїв визвольної боротьби²⁰⁴.

Уже в травні 1944 р. з’явився наказ командувача УПА-Південь про впорядкування могил героїв та опікування ними. Документом передбачалося в кожному місці, “де поховані вояки УПА, члени ОУН чи її симпатки, так українці, як неукраїнці, що впали в боротьбі за український нарід і Українську державу – висипати високі могили, поставити березові хрести, огородити березовим парканом (частоколом), посадити квіти. На хресті умістити тризуб у терновій обвінці”. Відповідальними за впорядкування могил героїв і опікування ними призначалися станичні ОУН, а в травні та квітні

відбувалися святочні сходи на таких могилах. У наказі наголошувалося, що “могили героїв – це символ готовності народу до дальшої боротьби, на чергові жертви”²⁰⁵.

Наприкінці 1944 р. була видана спеціальна інструкція у справі вшанування полеглих повстанців. Вона закликала зберегти пам’ять про героїв визвольних змагань, бо могили героїв “по селах, хуторах, містечках і містах, по горах, лісах і ярах розказують про страхіття німецько-большовицьких людоїдів. Нехай на їхню вічну ганьбу і прокляття ставлять стовпи, прибивають таблиці, співають думи, що говоритимуть про злочини німецько-большовицьких катів”. Інструкція передбачала окремі написи на місцях боїв УПА, смерті повстанців, командирів, провідників, на кладовищах тощо, наприклад: “За народ! Слава не поляже! Обороняючи свій народ від (больш., нім.) грабіжників, положив своє життя друг ... (повст., ком., пров.) в нерівному бою з переважаючою силою (нім., больш.) захватчиків. Його смерть життя розбудить в народі!”. Спеціально вказувалося, що тексти слід писати великими літерами, “щоби здалеку можна було прочитати”. У випадку нищення таких могил і меморіальних місць радянськими органами це потрібно було фіксувати (бажано фотознімками) і “негайно робити свіжі і прибивати знову. Акція триватиме безперервно, аж до відкриття”²⁰⁶.

Оглядаючи всі згадані джерела з історії боротьби ОУН та УПА національно-повстанської провенієнції, можна дійти висновку, що лише їхнє комплексне дослідження, включаючи ретельне опрацювання не тільки писемних пам’яток, а всієї наявної різноманітної джерельної бази, допоможе відтворити об’єктивну картину перебігу подій визвольних змагань середини ХХ ст., планів, намірів, учинків його провідників та рядових учасників. Неможливо розглядати і вивчати цей рух за якимось одним джерельним комплексом, і закид, зроблений молодим дослідником УПА М. Посівничим відомому фахівцеві А. Кентію щодо недостатньої уваги останнього до інших, окрім “празьких фондів”, джерельних комплексів, певною мірою має рацію²⁰⁷. Але це вірно лише щодо історії ОУН до початку Другої світової війни. Наступні ж події, насамперед збройна боротьба українських націоналістів, висвітлювалися А. Кентієм у циклі його праць з використанням фондів ЦДАВО, ЦДАГО та Держархіву Рівненської області, а також широкого кола опублікованих джерел.

Так само надзвичайно важливо під час дослідження будь-якого з наявних архівних фондів, колекцій та зібрань повстанської провенієнції брати до уваги “архівну історію” – коли, звідки, яким чином такі документи потрапили до сучасних архівосховищ і якою була їхня доля вже в державному архіві: що з нього вилучалося, що додавалося, як його впорядковували архівісти. Наразі ми практично не маємо повноцінних розвідок з цієї теми, окрім останнього дослідження О. Іщука щодо формування сучасного документного/фондового складу Галузевого державного архіву СБУ з цієї тематики²⁰⁸.

¹ Див.: *Косик В.* Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. – С. 46–47.

² Опир фашизму. – К., Львів, 1947. – С. 10.

³ *Касьянов Г.* Ідеологія Організації українських націоналістів // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / С. В. Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2005. – С. 460.

⁴ Див.: *Посівнич М.* Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках. – Львів, 2010. – С. 53–83.

⁵ Наприклад, див.: Постанови III Надзвичайного великого збору ОУН, серпень 1943. – Друкарня ОУН, 1943. – 20 с.; ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. – Б. м., 1955.

⁶ Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942) / Упорядкування В. Косика. – Львів, 1998. – С. 12–13.

⁷ ЦДАВО, ф. 3831, оп. 1, спр. 40, арк. 2.

⁸ Свідчення Стельмашука Ю.: Как я стал членом ОУН: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 861, арк. 47–48.

⁹ *В'ятрович В.* Наказ, якого не було. Ч. 1: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/content/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B7-%D0%B3%D1%80%D0%B8%D1%84%D0%BE%D0%BC-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BD%D0%B5-%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%BE>

¹⁰ Україна у Другій світовій війні у документах. 1941–1945. – Т. 1. – Львів, 1997. – С. 58–84; републікації: ОУН в 1941 році. Документи. – К., 2006. – С. 178–189; Украинские националистические организации в годы второй мировой войны. – Т. 1. – С. 320–330.

¹¹ *Гунчак Т.* ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом // Український визвольний рух. Науковий збірник. – Львів, 2007. – Збірник № 11. – С. 65–66.

¹² Наказ ГК УПА від 03.09.1949 ч. 2: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 271. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). – К., Торонто, 2007. – С. 350.

¹³ Див.: *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 2. – С. 205.

¹⁴ Наказ командира загону ім. Колодзінського від 25.12.1943: Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 28, арк. 30. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14: УПА та запілля ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи. – К., Торонто, 2010. – С. 150.

¹⁵ Наказ в. о. заст. командира ВО ІІ “Ореста” від 03.07.1944 ч. 7/44: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 2, спр. 6, арк. 74–75. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. – Книга 1. – К.; Торонто, 2007. – С. 74–75.

¹⁶ ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 64, арк. 2, 3. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали – К., Торонто, 1999. – С. 133–134.

¹⁷ Наказ командира і шефа штабу ВГ “Турів” з приводу бою в Загоріві від 30.10.1943: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 5, арк. 8. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 505–506.

¹⁸ Наказ ГК УПА від 14.10.1952 № 552: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, арк. 286–289. Опубл.: Армія безсмертних. Повстанські світлини / Ред. В. В’ятрович, В. Мороз. – Вид. 3. – Львів: Вид. Мс, 2006. – С. 13–19.

¹⁹ Додаток до Тимчасової інструкції ч. 1 (пояснення і взори до книг, які провадить бунчужний сотні): ЦДАВО, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 94. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2009. – С. 151.

²⁰ Марчук І. Діловодство та архівна справа в УПА–Північ. – С. 163–164.

²¹ Бойовий правильник для партизанських відділів // *Хмель С. Ф.* Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Б. м.: Видання закордонних частин українських націоналістів, 1959. – С. 199.

²² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 128, 139.

²³ Інструкція “Героїка Української повстанчої армії” від 20.12.1944: ЦДАВО, ф. 3933, оп. 1, спр. 95, арк. 24–29. Опубл.: Армія безсмертних. Повстанські світлини / Ред. В. В’ятрович, В. Мороз. – Вид. 3. – Львів: Вид. Мс, 2006. – С. 195–203.

²⁴ Див.: Бойовий правильник для партизанських відділів. – С. 127–270.

²⁵ Записка шефа штабу ВГ “Турів” “Л. Яворенка” командирю загону “Клішеві” від 15.12.1943: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 7, арк. 1. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 524.

²⁶ Вказівки в роботі під час жнив від 23.06.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 117–119.

²⁷ ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 117, арк...; частково опубл.: *Сергійчук В.* Поляки на Волині у роки Другої світової війни: документи з українських архівів і польські публікації. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – С. 180–183.

²⁸ Звіт з пропагандивного рейду повстанських відділів на Схід дня 30.06.1943: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 112, арк. 7. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 343–344.

²⁹ *Гогун А.* Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. – СПб.: Изд. дом “Нева”, 2004. – С. 116–117.

³⁰ Звіт 1-ої групи УПА за травень 1943 г. про стан і діяльність групи: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 40, арк. 16. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 171–172.

³¹ Марчук І. Діловодство та архівна справа в УПА–Північ. – С. 165.

³² Оперативний звіт відділу “Давуна” загону ім. “Лайдаки” від 05.11.1944: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 63, арк. 28. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 361.

³³ Див.: Оперативний звіт командира 27-го ТВ “Лемеша” за час від 26.08.1944–23.03.1945 від 15.01.1946; Те ж за час від 27.03.1945–25.04.1945 від 10.03.1946 та ін.: Бастіон і Батурич. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачивщині та Томашівщині в рр. 1944–1947: Документи і матеріали / (Серія “Архів Закерзоння. – Т. 1) / Упорядн. М. Іваник, М. Бохно. – Львів: Вид. Львівської політехніки, 2012. – С. 14–25.

³⁴ Наказ Головного командира УПА командирам груп від 01.09.1943 ч. 9: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 21.

³⁵ Звіт з акції (Гута) 1-ої групи УПА від 27.08.1943: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 39, арк. 25–26. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 173–176.

³⁶ Описи боїв загону ім. “Остапа” групи УПА “Заграда” [не раніше початку квітня 1944]: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 73, арк. 27–27зв. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 251–253.

³⁷ Наказ ВШ ВО II від 08.06.1944 ч. 1: ЦДАВО, ф. 3836, оп. 1, спр. 14, арк. 42. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. – Книга 1. – К., Торонто, 2007. – С. 77–78.

³⁸ Звіт розвідки загону ім. Хмельницького групи УПА “Заграда” [не раніше 23.12.1943]: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 64, арк. 12. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 221.

³⁹ Звіт з діяльності ПЖ за час від 10.12 до 20.12.43 від 21.12.1943: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 295. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 385–386.

⁴⁰ Список звітів, описів боїв та рейдів військового осередку з’єднання груп № 44 [не раніше вересня 1945 р.]: ГДА СБУ, ф. 5, спр. 48139, конверт № 1. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 408–410.

⁴¹ *Гогун А.* Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. – СПб.: Изд. дом “Нева”, 2004. – С. 131.

⁴² Літопис УПА. Основна серія. – Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. – Кн. 1. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – С. 1127.

⁴³ Залучник до інструкції ч. 1. Пояснення і взори до книг, які провадить бунчужний сотні: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 94–96. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2009. – С. 151–155.

⁴⁴ *Скорупський М.* Туди, де бій за волю. – К., 1992. – С. 18.

⁴⁵ Інструкції ВГ “Турів” до виказок УПА від 22.11.1943: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 7а, арк. 4. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 511–512.

⁴⁶ Інструкція ВГ “Турів” до ведення картотек по загонах від 22.11.1943: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 7а, арк. 5. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 514.

⁴⁷ ЦДАВО, ф. 3937, оп. 1, спр. 49–56.

⁴⁸ Див.: *Патриляк І.* УПА була більш “робітничо-селянською”, ніж радянські партизани. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/10/14/59049>

⁴⁹ Програма виховних гутірок, докладів і лекцій в УПА, жовтень 1943 р.: ЦДАВО, ф. 3967, оп. 1, спр. 46, арк. 9–13. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 63–69.

⁵⁰ *Хмель С. Ф.* Українська партизанка (з крайових матеріалів). – С. 60–88.

⁵¹ Пропозиції командування ВО “Буг” до відзначення вояків: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 255. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2009. – С. 267.

⁵² Цит. за: Довідка Дрогобицького обкому партії ЦК КП(б)У про хід ліквідації оунівського підпілля та бандгруп по Дрогобицькій області за вересень і жовтень 1949 р. від 19.11.1949: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто, 2003. – С. 264.

⁵³ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 131–134. Опубл.: *Веденєв Д. В., Биструхін Г. С.* “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940–1950-ті роки. – К.: КІС, 2006. – С. 316.

⁵⁴ Звіт з діяльності ПЖ групи “Енея” від 12.01.1944: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 241. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 390–393.

⁵⁵ *Марчук І.* Діловодство та архівна справа в УПА–Північ. – С. 170.

⁵⁶ Інструкція розвідувально-контррозвідувальної служби. [1944]: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 8–23. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 253–361.

⁵⁷ *Веденєв Д. В., Биструхін Г. С.* “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940–1950-ті роки. – К.: КІС, 2006. – 568 с.

⁵⁸ Інформаційне повідомлення СБ УПА “За зраду – смерть!” // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного командування УПА. – К., Торонто, 1995. – С. 106–107.

⁵⁹ Акт присуду П. Антонюку від 07.03.1944: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 54, арк. 1. Опубл.: *Лебедь М.* Українська Повстанська Армія. – Пресове бюро УГВР, 1946. – С. 73. Републ.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 297–298.

⁶⁰ *Стародубець Г.* Генеза українського повстанського запілля. – Тернопіль: Вид. “Підручники і посібники”, 2008. – С. 72.

⁶¹ Інструкція організації господарчого апарату та його діяльності від травня 1943 р.: ЦДАГО, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 112–116. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 83–90.

⁶² Цит. за: *Стародубець Г.* Генеза українського повстанського запілля. – Тернопіль: Вид. “Підручники і посібники”, 2008. – С. 151.

⁶³ *Ковальчук В.* Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944). – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – С. 80–86.

⁶⁴ Цит. за: *Стародубець Г.* Генеза українського повстанського запілля. – Тернопіль: Вид. “Підручники і посібники”, 2008. – С. 164.

⁶⁵ Див.: *Клименко О. А.* Грошові документи ОУН (бофони): 1939–1952. – Тернопіль: Державне книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1999. – 308 с.; Бофони: грошові документи ОУН і УПА. – К.: УБС НБУ, 2008.

⁶⁶ Див.: *Трофимович В., Антонюк Я.* Діяльність Служби безпеки ОУН(б) щодо матеріального забезпечення оунівського підпілля Волині та Полісся. 1945–1951 // Наукові записки Національного університету “Острозька Академія”: Зб. наук. пр. Серія “Історичні науки”. – Вип. 14. – С. 157–173.

⁶⁷ *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Вид. “Дніпро”, 1996. – С. 210.

⁶⁸ Від редакції // Літопис УПА. Видання ВО “Буг”. – Ч. 2. – 1949. – С. 1.

⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА. – К., Торонто, 1995. – 482 с.

⁷⁰ Літопис УПА. Основна серія. – Т. 3: Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. – Кн. 1. – Торонто, 1978. – 272 с.; Літопис УПА. Основна серія. – Т. 4: Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. – Кн. 2. – Торонто, 1978. – 288 с.

⁷¹ Літопис УПА. Основна серія. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України. – Торонто, 1987. – 608 с.

⁷² Див.: *Содоль П.* Українська повстанча армія, 1943–1949: Довідник 2-ий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 235–259.

⁷³ *Романишин Ю. О.* Видавнична та публіцистична діяльність ОУН і УПА на західноукраїнських землях (40–50-і роки ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 199 с.

⁷⁴ *Стасюк О.* Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН (1941–1953). – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2006. – 384 с.

⁷⁵ Інструкція у справі Української пресової служби при УПА [вересень 1943 р.]: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 7а, арк. 1–3. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 56–60.

⁷⁶ Наказ командира ЗГ “Завихост” “Кайдаша” від 21.12.1944 ч. 21: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 26, арк. 28. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. – К., Торонто, 2005. – С. 697–698.

⁷⁷ Наказ в. о. командира групи ВО “Буг” “Д. Чернеця” від 05.09.1946 ч. 21: ГДА СБУ, ф. 6, спр. 74368ФП, т. 2, арк. 6–9. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2007. – С. 119–126.

⁷⁸ Холмська округа. Листа впалих. [Травень] 1945: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 125, арк. 46. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. – К., Торонто, 2005. – С. 769–770.

⁷⁹ Робітники СБ на ПЗУЗ, які впали в боротьбі за УССД в 1943–1945 рр. (не повна листа) від лютого 1946 р. Подав “Смок”: ЦДАВО, ф. 3836, оп. 1, спр. 233, арк. 32–34. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. – К.; Торонто, 2005. – С. 325–332.

⁸⁰ Листа впалих у Луцькій, Ковельській та Берестейській округах. [Грудень] 1945: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 125, арк. 35–39. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. – К., Торонто, 2005. – С. 790–796.

⁸¹ “Золота книга героїв” Корсунського загону ЗГ 33 [кінець 1944 р.]: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 17, арк. 38–45. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи. – К., Торонто, 2010. – С. 370–379.

⁸² Страти цивільного населення. [Травень] 1945: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 125, арк. 46. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. – К., Торонто, 2005. – С. 771.

⁸³ Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 1, спр. 65, арк. 12; опубл.: *Сергійчук В.* Поляки на Волині у роки Другої світової війни: документи з українських архівів і польські публікації. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – С. 201–202.

⁸⁴ Інструкція Крайового проводу ОУН(Б) місцевим осередкам про збирання матеріалів антиукраїнського змісту від листопада 1943 р. № 2/43: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 46, арк. 13. Опубл.: ОУН і УПА в 1943 р. Документи. – С. 282–283.

⁸⁵ Грипис за підписом “666/1” до “друга КБ-50”: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 33, арк. 7.

⁸⁶ Наказ Головного командира УПА командирам груп від 01.09.1943 ч. 9: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 21.

⁸⁷ Хроніка сотні “Буйних”. Тернопіль, 1948. – 80 с.: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 204, арк. 41.

⁸⁸ Див. *Содоль П.* Українська Повстанча Армія 1943–1949. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 196.

⁸⁹ *Черченко Ю.* Передмова // Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів. – Т. 2. – Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2007. – С. 16.

⁹⁰ *Ковальчук В.* Класифікація документів мережі ОУН(Б) і запілля УПА на Волині та Поліссі у роки Другої світової війни. – С. 81.

⁹¹ *Ковальчук В., Огородник В.* Листи Степана Бандери, членів ЗЧ ОУН і ЗП УГВР (анотований показчик матеріалів ГДА СБ України) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.– 2009. – № 2 (33). – С. 418.

⁹² Незасвідчена копія листа до “друга Корнія” щодо дій за радянської окупації (не пізніше серпня 1944 р.): ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 158–158зв.

⁹³ Записки повстанців: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 33, арк. 2, 7.

⁹⁴ Грипис від зв’язкового УПА, 14.11.1947: Там само, спр. 139, арк. 1–1зв.

⁹⁵ *Ковальчук В.* Агітаційні листи волинського підпілля ОУН(Б) до цивільного населення Центральної та Східної України // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 2 (35). – С. 418–429.

⁹⁶ Рішення ч. 1 Національних зборів українців, 30.06.1941, м. Львів: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 5, арк. 3. Опубл.: Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 39.

⁹⁷ Склад Українського державного правління, б/д: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 10, арк. 13. Опубл.: Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 40–41.

⁹⁸ Організація української державної влади (інструкція), б/д та підпису: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 931, арк. 94–103.

⁹⁹ Обіжник ч. 1 Радехівської окружної управи [не раніше 09.07.1941]: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 91–92. Опубл.: Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 62–62.

¹⁰⁰ Звіт із національних зборів Вербського району від 12.07.1941: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 52. Опубл.: Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 67–68.

¹⁰¹ Посвідки районного та місцевого проводів ОУН: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 1, арк. 1–2.

¹⁰² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. – Львів, 2001. – 658 с.

¹⁰³ Див.: *Дзьобак Б.* Тарас Боровець і “Поліська Січ” // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 43.

¹⁰⁴ Див. докладніше: *Марчук І.* Листування між отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем та німецькою окупаційною владою як джерело з історії бульбівського руху на Волині в 1942–1943 рр. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 552–569.

¹⁰⁵ *Його ж.* Стосунки між отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем і німецькою окупаційною владою в 1942–1943 роках // Повстанський рух Отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Вид. “Азалія”, 1998. – С. 17, 33.

¹⁰⁶ Див. докладніше: *Папакін Г.* ОУН очима Павла Скоропадського (1920-ті – початок 1940-х років) // *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – С. 101–116.

¹⁰⁷ У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА / За ред. П. Василенка. Збірка нарисів з бойових дій УПА. – Вид. ОУН Закерзонського краю, 1946. – 167 с.; Передрук крайового видання. – Авсбург, 1949.

¹⁰⁸ Спомини чотового УПА Островерха (“Лемко” – “Маківка” – 1944–1948 роки). / Записані А. Черешневською (“Тетяною”), машиністкою штабу ТВ “Маківка”. – 101 с.; видано на еміграції: Мюнхен: Вид. “До зброї”, 1953. – 167 с.

¹⁰⁹ *Покірний.* Спомини. Бойовий життєпис вояка УПА в 1944–1949. – Вид. ОУН Дрогобицької обл., 1950. – 35 с.

¹¹⁰ *Хрін Степан.* Зимом в бункрі. Спогади-хроніка 1947–1948. – Мюнхен: Вид. “До зброї”, 1950. – 142 с.; *Його ж.* Крізь сміх заліза. Спогади. – Мюнхен: Вид. “До зброї”, 1952. – 160 с.

¹¹¹ Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників. (Літопис УПА. – Т. 5). Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 1984. – 312 с.; *Гімбельрайх К.* Спогади командира відділу особливого призначення. (Літопис УПА. – Т. 15). Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 1987. – 266 с.; Група УПА “Говерля”. – Кн. 2: Спомини, статті та видання історико-мемуарного характеру. (Літопис УПА. – Т. 19). Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 1992. – 357 с.; *Петренко Р.* За Україну, за її волю. Спогади. (Літопис УПА. – Т. 27). Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 1997. – 279 с.; *Савчин М.* (“Марічка”). Тисяча доріг. Спогади. (Літопис УПА. – Т. 28). Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 1995. – 600 с.; *Герасимів І.* (“Палій”). З юнацьких мрій – у ряди УПА. (Літопис УПА. – Т. 29). Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 1999. – 336 с.; *Стебельський С.* (“Хрін”), *Коноподський О.* (“Островерх”). Крізь сміх заліза. Хроніки. (Літопис УПА. – Т. 30). Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2000. – 552 с.; УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”. 1943–1947. (Літопис УПА. – Т. 31). Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – 324 с.; *Терефенко М.* На грані мрії і дійсності (спогади підпільника). *Лико І.* На грані двох світів (спогади). (Літопис УПА. – Т. 37). Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2002. – 644 с.

¹¹² *Ступницький Ю.* Спогади про пережите. (Бібліотека “Літопису УПА”, Т. 1). Львів, 2000. – 128 с.; *Грицай Я.* (“Чорнота”), *Грицай П.* А рани не гоїлися. Спомини “Чорноти”. (Бібліотека “Літопису УПА”, Т. 3). Львів, 2001. – 332 с.; Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля з Львівщини та Любачівщини. (Бібліотека “Літопису УПА”, Т. 4). Львів, 2003. – 481 с.; *Коханська Г.* З Україною в серці. Спомини. (Бібліотека “Літопису УПА”, Т. 9). Львів, 2008. – 402 с.

¹¹³ *Дмитрик І.* У лісах Лемківщини. Спомини вояка УПА. – Вид. 2. – “Сучасність”, 1977; *Скорупський М.* (“Макс”). Туди, де бій за волю. Спогади курінного УПА – К., 1992; *Стецюк Г. С.* Чорні дні Волині 1941–1944, або непоставлений пам’ятник. Спогади колишнього зв’язкового обласного проводу. – Володимир-Волинський, 1992; *Паливода В.* Спогади українського повстанця і багаторічного

в'язня таборів ГУЛАГу. – К.: Вид. “Смолокип”, 2001; *Кондрат Ф.* Ми стали волі на сторожі. – К.: Вид. “Лілея-НВ”, 2002.

¹¹⁴ *Дмитрик І.* У лісах Лемківщини. Спомини вояка УПА: Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.zustrich.quebec-ukraine.com/lib/lemko/lemko_02/htm

¹¹⁵ *Скорупський М.* (“Макс”). Туди, де бій за волю. Спогади курінного УПА: Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.lib.oun-upa.org.ua/skorupski/part2.html>

¹¹⁶ *Щур Ю.* Діяльність підпілля Організації українських націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області // Український визвольний рух. Науковий збірник. – № 8. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2006. – С. 156.

¹¹⁷ Див.: *Мірчук П.* Революційний змаг за Українську Соборну Самостійну державу: Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Library/read.asp?id=7097&page=2>

¹¹⁸ *Книш З.* Архів Сеника. – Торонто, Нью-Йорк, Лондон, Сідней, 1992. – 180 с.

¹¹⁹ *Курило Т., Химка І.* Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // Україна модерна. – Ч. 13 (2), 2008: Війна переможців і переможених. – К.: Критика, 2008. – С. 259–260.

¹²⁰ *Панченко О.* Із архіву Марщука: Фінанси та крайові позиції ОУН і УГВР. Конфлікт в ЗЧ ОУН. Збірка на фонд УПА й акції ЗП УГВР. Допомога українським політв'язням. – Гадяч: Вид. “Гадяч”. – 2004. – 336 с.

¹²¹ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2010. – С. 113.

¹²² Інструкція у справі Української пресової служби при УПА [вересень 1943 р.]: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 7а, арк. 1–3. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 56–60.

¹²³ Див.: *Манзуренко В., Гуменюк В.* Рейд УПА в Румунію 1949 р. – Львів, Рівне: вид. “Старого Лева”, 2007. – С. 37–38.

¹²⁴ Яворівський фотоархів УПА: Книга-альбом. – Львів: Сполом, 2005. – 236 с.

¹²⁵ *Польова Ю. В.* Невідомі факти з життя і діяльності фотографа УПА // Гілея. – 2010. – № 34. – С. 45–52.

¹²⁶ Армія безсмертних. Повстанські світлини / Ред. В. В'ятрович, В. Мороз. – Вид. 3-є. – Львів: Вид. Мс, 2006. – С. 5.

¹²⁷ *Дем'ян Г.* Повстанська співанка-хроніка з південного Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1993. – № 3–4. – С. 24.

¹²⁸ *Турчин-Дувірак Д.* Про поетично-музичний світ пісень УПА // Українська Повстанська Армія інакше. – Прага, 2011. – С. 17.

¹²⁹ Див.: Видання Головного командування УПА: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1. – К., Торонто, 1995. – С. 139–140.

¹³⁰ Збірник повстанчих пісень – УПА-Північ, 1949; перевиданий: А ми тую червону калину підіймемо: Збірник повстанських пісень / Уп. Б. Берекета, Ю. Хлопчук. – Луцьк, 1992.

¹³¹ Співаник УПА / Музика і гармонізація: О. Бибикевич, Ю. Лаврінський, О. Плешкевич, І. Повелячек. – Регенсбург: Видання ЗО ОУН і Братства б. вояків УПА ім. св. Юрія Переможця, 1950.

¹³² Пісні УПА. Літопис УПА. – Т. 25. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 1996. – 556 с.

¹³³ Див.: Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2002.

¹³⁴ Пісні членів ОУН і УПА, записані з вуст Н. Кирничук: Держархів Тернопільської області, ф. Р-3432, оп. 1, спр. 103. – 23 арк.

¹³⁵ Турчин-Дувірак Д. Про поетично-музичний світ пісень УПА // Українська Повстанська Армія інакше. – Прага, 2011. – С. 17–18.

¹³⁶ Графіка в бункрах УПА. Альбом дереворитів, виконаних в Україні в роках 1947–1950 мистця українського підпілля Ніла Хасевича – “Бей-Зота” та його учнів. – Філадельфія: Вид. “Пролог”, 1952. – 72 с.

¹³⁷ Див.: Довідка Дрогобицького обкому партії ЦК КП(б)У про хід ліквідації оунівського підпілля та бандгруп по Дрогобицькій області за вересень і жовтень 1949 р. від 19.11.1949: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто, 2003. – С. 262–263.

¹³⁸ Див.: Стасюк О. Митці у лавах ОУН–УПА // Українська повстанська армія інакше. – Прага, 2011. – С. 83–93.

¹³⁹ Інструкція у справі Української пресової служби при УПА [вересень 1943 р.]: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 7а, арк. 1–3. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 56–60.

¹⁴⁰ Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА. – С. 118.

¹⁴¹ Див.: Армія безсмертних. Повстанські світлини / Ред. В. В’ятрович, В. Мороз. – Вид. 3. – Львів: Вид. Мс, 2006. – С. 53–68, 131–150, 179–194.

¹⁴² Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. – Рівне, Бібліотека журналу “Однострій”, 2006. – 56 с.

¹⁴³ Див.: Звіт командира “Гармаша” від 18.11.1944 щодо захоплення на початку року 13 скорострілів “Кольт” у німців: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: – К., Торонто, 2005. – С. 550; Розвідзведення партизанського об’єднання ім. Леніна від 02.01.1944: ЦДАГО, ф. 128, оп. 1, спр. 5, арк. 24; Хроніка сотні “Сіроманці”, грудень 1947 р.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 48, арк. 184–202. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2009. – С. 475–510.

¹⁴⁴ Коротка довідка про розвиток і контрреволюційну діяльність ОУН за період Великої Вітчизняної війни [не раніше 27.02.1944]: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 926, арк. 10, 12.

¹⁴⁵ Хмель С. Ф. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Видання ЗЧ ОУН, 1959. – С. 36.

- ¹⁴⁶ Гуменюк Р. Озброєння УПА // Армія безсмертних. – С. 179–193.
- ¹⁴⁷ “Вовки”. Фрагменти з хроніки одного відділу УПА “Вовки”. – Ліон, Париж: Видання ЗЧ ОУН, 1948. – С. 12.
- ¹⁴⁸ Звіт про роботу організаційно-мобілізаційної референтури запілля ВО “Богун” від 26.11.1943: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 68–69. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 464.
- ¹⁴⁹ Звіт про роботу організаційно-мобілізаційної референтури запілля ВО “Богун” від 11.12.1943: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 143–144. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 467.
- ¹⁵⁰ Розвіддонесення УШПД від 04.11.1943 № 108а: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 41, арк. 95.
- ¹⁵¹ Наказ командира куреня 032 від 11.12.1943 ч. 32: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 68, арк. 195. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. – К., Торонто, 2010. – С. 92–93.
- ¹⁵² Хроніка загону ім. “Остапа” групи УПА “Заграва”: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. – К., Торонто, 2010. – С. 231.
- ¹⁵³ Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. XXVI.
- ¹⁵⁴ Хроніка сотні “Сіроманці”, грудень 1947 р.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 48, арк. 184–202. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2009. – С. 475–510.
- ¹⁵⁵ Українські “czołg” pod Kuriczowem. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://wolyn/btx.pl/index.php/wspomnienie-woynia/52-ukrainski-qczogq.html>
- ¹⁵⁶ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2010. – С. 86, 204.
- ¹⁵⁷ Косар. Торпеди УПА. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://h.ua/story/2910/#ixzz1md7LCSP8>
- ¹⁵⁸ Лист М. Сороки (“Птах”) до Лаврива (“Нечай”) від 14.07.1947: Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – С. 570.
- ¹⁵⁹ Доповідна записка спецкора “Правди” Л. Коробова першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрушову від 08.04.1943: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 58, арк. 5.
- ¹⁶⁰ Доповідна записка командування партизанських з’єднань Ровенської області ЦК КП(б)У та УШПД від 28.05.1943: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 37–43.
- ¹⁶¹ Доповідна записка командира з’єднання партизанських загонів О. Федорова та комісара з’єднання Дружиніна “О контрреволюционной деятельности ОУН и ее вооруженной силы УПА (Украинская повстанческая армия) в свете добытых нами документальных данных”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 52.

¹⁶² Доповідна записка Тернопільського обкому партії ЦК КП(б)У “Об активизации бандформирований на территории Тернопольской области” від 06.09.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 919, арк. 21–33.

¹⁶³ Робочий примірник публікації-звіту “Турби” від травня 1944 р.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 44. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 433.

¹⁶⁴ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2010. – С. 192.

¹⁶⁵ Розпорядження командира УПА “Панаса Мосура” від 01.03.1944: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 39, арк. 8. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 111.

¹⁶⁶ Наказ командира ВО “Богун” “Енея” організаційно-мобілізаційним референтам від 30.09.1943 ч. 16: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 327.

¹⁶⁷ Спецповідомлення УШПД “Про становище в районі Львів–Броди–Володимир-Волинський” від 25.03.1944 № 002650: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 45, арк. 161.

¹⁶⁸ З розвіддонесення УШПД від 01.03.1944 № 28: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 41, арк. 149.

¹⁶⁹ Див.: Довідка зав. відділу ЦК КП(б)У з роботи західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей А. Стоянцева про стан боротьби з бандами ОУН–УПА на території західних областей від 14.09.1946: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 2966, арк. 24–34. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959. – Кн. 2: 1946–1947. – С. 201–206.

¹⁷⁰ *Хмель С. Ф.* Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Видання ЗЧ ОУН, 1959. – С. 61–62.

¹⁷¹ Начерк огляду подій, життя і боротьби під совітською окупацією від січня 1944 до липня 1944 від 15.08.1944: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 129, арк. 75–81. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 443–457.

¹⁷² Доповідь секретаря Кам’янець-Подільського підпільного обкому партії С. Олексенка ЦК КП(б)У та УШПД про Кам’янець-Подільських партизанів (не раніше 01.08.1943): ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 10, арк. 80.

¹⁷³ Звіт ВГ “Кодак” про стан озброєння за грудень 1943 р.: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 155. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 365.

¹⁷⁴ Довідка про ситуацію на території діяльності ОГ “Вісла” [до 01.05.1947]: Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – С. 168.

¹⁷⁵ *Мірчук П.* Українська повстанська армія: 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – С. 265.

¹⁷⁶ Див.: Наказ командира ЗГ “33” УПА-Північ “Дубового” командирам формацій, бригад, загонів, відділів, підвідділів від. 03.11.1944 ч.3: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 26, арк. 6–7. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 670–671.

¹⁷⁷ Звіт ВГ “Кодак” про стан зброї за грудень 1943 р.: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 33, арк. 155. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 365.

¹⁷⁸ Список вояків відділу “Шаули” ВГ “Заграва” від кінця жовтня 1943 р.: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 63, арк. 49–55. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 280–287.

¹⁷⁹ Розвідношення заступника начальника особливого відділу 1-ї української партизанської дивізії Бочковського командира дивізії П. Вершигорі від 20.09.1944: ЦДАГО, ф. 63, оп. 1, спр. 53, арк. 105. Оpubл.: *Сергіичук В.* Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 134–136.

¹⁸⁰ *Мірчук П.* Українська повстанська армія: 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – С. 265.

¹⁸¹ Так, у листі командира Дм. Корінця (“Бористен”) від 18.02.1944 є таке: “Зброї я йому [В. Павлоноку (“Узбек”)]. – Авт.] більше не дам. Раз дав – дальше хай здобуває”: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 79, арк. 18. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 589; в Хроніці сотні “Сіроманці” відзначено, що після її прибуття на Станіславщину тутешній штаб ВО зажадав “від сотні здачі зброї, якої в цьому терені відчувався великий брак. Сотні залишено одного кулемета та кілька крісів...”: Хроніка сотні “Сіроманці”, грудень 1947 р.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 48, арк. 184 – 202. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. – Кн. 1. – К., Торонто, 2009. – С. 475–510.

¹⁸² Наказ ГК УПА від 26.09.1943 ч. 16 командирам груп: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 120–121. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. 33–34.

¹⁸³ *Мірчук П.* Українська повстанська армія: 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – С. 265.

¹⁸⁴ *Музичук С., Марчук І.* Українська Повстанча Армія. – Рівне, Бібліотека журналу “Однострій”, 2006. – С. 25.

¹⁸⁵ Звіт капітана Ю. Курдзеля до Головного управління інформації МВС Польщі про перебіг військової операції та переселенської акції від 02.05.1947 № 9711: Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – С. 178.

¹⁸⁶ *Хмель С. Ф.* Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Видання ЗЧ ОУН, 1959. – С. 41–42.

¹⁸⁷ *Веденсєв Д.* Форма УПА: невідомий проект // Однострій. – № 4. – 2000. – С. 14–16.

¹⁸⁸ Наказ командира “Вороного” від 09.06.1944 ч. 2: ЦДАВО, ф. 5836, оп. 1, спр. 14а, арк. 43.

¹⁸⁹ Наказ командира ”Гриця“ ВГ ”Заграва“ від 09.03.1944 ч. 23: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 79, арк. 6. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 580.

¹⁹⁰ Звіт командира загону ”Котловина“ шефу військового штабу ВГ ”Заграва“ від 31.03.1944: ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 45, арк. 16. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 627.

¹⁹¹ Хмель С. Ф. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Видання ЗЧ ОУН, 1959. – С. 42–43.

¹⁹² Мірчук П. Українська повстанська армія: 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – С. 266.

¹⁹³ Доповідна записка НКВД УРСР НКВД СРСР щодо арешту Ю. Стельмашука (“Рудий”) і ліквідацію Дм. Клячківського (“Клим Савур”) від 17.02.1945: “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 роках. Збірник документів. – Львів: Літ. агенція ”Піраміда“, 2010. – С. 182.

¹⁹⁴ Протокол допиту потерпілого фінагента І. Федчишина в УМГБ по Тернопільській області [від 17.01.1947]: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 867, арк. 8.

¹⁹⁵ Інструкція Кіровоградського обкому партії ЦК КП(б)У про дії озброєної групи учасників ОУН на території Каменецького району від 09.10.1947 № 0867/с: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 4978, арк. 18–19. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля; інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. – Кн. 2: 1946–1947. – С. 425–426.

¹⁹⁶ Див. наказ ГК та ГВШ УПА від 27.01.1944 ч 3/21: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 227–228. Опубл.: Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – Т. 1. – К., 2007. – С. 264–267. Републ.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба генерала ”Тараса Чупринки“ (1907–1950). – К., Торонто, 2007. – С. 220–223.

¹⁹⁷ Інструкція ”для службового вжитку“ політичного відділу ОУН(Б) щодо змісту антигітлерівських та антисталінських гасел від 28.11.1943: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 46, арк. 14. Опубл.: ОУН і УПА в 1943 р. Документи. – С. 278–279.

¹⁹⁸ Лозунги (кличі) українських повстанців, вилучені органами НКВД у вересні 1944 р.: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 46, 47, 51–52, 55.

¹⁹⁹ Відозва-інструкція НВРО про написання гасел. [Серпень] 1944: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 10, арк. 390–391. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 216–221.

²⁰⁰ Див.: Пропагандивні інструкції про діяльність під час переходу німецько-радянського фронту від 05.12.1943: ЦДАГО, ф. 57, оп. 4, спр. 364, арк. 20–23. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 231.

²⁰¹ Інформаційний звіт з більшовицької дійсності за час від 27.03.–08.09.1944 (Станіславщина, Коломийщина), 30.08.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 926, арк. 44.

²⁰² Додаток до листа політуправління 1-го УФ Голові РНК УРСР М. Хрушову від 10.06.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 56.

²⁰³ Довідка про Станіславську область, підготовлена оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 813, арк. 59.

²⁰⁴ Із стенограми виступу секретаря Тернопільського обкому КП(б)У на обласному пленумі 24.06.1940: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 4, арк. 164.

²⁰⁵ Наказ командування УПА-Південь від 20.05.1944: Держархів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 29, арк. 2. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 388–389.

²⁰⁶ Інструкція “Героїка Української повстанчої армії” від 20.12.1944: ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 95, арк. 24–29. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. – К., Торонто, 2006. – С. 253–261.

²⁰⁷ *Посівнич М.* Воєнно-політична діяльність ОУН... – С. 13.

²⁰⁸ *Ицук О.* Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА. – С. 87–119.

5.2. КОМПЛЕКС ДЖЕРЕЛ З ТАБОРІВ СУПРОТИВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Друга основна категорія джерел з історії українського національно-визвольного руху – це джерела, створені/зібрані ідеологічними та політичними супротивниками українських націоналістів, яку можна умовно назвати “ОУН та УПА очима ворогів”. Принцип об’єктивності дослідження джерельної бази ОУН та УПА вимагає не відкидати, а, навпаки, всебічно вивчати цей комплекс документальних пам’яток, відділяючи “зерно від полови”, відомості про реальні події та об’єктивну аналітику від ідеологічно-агітаційної оболонки, в якій вони представлені, а документи, що відображають реальні події, – від фальшованих. Окрім того, варто зважати на те, що серед власних джерел супротивників українського національно-визвольного руху наявний значний сегмент “трофейної” та “відзеркаленої” інформації, створеної самими повстанцями.

Якщо порівняти обсяги документальних комплексів, створених органами та інституціями самого національно-визвольного руху, й “ворожої” провенієнції, то очевидно стане їхня кількісна неспівмірність. Документальні джерела, спродуковані супротивниками визвольного руху, особливо ж радянською стороною, на кілька порядків перевищують власну документальну спадщину українських націоналістів. Причини цього зрозумілі – боротьба з УПА задокументовувалася буквально за окремими кроками, днями і годинами сталими державними та військовими інституціями, з давніми традиціями документотворення, міцними структурами для зберігання власної документації. Натомість повстанські органи й установи народжували свої документи у процесі повсякденної боротьби, в умовах нелегального існування, і зрештою – будучи позбавленими можливостей упорядкувати і стало зберігати створені архіви, що в більшості випадків потрапляли до рук ворогів. Фактично тут маємо справу лише із “залишками” документальної спадщини, до того ж архівованими переважно ворожими руками, тоді як супротивники українських націоналістів володіли повноцінною комплексною базою даних, хоча й, у силу різних причин, не на сто відсотків повною. Ще одна її засаднича особливість – незадовільний стан виявлення і дослідження. Джерелом переважної більшості сучасного історичного нарративу, присвяченого ОУН та УПА, є документи національно-визвольного руху. Пам’ятки ж протилежної сторони залучаються нинішніми істориками не з таким бажанням і, найголовніше, не в повному обсязі. Це насамперед стосується джерел, народжених у діяльності військових, репресивно-каральних, адміністративних, партійних тощо інституцій нацистської Німеччини та її сателітів, що брали активну участь у військових діях та окупації частини території України (Румунія, Угорщина, Словаччина). Комплексне дослідження історичних джерел згаданої провенієнції фактично тільки розпочато. Тому нині доводиться говорити про їх інформаційний потенціал більше у здогадній

формі – що вони мають містити, а не те, які теми і проблеми насправді вже розкрили. Утім, варто констатувати, що і радянський комплекс джерел про боротьбу з ОУН та УПА досі навіть не окреслений повністю, вже не кажучи про його стовідсоткове оприлюднення.

Для створення детальнішої класифікації таких джерел їх слід передусім поділити за географічною/національною ознакою: джерела радянського, німецького (та союзників нацистської Німеччини Румунії, Угорщини), польського (підпільного, емігрантського, ПНРівського) походження. Кожна з таких структурних частин розглядатиметься нами окремо, зі своєю засадничою специфікою, характерними ознаками тощо.

5.2.1. КОМПЛЕКС ДЖЕРЕЛ РАДЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Загальна структура джерельної бази

Перше місце серед цієї джерельної бази за своїм обсягом і значенням інформаційного потенціалу, що міститься в них, посідають документи радянської провенієнції. Таке значення згаданої джерельної бази пояснюється насамперед засадничим антибільшовицьким налаштуванням усього українського національно-визвольного руху і таким саме спрямуванням його збройної потуги від самого зародження до повної ліквідації останніх проявів військової активності на українських теренах. Починаючи з 1939 р. і закінчуючи останньою хвилиною національного спротиву радянський режим визнавався постійним і головним супротивником у визвольних змаганнях.

Але так само і радянська сторона (московський центр та його республіканські органи) вважала Український рух Опору своїм основним супротивником у тих місцевостях України, де відновлювалася радянська влада. На окупованій території для радянських партизанів та диверсійних загонів НКВД українські націоналісти також виступали одним з головних об'єктів збройної боротьби одразу після нацистів (часто нарівні з ними, подеколи – і перед ними). З весни 1943 р. таке ставлення до українського національно-визвольного руху було офіційно закріплено запровадженням політико-ідеологічного тавра “українсько-німецькі націоналісти”. Тим самим обидва вороги радянського режиму зливалися в одну групу. З літа–осені 1944 р. основна увага партійних, державних та військових чинників у західних областях України була зосереджена на політичних, ідеологічних, економічних, військових заходах з ліквідації націоналістичного руху Опору. Буквально кожне питання – від підйому сільського господарства до відновлення роботи кінотеатрів і комунальних служб, від виборів до призовної кампанії – розглядалося крізь призму антибандерівської боротьби.

За місцем свого створення і сучасного перебування такі джерела можна поділити на три великих блоки. До першого належать ті, що були спродуковані союзним центром і відбивали ідеологію, політику і заходи центральної влади, спрямовані проти українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. Вони зберігаються переважно у Москві, в колишніх центральних архівних установах ССРСР, нині – російських федеральних архівах, а також в історичних архівах російських спецслужб і силових структур. До другого – ті, що стали результатом діяльності в Україні компартійно-радянських органів (республіканських, регіональних та місцевих) і відбивають їхню боротьбу з українськими підпільниками і повстанцями. Нині у переважній більшості вони зберігаються за місцями створення в центральних, галузевих (СБУ, Служба зовнішньої розвідки, МВС) та регіональних державних архівах здебільшого західних областей України, хоча останнім часом такі виявлені також в держархівах центрального, північного та східного регіонів,

зокрема Дніпропетровської, Сумської і Чернігівської областей. Нарешті, третій блок складають документи, які були створені на території України партійно-радянськими установами і органами, що діяли тут, але за різних обставин згодом вивезені до колишнього союзного центру (наприклад, архіви найвищого керівника УРСР у 1939–1947 роках М. Хрущова, його попередника і наступника Л. Кагановича; документи Управління внутрішніх військ НКВД/МВД СРСР по Україні та Молдові тощо). Така класифікація за регіональними блоками є зручною, але в нашій роботі не завжди можливо її дотримуватися, оскільки вона порушує інші класифікації – за авторською ознакою та тематично-видову. Лише у своїй сукупності вони створюють мережеву систему пошуку потрібних історичних джерел, уможливають розкриття їхнього змісту.

Своєю чергою, за авторською ознакою дані документи можна розділити на такі види: 1) партійно-радянські документи (створені в діяльності центрального, республіканських і місцевих партійних комітетів, центральних, республіканських та місцевих органів влади, присвячені поборюванню ідей і чину українських націоналістів); 2) документи репресивно-каральних органів, основним завданням яких були ліквідація збройного опору, самої бази повстанського руху та фізична ліквідація його учасників (республіканських органів НКГБ/МГБ, НКВД/МВД, прокуратури та суду); 3) документи партизанської провенієнції, в яких можна знайти інформацію про збройний український рух, відомості щодо бойових зіткнень радянських партизанів і відділів УПА; 4) військові документи (центрального штабів, з'єднань, частин, підрозділів КА, військ НКВД/МВД, МГБ, внутрішніх і прикордонних військ, військових прокуратури і судових органів тощо, де відбилася інформація про їхню роль у чекістсько-військових операціях проти Українського збройного руху Опору, репресіях щодо його учасників та місцевого населення).

Нарешті, третій рівень класифікації – тематично-видовий: від ідеологічних, директивних, організаційно-розпорядчих, інформаційно-довідкових, планових і звітних документів до листування, щоденників та інших джерел особового проходження.

Ідеологічні та директивні документи вищих партійних органів: ієрархія, номенклатура, зміст

Першою класифікаційною і дуже великою за обсягом групою партійно-радянських джерел з історії українського національно-визвольного руху ідеологічні документи Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ВКП(б), з 1952 р. – КПСС), її республіканського відділення – Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (з 1952 р. – КПУ) щодо організації боротьби з усіма проявами цього руху на теренах західних областей України впродовж 1943–1956 років. Серед ідеологічних керівних документів варто згадати насамперед праці лідерів ВКП(б)/КПСС, КП(б)У/КПУ, інших компартійних пропагандистів, спрямо-

вані проти українського національно-визвольного руху. Це були не творчі або публіцистичні матеріали, а виключно ідеологічні документи, що лягали в основу партійних вказівок або ж впливали з них. Серед відомих партійних ідеологів маємо згадати, зокрема, знаного діяча КП(б)У, на той час – члена ЦК і наркома закордонних справ УРСР Д. Мануїльського, який від січня 1945 р. за завданням республіканського партштабу активно викривав “українсько-німецьких націоналістів”¹.

Але це не дає підстав робити висновок, що пропагандистська кампанія проти ОУН проводилася лише наприкінці Другої світової війни². Принаймні вже з 1944 р. в західних областях УРСР широко розповсюджувався ідеологічний матеріал (лекція) під назвою “Українсько-німецькі націоналісти – люті вороги українського народу”³. Оскільки такі лекції проголошувалися на зборах місцевого населення різного рівня – сільських, районних, обласних, згаданий матеріал можна вважати ретельно опрацьованою ідеологічною директивою, закликаною формувати ставлення населення до українського національно-визвольного руху. Характерною була одна з відповідей українських націоналістів на проголошення цього матеріалу, що поширювалася у вигляді відкритого листа за підписом колишнього ст. лейтенанта Червоної Армії І. Івасюка. У ньому йшлося про те, що насправді найлютішим ворогом українського народу є “більшовицько-сталінський імперіалізм”, жертвами якого вже стали мільйони українців. Звинувачення у співпраці з гітлеризмом повстанці рішучо відкидали, наголошуючи: “Це найбільш огидна видумка брехливої сталінської пропаганди, на яку тільки можна здобутись. Та цим брехливим гавканням Сталін не одурить українського народу”. Наприкінці націоналісти висловлювали свою головну надію: “Одурені більшовицькою клікою народи ССРСР могутнім ударом растопчуть чудовище терору і визиску, якого на світі не було, а яке Ви по своєму називаєте визволенням. Треба в історії затамити, що народи, одурені клікою, мстять грізно. Час, в якому гряде упадом сталінського апарату гноблення і визиску, недалеко. Могутній фронт поневолених народів несе його на вістрях багнетів. В Україні і на терені цілого ССРСР мусить запанувати дійсно справедливий лад. Ми несемо його на своїх прапорах. Він описаний нашою кров'ю. “Воля народам і людині”. Це прогресивний клич нової людини”⁴.

Конкретна дата початку ідеологічної, а потім і політичної боротьби з українським національно-визвольним рухом під час Другої світової війни потребує окремого детального наукового дослідження, що ґрунтуватиметься на архівних джерелах. Але вже сьогодні є підстави констатувати, що принаймні з другої половини вересня 1939 р., тобто з моменту окупації ССРСР Західної України внаслідок змови двох тоталітарних режимів щодо поділу Східної Європи і спільного розв'язання Другої світової війни, така боротьба на всіх рівнях була проголошена і дійсно розгорнулася.

Так, у матеріалах обласних партійних конференцій, пленумів обкомів та засідань бюро парткомів новостворених західних областей УРСР за кінець 1939 – початок 1941 років (у ЦДАГО збереглися такі документи Дрогобиць-

кого та Станіславського обкомів) містяться вказівки на необхідність ідейного та організаційного поборювання українського націоналізму. Зокрема, на І облпартконференції у Дрогобичі 28 квітня 1940 р. наголошувалося на необхідності “нешадно викорчовувати націоналістичні гнізда, як би вони не приховувалися”, а на Станіславській партконференції у цей саме час перший секретар обкому Груленко звертав увагу партійців на те, що “остатки” націоналістичних партій (згадувалися УНДО, УВО, ОУН) “перешли в подпольє”, і з ними слід покінчити⁵. Документи бюро Тернопільського обкому КП(б)У фіксують у грудні 1939 р. навіть “контрреволюційні виступи” у селах Кобильче, Іванчани, Курники Збарзького повіту, причинами яких було оголошено, звичайно, “недоліки у масово-політичній роботі” з боку повіткому партії, а також вплив націоналістів⁶. Виступаючи на першій обласній партконференції 23 квітня 1940 р., секретар Тернопільського облпарткому І. Компанець назвав ОУН “українською національно-терористичною організацією, що існувала нелегально при поляках, яка не вийшла з підпілля після визволення Західної України”, і говорив про викриття повстанських організацій ОУН по Вишневецькому та Козівському районах, які “вчинили терористичний акт над активістом”⁷. На пленумі Тернопільського обкому 28 грудня 1940 р. він досить тверезо, як на тогочасного компартійного функціонера, характеризував соціальну базу націоналістів: “...классово-враждебный элемент, ОУНовцы и другая нечисть, как указывает целый ряд материалов, которыми мы располагаем, берут ставку на честных людей, людей, работающих в наших советских, торговых учреждениях, на молодежь, на молодежь хорошую, честную”⁸.

Від вересня 1939 р. радянські партійні та репресивно-каральні органи розпочали боротьбу з оунівцями не лише на заході України. Так, у матеріалах Архіву управління СБУ в Запорізькій області наявні відомості про виявлення в 1940–1941 роках у м. Запоріжжі принаймні двох націоналістичних осередків: молодіжного (організація “Самостійна Україна” з 12-ти осіб, яка була розкрита НКВД у грудні 1940 р.) та військового (у 31-му інженерно-протихімічному батальйоні в складі 11-ти осіб, викритий 29 червня 1941 р.). Обидві організації переслідували завдання підготувати загальноукраїнське повстання проти радянської влади задля створення Української Соборної Самостійної Держави, але практично так і не встигли розгорнути своєї діяльності. За вироками військового трибуналу були страчені керівники організацій М. Бойчук, Г. Лебеденко, І. Немировський, М. Худий та ще 7 осіб⁹.

Більшого завзяття цій боротьбі надав початок німецько-радянської війни. Так, у липні 1941 р. відомий радянський письменник і драматург О. Корнійчук, виконуючи настанови ЦК КП(б)У, в першому числі фронтової газети “За Радянську Україну” звинувачував націоналістів у співпраці з окупантами і закликав: “Смерть зрадникам України”. Метою цих ідеологічно-пропагандистських документів була дискредитація, розкол і зрештою знесення українського національно-визвольного руху.

Згодом, уже навесні 1944 р., до ідеологічної характеристики українських націоналістів долучився і перший секретар ЦК КП(б)У, керівник УРСР М. Хрущов. У доповіді на VI сесії Верховної Ради УРСР він наголошував: “Это подлые помощники немцев, и мы должны с ними расправиться, как с немецкими захватчиками”¹⁰.

За номенклатурою назв інші ідеологічні та директивні документи були рішеннями та резолюціями з’їздів, пленумів, конференцій, ідеологічних і політичних нарад ЦК КП(б)У, регіональних, обласних конференцій та нарад тощо. Згадаємо, що період сталінізму в історії російського комуністичного руху характеризувався значним згортанням навіть позірної “внутріпартійної демократії”, внаслідок чого найвищий орган партії – з’їзди відбувалися, всупереч вимогам партійного статуту, нерегулярно. У визначені нами терміни відбулися три з’їзди та одна конференція ВКП(б): XVIII з’їзд (1939); XVIII партконференція (лютий 1941 р.); XIX (1952) та XX (1956) з’їзди. Республіканський компартійний загін за цей час провів п’ять з’їздів: XV (1940), XVI (1949), XVII (1952), XVIII (1954), XIX (1956).

Ставлення влади до українського національно-визвольного руху засвідчив уже перший зі згаданих з’їздів ВКП(б), що проходив у березні 1939 р. Формально ця подія не вкладається у рамки визначеного нами періоду початку Другої світової війни. Але українська тема там звучала неодноразово, починаючи від доповіді генерального секретаря партії, адже саме в цей час відбувалася героїчна і трагічна епопея Карпатської України, її становлення й загибелі. Й. Сталін говорив про штучне роздмухування “буржуазною пресою” українського питання, висміював бажання маленької Карпатської України приєднати до себе “велику Радянську Україну”, порівнюючи їх з “кузькою і слоном”¹¹. Незважаючи на таку глузливу форму реагування, було очевидним, що події на західному кордоні СРСР неабияк турбували радянське партійне і радянське керівництво. “Привид українського націоналізму” на теренах УРСР, здавалося б, остаточно подоланий у 1930-х роках Голодомором і політичними репресіями, знову з’явився перед вищими радянськими чинниками. Вони вже тоді відмовляли в самостійності українському національно-визвольному рухові, згадуючи закордонних “господарів” Карпатської України (виступ М. Хрущова). Доповідь Сталіна була одноголосно схвалена учасниками партз’їзду¹², тому є всі підстави вважати її офіційним ідеологічно-директивним документом, що визначав ставлення ЦК ВКП(б) до українських визвольних змагань напередодні Другої світової війни та спроби творення Української держави на частині національної території, обов’язковим для виконання його республіканським загоном. Таке налаштування було характерним і для наступних етапів ідейного, політичного та військового протистояння на українських теренах.

Основним видом директивних документів партійних органів виступають постанови парткомів (бюро парткомів) відповідного рівня. За своїми текстологічними характеристиками вони є суворо регламентованими і формалізованими, складаються з трьох обов’язкових частин: вступу із загальною

характеристикою явищ і подій, що розглядаються; констатуючої частини, де наводяться позитивні та негативні факти, що мають відношення до розглянутого питання; резолютивної частини з конкретними дорученнями, виконавцями і термінами виконання кожного з пунктів доручень, спрямованих на вирішення позначених у постанові проблем.

Оскільки партійні органи були побудовані за визначеною територіально-виробничою ієрархією, то прийняття будь-якого рішення парткомом вищого рівня змушувало партком нижчого рівня розглядати це питання з метою визначення шляхів його виконання, а потім – і контролю за здійсненням накреслених заходів, а також періодично звітувати про виконання настанов вищого органу. Таким чином, систему прийняття і втілення у життя партійних директив можна представити у вигляді концентричних хвиль, що розходяться з центру і поступово поширюються далі, аж до найнижчого парткому, породжуючи, в свою чергу, зустрічні хвилі. Причому не обов'язково такі хвилі охоплювали лише згадані у партдирективах комітети чи регіони; коло загальних виконавців завжди було значно ширшим, ніж формально названі парткоми.

Із постанов ЦК ВКП(б), важливих для висвітлення ставлення союзного партійного центру до українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни, першою можна назвати спільну постанову ВКП(б) та СНК СРСР від 14.05.1941 № 1299-526сс під характерною назвою “Об изъятии контрреволюционных организаций в западных областях УССР”. Попри назву цей директивний документ був спрямований виключно проти ОУН (інші політичні організації там не згадувалися, крім одного разу – “польської націоналістичної”). Постанова не лише давала “зелене світло” позасудовим переслідуванням: “изъяттям” членів ОУН, арештам і депортації до “віддалених районів СРСР” їхніх родин на 20 років, конфіскації всього майна тощо, тобто застосування принципу колективної відповідальності (родинного заручництва), запровадженого радянським законодавством принаймні з 1934 р., коли він був занесеним до Кримінального Кодексу Російської Федерації та інших союзних республік¹³. У постанові формулювалася ціла система надзвичайних репресивних заходів, що широко використовувалися у боротьбі з українським національно-визвольним рухом пізніше, у 1943–1947 роках: розквартирування військ НКВД “отдельными гарнизонами в наиболее пораженных бандитизмом районах западных областей”, розбудова агентурної роботи, зміцнення оперативного складу репресивно-каральних органів, конфіскація зброї, а також проведення партійної масово-політичної роботи¹⁴. Тому згадану постанову слід розглядати як відправну точку, своєрідне проголошення відкритої війни на знищення українського націоналізму, та водночас першим окресленням засобів такої боротьби. Привертають увагу і вперше застосовані терміни “бандитизм, бандгрупи” як ідеологічне кліше на позначення характеру всього українського національно-визвольного руху. Бажання московського центру одним ударом завершити боротьбу з українським націоналізмом можна пояснити, по-перше, спробою “очистити” при-

кордонні області від нелояльних елементів, а, по-друге, якомога швидше провести там “радянізацію”.

Наступною директивною всесоюзного партійного центру подібної ж тематики слід уважати постанову ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. “О недостатках в политической работе среди населения западных областей УССР”. За результатами доповідей секретарів Львівського та Тернопільського обкомів КП(б)У, співповіді начальника управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) було зроблено висновки щодо недостатньої боротьби з націоналістичною ідеологією: “Серьезным упущением партийных организаций западных областей Украины является их недостаточная работа по разоблачению фашистской идеологии и враждебной народу деятельности агентов немецких захватчиков – украинско-немецких националистов, которые в последнее время проявляют активность, распространяют значительное количество антисоветских газет, брошюр и листовок, распускают среди населения провокационные слухи. Во многих селах не проводятся доклады и беседы об антинародной фашистской деятельности националистов, в ряде районов в последнее время ослаблена работа по разъяснению населению обращения правительства Украины к участникам УНРА и УПА. Плохо организовано инструктирование коммунистов, комсомольцев, интеллигенции и агитаторов по вопросам идейно-политической борьбы против украинско-немецких националистов. У части партийных и советских работников сложилось ошибочное мнение, будто борьба против подрывной антисоветской деятельности украинско-немецких националистов есть дело лишь военных и административных органов”. Заходи щодо боротьби з національно-визвольним рухом мали вжиті не тільки згадані, а всі без винятку обкоми західних областей: “Обязать партийные организации западных областей УССР усилить политическую и идеологическую борьбу против украинско-немецких националистов.

Партийные организации должны разоблачать идеологию и деятельность украинско-немецких националистов как злейших врагов украинского народа, как цепных псов гитлеровских империалистов и показать населению, что именно эти враги украинского народа срывают восстановление нормальной жизни населения в западных областях Украины.

Партийные организации обязаны широко использовать в печати и во всей агитационно-пропагандистской работе факты злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их лакеев – украинско-немецких националистов, разъяснять населению, что только Советское государство, основанное на дружбе народов, обеспечивает трудящимся западных областей Украины подлинную свободу, материальное благосостояние и быстрый культурный подъем”¹⁵.

Таким чином, союзний партійний центр однозначно задекларував рішуче неприйняття всього українського національно-визвольного руху – як його ідеології, так і практики, однозначно орієнтував свої республіканський та обласні загони не тільки на військову, але й безкомпромісну ідеологічну боротьбу з ним, фіналом якої могло стати лише фізичне винищення носіїв націоналістичної ідеології. Тавро “украинско-немецких националистов”

в умовах військових дій з нацистською Німеччиною, що тривали, різко негативного ставлення абсолютної більшості населення до нацистів мало, на думку партійних функціонерів, міцно прив'язати ОУН та УПА до ворожої сторони, звести нанівець навіть саму ймовірність співчуття до національно-визвольного руху. З іншого боку, звівши всю проблему боротьби з українським рухом до партійно-ідеологічних чинників, союзний центр, попри інформацію, яка надходила до нього практично щодня, намагався представити українські визвольні змагання середини ХХ ст. як такі, що не спиралися на підтримку широких народних мас.

Інших подібних слідів утручання вищого союзного партійного органу в процес боротьби свого республіканського загону з національно-визвольним рухом у визначений період нам віднайти не вдалося, що, разом з тим, не свідчить про відсутність таких вказівок, настанов, директив, що віддавалися в іншій формі. Приміром, маємо опосередковане свідчення залучення особисто Й. Сталіна до процесу визначення засобів і строків остаточної ліквідації націоналістичного руху в УРСР. Генеральний секретар ЦК ВКП(б) 1947 р. надав свої зауваження до проекту постанови ЦК КП(б)У “Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології”, що спонукало республіканський штаб комуністів перенести схвалення постанови на наступний пленум ЦК КП(б)У, а для імплементації вказівок Сталіна створити спеціальну комісію високого рівня на чолі з першим секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановичем¹⁶.

Республіканський загін ВКП(б) також брав активну участь у поборюванні українського націоналізму словом і ділом, виконанні всіх указівок центру, починаючи з 1939 р. Так, уже в матеріалах XV з'їзду КП(б)У (13–17 травня 1940 р.) увага партійців приверталася до факту приєднання Західної України до СРСР та заходів в ідеологічній і практичній роботі, що впливали з цього. Зокрема, у резолюції на звітну доповідь ЦК КП(б)У зазначалося, що “Український народ, возз'єднаний в єдиній Українській Радянській державі, згуртований як ніколи навколо більшовицької партії і Радянського уряду і сповнений рішимої продовжувати безустанну боротьбу за нові перемоги СРСР...”, згадувався “визвольний похід Червоної Армії в Західну Україну”, йшлося про початок соціальних реформ на цих теренах. У резолютивній частині даного документа накреслювалося специфічне завдання парторганізацій західних областей: “XV з'їзд КП(б)У нагадує всім більшовикам західних областей УРСР про необхідність безустанно підвищувати свою пильність до підступів ворогів народу – буржуазних націоналістів, нещадно викриваючи їх.

У цій обстановці тим більшого значення набирає більшовицька політико-виховна робота серед трудящих мас, роз'яснення їм радянських законів. Пропагуючи ідеї партії Леніна, ідеї пролетарського інтернаціоналізму, парторганізації повинні виховувати в трудящих палкий радянський патріотизм, безмежну відданість справі комунізму, соціалістичній Батьківщині і дружбі народів СРСР, свідоме, соціалістичне ставлення до праці, революційну пильність і непримиренність до найзапекліших ворогів трудового народу, до

агентури і відданих холопів капіталістів – до українських, польських і єврейських буржуазних націоналістів – ундівців, оунівців, ендеківців, пепеесівців, сіоністів, бундівців та іншої антирадянської нечисті”¹⁷. Прикметне, що в цій партійній директиві українські націоналісти формально поки що не виділені окремо як головний ворог компартії та радянської держави, а згадуються в загальному переліку “буржуазно-націоналістичних” рухів. Це притаманно й іншим тогочасним партійним документам. Прикладом можуть слугувати привітання, схвалені першою Тернопільською обласною партконференцією, на адресу наркома оборони СРСР К. Ворошилова та ЦК КП(б)У. Зокрема, у привітанні Ворошилову йшлося про проведену радянськими органами “велику роботу по розгрому і обезглавленню контрреволюційних буржуазно-націоналістичних партій”, а республіканському компартштабу відряджені ним до Тернополя комуністи обіцяли “до кінця” викорчувати “охвістя буржуазних націоналістів, лютих ворогів народу, які намагаються заважати будувати нове світле життя”¹⁸. Але це зовсім не свідчило, що радянські партійні та репресивно-каральні органи не вирізняли ОУН серед інших “ворогів”. Якщо не ідеологічні, то директивні та організаційні документи свідчать про найбільш прискіпливу увагу саме до оунівців загалом, бандерівців (після оформлення розколу) зокрема.

Оскільки в період між з’їздами найвищим партійним органом був ЦК, то схвалені ним документи так само мали силу абсолютної директиви для нижчих парторганізацій. До складу Центрального комітету КП(б)У як представницького органу партії входили всі секретарі ЦК, керівники обласних парторганізацій, вищих республіканських радянських, господарських, профспілкових і комсомольських органів та організацій. Вони збиралися на пленарні засідання (пленуми ЦК), деякі рішення яких мають відношення і до нашої теми. Серед директивних документів вищих партійних зібрань першого етапу Другої світової війни вирізняються матеріали Пленуму ЦК КП(б)У, який проходив 28–29 листопада 1940 р. Він спеціально розглянув питання роботи новостворених Львівського та Ровенського обкомів партії. Здебільшого там йшлося про організаційно-господарські проблеми, але в рамках розгортання ідеологічної діяльності згадувались і “буржуазні націоналісти”. Зазначалося, зокрема: “В боротьбі проти буржуазних націоналістів – польських, українських та єврейських – ліквідується національна ворожнеча, і народи західних областей УРСР в єдиній братній співдружності розгорнули велику творчу роботу по зміцненню Радянської влади”. Резолютивна частина пунктом 7, де йшлося про керівництво народною освітою, закликала парторганізації західних областей “нешадно викривати і викорчувувати буржуазних українських, польських та єврейських націоналістів, які подекуди пробралися на педагогічну роботу в деякі школи і вузи”¹⁹.

Матеріали пленуму ЦК КП(б)У, який проходив у листопаді 1944 р., відбивають заходи республіканського партійного штабу з реалізації рішення вже згаданого нами пленуму ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. “О недостатках в политической работе среди населения западных областей УССР”.

Серед накреслених планів вартій цитування насамперед п. 5 резолютивної частини: “Пленум звертає увагу секретарів обкомів і райкомів КП(б)У західних областей на необхідність посилення боротьби з націоналістичними бандами, спрямувавши удари насамперед на знищення керівних кадрів і так званої “Служби безпеки”. Пленум рекомендує гнучкіше і різносторонніше застосовувати всі заходи боротьби, створювати і зміцнювати групи самооборони з місцевого активу. Для успішної боротьби з націоналістичними бандами посилити конспірацію при підготовці і проведенні операцій.

Пленум ЦК КП(б)У зобов’язує Волинський, Станіславський і Чернівецький обкоми КП(б)У більше допомагати органам НКВС та НКДБ, добиватися кращої роботи військ НКВС, що діють в областях по знищенню банд українсько-німецьких націоналістів”²⁰. Як бачимо, республіканський ЦК, на відміну від союзного, не вважав за потрібне навіть позірно приховати той факт, що боротьба проти українського націоналізму велася насамперед репресивно-каральними, військовими заходами “на знищення” провідників і керівних центрів визвольного руху, зобов’язував парткомітети обласного рівня активно долучатися до таких заходів. Інші завдання партійних комітетів з агітаційної, пропагандистської та організаційної роботи, керівництва засобами масової інформації, закладами освіти і культури, можна було вважати додатковими, спрямованими на виконання основного.

У період окупації України нацистами існував як надзвичайний республіканський орган управління нелегальний ЦК КП(б)У (жовтень 1942 – червень 1943 років), створений 2 жовтня за рішенням ЦК ВКП(б). Його головним завданням була організація та розгортання комуністичного підпільного і партизанського руху на окупованій нацистами Україні: створення та керівництво підпільними обкомами й райкомами партії, затвердження груп уповноважених ЦК по областях, зокрема західних; кадрові призначення та штати УШПД; обговорення і схвалення планів дій партизанських загонів на осінньо-зимовий період 1942/1943 та весняно-літній період 1943 років. Офіційно відбулося 10 засідань його вузького складу, але далеко не всі з розглянутих питань обговорювались у звичайний спосіб, тобто на спільному колегіальному зібранні ЦК. Так, останній протокол № 10 має хронологічні межі 29 січня – 30 квітня; переважна більшість прийнятих там постанов ухвалювались “шляхом опитування” – надсилання проектів документів членам ЦК з отриманням їхньої думки або візуванням у разі згоди. Також було проведено одну нараду нелегального ЦК КП(б)У з командирами та комісарами партизанських з’єднань (травень 1943 р.). Саме на останній ішлося про необхідність якнайактивнішої боротьби проти УПА, передислокації радянських партизанських загонів на Правобережну та Західну Україну. Причому характерним був той факт, що партизанський командир і керівник підпільного Ровенського обкому партії В. Бегма, як найближчий на той момент сусід волинських повстанців, давав їм зважену характеристику, хоча і наводив дещо фантастичні, неперевірені факти. Однак ані в нього, ані в інших учасників наради не було сумнівів у антинімецькій позиції бандерів-

ців: “Недавно, недели три назад, националисты пытались, но неудачно, захватить Львов. После неудачи они захватили Кременец и на подступах к нему дали бой немцам. Со стороны националистов принимали участие в бою 3 танка, 2 самолета. В бою они побили много немцев”²¹. Підсумовуючи дискусію, секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко теж фактично не спростував заяви Бегми, хоча і визнав бандерівців як ворогів, вартих особливої уваги: “Особое внимание надо обратить на борьбу с националистами. Националисты – это такая сволочь, которая на протяжении истории *со всеми боролась* [Курсив наш. – Авт.]. Они чрезвычайно лукавые, коварные, большие конспираторы. С ними нужно уметь бороться”²².

Аналогічні надзвичайні компартійні органи – підпільні обкоми – створювались і в регіонах. Як правило, їх очолювали командири відповідних партизанських з’єднань (О. Федоров на Чернігівщині, потім Волині, В. Бегма на Ровенщині, П. Куманьок на Сумщині, С. Олексенко на Кам’янецьчині та ін.). Протоколи засідань цих обкомів збереглися не повністю, але навіть ті поодинокі, які потрапили до Архіву ЦК КПУ, дозволяють зробити висновок стосовно їх важливості для нашої теми. Так, протокол № 2 засідання розширеного бюро Кам’янець-Подільського підпільного обкому КП(б)У від 11.02.1944 фіксує обговорення дій партизанів в умовах наступу Червоної Армії: продовжувати виконувати самостійні завдання чи діяти спільно з її частинами, просуваючись у безпосередній близькості від лінії фронту. При цьому зазначалося, що пересуванню через Кременецький лісовий масив заважатимуть націоналісти, з якими теж доведеться битися²³. Серед документів Житомирського підпільного обкому КП(б)У збереглася одна з його постанов, якою був винесений смертний вирок оберлісничому Баранівського лісництва М. Тузову (можливо, Тизову) та його дружині за “сприяння бандерівському руху”²⁴. Разом з тим, наявна інформація про фальсифікацію цих протоколів, тобто включення питань, що насправді не обговорювалися, їх неналежне ведення, оформлення “задним числом” тощо. Третій секретар Сумського підпільного обкому (він же начальник обласного штабу партизанського руху) Я. Мельник повідомляв УШПД таке: “... мы живем все вместе и времени для заседаний обкома у нас достаточно, однако за все время было 4–5 заседаний, а остальные протоколы писались опросом, и то я ни один протокол не подписывал”²⁵. Тим не менш, протокольні й розпорядчі документи підпільних обкомів через їхній надзвичайний характер також відбивали характерні особливості боротьби цих компартійних структур з українським національно-визвольним рухом у різних регіонах України.

Від 29 червня 1943 р. до керівництва політичним і державним життям на території УРСР знов повернулися Політбюро та Оргбюро ЦК КП(б)У. Ці партійні органи ухвалювали директивні акти найвищого рівня, обов’язкові для виконання всіма парторганізаціями. Одним з видів таких директивних документів були постанови Політбюро ЦК КП(б)У. У них містився короткий огляд стану справ у політичній, економічній, ідеологічній сферах життя в регіоні, підкреслювалися недоліки, які слід було виправити, ставилися

конкретні пріоритетні завдання, зокрема і щодо поборювання національно-визвольного руху в ідеологічній, організаційно-практичній та військовій царині. Варто відзначити, що одним з перших директивних актів відродженого ЦК КП(б)У стала постанова Політбюро від 15 липня 1943 р. “Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні”, у п. 17 якої перед партизанськими загонами було поставлено завдання “более активно вести борьбу с националистическими организациями. В листовках и устной агитации разоблачают сущность украинско-немецких националистов, как агентов Гитлера. Засылают в националистические формирования специально подготовленных людей для разложения националистических банд...”²⁶. В основу цієї постанови було покладено доповідь секретаря ЦК КП(б)У, одного з керівників партизанського руху Д. Коротченка від 22 липня 1943 р. за результатами його тримісячного перебування за лінією фронту. Щоправда, деякі з рекомендацій цієї цілком таємної доповіді, якот “засылают в националистические организации террористов для уничтожения руководителей”, позірно не знайшли відбиття у постанові.

Найвідомішою є постанова Політбюро від 10 січня 1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України”, що спеціально присвячена питанням організації боротьби з українським національно-визвольним рухом. Характерно, що тут у числі недоліків уже на другому місці фігурували погано поставлена агентурна робота, “шаблонність” в організації каральних військових операцій. Проте основну причину недостатньо ефективної боротьби з національно-визвольним рухом Політбюро КП(б)У вбачало в тому, що “некоторые руководители партийных организаций считают, что в борьбе с украинско-немецкими националистами они должны заниматься только политико-массовой работой среди населения и самоустраиваются от руководства делом вооруженной борьбы, которую ведут органы НКВД и НКГБ, что является совершенно неправильным”. Відповідним чином були побудовані й пункти постанови з дорученнями, серед яких переважали репресивно-каральні заходи: поширення мережі радянської агентури в кожному населеному пункті, виявлення оунівських центрів, створення груп самоохорони або винищувальних загонів (сумнозвісних “стрібків”), уведення комендантської години по селах, заручництва, обов’язкових відплатних акцій (“не пропускать ни одного случая бандпроявлений без ответных репрессий, усилить высылку семей бандитов и кулаков, оказывающих какую бы то ни было помощь бандитам”), залучення армійських частин до боротьби з УПА. Зрештою, констатовалося: “ЦК КП(б)У подчеркивает, что борьба с украинско-немецкими националистами в настоящее время является главнейшим и первостепенным делом большевиков западных областей Украины”²⁷. На виконання згаданої постанови була передбачена регулярна звітність обкомів, а з 22 січня 1945 р. іншою постановою Політбюро була встановлена навіть щоденна звітність “о ходе борьбы с бандитизмом”.

Ходу виконання названої постанови в цілому по УРСР та в окремих областях, районах були присвячені ще кілька актів Політбюро ЦК. Це, зокрема, постанова від 26 лютого 1945 р. “Про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 10.01.1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” – саме в ній у п. 3 резолютивної частини були сформульовані найжорсткіші методи боротьби з повстанцями: легалізовано створення груп “спеціального призначення из бандитов”, відплатні репресії щодо родин та пособників УПА, нічні операції, засідки, активне використання засланої агентури тощо²⁸.

Аналіз змісту постанов Політбюро ЦК КП(б)У дозволяє зробити висновок як про радянські заходи з поборювання українського національного руху, так і про уявлення вищого республіканського партштабу про тактику і стратегію націоналістів. Щодо першого, то варто назвати, крім уже згаданих, такі засоби боротьби, насамперед оперативної: “преследование банд до их полного уничтожения”, “коренное улучшение агентурной работы” (постанова Політбюро від 24 липня 1945 р.). На особливу згадку заслуговує спроба поширення такого провокативного засобу дезінформації СБ ОУН: до місцевих відділів НКВД та НКГБ викликали якомога більшу кількість мешканців (від 50-ти і більше, в основному заможних господарів, торговців та інших “ворожих елементів”). Серед такої кількості було легко замаскувати справжніх агентів, а найголовніше – спровокувати дії повстанської контррозвідки проти ні в чому не повинного мирного населення і, таким чином, усунути “ворожі елементи” її руками: “Правильное проведение всех этих мероприятий сохранит нашу агентуру в органах НКВД и НКГБ, так как террористические акты дезориентированных бандитов будут направлены против враждебных нам элементов, заподозренных после бесед в связях с органами НКВД и НКГБ”.

Стосовно особливостей стратегії і тактики національно-визвольного руху абсолютно об’єктивно відзначалися, зокрема, такі тенденції: влітку 1945 р., поруч з констатацією успіху кампанії “явки с повинной”, зауважувалося, що “в бандах и в оуновском подполье остались, главным образом, активные украинско-немецкие националисты, имеющие большой опыт подпольной и диверсионной работы”; у листопаді того ж року: “бандиты, потерпев поражение, не вступают в открытый бой и, действуя из засад, усилили свою террористическую и диверсионную деятельность, а также, желая обеспечить себе безопасные условия для зимовки в населенных пунктах, обратили особое внимание на выявление и уничтожение агентуры органов НКВД и НКГБ”.

Характерною особливістю таких постанов Політбюро ЦК КП(б)У було визначення строків остаточного придушення українського національно-визвольного руху в західних областях та їх постійне перенесення у зв’язку з неможливістю виконати. Так, постанова від 10 січня 1945 р. закликала “использовать зимний период для окончательного разгрома и ликвидации банд и подполья украинских националистов”, тобто можна вважати встановленим строк “остаточного розгрому” – весна 1945 р. Уже наступна постанова

Політбюро від 26 лютого 1945 р. містила конкретний строк “окончательной ликвидации банд” – 15 березня 1945 р. Оскільки таке завдання не було вчасно виконане, попри тиск з боку Політбюро, нагадування і навіть заходи дисциплінарного впливу на окремих перших секретарів обкомів, то в постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. “Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” містилася констатація, що нібито “разгромлены почти все крупные оуновские банды”, і завдання боротьби з націоналістичним рухом полягає вже в “окончательном разгроме остатков вооруженных банд украинско-немецких националистов и оуновского подполья”. Замість конкретної дати постанова передбачала реалізацію цього завдання “в ближайшее время”²⁹.

Оскільки навіть ужиті драконівські заходи (облік і перепис населення, введення системи заручництва й вивезення населення на Схід, активізація агентурної роботи, застосування військових загонів, провокацій, фальшованих боївок УПА тощо) не змогли подолати опору націоналістів, які лише змінили тактику, але не припинили боротьби, 1946 р. партійні керманічі визначили новий строк “безусловного полного уничтожения остатков банд и ОУНовского подполья”, пов’язуючи його з перебування військових гарнізонів у селах (до 1 квітня 1946 р.)³⁰.

Наступний термін остаточної ліквідації “остатков украинско-немецких националистов” був визначений постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. “Про стан боротьби з залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. Там містилися досить жорсткі звинувачення на адресу органів МВД та МГБ, парторганізацій західних областей у “самоуспокоенности и благодущии”, послабленні боротьби з націоналістами, і висувалося завдання “добиться в ближайшее время их полной ликвидации”, активно використовуючи внутрішні війська, загальноармійські, чекістські та прикордонні підрозділи. Оскільки термін звітування про виконання постанови був встановлений 1 грудня 1946 р., то це, очевидно, і був новий строк остаточної ліквідації націоналістів³¹.

У квітні 1947 р. також на рівні Політбюро ЦК КП(б)У був визначений інший строк – забезпечити у “ближайшие полтора – два месяца ликвидацию бандитских групп и руководящих центров ОУН снизу доверху”³². Згодом до цієї справи втрутився навіть особисто Й. Сталін – принаймні відомо про те, що до проекту постанови Політбюро ЦК КП(б)У “Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології” він надав якісь вказівки³³. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. пов’язала в один вузол питання масово-політичної роботи, колгоспного будівництва та “ликвидация остатков банд украинско-немецких националистов”. Цей дуже об’ємний документ передбачав багато заходів – від пропагандистських до агентурних, що мали “еще крепче сплотить широкие массы трудящихся вокруг партии Ленина–Сталина, поднять их на борьбу против кулачества, за полную ликвидацию остатков банд украинско-немецких националистов и оуновского подполья, широко

разъясняя населению западных областей, что украинско-немецкие националисты, потеряв своего прежнего хозяина – немецких фашистов, нанялись сейчас на службу англо-американской империалистической реакции и ведут шпионскую и диверсионную работу по ее заданиям. Массово-политическая работа среди трудящихся западных областей должна быть направлена на разжигание у них ненависти к украинско-немецким националистам... ”. Термін виконання був встановлений до 1 серпня 1948 р.³⁴

Аналогічні постанови Політбюро/Президія приймали й пізніше. Серед них такі: постанова від 22 березня 1950 р., якою вкотре передбачалося розробити заходи “по усилению борьбы с остатками оуновского подполья в западных областях УССР”; ідентичні постанови від 24 квітня та 9 травня 1952 р.; постанова Президії ЦК КПУ від 31 грудня 1953 р. “Про стан ліквідації решток банд українських буржуазних націоналістів в західних областях Української РСР”. Як останню директиву республіканського партштабу з цих проблем можна згадати постанову Політбюро ЦК КПУ від 11 квітня 1955 р. “Про стан та заходи подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР”. Там, зокрема, репресивно-каральним органам ставилось у провину те, що вони не вжили всіх заходів до “остаточної ліквідації решток оунівських бандитів і підпілля та викриття інших ворогів радянського народу. Своєчасно не врахували зміненої тактики ворожої діяльності недобитих решток підпілля українських буржуазних націоналістів, які, прагнучи зберегти себе, перейшли до глибоко замаскованої підривної роботи і останнім часом намагаються створювати нові націоналістичні організації та групи”. Завдання формулювалося, як завжди, руба: “повна ліквідація в найкоротший строк решток українського буржуазно-націоналістичного підпілля і своєчасне пресікання будь-яких спроб ворожих елементів створювати нові націоналістичні та інші антирадянські групи”³⁵.

Оскільки і це, останнє за часом, завдання не було повністю виконане, на наш погляд, є всі підстави говорити про цілковиту поразку політики силового придушення українського національно-визвольного руху і фізичного нищення його представників, проголошеної партійно-радянською номенклатурою ще у 1944 р. Незважаючи на застосовані впродовж цих 12-ти років жорстокі заходи, масове нищення і вивезення мирного населення, використання всіх надпотужних можливостей радянського репресивно-карального, військового, ідеологічного та пропагандистського апаратів, союзному центрові вдалося досягти лише кількісних і тактичних перемог, змусити націоналістів відмовитися від масових акцій та відкритого збройного спротиву. Але знищити рух ані всередині країни, ані, тим більше, за її межами, не були здатні жодні постанови ЦК КПУ та інспіровані ними дії.

Політбюро своїми постановами затверджувало також тексти всіх звернень до учасників збройної боротьби із закликом припинити її, хоча формально такі акти видавалися від імені Президії Верховної Ради УРСР, Верховної Ради та Ради народних комісарів (міністрів) УРСР, міністра

внутрішніх справ УРСР тощо. Тим самим їм також надавався характер директивних партійних документів, навколо яких “розгорталася” пропагандистська та організаційна діяльність місцевих парткомів: обговорення звернень із залученням місцевого населення, поширення їхніх накладів, виданих у Києві й на місцях, та ін.

Серед актів Політбюро ЦК КП(б)У останнього періоду боротьби з українським національно-визвольним рухом на окреме згадування заслугове постанова від 5 вересня 1949 р. про запровадження відкритих судових процесів над його учасниками. У ній передбачалася значна підготовча робота, що мала передувати таким процесам, адже основна їх мета полягала в “усиленні работы по дальнейшему разоблачению остатков оуновского подполья, покаже населению его предательской, бандитской деятельности и мобилизации населения на активную борьбу с украинско-буржуазными националистами”. Тому відповідні обкоми КП(б)У приймали окремі рішення щодо підготовки кожного такого процесу, а республіканські міністри держбезпеки, внутрішніх справ та прокурор військ МВД Українського округу забезпечували “высокое качество и быстрее окончание следствия” за справами, що виділялися для відкритих процесів. Оскільки найдосвідченіші і найкваліфікованіші судові працівники працювали в трибуналі військ МВД Львівського округу, то саме йому доручалося забезпечення потрібних політичних та пропагандистських результатів³⁶. Наступна серія відкритих судових процесів за рішенням республіканського партштабу відбулась у 1951 р. Політбюро своєю постановою не лише дало директиву на їхнє проведення, а й затвердило склад військових трибуналів, державних обвинувачів для Львівської, Дрогобицької, Миколаївської, Тернопільської сесій. Рівень представництва останніх був дуже високим (Р. Руденко – прокурор УРСР, Г. Кошарський – військовий прокурор військ МГБ Українського округу)³⁷.

За звичайною для партпостанов практикою виконавці мали звітувати перед республіканським штабом ВКП(б). Тому вже згаданий військовий прокурор Г. Кошарський доповідав у жовтні 1949 р., що у вересні та жовтні відбулися відкриті судові процеси в Дрогобицькій, Рівненській та Чернівецькій областях, у ході яких 17-х “бандитів та бандпосібників” було засуджено відповідно до 25 та 10 років позбавлення волі. Як зауважував Кошарський, “все судебные процессы были подготовлены хорошо, проведены на высоком политическом уровне и, несомненно, вызвали большой интерес со стороны населения. В соответствии с указанием ЦК КП(б)У судопроизводство велось на украинском языке”³⁸. При цьому невідомо, чи справді фігуранти цих процесів були членами ОУН, оскільки в документі таке просто не зазначено. Останнє можна з’ясувати з докладного звіту про один з процесів, що відбувався у м. Рівному над 8 особами. Лише двоє з них (А. Мичка та С. Іллюк) були звинувачені у встановленні в грудні 1948 р. контактів з “вооруженной бандой ОУН, возглавляемой братом арестован-

ного Іллюк” та здійсненні за завданням цього командира С. Іллюка* (“Солов’я”) терористичного акту; ще в одному теракті проти районного фінагента обвинувачувалися А. Мичка та О. Качановський; Д. Тарасюк під час окупації служив у німецькій поліції і мав автомат, знайдений під час обшуку. Йому інкримінували також “підтримку порядків, встановлених окупантами”, участь у розстрілі одного єврея. Інші ж фігуранти процесу були засуджені за поширення антирадянської літератури й недонесення на своїх сусідів. Іншими словами, жоден із них не був членом ОУН і організаційно не належав до збройного підпілля. Утім, це не вплинуло на присуд: п’ятьох чоловіків було засуджено до 25-ти років виправних робіт та позбавлення прав на 5 років; трьох жінок – до 10-ти років ув’язнення та конфіскації майна³⁹. Отже, членство обвинувачених в ОУН, їхня участь у збройному русі Опору не були обов’язковою умовою для організації над ними відкритого процесу.

Оргбюро ЦК КП(б)У як більш вузький орган зі специфічною (в основному кадровою) компетенцією в межах своїх повноважень також ухвалювало директивні акти, які стосувалися заходів боротьби з українським націоналізмом. Як зразок такого виду джерел можна навести постанову Оргбюро від 27 грудня 1944 р. “Про додатковий набір працівників НКВС і НКДБ для роботи в західних областях України”, яка передбачала направлення туди 1586 чол. оперативного і технічного складу названих наркоматів, відібраних за такими якостями: кращі працівники, переважно чоловіки, фізично здорові, зі знанням української мови. Шукати таких кандидатів пропонувалось у східних і центральних областях України. Ще більш цікавим і важливим джерелом, що розкриває особливості документування боротьби з українським національно-визвольним рухом, є постанова Оргбюро ЦК КП(б)У від 9 серпня 1946 р. “Про факти порушення конспірації в роботі органів МВД і МГБ західних областей УРСР”. Фактично там ішлося про повне засекречення всіх документів щодо боротьби з ОУН та УПА, заборону обговорювати такі питання на відкритих засіданнях парторганів і партзборах, запровадження звітування керівників обласних та районних органів МВД та МГБ тільки першим партійним керівникам обласного і районного рівнів і виключно в усній формі, а письмові матеріали з цих питань підлягали обов’язковому поверненню репресивно-каральним органам; нарешті, взагалі всі питання роботи цих органів мали обговорюватися лише в закритому режимі, а матеріали зберігатися “особой папкой”⁴⁰. Фактично таким внутрішньо-партійним директивним актом була підтверджена повна непідзвітність парткомам як колективним органам і непрозорість роботи репресивно-каральних органів в їх боротьбі з українським національно-визвольним рухом.

До директивних матеріалів найвищого партійного органу УРСР слід віднести і таку категорію документів, як “закриті листи секретарям обкомів”. Цей різновид джерел фактично не дуже відрізнявся від постанов. З тексто-

---

* У документі обидва брати Іллюки чомусь названі Степанами Васильовичами.

логічного погляду їх різнили хіба що збільшення констатуючої частини і зменшення резолютивної, посилання по тексту до інших відповідних директивних актів, значний ступінь персоналізації в адресуванні, одноосібний підпис першого секретаря ЦК КП(б)У. Текст першого з таких листів був затверджений на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 9 лютого 1945 р. Він адресувався секретарям обкомів і райкомів КП(б)У, начальникам обласних управлінь НКВД і НКГБ західних областей УРСР, і в ньому йшлося про виявлені недоліки в організації боротьби з національно-визвольним рухом, особливості організації каральних операцій проти оунівського підпілля, створення винищувальних загонів тощо⁴¹. Заслужує на увагу і наступний документ – лист М. Хрущова до секретарів обкомів партії, начальників обласних управлінь НКВД та НКГБ західних областей УРСР від 16 березня 1945 р. У ньому містилася вказівка на те, що всі без винятку згадані керівники не виконали постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 26.02.1945, якою передбачалося ліквідувати “банди українсько-німецьких націоналістів” до 15 березня. Відповідно вони звинувачувалися в тому, що “не сделали надлежащих выводов из решения ЦК КП(б)У и не использовали все возможности, которые Вы имели, для окончательного разгрома и уничтожения всех бандитских групп”. У триденний термін згадані керівники мали подати пояснення і повідомити про заходи, якими передбачалося остаточно знищити “оуновские банды в Вашей области”⁴².

Аналогічною була форма і структура організації боротьби з націоналістичним підпіллям, застосовувана іншими партійними комітетами обласного та районного рівнів. Так, Тернопільський обком КП(б)У, крім обов’язкових питань виконання відповідних рішень центрального та республіканського компартиштатів у формі розроблення заходів і перевірки виконання в окремих районах, приймав і власні рішення з цього приводу. Зокрема, 11.04.1947 на засіданні обкому розглядалося питання “Про посилення боротьби із залишками банд українсько-німецьких націоналістів в районах Тернопільської області”, а в серпні того ж року – про хід боротьби “із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів” у Козівському і Зборівському районах області. Очевидно, таких постанов було недостатньо, тому що вже за місяць облпартштаб ухвалив постанову з назвою “Про заходи з посилення боротьби з ОУНівським бандитизмом в найбільш уражених районах Тернопільської області”. Об’єктом пильної уваги обкому були також питання організації груп “самооборони” і “винищувальних батальйонів”, а також заходи з вивезення з території України родин “націоналістів і бандитів” та використання нажитого ними майна.

Характерним прикладом директив щодо поборювання національно-визвольного руху може слугувати постанова Станіславського обкому КП(б)У від 02.11.1944 “О состоянии и задачах борьбы с бандгруппами и оуновским подпольем в Станиславской области”. Вона відрізняється від звичайних партпостанов мінімальною вступною частиною, де лише констатовано: “Несмотря на проведение ряда мероприятий, сила сопротивления и активность

бандитських груп ще не подавлена, действия бандгруппировок активизировались и расширились по масштабам”. Далі, вже у констатуючій частині, наводиться суцільно негативний матеріал, який об’єктивно засвідчував активність українського національно-визвольного руху в області: його поширення практично у всіх районах, завдання значної шкоди партійно-радянському господарству і особовому складу репресивно-каральних органів, аж до такого: “В Чернолицком районе в ночь на 15.10 руководство района вынуждено было оставить район в бою с бандитами, погибло 11 чел. советско-партийного актива, в том числе и начальники райотделов НКВД и НКГБ”. Такі успіхи українських націоналістів Станіславський обком пояснював послабленням боротьби з ним з боку органів НКВД та НКГБ, недостатньою партійно-політичною роботою в масах і, найголовніше, тим, що “ряд РК КП(б)У не возглавили по-настоящему борьбы с оуновским подпольем и борьбы с бандитизмом”. Фактично негативна констатуюча частина була подана двічі: перший раз через наведення фактів успіхів національно-визвольного руху, другий – через розкриття “недоліків” у роботі місцевих органів НКВД та НКГБ, райпарткомів. Директивна частина містила завдання керівникам облуправлінь НКВД та НКГБ, райпарткомів з усунення названих недоліків, розроблення координованого плану дій, що забезпечували б “выявление и ликвидацию в кратчайший срок действующих на территории области антисоветских организаций и вооруженных банд ОУН–УПА”. З метою поліпшення координації дій чекістських та військових підрозділів у області навіть створювалися чотири “сектори” – міжвідомчі органи керівництва протиповстанською боротьбою, яким мали підпорядковуватися війська НКВД, НКГБ, прикордонні загони, винищувальні батальйони, частини Червоної Армії, що перебували у даному “секторі”. Там проводилися кущові наради, туди виїжджали всі секретарі обкому – члени бюро. Мали створюватися спеціальні “маневрові загони” із залученням прикордонних військ з метою завдання ударів “по основным очагам формирования и местам нахождения банд”. Але найголовнішою формою боротьби обком визнавав активізацію агентурної роботи, посилення репресій щодо “членов семей активных участников оуновских организаций и семей бандитов, как арестованных или убитых, так и находящихся на нелегальном положении”. Для прикриття такої відвертої спрямованості на фізичну ліквідацію націоналістів передбачалися певні пропагандистські заходи, зокрема висвітлення “фактов зверства и диких расправ над местным населением, женщинами и детьми”. Наостанок обком погрожував обласним і районним керівникам жорстоким покаранням (до виключення з партії і віддання під суд) за невиконання свого рішення⁴³.

На місцевому рівні (район – сільрада) аналогічні постанови приймалися райкомами КП(б)У. Їхня засаднича особливість полягала у тому, що там йшлося виключно про місцеві реалії боротьби з українськими націоналістами.

Є відомості, що обкоми КП(б)У використовували і таку організаційну форму документації, як “закриті листи”. Зокрема, у “закритому листі” Станіславського облпарткому від 31.05.1949, адресованому начальникам

райвідділів МГБ та секретарям райпарткомів, ішлося про необхідність особистого контролю за діяльністю чекістсько-військових груп, спрямування всіх дій їх учасників на активні пошуки боївок ОУН та їхню ліквідацію.

Найвищі державні органи ССРСР в боротьбі з ОУН та УПА:

джерельний контент

Серед найвищих надзвичайних державних органів ССРСР, у директивних актах яких відбулися заходи боротьби з українським національно-визвольним рухом, чільне місце посідає Державний комітет оборони (ГКО або ГОКО ССРСР), створений 30 червня 1941 р. спільним рішенням ЦК ВКП(б), Совнаркому ССРСР та Ставки Головного командування у складі членів Політбюро ЦК ВКП(б) В. Молотова, К. Ворошилова, Г. Маленкова та Л. Берії, який очолював безпосередньо Й. Сталін. Це був найвищий надзвичайний партійно-державний орган, його постанови мали силу законів воєнного часу. Згадані постанови і розпорядження, за поодинокими винятками, не підлягали публікації і мали гриф “Совершенно секретно” чи навіть “Особой важности”. Більшість розглянутих у них питань стосувались економічних та мобілізаційних проблем: реорганізації народного господарства у воєнних умовах, випуску військової продукції, евакуації та реєвакуації підприємств, а також розробки нових видів озброєння; формування частин і з’єднань КА, призначення керівних кадрів. Разом з тим, частина постанов ГКО відбиває і питання, що нас цікавлять. Це проблеми організації партизанського руху на окупованій території, виселення “неблагонадійного” населення, формування частин з призовників із Західної України та Білорусії тощо. Так, 23.10.1944 було прийнято постанову № ГОКО-6785сс під грифом “Совершенно секретно” під назвою “О мобилизации военнообязанных запаса в освобожденных районах западных областей Украинской и Белорусской ССР и на территории Молдавской ССР до 45-летнего возраста”. На виконання згаданої постанови всі військовозобов’язані запасу аж до 45-річного віку (тобто на загал уже не призовного), крім заброньованих по підприємствах за іншими постановами ГКО, мобілізувалися до запасних частин. Поза сумнівом, таким чином намагалися здійснити вивезення з території Західної України чоловічого населення, яке не підпадало під загальну мобілізацію, але становило потенційне джерело поповнення загонів УПА. На регіональному рівні на виконання такої постанови приймалися власні рішення обкомів КП(б)У та облвиконкомів, спрямовані на посилення контролю за мирним населенням. Принаймні, відомо про схвалення такої постанови Тернопільським обкомом партії на його засіданні 03.11.1944, тобто вже через десять днів після затвердження постанови ГКО.

Принагідно варто зауважити, що цілком таємна постанова ГКО від березня 1944 р. про здійснення спеціальних заходів у західних областях України з метою ліквідації “бандформувань” українських націоналістів, яка іноді фігурує в публікаціях⁴⁴, насправді є проектом, підготовленим апаратом

ЦК КП(б)У. Саме як проект цей документ разом з доповідною запискою М. Хрущова був оприлюднений В. Сергійчуком⁴⁵. Пропозиції республіканського партштабу зводилися до винятково репресивних заходів боротьби з національно-визвольним рухом: проведення на звільнених територіях Ровенської та Волинської областей надзвичайної мобілізації всього чоловічого населення (на першому етапі – віком до 30 років, на наступних – старших), вивезення мобілізованих до тилкових округів для проведення “фільтрації”: направлення “кращої частини” до фронтових частин КА, використання інших на тилкових та відбудовних роботах. Уодночас ішлося про істотне поповнення технікою та збільшення особового складу військ НКВД, їх спрямування проти національно-визвольного руху. На звільнену територію Західної України додатково мали бути направлені 5 бригад внутрішніх військ; у всіх районах Волинської, Ровенської та Тернопільської областей передбачалося створення окремих загонів НКВД чисельністю 50–60 бійців кожен. Від постанов ГКО цей документ відрізняється не лише відсутністю грифів затвердження та підписання, але і структурою, використаними формулюваннями тощо. Тому очевидно, що союзний центр не підтримав таких масштабних планів, обмежившись (і то пізніше, як ми показали) вказівкою щодо проведення додаткової мобілізації уродженців західних областей старшого віку і вивезенням їх до запасних частин.

Частина директивних документів, що мали силу законів, видавалася від імені формально найвищого радянського органу – як укази та постанови Президії Верховного Совету СРСР. Зокрема, ними регулювалися питання судочинства, юридичної відповідальності, визначення засобів покарання для політичних супротивників, військових ворогів тощо. Серед них – указ від 19.04.1943 з грифом “не для печаті”, який вводив публічні страти через повішення військових злочинців та “изменников Родины”, а всі справи такого характеру віддавав у підсудність дивізійних військово-польових судів у такому складі: голова військового трибуналу дивізії, начальник особливого відділу та заступник командира дивізії з політичної частини. Крім того, указ вводив таке поняття, як каторжні роботи, до яких засуджувалися “посібники з місцевого населення”⁴⁶. Радянські каторжні установи, офіційно вперше засновані згаданим указом як окремий підрозділ відомого “Архіпелагу”, як доводять сучасні історики Ростислав та Юрій Пилявці, “становили найнижчу ланку піраміди ГУЛАГу, на яку тиснула вся міць сталінської пенітенціарної системи”⁴⁷, і отримували значну частину своїх бранців саме з України. У грудні 1944 р. дію цього указу відповідною постановою Президії Верховного Совету СРСР (ініційованою наркомом внутрішніх справ СРСР Л. Берією з подання першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова і також “не для печаті”) було поширено на українських націоналістів, для чого в Україну відправили дві виїзні сесії Військової колегії Верховного суду СРСР з правами військово-польових судів⁴⁸, а прилюдні страти через повішення вояків УПА та підпільників ОУН стали масовим явищем. Уже 28.12.1944 НКВД УРСР доносило в Москву про перші

такі страти. Провідники та члени ОУН, командири і козаки УПА З. Брухт, Н. Боран, Д. Василюшин, І. Врубель, М. Гнисяк, М. та В. Іроденки, І. Клебан, М. Мандзюк, С. Наконечний, О. Паріс, І. Петришин, Ф. Харченко були страчені на очах місцевих мешканців у Немирові та Олеську Львівської області, а також на території Рівненщини впродовж 22 і 24 грудня⁴⁹. Певна частина указів Президії Верховної Ради СРСР присвячувалася вирішенню долі захоплених у полон визначних провідників ОУН та УПА, а також тих, хто з'явився з повинною (зголосився). Причому, як засвідчують спогади генерала КГБ Г. Саннікова, в таких випадках заготовлювалися водночас два укази: перший щодо помилування, другий – щодо страти, і пускалися у дію вони залежно від результатів допитів повстанців, їхньої готовності йти на “чекістську” гру з підпіллям. Зокрема, два укази були заготовлені для В. Кука (“Леміш”), останнього командира УПА: “Указ Президиума Верховного Совета о расстреле Лемиша имелся давно, как и приговор Верховного суда. Но имелось и решение инстанций о возможном использовании Лемиша в пропагандистском плане в случае его захвата живым, что и произошло...”⁵⁰.

Директивний характер мали також постанови СНК/СМ СРСР, спрямовані проти українського населення, яке становило живильну середу для розгортання національно-визвольного руху. Прикладом може слугувати цілком таємна постанова від 02.03.1940 № 289-127сс, яка спричинила другу хвилю депортацій із Західної України (перша така хвиля, розпочата постановою СНК СРСР від 29.12.1939 № 2122-617сс, формально стосувалася “польських осадників та колишніх офіцерів”, хоча під цим претекстом було вислано багато українців). До визначених до депортації цього разу груп населення належали громадські та політичні діячі (від колишньої КПЗУ до ОУН), заможні господарі, родини без годувальників (уважалося, що ті або заарештовані, або втекли до німецької зони окупації)⁵¹. Аналогічна постанова СНК СРСР, цього разу вже спільна з ЦК ВКП(б), що була затверджена 16.05.1941 під назвою “О выселении вражеского элемента из республик Прибалтики, Западной Украины и Западной Белоруссии, Молдавии”, ініціювала четверту хвилю заслання до Кіровської, Новосибірської, Омської областей, Алтайського та Красноярського краю, Комі АССР та Казахської ССР.

Директивні акти уряду СРСР щодо виселення українського населення із західних областей приймалися і пізніше, після завершення Другої світової війни. Так, постанова союзного Совета міністрів від 23.01.1951 № 189-88сс санкціонувала виселення у березні “кулаков с семьями” довічно до Красноярського краю та конфіскацію всього їхнього майна⁵². Ці заходи були спрямовані не тільки на “колективізацію сільського господарства”, а вважалися дійовим засобом остаточного завершення “боротьби з бандитизмом”.

Організаційно-розпорядчі й інформаційні документи республіканських партійно-радянських органів

У структурі тогочасних партійних інституцій питання поборювання ідеології та чину українських націоналістів належали до сфери компетенції насамперед управлінь кадрів, пропаганди і агітації Центрального комітету КП(б)У (створених 1945 року на базі відповідних відділів ЦК) та спеціального відділу по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях (створеного за постановою ЦК ВКП(б) від 04.01.1945; розпочав роботу наприкінці того ж року). До першого зі згаданих управлінь входив відділ НКВД та НКГБ, тобто структура, яка мала курувати діяльність репресивно-карального апарату. Саме в документації цих структурних підрозділів ЦК відклався найзначніший комплекс матеріалів про боротьбу з українським національно-визвольним рухом. Найбільший інтерес серед них становлять т. зв. “підготовчі матеріали” до засідань Політбюро, постанов ЦК – доповідні записки і довідки, які готували партійні бюрократи з відповідних структур, органів юстиції, каральних органів. У них, за влучним спостереженням Ю. Шаповала, “міститься багато важливої інформації про поточну ситуацію, про конкретні історичні події. Вони становлять інтерес для дослідників ще і тому, що відбивають механізм прийняття рішень керівними партійно-державними структурами”⁵³.

Відділ ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях очолював заступник секретаря ЦК. У багатьох питаннях (нагляду за розвитком промисловості, сільського господарства, культури, освіти) відділ дублював роботу інших структур ЦК. З огляду на це у квітні 1947 р. Політбюро ЦК КП(б)У обговорило питання реорганізації відділу. На думку його керівника А. Стоянцева, слід було зосередитися на специфічних проблемах західного регіону: “Отдел по западным областям должен заниматься специфическими и вполне определенными вопросами, которыми не занимаются другие отделы ЦК КП(б)У. К таким вопросам, по нашему мнению, относятся: борьба с украинско-немецкими националистами, контроль за соблюдением советских законов, работа среди женского населения и проверка выполнения решений партии и правительства в области сельского хозяйства, промышленности, политико-массовой работы. Для решения этих задач необходимо произвести изменения в структуре отдела и совершенно по-новому сформулировать его задачи”⁵⁴. І хоча того ж 1947 р. відділ був ліквідований, серед його документів відклалися надзвичайно важливі свідчення збройного опору місцевого населення під проводом українських націоналістів політиці “радянзації” Західної України. Інформаційні, звітні та аналітичні документи, що направлялися відділом керівництву ЦК КП(б)У, розглядалися на засіданнях Політбюро, певною мірою відбивають активність Українського руху Опору у 1945–1947 роках. Так, зі статистичних викладок в інформації А. Стоянцева про хід боротьби з націоналістичним підпіллям у першому кварталі 1947 р. випливає, що втрати з боку УПА та націоналістичного підпілля за цей період просто неспівмірні з кількісними показ-

никами “націоналістичного терору”: якщо серед борців Опору було 1077 вбитих, 1720 заарештованих, майже 300 з’явилося “з повинною”, то від їх рук постраждали 161 партрадслужбовець, 266 військовослужбовців і “мирних жителів” (місцевих активістів)⁵⁵. Тобто на кожну “жертву терору” за цей період, якщо довіряти радянській статистиці, припадало більше сімох убитих або ув’язнених “націоналістів”.

Є відомості, що 1949 р. до числа структурних підрозділів республіканського партштабу, які підсумовували реалії “боротьби з українсько-німецькими націоналістами”, приєднався ще один відділ ЦК – партійних, профспілкових і комсомольських органів. Принаймні, відома його підсумкова інформація першому секретарю ЦК КП(б)У про стан цієї боротьби у листопаді–грудні 1948 р. Відділ узагальнив інформації обкомів та МГБ УРСР і рапортував про знищення (вбивство, арешт, явку з повинною) 2046 учасників національно-визвольного руху у листопаді та 1517 – у грудні, причому найбільша їх кількість була у Дрогобицькій та Тернопільській областях. До особливостей акцій націоналістів упродовж згаданого періоду віднесені “боротьба з колгоспами” та “напади на культурно-просвітні установи”. Підкреслювалося також, що частина активістів нової влади (насамперед голови сільрад, керівники підприємств) співпрацювала з підпільниками та повстанцями⁵⁶.

Характерною ознакою тогочасних партійно-державних організаційних рішень була антиповстанська спрямованість навіть тих актів, у яких формально не йшлося про “українських буржуазних націоналістів”. До таких документів належить, наприклад, постанова ЦК КП(б)У та Ради міністрів УРСР від 5 лютого 1951 р. про організацію “добровільного” переселення колгоспників із західних до південних областей УРСР. Сенс такої операції полягав у виселенні місцевого населення Станіславської та інших західних областей до південного регіону (Кіровоградщина й інші області) у тому числі задля ліквідації останніх опірних пунктів озброєного націоналістичного підпілля. Пропагандистським прикриттям цієї мети виступали “турбота” про трансфер людей з перенаселених місцевостей заходу до багатого на вільні землі українського степу. На обласному та районному рівнях приймалися відповідні акти щодо “заходів із забезпечення плану добровільного переселення колгоспників у південні області УРСР”. Зокрема, відомо про такі постанови Станіславського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 20.02.1951 р. № 157, Лисецького райвиконкому та РК КП(б)У тієї ж області від 17.03.1952 № 81⁵⁷.

Серед джерел, створених у партійних органах регіонального рівня, вирізняються матеріали зборів обласних партактивів, які регулярно проводилися відповідними парткомітетами. Так, перше з них відбулося 20 березня 1944 р. у м. Рівному з таким порядком денним: “Підсумки 10-ї сесії Верховної Ради СРСР та 6-ї сесії Верховної Ради УРСР та завдання обласних парторганізацій”. Поважне місце серед поточних питань посідали проблеми організації боротьби з УПА на теренах області. У своєму виступі комісар

партизанського з'єднання під керівництвом В. Бегми М. Корчев наголошував, що ситуація в області складніша, ніж у 1939 р., насамперед через активну діяльність націоналістів, і закликав залучати на свій бік представників церкви та сільської інтелігенції для використання їхнього традиційного авторитету в боротьбі з повстанцями і підпільниками. Цей виступ цікавий ще і тому, що Корчев наводив факти щодо ролі нацистської окупаційної адміністрації у розпалюванні українсько-польського конфлікту 1943 р. Разом з тим, у виступі містились і абсолютно фантастичні відомості, як от про спільну німецько-українську конференцію, внаслідок якої нацисти нібито прийняли рішення: “Бандеру, как более грамотного в этом отношении, имеющего высшее образование, забрали в Германию для консультаций, а Бульбу пустили на практическую работу. При этом каждый из них получил разную установку: Мельнику пообещали “Вильну Украину” с центром – Вольнь; Бульбе обещали создать “Повстанську Сич”, где он будет маршалом”⁵⁸.

Можна згадати ще одну нараду партактиву тієї ж Ровенської області, яка проходила 13 грудня 1944 р. У ній узяв участь заступник наркома внутрішніх справ УРСР і колишній керівник УШПД Т. Строкач, який у виступі дав характеристику організаційної структури підпілля ОУН, підкреслив ефективність дій референтур усіх рівнів, які займалися пропагандою, мобілізацією, роботою з молоддю, господарськими питаннями. Як основні помилки у боротьбі з націоналізмом він називав, з одного боку, недооцінку цього руху, а, з іншого, – переоцінку його збройних сил, коли працівники НКВД “в каждом жителе видят бандеровца”, своїми діями “компрометируют Советскую власть”. Цікаві свідчення у своєму виступі він наводив щодо практики формування “спецагонів” НКВД: “...раз явился с повинной бандит, значит его в истребительный батальон, в спецгруппу, а этот явившийся не каждый пришел с добрыми намерениями...”⁵⁹.

На перших після вигнання нацистів зборах партактиву Тернопільської області у липні 1944 р. виступав представник обласного управління НКГБ, який докладно розповідав про діяльність “українсько-німецьких націоналістів” на теренах Тернопільщини. Перший секретар обкому ЛКСМУ Хоменко сформулював перше завдання райкомів комсомолу: “вирвати молодь з-під впливу націоналістів”, які, мовляв, “багато попрацювали над молоддю, щоб отравити її свідомість”. А секретар Заліщицького райкому КП(б)У Шличок розповідав про своїх попередників, які “хлібопоставками не займалися зовсім, в селах не бували, бо боялися бендерівців”⁶⁰. З іншого боку, ані в доповіді першого секретаря обкому, ані в резолюції зборів питання боротьби з українськими націоналістами та збройним підпіллям не фігурували, тому стенограма не відбивала належним чином діяльність облпарткому в згаданому напрямку.

Важливими організаційно-розпорядчими партійними документами варто вважати також деякі радіограми, що надходили від союзного центру та його республіканського штабу і формулювали засади партизанських взаємин з націоналістичним підпіллям. На першому етапі навіть припускатися

можливість їх неконфронтаційного розвитку (хоча б позірною). Як приклад, можна згадати радіограму партійно-державного очільника УРСР М. Хрущова до керівників партизанських з'єднань від 23 березня 1943 р., де йшлося про необхідність не демонструвати відверту ворожість до козаків УПА, не атакувати їхні відділи першими, а приділяти більше уваги пропагандистській роботі, деморалізації, розкладу і перетягування рядових повстанців на свій бік.

Звітні та інформаційні документи партійно-радянських органів щодо боротьби з українським національно-визвольним рухом

Поважне місце у системі джерел партійного походження, починаючи від найвищого рівня, посідають аналітично-звітні документи (довідні записки, довідки, звіти, доповіді), що готувались як структурними підрозділами ЦК ВКП(б), так і репресивно-каральними службами ССРСР, іншими державними органами для партійних комітетів. Найповніше така ланка фактологічно-аналітичної інформації, що лягала на стіл вищого партійно-державного керівництва (Й. Сталіна та В. Молотова), представлена у спеціальному виданні джерел з фондів ГАРФ, підготовленому Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України⁶¹. Там опубліковано 131 документ з опису 2 фонду Р-9403 згаданого російського архіву. У передмові В. Гриневича до збірника міститься така характеристика названого виду джерел: “Це систематично – день за днем, місяць за місяцем, рік за роком – відібрана інформація про діяльність Наркомату внутрішніх справ СРСР проти антирадянських повстанців за 1944–1948 рр., що їх особисто готував для Сталіна нарком внутрішніх справ СРСР Лаврентій Берія. Ці скрупульозно зібрані й узагальнені відомості, на думку наркома внутрішніх справ, мали дати вождєві повне уявлення як про антиповстанську діяльність НКВС, так і про сам національно-визвольний рух, що тривав на звільнених Червоною Армією від нацистських військ теренах Радянського Союзу. Цей своєрідний інформаційний “екстракт” фактично позбавлений емоційного та пропагандистсько-ідеологічного забарвлення...”⁶². Насправді ж згадане “забарвлення” в опублікованих інформаційних документах все ж таки простежується, особливо у нечисленних документах ЦК КП(б)У, які теж відклалися в “особливих теках” Сталіна й увійшли до збірника. Інформаційні матеріали НКВД ССРСР вирізняються також значним рівнем узагальнення й водночас деталізації (називалися конкретні дати й адреси чекістських операцій, прізвища учасників, затриманих та знижених у такий спосіб членів ОУН тощо, навіть цитувалися окремі захоплені документи націоналістів). Разом з тим, слід чітко розуміти, що опублікованими у збірнику документами не вичерпується вся складова “особливих тек”: окрім НКВС, свої інформації вищому керівництву радянської держави поставляли НКГБ/МГБ, що з 1947 р. став опікуватися збройною

боротьбою проти антирадянських націоналістичних рухів, а також республіканські партійні органи.

Існує тенденція перекладу російської назви такої групи документів українською мовою як “Окрема папка”. На наш погляд, це неправильно, адже російською це не “отдельная папка”, а саме “особая”, що робить наголос не на її структурній окремішності, а на особливому режимі доступу до наявної там інформації.

Із документів, що увійшли до сталінських “особливих тек”, заслуговує на увагу доповідна записка Л. Берії від 06(07).03.1944 про заходи щодо боротьби з повстанцями на території Волинської та Ровенської областей*. Там наведено, зокрема, дані про кількість бійців внутрішніх військ, задіяних проти УПА на території обох областей: до наявних 14 тис. весною 1944 року туди ще спрямували 28 тис. військовослужбовців НКВД (2 дивізії, 4 бригади, кінний полк та танковий батальйон, тобто разом – 42 тис. бійців)⁶³. Очевидно, що ця чисельність карателів значно перевищувала кількість бійців Опору в двох згаданих областях.

З інших інформаційних документів, що потрапили до сталінських “особливих тек”, можна згадати доповідну М. Хрущова Й. Сталіну про його поїзду на Західну Україну в жовтні–листопаді 1944 р. Керівник УРСР наводив багато цікавих спостережень над українським національно-визвольним рухом, згадував свою участь у допитах полонених козаків УПА, проблеми “явки з повинною”. Щодо останнього він зауважував, що для “зголошених” склалося безвихідне становище, адже зазвичай їх направляли назад до повстанців із завданням розкласти відділ. Пропозиції Хрущова зводилися до наступного: введення військово-польових судів при військах НКВД; запровадження “трійок” при облуправліннях НКВД; переселення поляків зі Львову та Дрогобича; мобілізація поляків, як і українців, до 45-річного віку, адже намітилися перспективи співпраці польських та українських антирадянських сил. Будь-які резолюції Сталіна, крім підкреслення певних абзаців, на оригіналі документа відсутні⁶⁴.

“Особлива тека” партійних комітетів різного рівня (від ЦК ВКП(б) до райкому) заслуговує на окрему характеристику з огляду на чимале значення зосереджених там історичних джерел. Це були протоколи засідань та постанови парткомів, довідкові та інформаційні матеріали якнайвищого ступеня секретності (СС/ОП, тобто “совершенно секретно – особая папка”),

---

* Цей документ був направлений 06.03.1944 Й. Сталіну (опублікований у збірнику *НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956)*. – М., 2008. – С. 157); примірник від 07.03.1944, адресований В. Молотову, опублікований у зб. *«Особые папки» Сталина и Молотова про национально-визвольную борьбу в Западной Украине в 1944–1948 годах*. – Львів, 2010. – С. 47. Проте при публікації він отримав різні назви: у першому випадку – «доклад», у другому – «інформація», хоча за видовою ознакою – це типова доповідна записка.

тобто доступних лише для відповідних секретарів, членів партійних бюро, керівників структурних підрозділів парткомів. Компартійне діловодство вимагало застосування до таких документів особливо суворого режиму користування. Саме тут зосереджувалися відомості, які радянська номенклатура намагалася приховати від сторонніх очей. Іноді набір таких відомостей був досить неочікуваним: так, дослідниця В. Жилюк констатує наявність в “особливій теці” Житомирського обкому цілої агентурної справи облуправління МВД “Осколки” (“зведення міських та районних комітетів партії, НКДБ і НКВС про діяльність церковників на території області, настрої населення, поширення “банд” націоналістів...”)⁶⁵. Але такі документи не були типовими для “особливих тек”. Основний їхній зміст складали саме інформаційні документи та службове листування. З подібних матеріалів радянського союзного центру оприлюднено на сьогодні лише відомості про вміст “особливих тек” з інформаціями НКВД/МВД Й. Сталіна, В. Молотова, М. Хрущова, Л. Берії⁶⁶.

“Особливі теки” районного рівня як джерелознавчий феномен ще не стали предметом спеціального аналізу і навіть практично не згадуються в існуючих дослідженнях. Тому варто навести склад документів однієї з таких “тек” Великобірківського райкому партії Тернопільської області. У ній містяться виписки з протоколів закритих засідань РК КП(б)У, зокрема засідання від 16.12.1946, на якому був затверджений план агентурно-оперативних заходів із забезпечення передвиборчої та виборчої кампаній з виборів до Верховної Ради УРСР. Сам план, складений спільно райвідділами МВД та МГБ, містив дані щодо наявності кущів, боївок та окремих членів ОУН на території району, що перебували на оперативному обліку (разом до 33 осіб), та місця їхнього розташування; їм протистояли 40 бійців військ МВД, поділені на два гарнізони, та 8 винищувальних батальйонів загальною кількістю 304 бійці. Між цими збройними загонами було розподілено населені пункти, де розміщувалися виборчі дільниці; на чолі кожного був поставлений оперативний співробітник репресивно-карального органу або ж представник радпартактиву. Під такою охороною з 10.01.1947 до кінця виборів перебували самі дільниці та намічені партією кандидати в депутати, озброєний супровід забезпечував “вільне волевиявлення”, а після закінчення виборів війська охороняли урни з бюлетенями і членів виборчих комісій, які відвозили їх до райцентру для підрахунку голосів. Таким чином, зазначені виписка з протоколу та план переконливо доводять, що вибори до Верховної Ради УРСР, як і раніше – до Верховного Совету СРСР, відбувалися фактично під дулами автоматів енкаведистів та “стрібків” і жодним чином не відбивали справжніх електоральних настроїв населення Західної України навіть у тих обмежених рамках, що їх надавала “трудоючим” радянська конституція. Крім того, зі змісту наведених документів можна з’ясувати ще багато інформації: імена і псевдоніми командирів УПА та провідників ОУН (згадуються районний провідник “Роман”, кущові – “Хмара”, “Сірко”, “Дир”, хорунжі УПА “Чорний”, “Козаченко”, “Ярема”), місця їхньої дислокації, результати

бойової діяльності (зокрема, про ліквідацію дільничного уповноваженого РВ МВД Гаркавенка). З іншого боку, маємо і список радпартактивістів, котрі співпрацювали з репресивно-каральними органами. До їх числа входили не лише секретарі та відповідальні співробітники райпарткому, райкому комсомолу, редактори місцевих видань, працівники суду і прокуратури, військкомату, директори підприємств та радянських установ, але й зоотехнік, райветлікар, бухгалтери та ін.⁶⁷

Щодо інформаційної групи джерел (довідки, інформації, політінформації, доповідні записки, доповіді) варто підкреслити специфіку такої категорії радянських документів. Ієрархічне дозування інформації було найхарактернішою рисою і визначальною ознакою радянської тоталітарно-номенклатурної системи. Кожен її представник посідав у ній власне місце, пов'язане насамперед з певними обсягами отримуваної (і доступної для нього) інформації у різноманітних сферах.

Але не слід уявляти таку систему радянського інформаційного зв'язку як просто перегорнуту ієрархічну піраміду, найвища верства якої отримувала весь комплекс інформації, а нижча – лише визначену для неї частину. Догори йшла не вся і далеко не повна інформація, вже не кажучи про її достеменність. Вона так само дозувалася; з неї випадали дрібні, на погляд нижчестоящих керівників, або невігідні для якоїсь нижчої ланки відомості. До того ж, автори таких інформацій мали обов'язково дотримуватися визначених понятійно-ідеологічних кліше: у матеріалах “Особливої теки” Й. Сталіна 1945 р. так само йшлося про “українсько-німецьких націоналістів”, як і в інформаційному листі райкому КП(б)У.

Інформаційно-довідкові матеріали щодо стану боротьби з українським національним рухом готувались як відділами й іншими структурними підрозділами ЦК КП(б)У, так і окремими партійними функціонерами: секретарями ЦК, членами Політбюро та ЦК, інструкторами, уповноваженими тощо. Як правило, такі документи потім ставали основою постанов Політбюро і ЦК, інших партійних документів. Водночас вони мали й абсолютно самостійне значення як джерела, народжені вповноваженими інституціями або особами, що відбивали стан справ або ж уявлення цих осіб щодо нього. Обов'язковим елементом більшості таких документів, присвячених стану справ та розвиткові підпільно-партизанського руху на окупованій Україні, починаючи з кінця 1942 р., став розділ про “націоналістичний рух”, а пізніше, у 1943 р. – про “українсько-німецьких націоналістів”. Так, у доповідній М. Хрущова на ім'я Й. Сталіна від 04.04.1943, в якій містився огляд стану партизанського руху в Україні між 1 жовтня 1942 та 1 квітня 1943 років, йшлося про наявність на території Житомирської і Ровенської областей збройних загонів націоналістів, котрі “против немцев не выступают; они распространяют свои издания – листовки, брошюры, и создают склады вооружения”. Тут викладались і вказівки ЦК КП(б)У партизанам: “Учитывая, что некоторая часть, в первую очередь рядовых участников, этих отрядов искренне желают и могут бороться с немецкими оккупантами, но обмануты буржуазными националистами-

руководителями, всіма способами разоблачать руководителей националистических формирований – буржуазных националистов как врагов украинского народа, немецких агентов. Это необходимо проводить путем усиленной агентурной работы, распространением листовок и другими путями...”⁶⁸. Як бачимо, у відповідних вказівках ЦК КП(б)У, незважаючи на нібито запропонований неконфліктний сценарій взаємин з УПА, основна ставка робилася на агентурну роботу серед націоналістів.

Важливим джерелом для з'ясування стратегії і тактики компартійних органів та керованих ними партизанських загонів щодо українського національно-визвольного руху на окупованій території стала цілком таємна доповідь секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка, підготовлена ним у липні 1943 р. за результатами свого майже тримісячного перебування в німецькому тилу, особистого знайомства з партизанським рухом, окупаційним режимом тощо. Згадана доповідна важлива ще і тим, що основні її ідеї знайшли практично повне віддзеркалення у постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 15 липня 1943 р. “Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні”, що засвідчує механізм прийняття таких партійних директив. У доповіді Коротченка окремий розділ був названий “Деятельность украинско-немецких националистов”. У ньому шляхом цитування оунівських брошур розкривалися деякі завдання націоналістичного руху, в тому числі щодо двофронтової боротьби, але висновок, всупереч фактам та власній позиції автора, озвучений раніше, у травні, зроблено у рамках комуністичної ідеології: “Этим лозунгом руководители националистических организаций создают видимость борьбы на два фронта. Практика подтверждает, что украинско-немецкие националисты борются только против Советского Союза и помогают немецким захватчикам поработать украинский народ”. І далі: “Лозунг националистов о борьбе на два фронта – это демагогический прием. Чтобы легче обманывать рядовых членов своей организации и не потерять влияния на население, среди которого растет стремление к вооруженной борьбе с немцами, руководители националистов, очевидно, договорились с немецкой разведкой и получили право на легкую критику немецких порядков. Этим самым преследуется цель: ввести в заблуждение украинское население, увеличить численность националистических банд и создать резерв для борьбы с партизанами”. Серед заходів боротьби з національним рухом Д. Коротченко пропонував таке: “...засылать в националистические организации террористов для уничтожения руководителей, засылать своих людей для разложения рядового состава националистических формирований, больше издавать листовок, которые распространять среди населения, особенно в Западных областях Украины, больше использовать радиовещание”⁶⁹. Характерно, що перша частина цих рекомендацій, щодо терористів, у постанові Політбюро ЦК КП(б)У відсутня, але це означало лише одне – бажання приховати власні терористичні методи боротьби з визвольним рухом від широкого загалу комуністів, яким було адресовано постанову.

Серед найперших звітних матеріалів, присвячених виключно боротьбі з націоналістами, що готувалися обкомами КП(б)У, привертає увагу доповідна записка (на жаль, без позначення автора) першому секретарю Тернопільського обкому партії про наслідки такої боротьби за квітень–травень 1944 р., коли ще не вся територія області опинилася під радянським впливом (11 районів продовжували перебувати під нацистською окупацією). Значення цієї доповідної полягає у розкритті форм і методів боротьби озброєного націоналістичного підпілля та УПА в період переходу області від однієї окупації до іншої. У доповідній зазначається наявність на згаданій території 10 великих загонів УПА та ряду дрібних груп (загалом до 5 тис. осіб у лісах Кременецького, Шумського, Дедеркальського, Лановецького районів). На думку авторів документа, завданням загонів повстанців було: “сорвать проводимые мероприятия советской властью на селе, в частности: не допустить призывного возраста в ряды Красной Армии и привлечь его в ряды УПА и организовать вооруженную борьбу против советской власти...”. Серед спеціально відзначених заходів українських націоналістів були: організація мітингів і зборів з прийняттям антирадянських резолюцій; проведення мобілізації молоді до лав УПА; зрив заготівель продовольства; ліквідація голів сільвиконкомів, заготівельників та активістів. Описуючи зіткнення повстанців з підрозділами КА, автори записки наголошують, що наслідком таких операцій, як правило, було захоплення вояками УПА зброї та військової техніки. Так, 10.04.1944 у с. Люленці ними були відбиті дві автомашини та гармата; 18.04.1944 у с. Москалівка група чисельністю в 100 повстанців здобула міномет і навіть “Катюшу” (щоправда, дуже скоро це важке озброєння захопила група НКВД). Задіяні для боротьби із загонами УПА радянські сили були дуже значними: так, до операції проти куреня “Кропиви” у Кременецькому лісі, що тривала з 22 по 27 квітня, залучили чотири бригади військ НКВД, один кавалерійський полк та танковий підрозділ. Вони діяли виключно на знищення, адже наведені втрати українських націоналістів вражають: більше тисячі вбитих та 400 полонених. До ліквідації загонів УПА в області залучалися також курсанти школи молодших лейтенантів та загін червоних партизанів⁷⁰.

Інформаційні документи, що готувалися репресивно-каральними органами для вищих радянських установ, містять також дуже цінні відомості про долю родин учасників національно-визвольного руху, які потрапили у коліщата репресивної машини. Так, з доповідної записки міністра внутрішніх справ СРСР С. Круглова від 17.10.1947 до заступника голови Ради міністрів СРСР В. Молотова стає відомо про жахливу долю 20 тис. родин “активных националистов и бандитов”, котрих направили на вугільно-видобувні підприємства Півночі та Сибіру, а якщо б їх було більше – то “выселяемые сверх указанного количества спецпереселенцы направляются в Омскую область, где будут переданы промышленным предприятиям и трудоустроены в сельском хозяйстве”⁷¹. Як свідчить чергове повідомлення МВД СРСР уже за наслідками розміщення новітніх радянських кріпаків, надлишок

дійсно склав 6644 родини, частину з яких поділили по згаданих підприємствах, а 5264 родини направили до Омської області. Самі працівники репресивно-каральних органів констатували житлово-побутові умови переселенців як “тяжелые”, але це не вважалося приводом для їх змінювання. Навіть той факт, що більш як 3,5 тис. родин не мали працездатних членів, яких “можно было бы использовать на предприятиях угольной промышленности”, не засмутив МВД. З цього приводу було схвалено спеціальне розпорядження Ради міністрів СРСР від 10.10.1947 № 18249рс з дозволом “министерствам внутренних дел и угольной промышленности восточных районов СССР передать вышеуказанных переселенцев в сельскохозяйственные районы Казахской ССР, Кемеровской, Челябинской, Молотовской, Иркутской областей по согласованию с Советом министров Казахской ССР и областными советами депутатов трудящихся перечисленных областей”. Насправді навіть таке “покращення умов” утримання спецпереселенців торкнулося лише 662 родин⁷². Загальна кількість арештованих та примусово виселених мешканців Західної України за 1944–1953 роки названа у доповідній КГБ УРСР та адміністративного відділу ЦК КПУ від 04.04.1955: 103828 “бандитов, участников ОУН, а также бандпособнического элемента”, 203662 (65906 родин) заручників⁷³.

Звітні інформації щодо “борьбы с бандитизмом” від 1945 р. представлялися всією структурою партійних і державних органів практично щоденно за встановленими формами. Наприклад, одна з таких форм зведень (“сводки”) для щоденного звітування обкомів західних областей перед республіканським партштабом була затверджена навіть постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 22 січня 1945 р.⁷⁴ Зразком формалізованої звітної документації районного рівня з виконання постанов ЦК КП(б)У від 10 січня та 26 лютого 1945 р. може слугувати спільна довідка партійних та репресивно-каральних структур Бережанського району, надана обкому КП(б)У станом на 22.05.1945 за 11-ма пунктами: кількість “бандгруп” в районі (3); кількість “бандитів” у них (35); кількість міліцейських дільниць (19); кількість закритих дільниць (13, у т. ч. через загибель уповноважених – три); вивезено родин (жодної); ліквідовано “бандгруп” із січня по травень (15); убито “бандитів” (117); захоплено у полон (154); явилось з повинною “бандитів” (115); явилось з повинною тих, хто ухилився від призову до КА (906); затримано тих, хто ухилився від призову (892). Документ був підписаний секретарем РК КП(б)У, начальниками РВ НКВД та НКГБ⁷⁵. Щоденна звітність існувала і на рівні республіканських установ. Так, МВД УРСР надавав ЦК КП(б)У повідомлення про характерні прояви і випадки. Так, у повідомленні від 05.04.1949 міністр внутрішніх справ Т. Строкач, узагальнюючи інформацію обласних управлінь, інформував про 8 “бандпроявів”, затримання в Станіславській області націоналіста – бойовика кущового проводу ОУН І. Буритинського (“Сіромаха”), загибель від рук оунівців трьох радянських активістів у Львівській області тощо⁷⁶.

Місячний звіт був не настільки формалізованим, але інформація все одно подавалася за певними позиціями, які нині важко узагальнити. Наскільки можна судити з такого звіту за грудень 1945 р. секретаря Борщівського райкому своєму обласному керівництву (автор назвав його доповідною запискою), обов'язковими компонентами згаданого документа були: кількість проведених заходів, їх результативність, опис конфіскованих зброї, запасів, продовольства тощо. Так, секретар РК КП(б)У Бубенцов звітував про таке: розкриття 41 бункера, причому лише в одному с. Бурдяківці їх було 15 (переважно склади з медичними, продовольчими та бойовими запасами); знищення 11 вояків УПА, у тому числі районного коменданта СБ Д. Плаксія (“Круг”, “Луч”); прихід “з повинною” 45 нелегалів; втрату трьох голів сільрад, уведених повстанцями до лісу*; власноручно проведену операцію “приманка” у с. Ланівці, яка, втім, не мала успіху. Не приховував секретар власної поразки у боротьбі за окремі населені пункти: “Плохо провели перепись в Озерянской группе сел, по с. Ланивцы мы перепись вынуждены были отменить, из этого села не изъяли ни одной бандитской семьи, не вскрыли ни одного бункера, и не обнаружили бандитские семьи, тогда как в этом селе три раза сожгли сельский совет, увели двух председателей сельсовета, увели агента уполнаркомзага, написали бандитские лозунги и пр.”⁷⁷.

Звіти про “боротьбу з бандами українсько-німецьких націоналістів” могли надаватися і частіше, ніж раз на місяць. Певна частина з них мала назву “політінформація”. Так, 08.02.1945 секретар Великобірківського РК КП(б)У надіслав такий документ Тернопільському обкому партії, але вже 28.02.1945 за ним пішов наступний звіт, “станом на 1 березня 1945 р. ”. У ньому секретар райкому Ткач доповідав, що з 10 по 28 лютого в районі, крім зборів, доповідей, поширення інформаційних матеріалів про т. зв. “перепис населення” (реєстрацію наявних мешканців і з'ясування долі відсутніх, встановлення заручників, а також “зняття” членів УПА, ОУН та їх родин), були здійснені оперативні заходи: “Внаслідок нічних засад та прочесок виявлено та заарештовано по лінії РВ НКВС – 4 особи, по лінії НКГБ – 5 осіб, а всього 9 осіб та знято три сім'ї бандитів”. Серед затриманих опинилася переважно жінки: підрайонний керівник роботи із жіноцтвом Ганна Недошитко; станичний керівник ОУН Софія Береза та ін. Документ також свідчить про вказівку обласного керівництва “створити в кожному селі групи заложників із кулаків та заможних селян”, що не підтверджувалося обласним відділом НКВС і тому викликало протест начальника РВ НКВД Костильова. Наприкінці політінформації наводилися відомості щодо секретної агентури по району: нею “закриті всі села району, організації та

* «Уведення» українськими повстанцями місцевих активістів, надісланих номенклатурників, партійців та уповноважених, мобілізованих не завжди було каральною акцією з боку УПА. Іноді, такий спосіб низові працівники радянської адміністрації, молодь, яка не хотіла йти до КА, приховували свою співпрацю з націоналістами, виводили власні родини з-під кругової поруки.

установи”. У кількісному вимірі це були 156 сексотів, з яких на НКГБ працювали 101 особа, на НКВД – 39, і на міліцію – 16 осіб⁷⁸.

Але вже наступного року, з метою дотримання “конспірації” у боротьбі з УПА, на обласному і районному рівнях перейшли до “устных докладов” місцевих органів НКВД/НКБ щодо їхньої діяльності виключно першим партійним керівникам, з приводу чого була затверджена спеціальна постанова Оргбюро ЦК КП(б)У.

Звітні та інформаційні документи партійних установ, окрім власної інформації, нерідко містили і виписки, розлогі цитати, цілі документи ворожої сторони. Так, у доповідній записці Тернопільського обкому КП(б)У про стан “борьбы с остатками банд и подполья украинско-немецких националистов” за січень 1949 р. разом з іншими відомостями наводилися (у перекладі російською) витяги із вказівок керівника крайового проводу пропаганди ОУН, який підписався псевдо “502”, окружним та районним проводам від листопада 1948 р. щодо активної боротьби з радянськими культурно-освітніми закладами, де “за драмкружками организуют кружки по изучению устава ВЛКСМ, а дальше комсомольские организации”, створення піонерських ланок⁷⁹.

Певна частина інформаційних документів розповідала про “ответные меры” радянських органів на акції націоналістичного підпілля. Так, у довідці Львівського облпарткому від квітня 1949 р. відверто вказувалося, що кожен такий випадок супроводжувало виселення або оформлення на виселення кількох родин, причому навіть не йшлося про їхній зв’язок з ОУН чи відповідальність за акцію. Очевидно, що це були заручники, які своїм виселенням в очах радянської влади “спокутували” гріхи повстанців. Усього в довідці згадано 32 “бандпрояви”, за які вивезено до Сибіру 172 родини. Причому не мало значення ні те, чи був знайдений виконавець акції, ні її масштаби. Так, за спалену колгоспну стодолу та роззброєння двох бійців загону охорони порядку в с. Андріївка Краснянського району постраждало 15 родин; за загибель колгоспного бригадира в с. Утішків того ж району поплатилися 18 родин, а вбивство голови колгоспу с. Руда-Сілецька Каменсько-Бузького району та його спалене господарство коштувало засланням трьом родинам⁸⁰.

Інформації партійних або репресивно-каральних органів могли відображати як повну картину протиповстанської боротьби за певний період у згаданому регіону, так і містити дані щодо однієї події/операції, яка вважалася значущою. Можна згадати, наприклад, інформацію Кам’янець-Подільського обкому до ЦК КП(б)У від 10.02.1950 щодо ліквідації оперативниками МГБ бойової групи Славутського районного провідника ОУН С. Рябунца (“Грач”). Згаданий націоналіст упродовж 1947–1948 років неодноразово брав участь у рейдах східними областями, бував у Васильківському районі Київської області та самому Києві. Пізніше діяв виключно у Славутському районі Кам’янець-Подільської, Острозькому та Гошанському районах Ровенської областей. Тому його ліквідація разом з боївкою (убито

трьох, взято у полон четверо та 9 “активных пособников”), розкриття 11 схронів уважалося неабиякою перемогою⁸¹. До числа подібних акцій можна віднести ліквідацію керівника Львівського окружного проводу та члена Центрального проводу ОУН О. Дяківа (“Горновий”, “Наум”, “Артем”), керівника Львівського крайового проводу М. Мошанчука (“Бор”), П. Шатинського (“Крук”), яка стала наслідком спільної операції опергрупи МГБ та управління МГБ по Львівській області 28.04.1950. Цій події була присвячена доповідна записка Львівського облпарткому до ЦК КП(б)У від 02.12.1950⁸².

З інформації Волинського обкому КП(б)У до республіканського партштабу від 09.07.1952 щодо ліквідації групи членів ОУН на території Головнянського району, внаслідок якої загинули районний провідник Чихура (“Старий”) та ще 5 оунівців, можна з’ясувати, якими ж були дії антирадянського підпілля у той період. Виявляється, що націоналісти завдавали виключно “точкових” ударів по місцевих активістах та сексотах. Ними були знищені голова колгоспу “Червоний партизан” К. Мохнюк, запідозрений у зв’язках з МГБ, уповноважений райкому партії Сакачер та сторож колгоспу, пограбовані 4 магазини сільської кооперації. Остання акція була вимушеною, оскільки колгоспне селянство Західної України вже не мало значних ресурсів для матеріальної підтримки повстанців, і ті перейшли на самозабезпечення за рахунок радянських торговельних установ. Уся інша діяльність полягала у створенні молодіжної націоналістичної організації в с. Біличі Луківського району, поширенні листівок, пошкодженні телефонного зв’язку. Таким чином, виходячи зі змісту документа, важко вести мову про “масовий терор проти мирного населення” з боку націоналістів. Натомість у коліщата радянських репресій, окрім згаданих шести оунівців, знищених оперативниками МГБ, потрапили ще 12 осіб (за відвертим зізнанням автора інформації, “рядовые колхозники, бывшие середняки”), та 14 членів молодіжної організації націоналістів “МОН”, засуджених роком раніше⁸³.

На окреме згадування заслуговує доповідна Київського обкому партії від 18.03.1953, яка засвідчує існування в той час підпілля ОУН на території Володарського, Білоцерківського, Богуславського та інших районів області. Це були групи Я. Єрмоленка та Н. Стеценка, які діяли принаймні з 1945 р. Їм приписували ліквідацію в 1946 р. місцевого комуніста Л. Верзуна, а також “агітацію среди колхозников”, “розкладання” трудової дисципліни, крадіжки колгоспного майна. Попри те, що націоналістам інкримінувалося також “запугивание убийствами и поджогами”, про жодні інші конкретні акції не згадано. Унаслідок операції МГБ двоє підпільників загинули, ще троє – були заарештовані⁸⁴.

Своєрідним підсумковим інформаційним документом високого рівня можна вважати лист секретаря ЦК КПУ М. Подгорного до ЦК КПСС від 25.09.1956 з приводу численних колізій, що виникали після повернення засуджених або вивезених націоналістів, членів їх родин, заручників. Певна їх кількість (називалася цифра 40 тис.) уже відбула визначений термін покарання або ж потрапила під амністії доби хрущовської “відлиги”, тому

мала цілком законні підстави приїхати на батьківщину, возз'єднатися з родинами й отримати компенсацію за конфісковане радянською владою майно. Втім, один з вищих парткерівників УРСР уважав, що повернення репресованих не тільки ускладнить економічно-політичну обстановку в західних областях (лише на відшкодування вартості конфіскованого майна мало піти більше 200 млн крб.), але і сприятиме підживленню все ще існуючого підпілля (хоча він і запевняв союзний центр, що організований спротив остаточно ліквідовано минулого року). Посилаючись на “возмущение колхозников прибытием активных оуновцев и террористов”, приклади антирадянської поведінки тих, хто повернувся, Подгорний закликав “запретить впредь украинским буржуазным националистам, участникам оуновского подполья, бывшим бандитам, осужденным за контрреволюционные преступления, а также лицам, осужденным за бандитизм, возвращаться после освобождения из мест заключения во Львовскую, Тернопольскую, Дрогобычскую, Станиславскую, Волынскую и Ровенскую области УССР”, доручити Генеральному прокурору та голові КГБ ССРСР відмінити всі дострокові звільнення згаданих осіб, а також зробити Львів “режимним містом”, тобто фактично закрити його для в'їзду і проживання сторонніх осіб. Отже, найвища партійно-радянська номенклатура відверто продемонструвала свою моральну поразку в боротьбі з українським національно-визвольним рухом. Вона виявилася нездатною не тільки остаточно придушити опір на місці, але й після 12 років безуспішних зусиль, спрямованих на фізичне нищення повстанців, смертельно боялася навіть уже репресованих нею, усіма силами намагалася затримати їх поза межами Батьківщини, на заслання та ув'язненні, навіть усупереч тогочасному законодавству. Наведений лист цікавий ще й тим, що наводить загальну кількість жертв війни з власним народом: 150 тис. убитих повстанців, 103828 заарештованих, 203662 депортованих. Натомість кількість загиблих від рук націоналістів оцінювалася в 23 тис. “советских граждан” (щоправда, йшлося чомусь тільки про 1944–1945 роки)⁸⁵. Наслідком зазначеної ініціативи ЦК КПУ став Указ Президії Верховного Совета ССРСР від 09.11.1956 “О запрещении бывшим руководителям и активным участникам украинского националистического подполья, которые были осуждены и отбыли наказание, возвращаться в западные области Украинской ССР”. У такий спосіб партноменклатура, нехтуючи нормами тодішнього законодавства, намагалася убезпечитися від підживлення нескореного антирадянського Опору за рахунок його членів, які вже відбули визначене їм покарання, але не зламалися, були готові до продовження боротьби за незалежну Україну.

Загальною текстологічною особливістю даного виду документів була їхня специфічна форма, яка передбачала наведення як узагальнених даних за певний проміжок часу та на певній території, так і конкретних прикладів, із згадуванням населених пунктів, прізвищ та псевдонімів повстанських командирів, провідників ОУН, рядових учасників підпілля, загиблих, уведених партійно-радянських працівників тощо. Це дозволяє розглядати дані звітної інформації документи як цінне джерело біографічних відомостей учасників

збройної боротьби на Західній Україні, навіть певний мартиролог Других визвольних змагань, а також інформації для з'ясування місця і перебігу акцій обох таборів, навіть реконструкції певної частини повстанської документації, захопленої ворогом.

Вартий уваги і той факт, що боротьба з українським національно-визвольним рухом відбивалася не тільки в спеціальних тематичних інформаціях про “бандпрояви і терористичні акти”. Промовисті факти щодо його активності (у вигляді спеціальних тематичних розділів) містять також інформації про загальний стан справ в області, хід сільгоспзаготівель, відбудову місцевої промисловості, проведення призову на військову службу, перебіг виборів до рад усіх рівнів, навіть стану шляхів сполучення і мереж зв'язку.

Так, у політичній інформації Волинського обкому КП(б)У від 18.10.1944 щодо стану області та роботу обкому вказувалося: “Из 859 сельских советов области по состоянию на 15 ноября 1944 г. местные органы советской власти укрепились в 729 сельсоветах. В 19 сельских советах в связи с деятельностью банд украинско-немецких националистов местных органов власти нет, а в 111 сельских советах есть только председатели и секретари исполкомов сельских советов, которые, когда нет вооруженной силы в селе, в своих селах не ночуют и скрываются”. Боротьбі з націоналістами був присвячений спеціальний розділ інформації “Політичний стан області та боротьба з українсько-німецькими націоналістами”. Там містяться відомості щодо чисельності загонів УПА в області: “По состоянию на 15 ноября, в области зарегистрировано 34 банды общей численностью около 3500 чел. бандитов. Самые крупные из них насчитывают до 500 бандитов (банда “Зверя” – 500 чел., банда “Докторенка” – 250 чел.) Крупные банды являются не местного происхождения, а время от времени появляются с территории Ровенской области. Наиболее поражены бандитизмом районы, граничащие с Ровенской областью – Цуманский, Колковский, Маневичский, Камень-Каширский и Любешовский”. Щодо власних заходів, спрямованих на поборювання національного руху, особливо підкреслювалася ефективність репресій проти членів родин повстанців: “В течение июля – октября м-цев 1944 г. из нашей области выслано в Сибирь 748 семей активных участников националистических банд. Это мероприятие подрывает корни бандитов и отрезвляюще действует на многих из них. Как правило, в период выселения семей бандитов увеличивается количество бандитов, являющихся с повинной”⁸⁶. В інформації Ровенського обкому про хід сільськогосподарських робіт в області, направлених сільськогосподарському відділу ЦК КП(б)У, також відзначалася активність загонів УПА, названих “великим тормозом в виконанні державного плану”. Націоналістів звинувачували в тому, що вони заважають хлібозаготівлям: “За останній час в багатьох районах області має місце скупчення націоналістичних банд, які деморалізують і загрожують селянам, щоб вони не здавали хліба державі з попередженням, що “хто буде здавати хліб більшовикам, той буде розстріляний та порубаний сокирами”. В інформації також наводилися цифри

втрата серед партійно-радянських працівників, дані щодо нищення документації із заготівель, обладнання МТС, заводів, проведення агітації повстанцями⁸⁷.

Серед інформаційно-звітних документів окрему групу становлять довідки, що готувалися за результатами перевірок ходу виконання партдиректив окремими установами обласного та районного рівня, обкомами і райкомами КП(б)У. Авторами таких довідок могли бути структурні підрозділи республіканського партзагону, обкомів та інших установ, причому не обов'язково безпосередньо пов'язані з боротьбою з українським національно-визвольним рухом. Так, у липні 1945 р. зав. сільгоспвідділом Тернопільського облпарткому Дебелий склав довідку про наслідки перевірки роботи Гримайлівського райкому КП(б)У, райвідділу НКВД з поборювання повстанців упродовж першого півріччя 1945 р. Він зафіксував, що з січня на території району відбулося 25 виступів (“бандпроявлений”), особливо ж активно – в останні два місяці. Проти них провели 47 чекістсько-військових операцій, унаслідок чого вбито 205 повстанців, захоплено у полон – 47, вислано 13 родин оунівців. Проте така реакція вважалася недостатньою: “Как установлено, все вышеперечисленные операции проводились после факта совершения бандпроявлений и в большинстве своем без наличия необходимых оперативных данных, в результате чего положительных результатов не давали”. З неабияким знанням справи партурадовець зазначав погано поставлену агентурно-освідомчу роботу: мережа сексотів охопила тільки 21 населений пункт, а 11 були вільні від неї. Наявна мережа працювала погано: “за 1945 год от 41 агента-осведомителя райотдел НКВД получил только 45 агентурных сводок, в т. ч. за май–июнь месяцы с. г. 13 сводок. Из числа действующей сети агентуры и осведомителей 26 агентов и осведомителей в течении 1945 г. не работали, и от них не получено ни одного агентурного донесения”. “Гнилий лібералізм” відмічено було і з приводу застосування репресій: “Репрессивные меры к семьям бандитов и бандпособников со стороны райотдела НКВД проводятся исключительно слабо. Из 32 населенных пунктов района только в 10 селах проведены мероприятия по объявлению ответственных за спокойствие в селах”. Нагадаємо, що йдеться про заручників, які мали відповідати своєю головою за будь-який виступ проти радянської влади. Невдоволення завідувача відділу обкому викликав і той факт, що заручники під час проведення військово-чекістських операцій не були “изъяты” або піддані іншим репресіям. Висновок був у дусі часу: “Наличие вышеуказанных фактов объясняется тем, что со стороны райкома КП(б)У не было принято соответствующих мер к органам НКВД и НКГБ, на который [так у документі. – Авт.] возложена ответственность за борьбу с украинско-немецкими националистами, а также отсутствие должного контроля и руководства со стороны РК КП(б)У за выполнением постановления ЦК КП(б)У от 10.01. и 26.02.45 “Об усилении борьбы с украинско-немецкими националистами”⁸⁸.

Своєрідним підсумком діяльності партійних органів та їхніх структурних підрозділів з висвітлення боротьби з націоналістичним підпіллям може слугувати довідка, що її підготував адміністративний відділ ЦК КПУ 06.05.1955.

Вона давала зріз інформації про стан “ликвідації остатков оуновских банд” на 1 травня того року і базувалася на даних КГБ УРСР. Отже, на той день були обліковані і перебували в розшуку 50 боївкарів ОУН, об’єднаних у 12 груп з 2–4 осіб (18 діяли самостійно). Найбільше озброєних оунівців було обліковано в Станіславській області (16); перебували вони також у Волинській, Дрогобицькій, Житомирській, Львівській, Ровенській та Тернопільській областях. Серед них були керівник Ровенського окружного проводу “Улян”, Золочівський надрайонний провідник “Лиман” та Ківерцівський – “Красько”. Крім того, розшукувалися ще 475 “оуновских нелегалов”. З амністованих 11170 учасників національно-визвольного руху на обліку в західних областях перебували 7800 осіб. Звичайно, всі вони знаходилися під пильним наглядом радянських органів⁸⁹.

Інструктивні листи та записки, що їх готували і направляли парткоми відповідного рівня низовим структурам, є особливим видом документації, зміст і значення якої далеко не вичерпуються заявленою тематикою і певними відомостями. Вони були важливою складовою загальної інформаційно-пропагандистської системи, верхній щабель якої становили матеріали “Особливої теки” Політбюро ЦК ВКП(б)/КПСС, а нижчий – інформаційні матеріали райкому, що направлялися місцевим парткомітетам. Цікаво простежити, яким чином трансформувався зміст інформації впродовж усього цього ланцюжка.

Провідне місце серед відомостей щодо українського національного руху, які радянська влада хотіла отримати, займала інформація стосовно реальної сили, структури, організації ОУН та УПА. До 1944 р. основним джерелом такої інформації були різного роду звіти від чекістсько-партизанських загонів (ми вже згадували про їх певну недостовірність). З поверненням в Україну радянських військових і цивільних органів брак детальної інформації стосовно національно-визвольного руху відчувався все сильніше, і, за справедливим зауваженням П. Потічного, “в усіх інструкціях з центру, як теж і в особистих виступах радянських керівників, як наприклад М. Хрущова, наголошувалися пріоритети розбудови агентури з ціллю пенетрації визвольного руху”⁹⁰. Тому донесення місцевих каральних органів, інформація законспірованої агентури є одним з найважливіших джерел з історії Українського руху Опору. На жаль, доводиться констатувати, що саме цей вид історичних пам’яток лишається на сьогодні найменш дослідженим і практично неопублікованим. Прикладом, що засвідчує значущість відбитих в інформаціях та доповідних керівництва репресивно-каральних органів відомостей, може слугувати доповідна записка наркома держбезпеки УРСР П. Мешика про діяльність ОУН напередодні німецько-радянської війни, направлена республіканському партштабу приблизно у квітні 1941 р. За матеріалами, здобутими “в процессе агентурной разработки и следствия по делам участников “Организации украинских националистов”, Мешик стверджував, що українські націоналісти відіграватимуть роль “п’ятої колони” під час війни; вони добре озброєні й становлять серйозну силу: “Так называемый “револю-

ционный провод” ОУН, руководимый Степаном Бандерой, не дожидаясь войны, уже сейчас организует активное противодействие мероприятиям советской власти и всячески терроризирует население западных областей Украины. Об этом свидетельствует ряд известных Вам террористических актов против сельских активистов, работников милиции и советских работников”. Нарком налічив до тисячі оунівців-нелегалів, облікованих радянськими репресивно-каральними органами, і наводить факти підтримки їхньої діяльності з боку населення, щоправда, приписуючи це страху: “даже советски настроенные люди боятся выдавать нелегалов”. Висновок був традиційним для того часу: “Изложенное выше вынуждает, наряду с проводимой операцией по изъятию нелегалов и активистов ОУН, поставить вопрос о ликвидации базы ОУН – семей нелегалов, кулачества и семей репрессированных”⁹¹. Наслідки такого виселення відбиті у доповідній записці наркома держбезпеки СРСР В. Меркулова до ЦК ВКП(б) від 23.05.1941. Там наводилася загальна цифра виселених: заплановано 3110 родин, 11476 чоловік, вивезено 3073 родини, 11329 чол. Водночас було “ізъято” 66 нелегалів, у тому числі Кирилюк (Волинь), Мартинюк (зв’язковий на Буковині), Кижик (зв’язкова Львівської окружної ексекутиви)⁹². Впадає в око неспівмірність кількості підпільників, затриманих радянськими органами, та репресованих мирних громадян, що свідчить про масовість репресій і наводить на думку про їхню юридичну необґрунтованість.

З іншого боку, сприймати інформацію, що наводилася репресивно-каральними органами, завжди слід критично, по можливості перевіряючи її за іншими джерелами. Так, нарком внутрішніх справ УРСР, надаючи у березні 1942 р. Військовій раді Південного фронту відомості щодо формування окупантами “добровільних українських частин” (Української національної армії), без жодних підстав стверджував: “Формирование этих частей производится германским командованием при активном участии украинских националистов под лозунгами создания на Украине Украинской армии “для защиты свободы и независимости Украины”, которых для нее добилась германская армия, “для защиты украинской собственности”, “для спасения Украины” и т. п. ”. “Дійову участь” в організації таких загонів приписували, зокрема, А. Мельнику⁹³.

Загалом інформаційна діяльність, збирання (у тому числі т. зв. оперативними засобами, через агентуру-сексотів) відомостей про настрої, думки і наміри громадян, доведення їх до відома вищих інстанцій (як репресивно-каральних органів, так і партійних структур), посідали в діяльності партійних і радянських (переважно “чекістських”) органів провідне місце. Їй були притаманні такі характерні риси, виділені дослідниками діяльності радянського репресивно-карального апарату 1920–1930-х років Р. Подкуром і В. Ченцовим: “масштабность сведений. Ни одно существенное явление в жизни общества не могло пройти мимо органов госбезопасности; регулярность предоставления информации. Был выработан строгий порядок сбора, обобщения и передачи информации; направленность информации. Сведения

передавались не тільки советским, но и, в первую очередь, партийным органам; конспиративность информации. Наиболее ценные и полные сведения были известны узкому кругу людей. Данные ограничивались грифами “Лично”, “Секретно”, “Совершенно секретно”; политический характер информации. Основное внимание уделялось настроениям людей, их реакции на проводимую лидерами СССР/УССР политику; критичность информации. Факты и события оценивались с точки зрения большевистской идеологии. Большое внимание уделялось негативным проявлениям в советском обществе. Сотрудники госбезопасности были, как правило, коммунисты. Поэтому оценки и выводы по ситуации в стране/республике имели ярко выраженный идеологический характер; нацеленность на практическое применение информации. Сведения излагались во всех подробностях для того, чтобы принять немедленно соответствующие меры”⁹⁴. На жаль, аналітично-інформаційні документи репресивно-каральних органів, що містили б повідомлення про настрої і висловлювання громадян, з нашої теми і за визначений хронологічний період нині практично невідомі.

Характерною особливістю радянських (як партійних, так і державних) документів була наявність серед них планової документації. У ній відбито накреслені відповідними парткомітетами, державними органами заходи, спрямовані на поборювання українського національно-визвольного руху. Як правило, плани заходів приймалися обласними партійними комітетами на виконання партійних директив. Прикладом такого документа може слугувати план заходів Станіславського обкому КП(б)У з виконання постанови ЦК КП(б)У від 05.04.1947 “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами”, направлений до ЦК КП(б)У 23.04.1947. У ньому порушено дуже серйозні питання, що значно перевищували компетенцію конкретного обкому. Так, щодо оголошених “явок з повинної” станіславське обласне парткерівництво вважало, що час їх припинити, адже стверджувало таке: “выход с повинной бандитов сейчас имеет характер легализации их для продолжения вражеской работы (восстановление порванных связей, вербовка кадров, приобретение оружие и т. д.). Сейчас остались квалифицированные подпольщики, фанатики, отъявленные головорезы, которые добровольно не складывают оружия и, кроме того, им не должны быть прощены их тяжелые преступления перед народом и государством. По отношению этих остатков бандитов следует принять не только меры убеждения, а, главным образом, меры физического их уничтожения, а по отношению их семей применять жестокие репрессии”. Крім того, станіславські парткерівники вважали за потрібне посилити застосування таких репресій, перенести їх не лише на родини і знайомих членів ОУН, але й на цілі села, оголошені “базой и опорой бандитов”. По області таких сіл, населення яких, на думку партбюрократів, необхідно було повністю виселити і вивезти за межі України у двомісячний термін, налічували 16–20. Репресіями в областях мали керувати “п’ятірки” у складі першого секретаря обкому, голови облвиконкому, керівника управління МГБ, обласного прокурора та представника військового суду. Так

званих “куркулів” планували зробити відповідальними за стан справ на селі: крім обкладання додатковими податками і зборами, вони мали головою відповідати за кожне “бандпроявление”; навпаки, бійців “винищувальних загонів” пропонувалося заохочувати як 50-відсотковим зниженням податку, так і позанормовим постачанням промкраном, грошовими преміями, урядовими нагородами⁹⁵.

Серед планових документів обласного рівня заслуговує на увагу план розподілу військових частин для ліквідації “бандгруп” на території Тернопільської області у березні 1945 р., підписаний першим секретарем обкому І. Компанцем. У термін до 1 квітня 12 військовим частинам (одному кавдивізіону та 11 стрілецьким батальйонам) було доручено знищити 64 загони повстанців загальною чисельністю 2086 учасників. Характерно, що опергрупа НКВД діяла тільки в одному Злотниківському районі області⁹⁶. Інший “план ліквідації” у тому ж регіоні, розрахований на здійснення впродовж одного місяця (22.07. – 25.08.1945), був значно більшим за обсягом і змістом, оскільки наводив назви, дані про командирів, чисельність та місце перебування кожної боївки УПА, склад виділених для їх “ліквідації” частин, керівника операції тощо. Хоча план був погоджений лише з обласними керівниками НКВД, НКГБ та внутрішніх військ НКВД, основний тягар операцій покладався на військові частини: підрозділи 281-го стрілецького полку, окремих стрілецьких батальйонів (на рівні взводів), військові рейдуючі групи. Так, для боротьби з кушем “Гордія”, боївками “Олега”, “Берези”, “Верби”, “Хмари” загальною чисельністю 70 вояків, що розмішувалися по селах Новосільського району, були спрямовані мінометні рота і взвод, 3-й взвод 1-ї стрілецької роти та 3-й взвод 2-ї стрілецької роти 226-го ОСБ під командою лейтенантів Карюка, Ілліна, мол. лейтенанта Ляліна⁹⁷. Очевидно, що загальна чисельність солдатів задіяних підрозділів КА вдвічі, а то і втричі перевищувала кількість повстанців, не кажучи вже про переваги в озброєнні регулярної армії (наявність кулеметів та мінометів).

Ані перший, ані другий плани не розкривали засобів здійснення поставлених перед військовими частинами завдань з “ліквідації” повстанців. Докладно їх розписано у цілком таємному Плані агентурно-оперативних заходів на липень 1945 р., підписаному начальником УНКВД по Тернопільській області полковником держбезпеки Сараєвим. План містив розділ “Чекистско-войсковые операции” з такими підрозділами: “Межрайонные общевойсковые операции” (застосування трьох батальйонів для “вычесывания” сіл та лісових масивів); “районно-батальонные операции” (у межах однієї адміністративної одиниці з тим саме завданням – “вычесывание” сіл та лісових масивів для розгрому кущів і боївок); “ротные операции” (у радіусі населених пунктів, де розмішувалися ротні гарнізони, із завданням розгрому місцевих боївок та підпілля); “частные операции” (щоденні виходи опергруп НКВД та бійців винищувальних батальйонів із завданням ліквідації дрібних груп, окремих нелегалів та підпільників). У розділі “Разгром оуновского подполья” передбачались агентурні заходи і пошук спецгруп, спрямовані на з’ясування місць

розташування обласного, окружних, надрайонних та районних проводів, станичних організацій, ліквідація агентурних розробок на всі клітини ОУН. Розділ “Агентурная работа” передбачав “улучшение агентурной работы”, вдосконалення звітності агентури та контролю за її роботою, направляти у рейди “проверенное осведомление и агентуру” (очевидно, йшлося про “спецбоївки” НКВД). Розділ “Следственная работа” містив указівки на завершення слідчих справ, що перебували у роботі більше двох місяців, та “по перспективным арестованным выделить лучших следователей для глубокой работы над арестованными и тщательной отработки следственных данных, которые могут быть использованы для вскрытия ОУНовского подполья и разгрома банд УПА”. Нарешті, в останньому розділі – “Выселение семей” – йшлося про заарештування “не менее 20 семей активных ОУНовцев и участников УПА на выселение”⁹⁸.

Одночасно керівники КП(б)У та уряду УРСР зверталися до вояків УПА із закликом добровільно скласти зброю та зректися участі у визвольному русі (прийти “з повинною”), за що їм обіцяли помилування. Видові назви таких документів були різними. Першим за хронологією стало затверджене постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 14 лютого 1944 р. “Звернення до учасників так званих УПА та УНРА” (від імені Президії Верховної Ради та РНК УРСР), яким було обіцяно повну амністію козакам УПА: “цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною”⁹⁹. 19 травня 1945 р. датується наступне звернення Верховної Ради, Ради міністрів УРСР та ЦК КП(б)У – “До робітників, селян та інтелігенції західних областей України”, яке обіцяло амністію тим учасникам національно-визвольних змагань, котрі до 20 липня 1945 р. складуть зброю і з’являться до органів радянської влади. Пізніше такі питання регулювалися наказами НКВД/МВД від 15.11.1945, 01.02.1946, 10.11.1946 тощо. Останнє звернення датовано кінцем 1949 р. (наказ міністра держбезпеки УРСР від 28.12.1949 № 312 “О непривлечении к уголовной ответственности участников остатков разгромленных украинских националистических банд в западных областях Украинской ССР, которые добровольно явились в органы советской власти с повинной”, що також був схвалений постановою Політбюро ЦК КП(б)У). Тих, хто приставав на пропозицію влади, незважаючи на її обіцянку відправити додому, НКВД–НКГБ включало до частин для боротьби з УПА, а згодом їх судили й висілали до концтаборів. Найцікавіше, що, з точки зору тодішньої радянської юстиції, дані звернення, окрім акта від 19.05.1945, практично не мали юридичної сили, оскільки не передбачали терміну виходу з підпілля. Відомий військовий прокурор Г. Кошарський з цього приводу зауважував, що “практика следственных и военно-судебных органов, применяющих амнистию к участникам банд украинско-буржуазных националистов, явившимся с повинной после 20 июля 1945 г. и являющимся с повинной в настоящее время, противоречит закону”¹⁰⁰. Таким чином, радянські органи зберігали за собою можливість у будь-який момент оголосити свою амністію недійсною.

Документація репресивно-каральних органів про український національно-визвольний рух

Документи, народжені у ході діяльності репресивно-каральних органів, становлять основний масив документальних пам'яток про Український рух Опору середини ХХ ст. Це цілком очевидно – адже саме боротьба з українськими націоналістами, придушення всіх форм опору радянському тоталітаризмові, переслідування і фізичне нищення явних, потенційних чи навіть уявних учасників та симпатиків такого руху були одними з їх основних завдань.

Для з'ясування взаємопов'язаності компартійних і “чекістських” джерел нам потрібно з'ясувати – чи були відбиті у них масові злочини радянських репресивно-каральних служб, засуджені навіть за часів компартійної системи (ХХ з'їзд КПСС), викликані невиконанням компартійних указівок, або ж вони впливали з самої терористично-репресивної суті комуністичного режиму і запроваджувалися за партійними рішеннями? Відповідь на таке питання не є простою, як це здається, польському досліднику Гж. Мотиці: “Насправді ж саме комуністична партія керувала репресіями, тоді як апарат безпеки був лише виконавцем її вказівок. НКВС був мечем, але рукою, що карала, була партія. Наявні архівні документи не залишають сумніву, що комуністична партія тримала під контролем діяльність органів безпеки”¹⁰¹. У рамках нашої джерелознавчої теми слід звернути особливу увагу на ті інформаційні потоки, які породжували відповідні партійні директиви, з'ясувати роль і місце радянських репресивно-каральних органів у їх народженні. Адже кожній партійній директиві на знищення “ворогів народу”, яку сумлінно виконували згадані органи, передували інформаційні, слідчі, обвинувачувальні матеріали, ретельно підготовлені працівниками НКВД/НКГБ і доведені до відома союзного центру. Тож краще говорити не про “руку” і “меч”, а відвести партійним директивам роль запалювання у моторошному механізмі радянських репресій, паливо для якого надавали саме репресивно-каральні органи. Водночас вони були й коліщатами, які здійснювали його повсякденну діяльність: проникнення до всіх сфер життєдіяльності тогочасного суспільства, налагодження системи тотального контролю за думками, настроями, діями громадян, спостереження за всім і всіма, залякування суспільства репресіями й терором, запровадження системи підневільної безкоштовної праці мільйонів громадян. До того ж, слід враховувати, що взаємини репресивно-каральних органів з регіональними й місцевими парткомками були своєрідними, тому навряд чи можна беззастережно стверджувати, що перші перебували у підпорядкуванні других. Говорити треба про складний механізм взаємного контролю, стеження і доносів.

Невід'ємною частиною радянських документів, що розкривають методи боротьби з українським національно-визвольним рухом, є директивно-інструктивні матеріали центральних репресивно-каральних органів СРСР та їхніх структур в УРСР.

До лютого 1941 р. у Радянському Союзі існувала єдина силова структура, яка виконувала функції нагляду за дотриманням громадського порядку (міліція), політичної поліції, розвідки та контррозвідки, керівництва всією “виправною” системою, що тоді забезпечувала дармовою робочою силою Північ, Сибір, Далекий Схід і Казахстан, та виконувала інші репресивно-каральні завдання, – Наркомат внутрішніх справ (НКВД ССРСР). Від лютого по липень 1941 р. згідно з Указом Президії Верховного Совета ССРСР від 03.02.1941 існували вже два союзних наркомати: внутрішніх справ (НКВД) та держбезпеки (НКГБ); 20 липня 1941 р. їх знову об’єднали, щоб у травні 1943 р. ще раз розділити на дві ті самі структури (внутрішніх справ та держбезпеки).

З директивних джерел, що мають значення для нашої теми, першою слід згадати цілком таємну директиву наркома внутрішніх справ ССРСР Л. Берії від 15.09.1939 № 720 (тобто ще напередодні початку військової агресії проти Польщі), якою надавалися конкретні завдання оперативно-чекістським групам на території Західної України та Білорусі, створеним ще 09.09.1939, що становили “ядро будущих органів НКВД”. Серед таких завдань фігурували: “пресечение подрывной деятельности и подавление контрреволюции”, а також негайне захоплення всіх державних архівів, “в первую очередь архивов жандармерии и филиалов 2-го отдела Генштаба”, негайний арешт “руководителей контрреволюционных партий”, зокрема ОУН; “развернуть следствие по делам заключенных участников контрреволюционных организаций с задачей вскрытия подпольных контрреволюционных организаций, групп и лиц, ставящих целью проведение диверсий, террора, повстанчества и контрреволюционного саботажа”. Усіх їх слід було негайно заарештовувати¹⁰². Щоправда, одразу розгорнути цілеспрямоване адресне переслідування діячів українського національно-визвольного руху не завжди вдавалося, оскільки навіть захоплені архіви польських спецслужб потребували опрацювання і перекладу. Всього за тиждень роботи оперативно-чекістська група № 1, що працювала під безпосереднім керівництвом заст. наркома внутрішніх справ ССРСР В. Меркулова, заарештувала майже тисячу осіб. Найчисленнішою групою серед них були польські поліцейські урядовці (513). Але вже на другому місці (181) опинились “активные члены и руководители антисоветских политических партий УНДО, ОУН, УПСР, УСДРП и т. п. ”, яких серед арештованих виявилось навіть більше, ніж офіцерів польської армії, жандармів, секретних агентів поліції тощо. Крім того, окрема слідча група у Львові завершила 10 слідчих справ (очевидно, розпочатих ще поляками) “на видных политических деятелей и руководителей украинских националистическо-фашистских партий”¹⁰³. Таким чином, немає жодних сумнівів, що на теренах західної України одразу після 17 вересня 1939 р. основним об’єктом уваги репресивно-каральних органів ССРСР стали саме українські націоналісти.

Характерно, що одна з найперших директив НКВД УРСР, № 33881/св, стосовно боротьби з “оунівцями-західняками” датована 16.12.1941. Вона була присвячена виявленню ворожої агентури на звільнених від окупантів

територіях УРСР, а щодо націоналістів там зауважувалося: “...иметь в виду возможность оставления немцами на нелегальном положении своей агентуры из оуновцев-западников, украинских националистов других районов УССР...”¹⁰⁴. Щодо них передбачалося здійснення каральних заходів, насамперед арештів.

Директива МГБ ССРСР № 50 щодо організації “изъятия семей бандитов и бандпособников” від вересня 1947 р. викликала цілу низку підготовчих документів на місцях, як от цілком таємні вказівки обкомів та обласних управлінь МГБ своїм районним органам щодо здійснення такої акції. У них обумовлювалося буквально все, щоб зробити акцію виселення таємною, раптовою й ефективною. Передбачалося, зокрема: виділення на кожен район уповноваженого обкому, а на кожен населений пункт – уповноважених райкому; опрацювання затверджених міністром держбезпеки УРСР списків родин, намічених до виселення; залучення до операції всіх наявних сил – “силы и средства органов МГБ и МВД, бойцов истребительных батальонов, весь партийный и советский актив по списку РК КП(б)У, а также сельский актив по списку РК КП(б)У”. Жертвам надавали всього дві години на збори, а речі, що дозволялося взяти з собою, не мали важити більше 500 кг на родину. Вказівки містили розрахунки щодо транспортних засобів, потрібних для вивезення, описували порядок розподілу захопленого рухомого і нерухомого майна тощо. За своїм сценарієм акція з “изъятия членов семей бандитов и бандпособников” нагадувала чекістську операцію “Розкуркулення”, проведеної на території ССРСР в лютому 1930 р., а також депортації народів з Північного Кавказу і Криму в 1944 р. Серед політичних заходів, що мали пояснити таке поводження з власним народом, наявні цікаві зізнання, наприклад щодо спрямованості терору ОУН. Усупереч пізнішій радянській пропагандистській версії, яка звинувачувала націоналістів у вбивствах мирних громадян, тут було заявлено, що “бандити” “продолжали убивать ни в чем не виновных активистов районов и сел”¹⁰⁵. Це вкотре підтверджує вибірковість терористичних акцій ОУН: виключно проти радянських та партійних функціонерів, сільських активістів, котрі насаджували радянську владу всупереч волі українського народу.

Велике значення мали накази каральних радянських органів, що визначали інституційну структуру боротьби з українським національно-визвольним рухом. Першим був наказ НКВД ССРСР від 08.09.1939 № 001064 про організацію мобілізації кадрів оперативних співробітників НКВД ССРСР, УРСР, БССР та УНКВД по Ленінградській області для роботи в західних областях України. Це маскувалося посиленням на якісь “навчальні збори”, але тон наказу був дуже конкретним: “стянув их в Киев к 22.00 9 сентября”. Фактично у наказі вже йшлося про створення “оперативно-чекистских групп для выполнения специальных заданий”¹⁰⁶. Варто згадати також наказ НКВД ССРСР від 06.11.1939 р. № 001359 “Об организации НКВД Западной Украины”, який забезпечував створення і комплектування регіональних та місцевих каральних органів у чотирьох областях (Львівській, Луцькій, Станіславській та Тернопільській) виключно з надісланих з Росії й східних областей УРСР

працівників (726 чол.), розгортання їх роботи на місцях. Характерно, що конкретна розстановка кадрів у новостворених обласних повітових управліннях і відділах затверджувалась у Москві¹⁰⁷. Ще одне управління НКВД, у Чернівецькій області, було створено іншим наказом від 09.08.1940¹⁰⁸. Після початку німецько-радянської війни був виданий наказ НКВД СРСР від 17.03.1942 № 0022, згідно з яким було створено спеціальний структурний підрозділ “боротьби з бандитизмом” (ББ) НКВД СРСР, до компетенції якого відносилися завдання проведення каральних акцій, арештів та переслідувань учасників українських підпільних організацій. Спочатку це був відділ, а з 1 грудня 1944 р. його статус було підвищено до управління. В Україні впродовж 1943–1950 років діяв регіональний відділ УББ НКВД СРСР. Щоправда, є відомості про створення такого структурного підрозділу союзних репресивно-каральних служб значно раніше, за спільною директивою НКВД та НКГБ СРСР від 08.05.1941 р. № 92/20. Офіційним завданням даного підрозділу визначались “улучшение оперативной работы и усиление борьбы с бандитизмом в западных областях УССР”.

Заслуговує на увагу спільний наказ МВД та МГБ СРСР від 21.01.1947 № 0074/0029, виданий на підставі вказівки ЦК ВКП(б) та Ради міністрів СРСР, згідно з яким питання боротьби з ОУН та УПА перейшли до компетенції МГБ. Цьому союзному репресивно-каральному відомству підпорядковувалися всі внутрішні та прикордонні війська, винищувальні батальйони, органи міліції, що діяли на українських теренах. Головним органом боротьби з “українським буржуазним націоналізмом” стало Управління 2-Н [“націоналісти”] МГБ УРСР, яке очолював заступник міністра. У наказі міністерства від 24.04.1947 № 00207 “Об усилении борьбы с националистическим подпольем и его вооруженными бандами в Украинской ССР” йшлося про основні завдання управління 2-Н: агентурне проникнення в середовище ОУН та УПА, його керівних ланок; захоплення і знищення керівництва націоналістичного підпілля, їх “оперативна розробка”; виявлення та ліквідація каналів постачання і зв’язку підпілля; розкладання підпілля шляхом агентурної діяльності та провокацій; керівництво бойовими діями оперативних груп та спецбойовок тощо. Відповідно до наказу МГБ УРСР від 19.03.1947 № 15/2/9876 були створені відділи 2-Н обласних управлінь МГБ на Західній Україні¹⁰⁹.

Від березня 1954 р. відповідні функції відділу 2-Н були покладені на 4-те управління новоствореного КГБ та аналогічні відділи/відділення КГБ союзних республік, країв та областей. Боротьба з антирадянським підпіллям, у тому числі оунівським, а також із закордонними центрами націоналізму відносилися до їх найголовніших завдань. Таким чином, з розшукового управління, яке боролось зі співробітниками й агентурою іноземних розвідок, виявляло військових злочинців та їх пособників, зрадників Батьківщини, воно перетворилося на секретно-політичне.

Згаданий наказ МГБ СРСР від 24.04.1947 характерний ще й тим, що створював у регіонах України, охоплених повстанським рухом, оперативно-чекістські групи. Вони діяли проти конкретних проводів ОУН. Поборю-

ванням центрального проводу опікувалась опергрупа у Львові, проводу “Захід-Карпати” – в Станіславі, “Поділля” – в Тернополі, “Москва” – у Луцьку. Опергрупи нижчого рівня створювалися під керівництвом працівників обласних управлінь МГБ¹¹⁰.

Певна частина наказів республіканських репресивно-каральних органів та їх обласних структур проходила попереднє затвердження в ЦК КП(б)У. Так, можна згадати проект наказу (в іншому місці – повідомлення) наркома внутрішніх справ Ряного щодо ліквідації в березні 1944 р. загону УПА під командою А. Трохимчука. Згаданий проект цікавий тим, що містить правку когось із партійних зверхників чи апаратників, що підкреслювала зв’язок УПА з німцями: до тексту вставлено акцентовані згадки щодо “німецьких кулеметів, автоматів, гранатометів, патронів, рації” тощо, які перебували на озброєнні повстанців. Захоплених у полон повстанців було наказано одразу передати до суду військового трибуналу, а їхні родини – негайно вислати до Сибіру¹¹¹. До постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 19 січня 1945 р. окремим додатком ішов проект типового наказу начальника обласного УНКВД (у зразку згадувалася Львівська область), що мав бути прийнятим уже в січні 1945 р. Ним передбачалося проведення до 15 лютого породинної реєстрації мешканців усіх населених пунктів області віком від 15 років. Таким адміністративним заходом фактично вводилися “кругова порука” й особиста відповідальність глави родини за всіх відсутніх її членів. Їх мали доставити до райвідділку міліції; якщо ж “этого сделано не будет, то вся семья будет рассматриваться как семья бандита и будет привлечена к ответственности, вплоть до выселения”. Тих, хто не пройшов такої реєстрації, артіогі розглядали як “бандитів”: “Всех уклоняющихся от регистрации рассматривать как имеюших отношение к бандам, и в связи с этим привлекать к ответственности”¹¹².

Особливість номенклатури організаційно-розпорядчої документації радянських репресивно-каральних органів полягала в тому, що її певна частина мала форму спільних (НКВД та НКГБ) документів навіть на обласному рівні. Як приклад можна згадати “директиву”^{*} управлінь НКВД та НКГБ по Ровенській області від 28.04.1941, спеціально присвячену активності оунівського підпілля на території області та заходам з його ліквідації. Документ цікавий насамперед тим, що містив правдиву інформацію про соціальну базу і заходи націоналістичного руху. Зокрема, там ішлося про таке: “... оуновцы, используя националистические чувства отсталой части бедняцкого и середняцкого населения, пытаются оказать на них свое влияние, вербуют их в свою организацию, уводят в подполье и используют в целях осуществления вражеских актов. В результате бедняки, середняки становятся тупым орудием в руках оуновцев, слепо выполняя эти акты. Практика перевода оуновцев на нелегальное положение уже принимает

---

* Цілком очевидно, що це був організаційно-розпорядчий, а не справжній директивний документ. Назва пов’язана з його міжвідомчим характером.

широкие размеры. Достаточно указать, что, по далеко не полным данным, на территории нашей области насчитывается 159 нелегалов. Кроме того, нелегалы на селе окружили себя так называемыми “симпатиками”. Эта категория лиц снабжает нелегалов продовольствием, укрывает их на своих квартирах, клунях и т. д. Имея такую опору, оуновцы в соответствии с задачами организации развернули большую практическую работу по расширению состава организации, осуществлению диверсионных и террористических актов”. Окрім того, у “директиві” містяться вимоги до “м’якого” поводження з такими бідняками, “низовкою”, натомість повернення репресій насамперед проти “руководящего состава и актива оуновцев”, посилення агентурної роботи тощо. Не зайвим буде нагадати, що й цей документ пройшов попереднє погодження в обкомі КП(б)У, а тому з його змістом мали ознайомитися перші секретарі райпарткомів, яким доручалося розгорнути масову роботу з роз’яснення шкоди, яку завдають “нелегали” населенню, мобілізації селян на боротьбу з оунівцями¹¹³.

Серед інструктивних матеріалів репресивно-каральних органів особливо вирізняється, насамперед, “Инструкция-указание о порядке производства выселения семей активных участников ОУН и УПА” від 15.04.1944, в якій зазначалися достатні з точки зору радянських достойників підстави для такого виселення: довідка сільради про належність особи, яку виселяють, до ОУН або УПА; довідка оперативного підрозділу НКВД–НКГБ про причетність цієї особи до національно-визвольного руху, базована на агентурних матеріалах; свідчення інших членів ОУН чи козаків УПА, отримані на допитах тощо. Серед інших документів, які заслуговують на увагу, – інструкція “О работе с агентурой”, що окреслювала шляхи створення і поповнення радянської таємної агентури (“секретных сотрудников”); директива “Об организации истребительных батальонов”, в якій йшлося, зокрема, про головне завдання цих озброєних формувань – підкорити сільську молодь радянському впливові, не дозволяти їй переходити до повстанців. У низці директивів НКВД наводилися конкретні приклади зловживань, незаконних арештів, провокативних акцій, хабарництва співробітників радянських репресивно-каральних органів, їхньої недостатньої пильності (директиви “О нарушении революционной законности”, “О повышении бдительности среди работников НКВД и милиции”). Певне значення мали й загальні союзні директиви, як от “О начале работы с людьми, прибывшими из Германии” (листопад 1945 р.), якою визначалася процедура т. зв. “фільтрації” – тобто тотальної перевірки всіх громадян, які поверталися на Батьківщину. Принагідно зауважимо, що це була вже друга хвиля “фільтрація” – першу здійснили “прифронтові фільтраційні комісії” у 1944 – навесні 1945 років.

Інформативно-аналітичний характер носили “орієнтовки”, що їх складала працівники центрального апарату НКВД/НКГБ СРСР та УРСР з метою інформування співробітників репресивно-каральних органів. Цим документам теж притаманне значне фальшування наведених відомостей та заідеологізованість. Так, “орієнтовка” ОВ ГУГБ НКВД СРСР про опера-

тивні заходи боротьби з німецькою розвідкою, складена у листопаді 1940 р., називала “основные кадры немецкой разведки” – “квалифицированные агенты оуновской разведки (“Организация украинских националистов”), имеющие большой опыт работы против нас, хорошо знающие нашу территорию и располагающие большими связями”¹¹⁴. Відомі довідки-орієнтировки кінця 1944 – початку 1945 років, складені ГУББ НКВД СРСР¹¹⁵. Досить цікавий матеріал щодо активності підпілля ОУН у Дніпропетровській області впродовж нацистської окупації наводить “орієнтировка” НКВД УРСР від 11.01.1944, направлена обласним УНКВД. Там зазначалося: “вскрыто и ликвидируется крупное повстанческое подполье ОУН, охватившее своим влиянием значительную территорию области (Днепродзержинский, Криничанский, Перещепинский, Верхнеднепровский, Магдалиновский, Петриковский, Криворожский и другие районы)”. Задля загальної орієнтації місцевих “чекістських” органів наводилися такі факти щодо УПА: “Действуя под флагом объединения украинских националистов для борьбы за “освобождение Украины”, УПА в настоящее время ведет против немцев “малую” партизанскую войну, постоянно беспокоя их своими налетами; истребляет их живую силу и выводит из строя технику, разрушает коммуникации; взрывает воинские эшелоны, склады с боеприпасами, продовольствием и фуражом и т. д. и совершает вооруженные нападения на советские партизанские отряды. К активным же военным действиям, рассчитанным на осуществление своей основной задачи по завоеванию для Украины “государственной и национальной независимости” и построения, в разрезе программы ОУН, т. н. “Украинской самостоятельной соборной державы” (УССД) с буржуазно-демократической формой правления, УПА намерена перейти позже, когда “обе воюющие стороны истощат свои силы в столь длительной и изнурительной войне”. З таких фактів випливали директивні настанови щодо найсерйознішої уваги до націоналістичного підпілля на території областей, звільнених від нацистів, – Київської, Житомирської¹¹⁶.

Навпаки, в “Орієнтировке о преступной деятельности украинско-немецких националистов в западных областях УССР”, складеній у серпні 1947 р. заступником начальника управління Н-2 МГБ УРСР Пастельняком, стверджувалося, що саме німці перевели ОУН на нелегальне становище, створили УПА, щоб відвести від націоналістів гнів народних мас, а собі – мати додаткову силу для боротьби з Червоною Армією та партизанами.

Окрему групу документації радянських репресивно-каральних органів становлять інформаційні матеріали, що постійно готувалися і направлялися до вищих структур. Це доповідні записки НКВД УРСР, обласних управлінь, районних відділів, в яких відображена як діяльність “чекістських” органів, так і суспільні настрої. Мабуть, одним з перших таких документів була доповідна заст. наркома внутрішніх справ СРСР, керівника прикордонних військ, до НКВД СРСР від 05.09.1940 про затримання на новому державному кордоні “агентів німецької розвідки”. Одним з них виявився Й. Пінчук, мешканець м. Дрогобич, емісар ОУН, котрий мав організувати партій-

ну мережу на Галичині. Там він навіть працював у радянській міліції, а 02.01.1940 перейшов на німецьку територію¹¹⁷. Інформаційний документ нижчого рівня того ж періоду – доповідна УНКВД по Волинській області НКВД УРСР про результати діяльності оперативно-чекістської групи НКВД СРСР за період 22.03. – 25.04.1940. Результатами агентурно-слідчої роботи групи були слідчі справи проти Е. Бурака, керівника УНАКОР, Гайдюка, керівника ОУН на Волині, агентурна справа “Повстанці” на 17 осіб тощо. Оунівців звинувачували у підготовці збройного повстання, вербуванні місцевого населення до лав організації, активізації націоналістичної пропаганди¹¹⁸. Певні підсумки першого етапу боротьби з ОУН наводяться у доповідній наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова до НКВД СРСР про операції з ліквідації підпілля ОУН у західних областях від грудня 1940 р. Зокрема, там йшлося про загальну кількість заарештованих націоналістів, – 643, у тому числі у Львівській області – 371, Станіславській – 68, Дрогобицькій – 47, Волинській – 37 та Тернопільській – 120 осіб. У останній області серед заарештованих було два окружних провідники, два – повітових, четверо надрайонних та семеро підрайонних керівників¹¹⁹. Можливо, що такі підсумкові дані стосуються лише грудня 1940 р., без урахування репресій попереднього періоду. Адже лише в ході операції 21 грудня 1940 р. арештів зазнали 576 осіб по всіх західних областях.

Одним з видів інформаційних документів НКВД/МВД були довідки, що підсумовували певні етапи боротьби з українським національно-визвольним рухом. Одна з таких довідок, подана керівництву МВД УРСР та СРСР, містила підсумки “борьбы с бандоуновским подпольем” за 1944–1953 роки (із доповненням 1954–1956). Всього за цей період було вбито 153362 “бандита” у західних областях та 1746 – у східних: “участники руководящих оуновских звеньев, банд УПА, боевков УПА, парашютисты и прочие вооруженные нелегалы, ликвидированные при проведении чекистско-войсковых операций, а также участники бандоуновского подполья, ликвидированные самими бандитами по подозрению в сотрудничестве с органами МВД–МГБ”. Заарештованими були 103828 осіб (лише по західних областях), зголосилися за амністією 76742 особи (теж тільки по західних областях); виселені 65906 родин (203662 чоловік). Самі укладачі довідки підкреслювали, що дані неповні, зокрема по зголошених (під час війни частину з них нібито без обліку направляли на фронт)¹²⁰. Очевидно, що саме ці дані використав М. Підгорний у своєму листі до ЦК КПСС від 1956 р.

Найнижчою звітною ланкою були оперуповноважені НКВД по селах. За опосередкованими даними, звіти місцевих міліціонерів подавалися щотижня (“рапорт о проведенной работе”) і містили докладну інформацію не лише про виконання службових завдань, але й певні аналітичні матеріали (щодо наявності на теренах відділку повстанців, криївок, діяльність агентури, “антирадянські прояви” тощо).

Часом до інформаційних документів додавалися карти оперативної ситуації (“оперативной обстановки”), де у візуальній формі подавалися

відомості про наявність боївок, проводів та інших структур підпільно-повстанського руху на території України та по окремих областях. Прикладом такого документа слугує “карта оперативной обстановки на территориях западных областей УССР” станом на 01.01.1954, на якій було зафіксовано існування 25 “бандгруп” із 71 “бандитом” та ще 24 “бандитів-одинаків”, 1 крайовий провід, 2 – окружних, 3 – надрайонних, 5 – районних проводів ОУН¹²¹.

Серед документації, створеної в результаті діяльності репресивно-каральних органів, на особливе згадування заслуговують “личные дела” секретних співробітників – агентів НКВД/МВД у національно-визвольному русі. Створення агентурно-освідомчої мережі і насадження розвідувальних резидентур у тилу ворога передбачав ще наказ Наркомату оборони СРСР від 05.08.1942 № 00189, зокрема, “внедрение агентуры в антисоветские формирования”. Така “агентура” засилалася чекістсько-партизанськими загонами ще з вересня 1942 р., а спеціально до відділів УПА – з 1943 р., про що свідчить директива ЦШПД від 03.11.1943, якою всім партизанським командирам оголошувалася вказівка “в установленные националистические формирования засылать свою агентуру” із завданням вивчення схем зв’язку, явок, паролів, методів вербування, а також з’ясування програмних настанов, джерел отримання матеріальної та продовольчої підтримки, розкриття керівного ядра тощо. На той час “личное дело” агента складалося: матеріали перевірки і загальні відомості (“установочные данные”) разом зі спеціальною анкетною; рапорт із санкцією на вербування; автобіографія; зобов’язання (“подписка”) щодо роботи у розвідувальних органах; довідка співробітника партизанського розвідвідділу, який завербував агента, про хід вербування; список заохочень і нагород; характеристика роботи агента. До “оперативного дела” включалися накази, розпорядження, схеми зв’язку з агентурою, її донесення та цінні відомості, повідомлені нею співробітникам партизанської розвідки. Централізований облік усіх агентів здійснювався розвідвідділом ЦШПД¹²². Після звільнення українських теренів від нацистів такі агенти переходили під “дах” репресивно-каральних служб на місцях. За інформацією, зібраною СБ ОУН, “личные дела” в той період склалися з таких документів: заява (“подписка”) про згоду на співпрацю з каральними органами і зобов’язання виконувати їхні доручення; автобіографія агента; анкета; “рапорт вербовки”; “план вербовки”; список його рідних і друзів (які в разі недостатньої старанності агента ставали заручниками); довідка з райвиконкому; довідка з райвідділу МВД; рапорт і план “спецвідділу” УМВД; наданий номер та псевдонім агента; відомості про покарання і заохочення агента. Всі звіти, доноси і повідомлення підшивались у “рабочее дело”, що було складовою “личного дела”. На першій сторінці “рабочего дела” подавався список осіб, на яких доносив агент. Якщо завербований агент не виконував узятих зобов’язань, за його “личным делом” приймалася спеціальна постанова, а сама справа пересилалася до спецвідділу обласного управління МВД для зняття з центра-

лізованого обліку. Після того справа залишалася в обласному центрі. Аналогічні дії проводились і в разі розкриття й знищення агента повстанцями.

Основною формою фіксації відомостей про діяльність загонів УПА були “наблюдательные дела” у місцевих органах НКВД/МВД. До цих справ включалися всі агентурні відомості (“компрогат”) щодо такого відділу повстанців, незалежно від джерела їх отримання. Термін ведення справи не регламентувався – це могли бути і кілька років, поки існувала група, навіть якщо вона не здійснювала жодних акцій. Заводити таку справу мав начальник відділення боротьби з бандитизмом райвідділу МВД або начальник райвідділу МГБ, надалі ж справу вів оперуповноважений, у зоні відповідальності якого діяла група. Справа мала внутрішній опис. Окрім доносів, до неї підшивався список членів групи. Тут же знаходили відбиття зміни в її керівництві та особовому складі. Фіксувалися відповідним чином і акції щодо груп: засідки, обшуки, рейди. Якщо внаслідок таких акцій когось убивали, то вбитого фотографували і влаштовували впізнавання місцевими мешканцями, результати якого фіксували спеціальним актом.

Серед оперативної документації відправними були “справи оперативної перевірки (дела оперативной проверки – ДОП)”. Їм наслідували “справи агентурного опрацювання (дела агентурной разработки – ДАР)”, що фіксували зовнішні спостереження за тими або іншими “об’єктами”. Якщо у процесі стеження відкривались якісь обставини, що свідчили про “антирадянську діяльність” фігуранта ДАР, то відкривалася “справа-формуляр (дело-формуляр – ДФ)”. “Дело-формуляр” могло заводитися на об’єкт (будь-яку радянську установу, заклад, підприємство). До нього входили: списки працівників, автобіографії, доноси, компрогат, записи розмов тощо.

“Дела-формуляри”, за свідченням дослідника О. Іщука, заводили також “на найактивніших ворогів радянської влади, концентруючи в них документи агентурного, трофейного, слідчого характеру, які допомагали їх розшукувати”. В такому випадку їм присвоювали “окраску” (за яким напрямком здійснювалася “разработка”) – “шпіонаж”, “терорист”, “націоналіст” тощо. Один із прикладів цього – “дело-формуляр” № 5039 Львівського управління НКГБ/МГБ, заведене на шефа СБ ОУН М. Арсенича, якого сьогодні, на жаль, уже не існує¹²³. Як згадував генерал КГБ Г. Санніков, ДОП, ДАР та ДФ були три обов’язковими шаблями, необхідними компонентами агентурно-оперативної роботи репресивно-каральних органів ССРСР.

За директивою Управління з боротьби з бандитизмом МВД УРСР від листопада 1946 р. на кожне село заводили “литерное дело”. Підставою для їх появи стала підготовка до виборів до Верховної Ради УРСР, і впродовж 1947 р. вони мали бути закінчені. Такі справи містили вичерпну інформацію про населений пункт: відомості про кожне окреме господарство (стан родини, соціальне походження, культурний та освітній рівень, антидержавні вчинки членів родини, наявність зв’язків з підпіллям, перебування членів родини у підпіллі; кількість будинків у господарстві, їх стан, точні виміри, наявність льохів, кількість худоби та орного ґрунту); відомості про актив села (радян-

ських працівників, партійців, комсомольців, піонерів); загальні відомості щодо мешканців (наявність переселенців, репатріантів, кількість поляків, які виїхали і ще лишилися, кількість мешканців, старших за 16 років, наявність військовозобов'язаних, демобілізованих, поранених, родин тих, хто ще служить у Червоній армії; наявність членів ОУН, УПА – вбитих, упійманих, зголошених, на нелегальному стані; кількість вивезених, повернутих і легальних членів родин “бандпосібників”, тих, хто служив у польській, німецькій адміністрації); загальні відомості: культура села, активність контрреволюційного елементу, стан здавання податків, проведення зборів, сприйняття радянської пропаганди тощо. “Литерное дело” заводив начальник підрозділу боротьби з бандитизмом РВ МВД, а матеріал для нього збирали оперативні співробітники.

На адміністративно-географічні об'єкти (райони, області) репресивно-каральними органами щорічно складалися “паспорта-характеристики”. Такий документ цікавий насамперед тим, що містить загальні відомості про область, фізико-географічний огляд, а найголовніше – політичну характеристику області, починаючи від 1917 р. Так, у “паспорті” Одеської області на 1950 р. зазначено “группирование контрреволюционных партий различных направлений”, зокрема активність ОУН та УПА. Центрами активності ОУН названі Андрієво-Іванівський, Гайворонський, Голованівський (навіть зафіксовано створення 1943 р. загону УПА в 100 бійців), Долинський, Жовтневий, Миколаївський, Ольшанський, Первомайський, Улянівський, Ширяївський райони та м. Одеса. Там зафіксовано створення влітку 1942 р. крайового південно-західного проводу, міського та районних проводів ОУН(Б). Обласне управління МВД відзначало активну роботу націоналістів із створення своєї мережі, вербування молоді до лав УПА, відкриття друкарні та “массовый выпуск ОУНовских листовок, которые в большом количестве распространялись в городах и селах Одесской области”¹²⁴. У раніше складеному УНКГБ по Київській області аналогічному паспорті на 1944 р., зокрема, вказувалося: “В г. Киеве вскрыто и частично ликвидировано подполье ОУН бандеровского направления. Арестовано значительное количество националистов, связанных с Киевским краевым проводом ОУН. Была также вскрыта деятельность Киевского краевого провода ОУН, руководившего работой ОУН на т. н. “Восточных землях Украины”. Руководитель краевого провода ОУН “Петр Черный” был арестован вместе с группой участников ОУН, связанных лично с ним. Такие же организации выявлены и оперативно ликвидированы в ряде районов Киевской области”. У документі названо також представництво ОУН зі створення боївок УПА в Умані (одна з таких боївок була виявлена у лісах Христинівського району). Мережа ОУН існувала у Баришівському, Васильківському, Гребінківському, Ставищанському, Фастівському районах¹²⁵.

Надзвичайно цінним джерелом для дослідження українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. є “агентурные дела”, в яких концентрувалися всі матеріали, зібрані репресивно-каральними органами у певних “справах”. Одними з перших стали справи “Оуновцы”, “Недовольные”, “Вра-

ги”, “Бойцы”, заведені й активно проваджені третім відділом УНКВД Тернопільської області вже у жовтні 1939 р.¹²⁶ У 1940 р. УНКВД Волинської області була відкрита справа “Повстанцы”. Загалом, як свідчить доповідна про результати діяльності оперативно-чекістської групи від 25.04.1940, за нею було заарештовано 17 осіб. Один з головних обвинувачуваних Пташник зізнався у передаванні керівникові організації Мицкевичу планів військових казарм у м. Володимир-Волинський¹²⁷. Прикладом може слугувати також агентурна справа “Берлога” на Провід ОУН, розпочата НКГБ УРСР 1944 р. Сьогодні у ГДА СБУ зберігаються: київська справа “Берлога” у 8 основних та 64 додаткових томах; львівська справа “Берлога” у 53 томах; рівненська справа “Берлога” у 4 томах; дрогобицька справа “Берлога” у 24 томах. Причому, це не всі колись зібрані матеріали – наприкінці 1980-х років їх було значно більше¹²⁸. Відомі також агентурні справи регіонального рівня: “Боевики”, “Болото”, “Неугомонные”, “Поршель”, “Самостийники”, заведені на членів націоналістичного підпілля. Про пильний контроль партійних комітетів над роботою репресивно-каральних органів, їх спільну й узгоджену діяльність свідчить факт наявності в “особливій теці” Житомирського обкому КП(б)У цілої агентурної справи облуправління МВД “Осколки” (“зведення міських та районних комітетів партії, НКДБ і НКВС про діяльність церковників на території області, настрої населення, поширення “банд” націоналістів...”), виявлені дослідницею В. Жилюк¹²⁹. Агентурна справа “Соборники” була заведена відділом ББ УНКВД Дніпропетровської області наприкінці 1943 р. для “опрацювання” підпілля ОУН в регіоні¹³⁰. УНКВД Тернопільської області в 1945 р. відкрило на обласний провід ОУН агентурну справу “Трезуб”, на Бережанський окружний провід – справу “Подолія”, на надрайонні проводи – справи “Свои”, “Убийцы”, “Желтоблакитники”, “Подлесные”, “Волынцы”, “Друзья”, “Чернота”, “Лесники”¹³¹. У Великобірківському райвідділі НКВД у січні 1946 р. існували агентурні справи “Карповцы” та “Скоморошские”¹³².

Зафіксовано документальні джерела репресивно-каральних органів, що засвідчували їх провокативну діяльність з метою розпалювання ворожнечі між повстанцями. Так, в одному з повідомлень НКВД УРСР ЦК КП(б)У від грудня 1945 р. йшлося про таке: “Подволочийским РО НКВД Тернопольской области с целью ликвидации самими бандитами станичного ОУН села Дубровилка Кухта Ивана и его связного Кухта Василя, находившихся на нелегальном положении, работниками РО НКВД одному из бандпособников было подброшено якобы утерянное Кухтой Иваном фиктивное сообщение в адрес органов НКВД о месте нахождения боевки СБ. В результате в ночь на 5 декабря с. г. станичный Кухта Иван был бандитами повешен, а его связной Кухта Василий расстрелян”¹³³.

У більшості своїй комплекс джерел з провокативної та диверсійної діяльності радянських каральних органів проти українського руху Опору на сьогодні є практично незнаним. В. Косик у своїй праці “Спецоперації НКВД–КГБ” частково позначив його, говорячи про діяльність агента “Українець”

щодо розколу ОУН у 1940 р., натякаючи на “слід НКВД” у справі загибелі Я. Сеника-Грибовського та М. Сціборського 30 серпня 1941 р. тощо. При цьому він спирався на опубліковану доповідь наркома внутрішніх справ УРСР Серова від 3 грудня 1940 р., спогади діячів національно-визвольного руху – сучасників тих подій¹³⁴. За аналогією варто було б пошукати документальні свідчення “радянського сліду” у подіях на Волині та Східній Галичині 1943–1944 років, коли взаємне поборювання українського та польського національно-визвольних рухів призвело до сумнозвісної “Волинської різанини”. Результати ж згаданого протистояння активно використовували радянські партизани для формування та озброєння польських загонів.

Але зрозуміло, що найголовніші оперативно-аналітичні документи щодо такої діяльності агентів НКВД (доручення, доповідні записки, інформації, спецповідомлення, звіти та ін.) і досі не розкриті, зберігаються переважно в галузевих архівах російських спецслужб, отже навряд чи скоро стануть предметом наукового дослідження та публікації. Поки що ж можна говорити про лише одиничні оприлюднені документи, як от використане В. Косиком спецповідомлення НКВД УРСР до ЦК КП(б)У щодо діяльності згаданого агента “Українець” упродовж вересня – листопада 1940 р. на території німецького генерал-губернаторства, його зустрічі з мельниківцями та бандерівцями. У документі згадано діячів ОУН, котрі перебували у Кракові та Холмі (М. Мостович, Мохнацький, Р. Сушко), і навіть контакт з представником ОУН на Волині І. Скоп’юком, який коштував останньому життя. Найголовнішим висновком цього повідомлення було таке: “В целях наиболее успешной борьбы с оуновским подпольем в западных областях УССР состояние раскола оуновской организации в Кракове является наиболее удобным для широкого внедрения и подчинения нашему влиянию бандеровского направления как наиболее реакционного. В связи с этим нами установлен отец Степана Бандеры – Бандера Андрей Михайлович, уроженец г. Стрый Дрогобычской области, ныне являющийся священником украинской церкви в с. Тростянец Долинского района, которого имеем ввиду ввести в дело Краковского провода ... [закінчення речення і всього документа вилучено при публікації. – Авт.]”¹³⁵. Як відомо, батько С. Бандери вже 23.05.1941 був заарештований станіславськими “чекістами”, але виявився непридатною для агентурних ігор постаттю, і в липні 1941 р. страчений за присудом військового трибуналу Київського особливого військового округу. В останньому російському збірнику документів про “украинские националистические организации” вміщено декілька нових документів з архіву ФСБ Росії, зокрема інформаційний звіт агента ГУГБ НКВД СРСР “Художника” (імовірно М. Глушенка) від 09.07.1940 про його поїздку до Німеччини, в якому подано відомості про діяльність різних загонів українського національного руху, у т.ч. і про військовий вишкіл членів ОУН: “Приблизительно половина членов УНО участвовала в боях против Венгрии и имеет специальную военную подготовку. Вся эта активная военная молодежь организована в УНО

в военные подразделения по роду своей специальности. Военное обучение и всякие военные упражнения происходят вне Берлина, частично в Киле”¹³⁶.

Репресивно-каральні органи ССРСР, окрім завдань організувати переслідування ворогів радянського режиму, були наділені певними слідчими функціями. Зокрема, вони формулювали обвинувачувальні висновки за слідчими справами щодо викритих ними учасників національно-визвольного руху. Такі висновки ставали складовою слідчої справи, а під час процесів фігурували як обвинувачення, висунуті фігурантам процесу. Зазначені обвинувачувальні висновки є важливим джерелом для дослідження визвольної боротьби, але потребують уважного ставлення до себе з метою відділення реальних фактів “антирадянської діяльності” звинувачених від вигадок і підробок репресивно-каральних органів.

Хронологічно окреслення такої групи історичних джерел варто розпочати зі слідчих висновків (“следственные заключения”) НКГБ проти української інтелігенції наприкінці 1940 – навесні 1941 років, що стали підставою для масових процесів на Волині й у Галичині. Це, зокрема, такі справи: “української контрреволюційної повстанської організації у Порицькому і Локачівському районах Волинської області” (30 обвинувачених, 13 смертних вироків); “Процес 59-ти” (члени Львівського крайового проводу ОУН, рядові члени організації та Юнацтва ОУН, 42 смертних вироків; один – Дм. Клячківському – змінений на 10 років таборів); “контрреволюційної організації українських націоналістів “ОУН” у Луцькому районі Волинської області (15 обвинувачених, 8 смертних вироків); “контрреволюційної повстансько-терористичної організації” у Камінь-Каширському районі Волинської області (5 обвинувачених, 4 смертних вироків); “антирадянської повстанської української націоналістичної організації” у Демидівському районі Рівненської області (25 обвинувачених). На Північній Буковині, окупованій улітку 1940 р., також розпочалися організовані переслідування націоналістів, унаслідок чого були заведені справи на З. Бідняка, В. Кулишіра (провідника обласного проводу ОУН на Буковині), у ході слідства проти яких було розкрито районну мережу ОУН на території Чернівецької області та заарештовано багато активних членів Організації. Щоправда, тут НКВД не вистачило часу для повного завершення справ і винесення “слідчих висновків” (арешти розпочались у грудні 1940 р., а слідство до червня 1941 р. не було завершено)¹³⁷. У згаданих обвинувачувальних висновках міститься цінна інформація щодо форм і методів діяльності ОУН напередодні німецько-радянської війни: розбудови організаційної структури (станіць, боївок, трійок) ОУН, поширення білетів зборів на “бойовий фонд ОУН” (бофони), придбання і зберігання зброї, організації військового вишколу членів організації, написання і поширення агітаційних листівок, складання списків українців, котрі служили у польській армії й мали відповідні навички, списків радянських активістів, які підлягали знищенню під час повстання тощо.

З пізніших обвинувачувальних вироків, які виносили радянські каральні органи вже після звільнення українських теренів від нацистів, привертає

особливу увагу документ від 11 вересня 1944 р. – обвинувачувальний вирок за приналежність до ОУН і активну літературну роботу на користь Організації Лейба-Іцка Добровського, єврея за національністю, випускника юридичного факультету Київського державного університету, колишнього члена ВКП(б). Після звільнення з німецького полону Добровський залишився на окупованій території і був залучений наприкінці 1941 р. до лав ОУН, пізніше – до діяльності УПА безпосередньо Д. Клячківським (“Клим Савур”), брав участь у пропагандивній роботі: написав кілька листівок до представників різних народів СРСР із закликом боротися проти радянської влади, а також почав писати публіцистичну працю “Як Москва підкоряла народи”. 1 лютого 1944 р. Добровського затримали співробітники СМЕРШ 1-го Українського фронту¹³⁸.

Справді масовим джерелом з історії українських визвольних змагань середини ХХ ст. виступають матеріали архівних кримінальних слідчих справ, заведених радянськими репресивно-каральними органами на членів ОУН, козаків УПА та симпатиків національного руху, які потрапили до їхніх рук. Саме тут міститься найбільша кількість свідчень про події та людей, які брали участь у русі, допомагали йому або ж просто співчували, чи навіть були запідозрені у такому співчутті, наданні конкретної підтримки.

Згадані архівно-слідчі справи на реабілітованих учасників національно-визвольного руху нині зберігаються в ГДА СБУ, регіональних архівних підрозділах обласних управлінь СБУ, а частково передані до державних архівів областей, де складають відповідні колекції або фонди. Упродовж 1990-х та 2000-х років їх активно опрацьовували обласні редколегії серії видань “Реабілітовані історією”.

Передусім привертає увагу географія розподілу архівно-слідчих справ потрібної нам тематики за регіонами. Вона абсолютно спростовує погляди на боротьбу УПА як “збройний конфлікт на Західній Україні”, а ОУН – як “галичанський рух”. Архівно-слідчі справи на учасників і симпатиків українського національно-визвольного руху наявні також в державних архівах і архівних підрозділах СБУ більшості центральних, північних і східних областей. Зокрема, історик Г. Іванущенко вже опублікував два і готує третій том документального збірника “ОУН–УПА на Сумщині”, спираючись головним чином на колекцію архівно-слідчих справ Державного архіву, архівів УМВС та УСБУ в Сумській області. Переважно за матеріалами архівно-слідчих справ, що зберігаються в Архіві управління СБУ в Житомирській області, та переданих до Держархіву Житомирської області, написана монографія В. Жилюк про діяльність ОУН та УПА на Житомирщині¹³⁹. Вона ж подала і власну характеристику змісту архівно-слідчих справ: “містять анкетні дані заарештованих, протоколи допитів, звинувачувальні вирокі, окремі – довідки про реабілітацію”¹⁴⁰.

За нашими спостереженнями, архівно-кримінальні слідчі справи склалися зі значно ширшого набору документів. Туди входили: постанови про арешт обвинувачуваного, проведення в нього обшуку, анкети, протоколи допитів, які вів слідчий, власноручні зізнання (“чистосердечное признание”),

звинувачувальний та кримінальний вироки. Часом на матеріали справи, якщо вона мала дуже великий обсяг чи виняткове значення, складались оглядові довідки (“обзорные справки”) – короткі відомості щодо обвинувачуваного, обставин справи й перебігу слідства та суду (з посиланням на сторінки справи). Як приклад, можна навести оглядову довідку з архівно-слідчої справи № 6906 зі звинувачення О. Зайцева, яка зберігається в архіві УСБУ в Сумській області й опублікована Г. Іванущенком¹⁴¹.

Варто говорити про виняткове значення “віддзеркалених” (поглинутих) відомостей, що містяться у протоколах допитів та зізнаннях фігурантів кримінальних та слідчих справ. Наведена там інформація, безумовно, потребує обов’язкового перевіряння за іншими джерелами, прискіпливої наукової критики та ретельного герменевтичного аналізу, але в будь-якому разі не можна нею легковажити. Так, практично лише за матеріалами допитів можна встановити імена учасників підпільного націоналістичного руху на Східній Україні, з’ясувати обсяги і значення проведеної ними роботи, спрямованої на боротьбу з нацистським, а потім радянським окупаційним режимами.

Невід’ємною частиною джерельної спадщини репресивно-каральної системи стали документи про вивезення (депортацію, переселення, конвоювання) засуджених. Це ешелонні списки, подорожні, інші облікові журнали. На жаль, збереженість таких документів виявилася незадовільною, і 06.10.1954 у вказівках МВД СРСР № 14/2–01347 констатувалося, що їх здебільшого або не зберігали, або ж не заповнювали належним чином. Міністерство наполягало на тому, що це документи постійного, а не тимчасового зберігання¹⁴².

Наприкінці розділу про документи радянських репресивно-каральних служб обов’язково слід згадати про мемуарно-меморіальну складову такого документального масиву. Спецслужби СРСР не тільки фізично винищували найстійкіших учасників Українського руху Опору, ідеологічно обробляли, морально ламали тих, хто виявився не здатним витримати їхній тиск. Одним із завдань апарату МГБ–КГБ було ретельно підібрати документи, які б свідчили виключно про “злочини” українського національно-визвольного руху, відповідно скомпонувати їх, створити своєрідні посібники для майбутніх поколінь гебістів. Це їм вдалося, і те, що ми маємо нині у фондах ГДА СБУ, – переважно копії повстанських документів, зібрані для такого посібника, а не повноцінні джерела, захоплені внаслідок ліквідації відділів та груп ОУН та УПА. Все інше фактично було знищено, а що лишилося – тільки у вигляді поодиноких випадкових примірників. Усе це треба брати до уваги, вивчаючи документи ГДА СБУ.

Контррозвідники, як правило, не пишуть мемуарів. Але наш час – епоха великих винятків, і нині маємо принаймні дві книги, що вийшли з-під пера колишніх працівників НКВД/МГБ високого рангу. Повною мірою їх навряд чи можна віднести до мемуарів – настільки там присутня ідеологічно-пропагандистська складова. Але певні риси минулого, деякі відомості, що не розкриваються іншими джерелами, вони наводять.

Насамперед це книга П. Судоплатова¹⁴³, керівника підрозділу центрального апарату НКВД/НКГБ ССРСР. Ще у 1930-ті роки він брав активну участь у боротьбі з українським націоналізмом, особисто здійснивши атентат на Є. Коновальця у Роттердамі. Після Другої світової війни Судоплатов, який входив до другого ешелону беріївського керівництва МГБ, був залучений, як “фахівець”, до консультацій української репресивно-каральної служби й керівництва окремими операціями. 1953 р. його, як співробітника Берії, репресували, а потім звільнили. Мемуари Судоплатова мають яскраво виражений викривальний характер, розкривають роль МГБ ССРСР в багатьох подіях в період Другої світової війни та “холодної війни” 1946–1953 років, але що в таких викриттях правда, а що – ні, під час читання визначити важко. Один з розділів книги спеціально присвячений боротьбі з націоналістичним підпіллям в Україні та Прибалтиці, що розглядається автором як частина “холодної війни” проти “Заходу”. Оповідання про загальні події в Україні 1939–1945 років демонструють нестримну фантазію автора. Так, митрополит Шептицький, названий “Александром”, нібито бажав об’єднатися з православною церквою і навіть відправив до московського патріарха делегацію; керівників греко-католицької церкви звинувачено в тому, що вони “сотрудничали с немцами и совершали военные преступления”. Ліквідація цієї церкви – особиста ініціатива архієпископа Гавриїла Костельника, і це завдало вирішального удару бандерівському рухові, адже “большинство их командиров было из семей униатских священников”. Унаслідок цього Бандера розгорнув нестримний терор проти місцевого населення: “Вожаки-националисты запрещали молодежи идти на призывные пункты для службы в Красной Армии; люди Бандеры вырезали семьи призывников и сжигали их дома, пытались установить власть ОУН над сельскими территориями”. Шухевич був гауптштурмфюрером, а батальйон “Нахтігаль” 1945 р. влився “в элитное карательное подразделение вооруженных сил фашистской Германии – дивизию ”Галичина”.

Проте зовсім інакше виглядають ті сторінки спогадів, де автор оприлюднює відомості про терористичні заходи Кремля: незадоволення Сталіна роботою українського МГБ щодо боротьби з національно-визвольним рухом, завдання щодо фізичного знищення керівників націоналістичного підпілля; ідеї М. Хрущова про депортацію всього західноукраїнського населення та запровадження спеціальних паспортів для нього; організацію вбивства закарпатського архієпископа Ромжи, інші провокативні дії проти національно-визвольного руху. Судоплатов стверджував також, що “Архивные материалы бандеровского движения были тайно вывезены националистами из Львова в Ленинград и спрятаны в отделе редких рукописей Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина”. В цілому спогади можна розглядати як цікаве джерело, але факти, наведені в них, вимагають ретельного перевіряння, що не завжди можливе.

Інший мемуарист з лав МГБ Г. Санніков повністю присвятив свою книгу “розгрому УПА”. Щоправда, він залучився до роботи всередині репресивно-

каральної машини досить пізно, на початку 1950-х років, і мав на той час невисокий ранг (оперуповноваженого, майора), тому особисто брав участь лише у фінальній акції боротьби. Йому довелося допитувати останнього командира УПА В. Кука (“Леміш”, “Коваль”), захопленого 1954 р. Спроба зламати Кука, перетягнути на свою сторону не вдалася, що, зрештою, не відбилося на кар’єрі Г. Саннікова, який згодом, уже в Москві, став генералом КГБ.

Позірно Санніков віддає данину поваги своїм супротивникам, причому не лише Кукові, але й рядовим оунівцям, визнаючи їх мужність, хоробрість, відданість ідеї незалежної України. Але сенсу цієї боротьби він не розуміє: “Как бессмысленно ушла жизнь из молодых и здоровых парней! За какую идею погибли они? Какой им виделась Украина в темной и днем и ночью глубокой и вонючей яме схрона? За что и во имя чего и кого отдали свои жизни эти украинские парни? Могилы их неизвестны, подвиг их остался не востребуемым...”¹⁴⁴.

Автор мемуарів намагається довести, що національно-визвольна боротьба не мала ніякої перспективи, а терор репресивно-каральної машини на Західній Україні був викликаний спротивом “радянзації”, заявляючи вже на перших сторінках книги: “Могу заверить любого, что не Сталин и руководимое им государство в лице армии и советских карательных органов уничтожали украинцев, а именно Бандера виноват в геноциде украинского народа. Он посылал в бой цвет украинской нации, по его приказу бессмысленно гибли в боях с советскими войсками и спецотрядами госбезопасности лучшие украинские парни, генофонд Украины. Именно Бандера развязал гражданскую войну на территории Западной Украины. Именно он вынудил Советское государство применять строгие меры к бандпособникам, чтобы скорее и с малыми жертвами завершить кровавую эпопею. Нет, Сталин гуманно отнесся к украинскому народу. В тот период он мог просто выселить большую часть населения вообще за пределы республики, как это было сделано в Чечне в 1944 г.”¹⁴⁵. С. Бандеру гебісти не вбили підступно, а “ліквідували” як ворога на правних підставах: “Решение о ликвидации Бандеры принималось высшими советскими государственными инстанциями. Органы госбезопасности были только исполнителями приговора Верховного суда”. Звичайно ж, книга рясніє “фактами” злочинів бандерівців проти “мирного населення”, починаючи від “львівського погрому” в липні 1941 р., і до розрізання пилами, тортур щодо вагітних, застосування сокир, удавок тощо у повоєнний період.

Разом з тим у книзі Саннікова розкриваються механізми діяльності репресивно-карального апарату СРСР проти українського національно-визвольного руху, особливості її документування, висвітлюються певні, до того замовчувані аспекти двобою повстанців з радянською державною машиною. Так, не розкриваючи джерела (“... как говорили мне... ”), генерал КГБ засвідчив страту всіх “зголошених” у 1945–1948 роках провідних командирів УПА, не зважаючи на їхню співпрацю з режимом¹⁴⁶.

Таким чином, уся сукупність документальної спадщини органів НКВД/НКГБ та їх наступників є дуже значною і різноманітною. Її опрацювання лише почалося з двох найзначніших сегментів – архівно-слідчих справ репресованих та “трофейних” матеріалів – оригіналів і копій документів повстанської провенієнції, зосереджених у Києві задля підготовки відповідного посібника, присвяченого викриттю “злочинів” ОУН та УПА. Натомість більша частина “трофейних” документів була знищена і, відповідно, назавжди виключена з кола джерел з історії українських визвольних змагань. Оперативно-агентурна документація НКВД/НКГБ та їх наступників фактично ще не опублікована і, за незначними винятками, не актуалізована та не досліджена.

Джерельна складова судово-слідчих документів на членів ОУН

Невід’ємною складовою радянської репресивно-каральної системи були судові органи, широко залучені до боротьби з українським національно-визвольним рухом. Створені ними документи слід розглядати у кількох площинах. Насамперед, це були директивні акти Верховного суду ССРСР (постанови пленумів Верховного суду як колегіального органу, постанови самого Верховного суду), що спрямовували підлегли судів інстанції на певні дії або ж давали настанови щодо тлумачення і застосування норм радянського законодавства. Так, постанова Верховного суду ССРСР від 07.08.1944 “О классификации преступлений членов антисоветской организации ОУН”, використовуючи специфічно радянський правовий “принцип аналогії”, прирівняла її членів до “изменников Родины”, вимагала карати учасників націоналістичного підпілля за статтями 54^{1а}, 54^{1б} або 54¹¹ КК УРСР, які передбачали застосування вищої міри покарання (розстрілу) або (за пом’якшуючих обставин) – засудження до 10 років ув’язнення та позбавлення громадянських прав¹⁴⁷.

Окремою групою документів з історії Українського руху Опору вже новим окупантам (починаючи з 1944 р.) слід уважати судові матеріали. Судові справи на учасників національно-визвольного руху, незалежно від того, були вони захоплені зі зброєю в руках чи були підпільниками, розглядалися Військовою колегією Верховного суду ССРСР, дві виїзні сесії якої були направлені в Україну від початку 1945 р.¹⁴⁸, а також Військовим трибуналом військ НКВД (з 1949 р. – МГБ) Українського округу. На виїзних сесіях та судових засіданнях у прискореному порядку у грудні 1944 р. Військова колегія Верховного суду ССРСР отримала права військово-польового суду, тобто можливість ухвалення вироків щодо повішання і висилки на каторжні роботи, слухали справи осіб, які належали до націоналістичного підпілля, і одразу виносили присуди. Крім того, захоплені внаслідок боїв з армійськими підрозділами повстанці підлягали і фронтовим військовим трибуналам, як це відбито в інформації управління контррозвідки СМЕРШ 1-го УФ на ім’я М. Хрущова від 07.06.1944. Щодо полонених під Збаражем 30 козаків УПА слідство проводили органи СМЕРШ, а вирок (14 –

до страти, 14 – на 10 років ВТР, двох – до 7 років ВТР) ухвалив Військовий трибунал фронту¹⁴⁹.

Судові документи радянської юстиції представлені двома типами джерел: протоколами судових засідань, на яких розглядалися результати слідства з питань обвинувачення у злочинах, передбачених відповідними статтями УК УРСР, та вироками, винесеними трибуналами за результатами таких судових слухань.

Особливостями зазначених судових засідань, які відбулись у протоколах і проходять поза ними, полягали у такому: судові засідання відбувалися як у відкритому, так і в закритому режимах. На відкритих були присутні не всі бажаючі, а відповідно відібрані особи: партійний актив, працівники НКГБ та НКВД. На закритих засіданнях (без публіки та інших підсудних) ішлося про деякі питання надзвичайного значення. Наприклад, звинувачений Никитенко на закритому засіданні Військового трибуналу військ НКВД Українського округу від 21–23 квітня 1944 р., що проходило у м. Житомирі, розповідав, за допомогою яких зовнішніх сил планували боротися за самостійну Україну¹⁵⁰. Протоколи відкритих і закритих засідань об'єднувалися в одному документі. Під час засідання зачитувалися свідчення підсудних на попередньому слідстві, але до протоколу вони не вносилися. У протоколах відбито: кількість підсудних, їхні персональні дані (ім'я та псевдонім, вік, місце народження, місце проживання, соціальне походження, національність, громадянство, рід занять, освіта, партійність (ВКП(б) або ВЛКСМ), перебування в лавах Червоної Армії, судимість, наявність родичів у Червоній Армії, дата взяття під варту; містяться дані про ознайомлення з обвинувачувальним висновком. Із протоколу згаданого засідання трибуналу в Житомирі дізнаємося, що підсудні – мешканці Житомирської області, лише один – Заречний Михайло Васильович, 1897 р. народження, походив із Західної України, був солдатом австро-угорської армії, але і він з 1916 р. проживав на Східній Україні, у 1925–1934 був членом ВКП(б), потім виключений з партії. Троє наймолодших підсудних були комсомольцями, але 1941 р. спалили квітки.

Називалися також статті КК УРСР, за якими винесено обвинувачувальний вирок. В обов'язковому порядку в протоколі фігурував склад колегії трибуналу: головуючий, члени судової колегії, секретар суду. Так, на згаданому засіданні головував майор юстиції Індиченко; членами колегії були мол. лейтенанти ГБ Копнін і міліції Єгоров; секретарем був майор міліції Симонов.

Інформація, що міститься в протоколах засідань військового трибуналу, дає уявлення про діяльність членів ОУН в період нацистської окупації (випуск листівок, розповсюдження літератури, участь в УПА та бойових діях проти радянських партизанів, проведення нелегальних зібрань і нарад, лекцій для населення, створення клітин, у тому числі господарських, заготівля продуктів для УПА; терор проти прорадянськи налаштованих осіб), а також про завдання, що ставилися Проводом ОУН перед членами, зокрема у підрадянській дійсності. У них згадано осіб, причетних до національно-визвольного руху (активісти ОУН, козаки і командири УПА, підпільники

тощо). Наводиться певна хронологія подій: так, на Житомирщині активність ОУН віднесена (за свідченнями обвинувачених) до початку 1943 р., хоча насправді вона розпочалася ще з вересня 1941 р., коли головний обвинувачуваний Никитенко налагодив контакти з підпіллям. 1942 р. він виконував такі завдання ОУН: створення грошово-матеріального фонду, збирання зброї, відправлення молоді до УПА (з лютого 1942 р.). На той час була створена сільська клітина ОУН у с. Давидівка Володарсько-Волинського р-ну Житомирської обл. (перші збори – листопад 1941 р.). З весни до вересня 1943 р. Никитенко був тут районним керівником.

Разом з тим, впадає в око, що поруч зі змістовними матеріалами в протоколах судових засідань наявні значні пропагандистсько-декларативні фрагменти, як от звинувачення українських націоналістів у співпраці з нацистськими окупантами, що зовсім не впливало з матеріалів справи, яка розглядалася. Постійно підкреслювалося, що ОУН не боролася з нацистами, хоча кількох осіб з числа підсудних німці заарештували; згадуваних підсудними провідників “Вовка” і “Володю” названо агентами гестапо. Містилися згадки щодо домовленості Бандери та Ріббентропа про створення самостійної України після нацистської окупації; зазначалося, що багато бандерівців були агентами центрального апарату гестапо, тому обізнані у міжнародній політиці і говорили про підтримку ОУН з боку Великої Британії.

Вироки склалися за усталеною формою (відомості про суддів, підсудних з усіма персональними даними); констатуюча частина, що передувала обвинувачувальній і здебільшого містила декларативні обвинувачення на адресу націоналістів. Приміром, у вирокі за згаданою вище справою зазначалося: “Из материалов предварительного следствия и показаний в судебном заседании обвиняемых установлено, что украинско-немецкие националисты еще задолго до вероломного нападения Гитлера на Советский Союз заключили договор с гитлеровским разбойничьим правительством, по которому Украина отдается под протекторат гитлеровской Германии, а в действительности – в экономическое и политическое порабощение немецким помещикам и капиталистам. Причем все это закабаление Советской Украины и народа по замыслу украинско-немецких националистов должно проходить под видом борьбы якобы за “самостийну соборну Украину”. Как только началась отечественная война Советского народа с гитлеровской Германией, то, согласно договора буржуазных украинско-немецких националистов и Гитлера, оккупированные немецкими войсками области Украины были наводнены агентами Гитлера, западниками-оуновцами, которые, находясь на службе в гестапо, по заданию Гитлера спешно начали насаждать на оккупированной немецкими захватчиками территории ОУНовские организации, задачи которых заключались во всемерной помощи немецким оккупантам в борьбе против Красной Армии, советских партизан и советского государства вообще. С целью оказания помощи немецким оккупантам в борьбе против Красной Армии и красных партизан в оккупированном немцами Володарск-Волинском районе Житомирской области, в 1941 г. из Германии были переброшены члены

окружного провода ОУН некие “Володя”, “Вовк”, являющиеся одновременно и агентами гестапо, которые и проводили свою организационную фашистскую работу среди украинского населения вплоть до изгнания немецких захватчиков из Житомирской области”¹⁵¹.

Прикладом згаданого виду джерел може слугувати й обвинувачувальний вирок Військового трибуналу військ НКВД Українського округу воякам УПА П. Мироненку (“Бистрий”) та Г. Мойсеєнку (“Дубрава”), уродженцям с. Бистрик Крелевецького району Сумської області. Наприкінці 1943 р. вони стали козаками УПА, а в травні 1944 р. були затримані НКВД на території Київської області¹⁵².

Характерно, що в матеріалах судових органів як обвинувачувані в українському націоналізмі фігурували не лише українці. Той же військовий трибунал у Житомирі, розглядаючи 26.04.1944 справу сільського організатора ОУН Гребенюка, виніс дуже суворий вирок щодо єврея Г. Вайтмана. Його було засуджено за надання допомоги “групі бандерівців” до каторжних робіт на 20 років, позбавлення громадянських прав ще на 5 років, конфіскації всього майна¹⁵³.

Практично незаними і недослідженими є джерела щодо діяльності радянської прокуратури, спрямованої проти українського національно-визвольного руху. Кілька оприлюднених документів цієї тематики дозволяють говорити про їх значущість. Так, опублікований Г. Іванущенком вирок прокуратури Сумської області від 19 серпня 1940 р. у справі члена ОУН Іллі Голотяка дозволяє говорити про реальні кроки українських націоналістів щодо розгортання своєї діяльності на теренах СРСР, зокрема у Сумській області, ще до початку німецько-радянської війни¹⁵⁴. Виявлений нами обвинувачувальний висновок ст. слідчого Тернопільської обласної прокуратури від 31.05.1947 містить цікавий матеріал щодо долі колишнього козака УПА І. Хомицького, який 1944 р. з’явився з повинною, та практики використання таких осіб радянськими репресивно-каральними органами. Його зарахували до оперативної групи Почаївського РВ МГБ, де він, “пользуясь доверием начальника РО МГБ Еременко, и в некоторых случаях по его личному указанию на протяжении 1944–1946 гг. совершил ряд грабежей в селах района, избивал граждан”. Слідчий облпрокуратури вимагав застосувати проти Хомицького ст. 98 ч. 2, 171 ч. 3 и 174 ч. 3 УК УРСР, тобто звинувачував його у кримінальних злочинах (грабунки, побиття людей)¹⁵⁵.

Серед джерел радянської репресивно-каральної системи окрему групу становлять документи “Українського ГУЛАГу”. Але доводиться констатувати, що “українське прочитання ГУЛАГу”, міцно пов’язане з висвітленням боротьби українського національно-визвольного руху, що продовжувалася і в тюрмах, таборах, на поселенні, та долями його учасників, досі відсутнє, як констатував відомий журналіст В. Кіпіані. Відсутнє й розкриття характерних особливостей таких джерел, окрім деяких мемуарів про табірні повстання (Екібастузьке 1952 р., Норильське та Кенгирське 1953 р. та ін.)¹⁵⁶. Тому дослідження документів зазначеної тематики, розкриття їхнього складу та

змісту, публікація, оприлюднення в будь-який інший спосіб є нагальною справою українських джерелознавців.

Документи партизанської провенієнції як джерело з історії українського національно-визвольного руху

Значний обсяг історичних джерел з історії українських визвольних змагань відклався серед документальної спадщини радянського партизанського руху в Україні. Йдеться про період кінця 1942–1944 років, адже з початку 1943 року зона партизанської боротьби, первісно зосереджена на східній і центральній Україні, значно розширилася на захід. Саме тоді відбулася передислокація на територію українсько-білоруського Полісся партизанських з'єднань під командуванням С. Ковпака, О. Сабурова, М. Наумова, Я. Мельника, О. Федорова. Тут вони ввійшли у контакт з українськими націоналістичними формуваннями, що базувалися на Поліссі. Ще у грудні 1942 р. УШПД розіслав директиву (у вигляді радіограми) партизанським командирам С. Ковпаку, С. Малікову, О. Сабурову встановити спостереження за загонами українських націоналістів, що діяли в Житомирській, Ровенській та інших областях: “Дізнайтеся про кількість, чисельність, озброєння загонів, звідки прибули чи місцеві жителі, ставлення до них населення. Чи ведуть у дійсності націоналісти боротьбу проти німців, ставлення останніх до націоналістів. Повідомте вашу думку про методи боротьби і розкладу націоналістичних загонів і залучення їх до боротьби проти німців”¹⁵⁷. З того часу інформаційні матеріали про Український рух Опору посіли чільне місце серед інших тем партизанських повідомлень до Центру.

У березні 1943 р. Чернігівське партизанське з'єднання О. Федорова рушило на терени Волині; у червні того ж року розпочався відомий рейд Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака на Галичину, з січня 1944 р. – рейд на Східну Галичину – Польщу, що теж супроводжувалося контактами (здебільшого збройними, а іноді мирними) з українськими націоналістами. З кінця 1943 – у 1944 роках радянські партизанські з'єднання остаточно передислокувалися на терени Західної України і мали діяти з урахуванням активності Українського руху Опору, долаючи його збройний спротив. Зокрема, Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання з літа 1943 по квітень 1944 рр. вели важкі бої з відділами УПА-Північ. Під час дій на теренах Західної України неодноразово вступали у бій з відділами УПА також бійці з'єднання під командуванням М. Наумова, Ровенського партизанського з'єднання № 1 В. Бегми, Волинського з'єднання ім. В. І. Леніна (командир Л. Іванов), партизанського з'єднання ім. Й. В. Сталіна (командир Мукаєв), з'єднання ім. В. Н. Боженка під командуванням М. Рудича, з'єднань ім. М. С. Хрущова (командир В. Чепига), ім. С. М. Будьонного (командир В. Макаров), Кам'янець-Подільського з'єднання ім. Г. І. Котовського (командир І. Шишко) та ін., тобто практично всі значні партизанські угруповання. А партизанське з'єднання ім. М. С. Хрущова під командуванням Б. Шангіна

взагалі розпочало свою бойову діяльність 4 квітня 1944 р. із зіткнення з відділом УПА в районі с. Вулька Мазовецька на території сучасної Польщі. Промовистим був і той факт, що після виконання суто партизанських завдань 1-а партизанська дивізія ім. С. А. Ковпака 8 листопада 1944 р. була перетворена на кавалерійську бригаду внутрішніх військ НКВД, яка спеціалізувалася на боротьбі з українськими повстанцями. Рішення про це було прийнято ще у серпні 1944 р., як писав М. Хрущов у вітанні її командирі П. Вершигорі, “исходя из того, что личный состав дивизии накопил большой боевой опыт борьбы с бандами немецко-украинских националистов”¹⁵⁸.

З моменту першого такого контакту з озброєною потугою українських націоналістів радянські партизани вважали загони УПА вагомою бойовою силою, з якою вони мали рахуватися. Відповідно до ідеологічних настанов (УШПД напряду підпорядковувався ЦК КП(б)У, а в оперативному плані до першої ліквідації ЦШПД у березні 1943 р. – йому, відтоді – Ставці Верховного головнокомандування) націоналісти визнавалися не просто ворогом, а, як навесні 1943 р. писав заступник начальника УШПД І. Старінов, “більш загрозливим і прихованим ворогом”, аніж навіть нацисти. Разом з тим політичні зверхники, зокрема М. Хрущов у листі від 23.03.1943, з метою маскування свого справжнього ставлення до УПА в офіційних директивах партизанським командирам закликали бути пильними і не ініціювати збройних сутичок, але вперто наголошували: “...керівники українських буржуазних націоналістів – це німецькі агенти”. Нарешті, 13.05.1943 керівник УШПД Т. Строкач віддав прямий наказ своїм підлеглим про нищення, розклад, роззброєння і розпуск загонів націоналістів. З іншого боку, керівництво УПА також уважало комуністичних партизанів запеклими ворогами – передовими загонами радянської окупаційної армії, що сунула в Україну на заміну німецьким окупантам і несла її народу повернення більшовицького режиму. Зокрема, у заклику “До зброї”, опублікованому в липневому (першому) числі органу політвідділу УПА “До зброї” за 1943 р., зазначалося: “Безумовно, УПА ні на хвилину не забуває, що московський імперіаліст, чи то він виступає в ролі кровожадного енкаведиста, чи буцімто дружнього червоного партизана, є і буде завжди непримиреним ворогом усіх поневолених народів, в тому числі і нашим. І УПА б’є його при кожній нагоді”¹⁵⁹.

За видовими ознаками з числа радянських документів партизанської провенієнції варто виокремити насамперед директивні, серед яких перше місце посідають матеріали нарад партизанських керівників. На них схвалювалися рішення значної організаційної ваги. Можна згадати, наприклад, нараду партизанських керівників України за участі членів нелегального ЦК КП(б)У та УШПД, що відбулася наприкінці травня 1943 р. в Лельчицькому районі Білорусі (в Україні такий захід провести не ризикнули). Нарада декларувала необхідність гострої боротьби з УПА та ліквідації її баз, унаслідок чого розпочалася передислокація найбільш боездатних партизанських загонів зі Східної України та Білорусі на Правобережну Україну, Волинь та Полісся.

Директивними документами можна вважати й оперативні плани дій партизанських загонів, які підписував начальник УШПД. У них намічались бойові завдання командирам з'єднань на найближчу перспективу. Першим з них варто згадати План бойових дій партизанських загонів на весняно-літній період 1943 р., затверджений 07.04.1943 ЦК КП(б)У, яким передбачалися активізація і розгортання партизанського руху по всій Україні. У Вінницьку, Дрогобицьку, Кам'янець-Подільську, Львівську, Станіславську та Чернівецьку області планувалося направити групи вповноважених ЦК КП(б)У та УШПД для створення там підпільних обкомів, партизанських загонів; партизанські з'єднання зі Східної України мали здійснити рейди і навіть передислокуватися на територію Правобережної України, насамперед найбільш боєздатні з'єднання С. Ковпака, О. Сабурова, О. Федорова. Значна увага серед визначених завдань приділялася боротьбі з українськими націоналістами: наголошувалося на необхідності розкласти їхні загони, вести активну агентурну роботу в них, але за можливості уникати збройної боротьби, якщо ті першими не почнуть бойових дій. Проте такі директиви не завжди виконувалися, і червоні партизани не уникали першої-ліпшої нагоди розгромити чоту УПА чи покарати “націоналістичне” село.

У березні 1944 р. був схвалений “План ліквідації озброєних банд українських націоналістів, що діють у Житомирській і Ровенській областях та північних районах Тернопільської і Кам'янець-Подільської областей”. План передбачав залучення багатьох партизанських загонів (загальною чисельністю до 8 тис. бійців) до операції НКВД проти українських повстанців; керівництво бойовими операціями покладалося на “трійку” (оперативну групу), яка розміщувалась у Рівному і складалася з представників ЦК КП(б)У, НКВД та УШПД.

Проблеми взаємин радянських партизанів з учасниками українського збройного національно-визвольного руху відбилися також в оперативних наказах партизанських з'єднань і загонів. Такий різновид організаційно-розпорядчих документів, окрім конкретних вказівок щодо здійснення військових операцій, містив і відомості про загальний стан загонів, умови проведення операцій, зауваження стосовно особливостей поведінки бійців тощо. Як приклад, назвемо накази за підписом командира Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака, комісара з'єднання М. Руднева та начальника штабу Базими, видані під час Карпатського рейду влітку–восени 1943 р. Так, у наказі від 14.06.1943 № 371 зверталася увага на необхідність дотримання умов конспірації та дисципліни, оскільки з'єднання “заходить в район, насичений противником, немцями и особливо націоналістами. Отстающие подводы и одиночки, отстающие от колонны, будут подвергаться нападениям националистов...”. Таким чином, з точки зору радянського партизанського керівництва, яку було доведено до кожного з партизанів, “націоналісти” виступали безумовними ворогами – такими саме, як і німці. Характерно, що в іншому наказі, від 18.06.1943 № 375, “націоналісти” названі навіть небезпечнішими, ніж окупанти, оскільки користуються “піддержкою

известной части мирного населения”. Там містилась і директива бійцям з’єднання: “...при проявленні націоналістами ворожих намірів или действий – уничтожат”¹⁶⁰.

Важливе значення мало також листування, що здебільшого носило розпорядчий характер (листи, записки, телеграми, шифротелеграми), що їх відправляли ЦШПД та ЦК КП(б)У до УШПД, а він, своєю чергою, – до партизанських командирів. Був і зворотній зв’язок, звітний, – від партизанських з’єднань і загонів до УШПД, а звідти – до ЦК КП(б)У і ЦШПД. Штаб встановлював терміни подання зведень за підсумками бойових дій, про озброєння, чисельність загонів, місця їхньої дислокації двічі на місяць; дані особливої важливості, насамперед розвідзведення, підлягали негайному передаванню у зашифрованому вигляді (шифротелеграми). На підставі отриманих від партизанських загонів даних відділи УШПД готували аналітичні документи: оперативні та розвідувальні зведення, спецповідомлення, огляди, довідки, доповідні записки. Їх направляли як партизанському командуванню (для орієнтації), так і Верховному головнокомандувачу, начальнику Генерального штабу РККА, Центральному штабу партизанського руху, ЦК КП(б)У, розвідувальним органам, командувачам відповідних фронтів¹⁶¹. Серед них, наприклад, доповідь начальника УШПД комісара держбезпеки Т. Строкача щодо партизанської діяльності на Правобережній Україні за період з листопада 1942 до 1 липня 1943 років, в якій ішлося, зокрема, про активність українських націоналістів: створення великих збройних загонів, відкриття підпільних друкарень, початок антинацистської пропаганди. Причину цього Строкач убачав у бажанні повстанців “залучити на свій бік місцеве населення, яке біжить від німецьких репресій, і шукає шляхи організованої і збройної боротьби з окупантами”. Водночас він визнавав ефективність цієї роботи: “націоналістам удалося захопити під свій вплив значну кількість населення” у Ровенській, Волинській та інших західних областях. Разом з тим констатувалася “поки незначна” активність бойових дій націоналістів, і наголошувалося на “терорі націоналістів щодо польського населення”, яке радянські партизани “брали під захист”¹⁶².

Певна міра аналітичності притаманна таким звітно-інформаційним документам, як доповіді й доповідні записки партизанських командирів своїм зверхникам. Вони відбивають, серед іншого, ставлення червоних партизанів не лише до збройних сил націоналістів, але й до населення Західної України загалом. Це простежується, зокрема, у доповіді комісара Кам’янець-Подільського партизанського з’єднання ім. Жукова першому секретарю обкому С. Олексенку, що дає уявлення про стиль поведінки партизанів стосовно населення Ровенщини: “У большинства партизанских отрядов сложилось такое мнение, что поголовно все жители Западной Украины националисты, и с заходом в села они производили почти повальное изъятие скота и имущества и убивали мужское население в порядке мести за погибших диверсантов”. При цьому характерно, що комісар явно не вживав своєї адміністративної влади для покарання винних у таких злочинах, а лише

констатував їх. Досить тверезо він оцінив пропагандистські результати партизанських рейдів: "...все это отталкивало население Западной Украины от нас, оно становилось против нас и переходило на сторону националистов. Влияние националистов усиливалось еще и тем, что во многих районах Западной Украины националисты не давали немцам в течение двух лет вывозить и собирать всякого рода поставки, налоги и т. д. Мы же своим поведением давали пищу агитаторам националистов"¹⁶³.

Важливим джерелом відомостей про український національно-визвольний рух виступають також періодичні звіти про бойову діяльність партизанських загонів і з'єднань. Попри те, що в історіографії підкреслювалася необхідність зваженого і критичного підходу саме до цієї групи документів через відверту недостовірність певної частини наведеної там інформації¹⁶⁴, можемо використовувати аналітичну частину таких звітних матеріалів для отримання реальної картини партизансько-повстанських взаємин. Так, звіт командування Сумського партизанського з'єднання за підсумками Карпатського рейду, підготовлений 1 жовтня 1943 р., об'єктивно свідчить про реальну ситуацію на окупованій нацистами території. Причому певні зауваження, навіть не усвідомлені авторами документа, спростовують тези про співпрацю націоналістів з німцями. Вже на початку звіту, згадуючи про перший етап рейду, С. Ковпак писав: "... двигались по району, насыщенному националистами. Это обстоятельство затрудняло наше продвижение, в особенности разведку, так как националисты нападают на небольшие группы, но, с другой стороны, продвижение по району националистов сохраняло в тайне от немцев наши намерения"¹⁶⁵. Це засвідчує, з одного боку, той очевидний факт, що УПА влітку 1943 р. практично звільнила значну частину Волині та Полісся від нацистської адміністрації, тримала її під своїм контролем, а, з іншого, – відсутність контактів між нацистами і націоналістами, адже останні не передавали першим жодних відомостей про просування партизанів на захід, не організовували будь-яких спільних акцій щодо знищення радянських загонів. Значною долею об'єктивності вирізняються і загальні відомості про національно-визвольний рух, які наводив Ковпак: щодо сильних позицій націоналістів на Волині та Ровенщині, десятків тисяч вояків УПА на Поліссі, негативні спогади про "радянізацію" Західної України впродовж 1939–1941 років, насамперед стосовно репресивних дій НКВД.

Особливістю такої категорії партизанських документів, як "оперативний звіт", була наявність точних цифр і кількісних показників боротьби з націоналістами. Так, оперативний звіт начальника штабу партизанського загону ім. 24-ї річниці Червоної Армії (Житомирське партизанське з'єднання) за квітень 1943 р. засвідчив, що з усіх 12 операцій, проведених загonom за цей період, найголовнішими і найпродуктивнішими були три акції "по разгрому националистической партии" (с. Єльно, Томашград та Бережки), внаслідок яких було знищено майже 180 "націоналістів" (і лише 17 німців), захоплено багато великої рогатої худоби, свиней, коней, зерна, борошна і т. п.¹⁶⁶

На підставі звітів партизанських загонів УШПД складав свої інформаційні документи (доповіді, довідки, оперативні зведення, розвідзведення). Щотижневим оперативним зведенням (“оперативным сводкам”) щодо розвитку партизанського руху в Україні однозначно бракувало аналітичності – у них наводилися лише факти з партизанських повідомлень, відсутні жодні узагальнення чи висновки, до того ж вони просто не завжди є достовірними. Так, у двох оперативних зведеннях – від 24 та 25 листопада 1943 р. – під різними датами подано інформацію про один і той саме п’ятигодинний бій партизанів загону ім. Хрущова з’єднання Шитова з куренем УПА. Причому, якщо в першому випадку йшлося про захоплення у повстанців 31 гвинтівки, то у наступній інформації вони вже перетворилися на 31 міномет¹⁶⁷. В іншому оперативному зведенні говорилося навіть про те, що 24 липня 1944 р. в бою під селом Штейнфельс на Перемишлянщині був убитий не названий на ім’я “гітлеровский руководитель националистических банд”¹⁶⁸. Так само сумнівною видається достовірність наведених відомостей щодо людських втрат – як правило, згадуються десятки і сотні з боку УПА, і одиниці – у партизанів. Проте певну тенденцію, зокрема, хронологічно-регіональну, можна прослідкувати і використати для нашого дослідження. Так, уже в перших таких повідомленнях поруч із цифрами стосовно кількості знищених окупантів, бойової техніки і озброєння згадуються також “уничтоженные националисты”. Зокрема, йдеться про зведення від 30 липня 1942 р. про партизанський загін О. Федорова на Чернігівщині: “В течение июля отрядом т. Федорова проведено 5 боев с немецкими оккупантами, в результате этих боев: уничтожено: 52 немца, 33 казака, 65 националистов, 37 старост...”¹⁶⁹. Наприкінці 1942 р. у таких зведеннях з’явилися відомості про збройні загони націоналістів. Проте цій інформації суттєво бракує достовірності: “В Пинских лесах в районе Острог, Шумск, Мизочь действуют большие группы националистов. Группы именуют себя армией “Тараса Бульбы”. Общая численность этой армии до 5.000 чел. Идеиный руководитель молодой генерации украинских националистов Бендера немцами осенью 1942 г. расстрелян. В настоящее время под кличкой “Тарас Бульба” действует некий Яремчук”¹⁷⁰.

Форми антиповстанської боротьби радянських партизанів теж знаходили відбиття в оперативних донесеннях: “С целью разложения и деморализации действующих националистических групп и отрядов, а также полицейских, командование объединенного партизанского отряда [загін Сабурова. – Авт.] засылает в их среду агентов и распространяет специально изданные листовки”¹⁷¹. В інших повідомленнях республіканського партизанського штабу йшлося про бойові дії загонів націоналістів проти німців, антипольські акції УПА, боротьбу між українськими та радянськими партизанами тощо. Загалом, оперативні зведення УШПД за 1942–1944 роки можуть слугувати досить цінним джерелом з історії українського національно-визвольного руху, що фіксують хронологічні та регіональні аспекти його активності. Водночас вони потребують обов’язкового перевіряння за іншими джерелами.

Прикладом розвіддонесень партизанів, що передавалися до ЦК КП(б)У, є інформація початку 1943 р. про активізацію націоналістичних збройних угруповань на Пінщині, Шумщині та Острозчині (йшлося про загони Т. Боровця-Бульби), які робили засідки проти німецьких військ. Спеціально політиці стосовно українського національно-визвольного руху була присвячена радіограма керівництва Сумського партизанського з'єднання під час Карпатського рейду (від 11.07.1943). У ній, разом із традиційним згадуванням про дії українських націоналістів на користь німців (“мы не сомневаемся, что верхушка националистов идейно, а может, и организационно работает вместе с немцами”), йшлося про вплив націоналістичної ідеології на місцеве населення і необхідність поборювати його засобами агітації (“необходимо организовать массовую выброску литературы, разоблачающей националистов и их роль организаторов национальной резни между украинцами, поляками, чехами и другими народами Западной Украины”). Також подавалася інформація про заходи УПА з підготовки кадрів для армії, згадувалися плани її командування щодо опанування східноукраїнських теренів: “...семинары организуются для командиров, которые отправились в Киевскую область с задачей обрасти рядовым составом и в месяц-два превратиться в полк или дивизию”¹⁷².

Починаючи від січня 1943 р., розвідувальні зведення (“разведывательные сводки”) УШПД надходили до ЦК КП(б)У щотижнево, а то й частіше. Їхню основу становили донесення командирів партизанських загонів і з'єднань, узагальнені за кількома параметрами, що змінювалися. Проте обов'язковими елементами були відомості щодо гарнізонів міст та містечок, охорони шляхів сполучення, пересування ворожих військ тощо. Спочатку обсяг цих документів становив 3–10 сторінок, але в другій половині року він зменшився до 1–2 сторінок. Приблизно третина зведень містить відомості про український національно-визвольний рух та його збройні загони (командирів, склад, чисельність, розташування, характер бойових дій). У найперших розвідзведеннях (лютий – квітень 1943 р.) йшлося про антипольську боротьбу УПА, внаслідок якої радянські партизани брали польське населення “під захист” і створювали групи самооборони, поповнювали та формували польські підрозділи, що затято билися з націоналістами, а німці, своєю чергою, – розпочали організацію польських поліцейських частин з тим саме завданням. Тому відверте занепокоєння можна відчуту у червневому зведенні УШПД: “...отмечается резкое изменение отношения украинских националистов к полякам. Раньше националисты жгли польские села и уничтожали поляков, в последнее же время они призывают поляков к совместной борьбе против большевиков и немцев, заявляя, что в расстреле польских офицеров были заинтересованы и немцы, и большевики, имея целью уничтожить верхушку польской армии. В связи с этим отношение польского населения к советским партизанским отрядам значительно ухудшилось”¹⁷³. Зведення містять суттєву інформація щодо впливу ОУН у різних регіонах. Так, у розвідзведенні, надісланому в травні 1943 р., УШПД наголосив, що “украинские националисты

продолжают вести агитацию среди украинского населения, направленную против немцев и Советской власти. В селах Винницкой и Житомирской областей на дорогах ставят кресты с лозунгом: “Або здобудемо Самостійну Україну, або загинемо за неї”. І далі: “Украинские националисты создают свои организации в Житомире, Виннице и других городах”¹⁷⁴. У пізніших зведеннях ішлося також про наявність у лавах УПА мешканців Східної України, колишніх червоноармійців, а також грузинів, таджиків, вірменів та ін. Характерно, що іноді такі зведення містили суперечливу інформацію. Так, згідно з донесенням партизанського командира В. Бегми, наприкінці жовтня 1943 р. під Луцьком, у Колках та інших районах Ровенщини відбулися значні бої німців із загонами УПА. В листопаді того ж року інший партизанський керівник, Андреев, повідомляв, що в Городницькому, Емельчинському, Шепетівському та Славутському районах українські націоналісти нібито “блокируются с немцами для совместной борьбы с партизанами”¹⁷⁵. Причому обидві інформації наводилися в одному документі. Містилися у таких зведеннях дані і про стратегічні плани українських націоналістів: перемкати в районі Пінських боліт просування фронту, опинитись у тилу Червоної Армії та розпочати боротьбу з радянською владою, закласти бази продовольства та зброї, розосередитися маленькими групами і відновити збройну боротьбу після проходження фронту на Захід¹⁷⁶. Зі змістом таких документів, крім безпосередніх адресатів – секретарів ЦК КП(б)У М. Хрущова та Д. Коротченка, за їх резолюціями, ознайомлювалися інші вищі партійні керівники, а також командувач 1-го Українського фронту М. Ватутін.

Заслуговують на увагу розвідувальні зведення окремої оперативної групи УШПД під керівництвом заступника його начальника підполковника Метелева, що діяла у Старобільську в першій половині 1943 р. і направляла свої інформації безпосередньо ЦК КП(б)У та керівникові УШПД. В одному з них містився аналітичний огляд діяльності ОУН на Дніпропетровщині у 1942 – на початку 1943 років. Там згадано одного з керівників національно-визвольного руху в регіоні Харлампія Дядюру, який обіймав посаду начальника районної поліції. Зокрема, зазначалося, що він у приватних розмовах заявляв, що “нелегальною задачею являється свержение германской власти путем вооруженного восстания в момент ослабления германской армии и захват власти в свои руки”¹⁷⁷. У розвідзведеннях наводилися також цитати з націоналістичних антинацистських листівок, що закликали молодь не їхати до Німеччини, об’єднуватись у бойові групи і зрештою скинути “гітлерівський чобіт”, який виявився нічим не кращим за більшовицький.

Здебільшого аналітичний характер притаманний спеціальним повідомленням (спецообщениям) УШПД, що готувалися для секретарів ЦК КП(б)У М. Хрущова та Д. Коротченка. Спецповідомлення від 30.09.1943 цілком присвячено діяльності ОУН та УПА. У ньому стверджується, що “поступившие к нам в последнее время данные партизанской разведки свидетельствуют, что украинские националисты, достигнув соглашения с германскими руководящими кругами, всецело перешли к борьбе против партизан и Красной Армии,

действую по заданиям немцев”. При цьому наводилися відомості про нараду в Сарнах 5–6 серпня 1943 р., на якій націоналісти і німці нібито обмінялися своїми вимогами щодо такої угоди, поїздки не названих представників націоналістів до Берліну. Водночас констатувався їх значний вплив на теренах Ровенської, Станіславської і Львівської областей, наводилися відомості щодо рейду групи “Залізняка” в район Києва у вересні 1943 р. із завданням “в связи с приближением линии фронта уйти в подполье, затем активизироваться и, оставшись в тылу Красной Армии, парализовать работу коммуникаций, взрывать мосты, пускать под откос эшелоны”¹⁷⁸. У спецповідомленні від 27.03.1944 “О районах дислокации украинских националистов и отрядов польских партизан” стверджувалося, що в населених пунктах на північ від Володимир-Волинського “в основном дислоцируется группировка бандеровцев, пришедших из восточных районов западных областей Украины. Отряды хорошо вооружены. От немцев получают продукты питания. Раненых отправляют в немецкие госпитали. Морально-политическое состояние рядового состава УПА низкое, есть случаи дезертирства и перехода на сторону партизан, особенно украинцев из восточных областей, в свое время насильно взятых в УПА”¹⁷⁹.

Обов’язковою складовою партизанської документації, в якій ішлося про український національно-визвольний рух, були звітно-інформаційні матеріали агентурної/оперативної роботи розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів. Там містилися відомості про “агентурные комбинации по внедрению в националистическое подполье нашей агентуры”, внаслідок чого “было ликвидировано ряд руководителей украинских националистов, командиров подполья...”. Серед таких “комбінацій” можна згадати створення у 1943 р. “легендованої” боївки ОУН підрайонного провідника “Генералова” (радянський агент “Волков”) у с. Красна Воля Городницького району Ровенської області, що розпочало агентурну справу “Самостийники”, завершену вже НКВД¹⁸⁰. Окрім того, розвідку всіх партизанських з’єднань та загонів вже 11.12.1943 спеціальною вказівкою УШПД зобов’язали вести “персональный учет членов ОУН и участников УПА”¹⁸¹. Збереглися у великій кількості такі списки членів ОУН, складені партизанськими загонами. З весни 1944 р. такого роду інформація подавалася вже безпосередньо ІV управлінню НКГБ УРСР. Вона ставала підставою для розгортання репресій органами НКВД/НКГБ. Окрім переліку прізвищ, псевдонімів повстанців, їх посад і ступенів, такі цілком таємні повідомлення містять суттєву інформацію щодо діяльності націоналістичного підпілля. Так, у повідомленні від 17.08.1944 вказувалося, що мешканці хут. Перейдище Камінь-Каширського району Волинської області С. Савоник та його син “являлись связными украинских националистов, починали им оружие, так как сами по специальности кузнецы”¹⁸².

Намагаючись діяти у німецькому запіллі як своєрідний орган радянської влади, партизанське командування, природно, виконувало і репресивно-каральні функції, які виступали її невід’ємним атрибутом. Тому серед документів партизанської провенієнції знаходимо і таку категорію джерел, як

судові матеріали. Це, насамперед, постанови про смертні вироки членам ОУН та захопленим у бою козакам УПА. Так, 23.11.1943 заступник командира партизанського загону ім. Фурманова ПО ім. Жукова засудив до смертної кари (розстрілу) О. Панасюка, уродженця с. Бискупичі Сінкевичського району Волинської області, 1923 р. н., вояка УПА з травня 1943 р., за агітацію і підготовку “вооруженного восстания населения против Красной Армии”¹⁸³. Подібних документів було дуже багато: практично кожен партизанський загін мав такого “заместителя командира по разведке”, на якого й покладалася каральні функції. 22.12.1943 у партизанському загоні ім. Фрунзе ПО ім. Жукова за знайдені 30 патронів був розстріляний селянин М. Дащук. Вирок був стислим: “как украинского националиста – расстрелять”¹⁸⁴.

Окремий вид історичних пам’яток становлять т. зв. щоденники партизанських командирів. Серед них – записи мемуарного характеру, залишені С. Ковпаком, командиром Сумського партизанського об’єднання, і датовані груднем 1943 р.; власноручні щоденні записи за травень–червень 1943 р. його комісара С. Руднева; автентичний щоденник М. Попудренка – командира Чернігівського партизанського об’єднання (датуються серпнем 1941 – січнем 1943 років); скомпоновані записки за серпень 1943 – квітень 1944 років М. Шукаєва – командира партизанського об’єднання ім. І. Сталіна; створений у 1950-х роках мемуар Г. Балицького – командира загону ім. Й. Сталіна Чернігівсько-Волинського об’єднання; копійний щоденник за вересень 1943 – січень 1944 років М. Наумова – керівника партизанських кавалерійських загонів. Усі вони зберігаються у складі “партизанських” та інших фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України. Частина з них видавалася раніше, але переважно – у т. зв. “літературній обробці” та із значними купюрами. Найновішу публікацію щоденників партизанських командирів (без пізніших виправлень і в повному обсязі) нещодавно підготували архівісти ЦДАГО і видали у московському видавництві “Центрполиграф”¹⁸⁵. Такого роду джерела, як відзначили у передмові упорядники, “несмотря на субъективное восприятие их авторами событий войны и партизанского движения, все же дают достаточно реалистическое представление о многих эпизодах боевой деятельности партизан, порой содержат нелицеприятные и шокирующие непосвященного читателя сведения о внутренней жизни партизанских формирований...”¹⁸⁶. Для нашої теми особливий інтерес становлять тогочасні записи та пізніші свідчення відомих партизанських командирів про бойові зіткнення й інші контакти з козаками УПА – під час Карпатського рейду Сумського партизанського з’єднання, перебування радянських партизанів на Волині та Західній Україні у 1943–1944 роках. Зокрема, привертають увагу ті сторінки записів С. Ковпака, де він відзначає роль нацистів у спалаху польсько-українського протистояння на Волині, подає інформацію щодо найближчих планів ОУН: “...сейчас готовится командный состав для национальной украинской армии (при разгроме Красной армией немцев мы [розмова ведеться нібито від імені націоналістів. – Авт.] должны захватить зброю и поднять вооруженное восстание для того,

чтобы сделать самостийную соборную Украину)”. Ці джерела містять також відомості про переговори з представниками УПА, ініційовані тим же Ковпаком з прагматичною метою: “...что самое главное, не распространять по всей Галичине слуха, что мы бьем националистов, чтобы они в каждом селе потом встречали нас пулями, как это было до сегодняшнего дня”. По суті, відверто ворожим ставленням до українського національно-визвольного руху вирізняються щоденні записки М. Наумова. Зокрема, таким є запис від 23 грудня 1943 р.: “Я молю своего бога о том, чтобы немцы, до моего прибытия, выгнали бы бандеровские банды из Кременецких массивов и вообще с Западной Украины, тогда было бы легче”. Досить красномовними є його свідчення про проведення акцій з прямого пограбування місцевого населення: “В ночь на 30-е [грудня 1943 р. – Авт.] я сделал за Случью, в бандеровских селах, операцию, в [ходе] которой было заготовлено до 15 подвод продовольствия и фуража”.

Парадно-офіційними документами були звіти про діяльність підпільних обкомів КП(б)У та партизанських з'єднань під час окупації, що склалися вже після завершення їх існування. Яскравим прикладом такого джерела слугує звіт Волинського партизанського з'єднання, який зберігся навіть у двох варіантах – від 1946¹⁸⁷ та 1950 років¹⁸⁸. Другий, пізніший варіант народився на вимогу Секретаріату ЦК КП(б)У, який змусив партизанських літописців значно переробити і скоротити звіт, унісши туди суттєву редакційну правку, знявши дражливі і компрометуючі інших партизанських ватажків епізоди. Правка торкнулася навіть тексту цитованих у звіті наказів: якщо в першому варіанті наводився спільний наказ від 10.04.1943 № 1 по загонах Ковпака, Федорова та Сабурова щодо штурму м. Брагін з таким текстом: “Противник силой до 100 чел. немцев, 200 полицейских Брагинской, Маложонской и Древской полиции и до 200 чел. украинских добровольцев сосредоточились в г. Брагин...”, то в редакції 1950 р. замість “украинских добровольцев” (ішлося про сформовані нацистами “добровільні” допоміжні частини) фігурували вже “200 чел. украинско-немецких националистов”. Разом з тим, офіційні звіти партизанських об'єднань містять достатньо цінну інформацію. Так, згадано про бої та інші зіткнення із загонами УПА (загалом 60 боїв, унаслідок яких загинули 4500 повстанців). Дуже красномовною в цьому відношенні є така фраза звіту: “подпольным обкомом КП(б)У и командованием соединения партизанских отрядов было принято решение – беспощадно физически уничтожать предателей украинского народа – этих верных псов гитлеровских захватчиков”¹⁸⁹. Названо конкретні прізвища партизанської агентури, яка діяла проти повстанців: зв'язкових, провокаторів, терористів, шпигунів, які повідомляли про місця перебування “украинско-немецких националистов”, знищували їх, поширювали радянські агітаційні матеріали. Деякі з них продовжували свою діяльність і пізніше. Так, один з активних партизанів став дільничним уповноваженим райвідділу НКВД і 1945 р. затримав 25 озброєних націоналістів. Наводилися також відомості про агентів ОУН у партизанських загонах, виявлених і страчених особливим

відділом з'єднання О. Федорова (1270 осіб було взято “на учет”, 170 – знищено). Зокрема, називалося прізвище Івана Лук'янюка (“Стальний”), поручника УПА, направленого для конспіративної роботи до з'єднання Федорова крайовим провідником ОУН Сушком¹⁹⁰.

Таким чином, документи партизанської провенієнції становлять важливу складову джерельного контенту українських визвольних змагань 1939–1956 років. Вони розкривають складні взаємини двох протилежних за цілями і методами діяльності парамілітарних рухів, організованих ВКП(б) та ОУН(Б), відбивають сприйняття українського національно-визвольного руху створеними компартією й НКВД збройними зафронтовими силами, розкривають методи фізичного нищення його представників, політико-економічного тиску на місцеве населення.

Джерела військової провенієнції: документи внутрішніх та прикордонних військ, діючої армії про поборювання національно-визвольного руху

Названий джерельний сегмент належить до найбільш нерозроблених і втаємничених. Практично відсутні публікації, огляди, інші інструменти розкриття змісту архівних документів такого походження. Внаслідок цього в літературі побутують дві протилежні точки зору на взаємини націоналістів та Червоної Армії, однаково далекі від істини. Перша з них – радянська: “націоналісти стріляли в спину червоноармійцям, здобували шпигунську інформацію для німців”. Друга висловлюється окремими прихильниками національно-визвольного руху: “УПА ніколи не воювала з Червоною Армією, тільки з енкаведістами”. Дійсно, директиви вищого командування українських повстанців наголошували на недоцільності зав'язувати бої з частинами КА, що було недоцільно як з політичного, так і з військового боків. Але повністю запобігти бойовим контактам УПА та КА було неможливо хоча б з тих причин, що радянське командування широко залучала до боротьби з повстанцями тиллові та запасні частини, навчальні команди, військові гарнізони – все, що було під рукою. Є побіжні відомості й про використання для каральних акцій спеціальних бойових частин найближчого запілля (артилерійських, танкових, авіаційних). З іншого боку, потреби в зброї, а особливо в боеприпасах, змушували вояків УПА здійснювати напади на військовослужбовців КА.

Створити джерельне підґрунтя для розробки означеної наукової теми можна лише за умови тотального виявлення і публікації документів, що нині зберігаються в російських військових архівах, насамперед Центральному архіві Міністерства оборони РФ. При цьому йдеться не тільки про події осені 1943 – травня 1945 років, тобто до часу завершення Другої світової війни. Війська широко залучалися до протиповстанських акцій упродовж січня – квітня 1946 року, під час масштабної військової операції “Велика блокада”, завданням якої була ізоляція відділів УПА від основних баз постачання. Поки

що можемо лише накреслити певні джерельні групи за даною темою, спираючись на окремі оприлюднені документи, виявлені в інших архівосховищах, переважно українських.

Ще один досить цікавий і недосліджений через брак джерел аспект боротьби з українським національно-визвольним рухом – це використання воєнної обстановки для поборювання УПА. 17 квітня 1944 р. 1-м Українським фронтом була завершена Проскурівсько-Чернівецька операція, війська перейшли до оборони на рубежі Торчин – Берестечко – Чортків – Коломия – Кути¹⁹¹. Це означало, що лінія фронту поділила навіп територію принаймні двох областей (Станіславської та Тернопільської). Тому Військові ради фронту та відповідних армій прийняли директиви щодо відселення цивільного населення і створення 25-кілометрової “мертвої зони” в першому ешелоні оборони КА. За згаданими директивами, у два терміни (до 15 та 20 травня 1944 р.) виселялися всі без винятку мешканці сіл, які потрапили до неї. Загалом по Тернопільській області, наприклад, було виселено майже 54 тис. господарств¹⁹² (приблизно 160 тис. людей). У виселенні були активно задіяні армійські підрозділи, які грабували господарства, знищували продовольчі запаси, посіви, навіть палили будинки. Населення негативно поставилося до цієї акції, справедливо вбачаючи в ній один з репресивних заходів радянської влади, що проводився під демагогічним приводом турботи про життя громадян. Хоча згодом людей усе ж повернули на старі місця проживання, тривала їх відсутність (до трьох місяців, поки фронт не рушив далі на захід) завдала господарствам значної шкоди. Але найголовнішою метою операції була ліквідація в такий спосіб усієї мережі ОУН та відділів УПА в згаданій зоні, розірвання всталених зв'язків, створення неможливих умов для перебування в прифронтовій смузі. Про це зі Станіславщини у серпні 1944 р. писав провідник “Клим”: “Евакуйовання більшовики мотивують тим, що близько фронт і щоби населення не потерпіло від боїв, мовляв, радянському правлінню жалко мирного населення. А на ділі евакуація населення мала зовсім інші цілі. Більшовицьке командування добре знало, що в селах скриваються “бандити-бандерівці”, що селяни поховали кращу одіж і збіжжя. Тому-то за всяку ціну більшовики старалися виевакуювати населення, зрушити його з місця. Як вивозять людей, то кажуть розписуватися, що вони евакуюються добровільно. Коли хто не хоче евакуюватися, того б'ють, розбиваючи голову револьверними ручками”¹⁹³.

Відомі інші директивні вказівки армійського керівництва різного рівня, що мали за мету ліквідацію українського національно-визвольного руху. Так, у січні 1946 р. командування військ Прикарпатського військового округу, задіяних в операції “Велика блокада”, направило у політвідділи підлеглих армій директиву, якою вимагало від політкерівників: “Разъяснить всему личному составу, что бандеровцы являются немецко-фашистскими шпионами и террористами, убивают красноармейцев, офицеров, советский и партийный актив, честных советских граждан, и тем самым разжечь ненависть и поднять ярость к истреблению этих банд [курсив наш. – Авт.]”. Оскільки

війська розосереджувалися по селах гарнізонами взвод – рота, згадані настанови забороняли бійцям поодиночі виходити із займаних приміщень, підтримувати контакти з населенням у позаслужбових справах, отримувати від нього харчі, насамперед спиртні напої, допускати зібрання місцевих мешканців перед ними, адже “оуновские банды не гнушаются самых подлых методов убийства наших людей и под видом добродетелей угощают их спиртными напитками и продуктами, отравленными ядовитыми веществами, а также подсылают своих агентов, женщин-разведчиков”. Хоча одним з пунктів директиви спеціально наголошувалося, що “население западных областей является нашим, советским, идет за советской властью, оказывало большую помощь Красной Армии в дни освобождения и в настоящее время...”¹⁹⁴, все разом дуже нагадувало настанови для окупантів, які опинилися на ворожій території в іншій країні.

Організаційно-розпорядча документація військового відомства представлена також наказами військових керівників різного рангу. Характерно, що серед опублікованих наказів Наркомату оборони та Міністерства збройних сил СРСР відсутні нормативно-розпорядчі акти щодо боротьби з повстанським рухом. Єдина опосередкована згадка про це – у наказі від 25.10.1946 № 071 “О результатах инспектирования войск Прикарпатского военного округа и соединений резерва Верховного главнокомандования, расположенных в округе”. Там ішлося про результати перевіряння стану бойової підготовки, здійсненого у вересні 1946 р. Головною інспекцією сухопутних військ, яка констатувала незадовільний стан більшості з’єднань і частин. Було зазначено: “допущены массовые перемещения личного состава, которые не закончились и до настоящего времени”; “вследствие отрыва большого числа подразделений на работах вне части, боевой подготовкой охвачено не более двух третей строевых подразделений, да и в тех на занятиях присутствует только 50–60 % людей”; “Войска округа, находившиеся до мая месяца на ликвидации вооруженных банд, плановой боевой подготовкой не занимались. Организационные мероприятия в течение летнего периода также нарушали плановость обучения войск”¹⁹⁵. З наведеного можна зробити висновок, що організаційні рішення щодо участі частин і підрозділів КА в бойових діях проти озброєного підпілля приймалися на рівні командування військового округу, і навіть операція “Велика блокада” здійснювалася без письмової вказівки верховного командування. З іншого боку, зафіксована офіційна участь практично всіх частин округу в боях з повстанцями до травня 1946 р. включно, а також і неофіційно – на момент інспекції.

Складовою частиною військової документації ставали інформації, звіти, донесення армійських, дивізійних та інших політичних органів, які повідомляли відповідні партійні комітети про настрої населення, взаємини різних етнічних груп. Прикладом цього є секретне повідомлення політуправління 1-го Українського фронту М. Хрущову щодо “национальной розни между польским и украинским населением в освобожденных уездах Польши” та необхідності застосування “решительных мер, которые изменили бы создав-

шеесе положение в корне”. Одним із таких радикальних заходів автори документа вважали переселення українців до ССРСР¹⁹⁶. В іншій таємній записці про діяльність ОУН на території Польщі йшлося про неабиякі її успіхи в агітації та здобуванні зброї: “пытались вербовать в украинские националистические банды раненых бойцов и офицеров Красной Армии, украинцев по национальности. В отдельных случаях бандеровцам удается заручиться организованной поддержкой украинского населения. В Куриловской волости в дер. Жуково под руководством солтуса Бурковского Францишка и Дубас Николая было произведено “самообложение” украинского населения для закупки оружия “Украинской подпольной армии”. Несколько человек уже уплатили по 50–100 злотых. Установлено, что в этом селе 16 чел. приобрели оружие. Бурковский (солтыс) за 2.000 зл. купил автомат ППШ и хранил его у себя”¹⁹⁷.

Доповідні записки політуправлінь фронтів, політвідділів інших частин і з’єднань подавалися також Військовим радам. Так, у доповідній начальника політуправління 1-го Українського фронту С. Шатілова від 26.06.1944, поданій Військраді фронту, йшлося про червоноармійців та командирів, які загинули від рук українських націоналістів на території Чернівецької області. Це були в основному заготівельники продуктів. Утім, зафіксований випадок обстрілу підрозділу КА під час його маршу через с. Колотрубка тієї ж області. Всього ж частини 31-го танкового корпусу вбили 101 повстанця, захопили в полон 522 особи; у зоні дій фронту було вбито 650 і захоплено 2850 осіб. Унаслідок цієї операції загинуло 1549 повстанців і 541 стали полоненими¹⁹⁸.

Інші інформаційні документи армійських керівників містять цікаві відомості щодо боротьби з українським національно-визвольним рухом. Доповідна записка члена Військради 1-го УФ К. Крайнюкова, подана начальнику ПУ фронту не раніше 01.09.1944, свідчить, що для операцій проти УПА в районі Рави-Руської безпосередньо з фронту були зняті три полки: 50, 51-й окремі легкі мотоциклетні полки та 29-й гвардійський кавполк, які діяли разом з військами НКВД, що охороняли тил фронту¹⁹⁹.

Показовою була співпраця компартійних, репресивно-каральних органів республіканського і місцевого рівня з відповідними структурами військової контррозвідки НКО “СМЕРШ”, відповідних частин, з’єднань. Ці структури після проведення каральних операцій проти окремих відділів УПА передавали згаданим органам оригінали та копії здобутих документів повстанської провенієнції. В інформації про одну з таких операцій, очолюваних оперативними працівниками СМЕРШ, що відбулася 26.04.1944, зазначалося: “Для ликвидации банды по договоренности со штабом фронта были направлены две роты курсантов курсов мл. лейтенантов, вместе с которыми убили 11 наших оперработников”. Загалом в операції проти сотні “Чорноти” в районі с. Горбаші Новоград-Волинського району Ровенської області брали участь дві роти курсантів курсів молодших лейтенантів, загін прикордонників управління охорони тилу 1-го Українського фронту, маневрові групи

88-го прикордонного полку 1-го Білоруського фронту (210 чол.) та навчального батальйону 234-го запасного стрілецького полку²⁰⁰. Згідно з іншою інформацією фронтового управління СМЕРШ, 22.05.1944 для ліквідації куренів “Бориса” та “Бистрого” біля Збаражу Тернопільської області були використані солдати 16-ї автобригади, полк 327-ї стрілецької дивізії, по два батальйони 135-ї сд і 177-го армійського запасного стрілецького полку, розвідрота 9-го механізованого корпусу на чолі з опергрупою фронтового і дивізійного СМЕРШ²⁰¹.

Ще однією функцією управління контррозвідки СМЕРШ було проведення слідства у справах захоплених у полон повстанців. Після його завершення полонених передавали військовому трибуналу, який ніколи в таких випадках не затягував з винесенням вироків. Так, з інформації управління СМЕРШ того ж фронту дізнаємося, що слідство над захопленими внаслідок бою 22.05.1944 30-ма вояками УПА тривало до 31 травня, а вже 5 червня трибунал виніс вирок: 14 повстанців розстріляти, 14 – ув’язнити на 10 років у таборах, а ще двох засудити до 7 років позбавлення волі²⁰². З іншої інформації стає відомим, що СМЕРШ провадив слідство не лише щодо людей, захоплених зі зброєю. У с. Косів Білобожницького району Тернопільської області відділ СМЕРШ 7-го армкорпусу прориву резерву Головного командування заарештував п’ятьох членів ОУН, звинувативши їх у втраті 80 євреїв – мешканців села, що нібито сталося 7–8 липня 1941 р.²⁰³

У березні 1944 р. за рішенням союзного центру в складі уряду УРСР був створений республіканський наркомат оборони. Це була показова акція компартійного режиму, що мала продемонструвати незалежність Радянської України, полегшити її входження до Організації Об’єднаних Націй для збільшення числа просталінських голосів у цій міжнародній організації. Насправді, звичайно, крім створення невеликого апарату, нічого не було зроблено. Нарком оборони УРСР (він же командувач Київського військового округу) генерал-лейтенант В. Герасименко фактично був “весільним генералом”. Основними функціями наркомату було керівництво місцевими військкоматами, тиловими гарнізонами та запасними частинами, які здебільшого залучалися до операцій проти повстанців. Це засвідчив комплекс документів щодо здійснення військової операції проти загонів УПА (вересень – листопад 1944 р.) на Житомирщині, виявлений нами в ЦДАГО. У зв’язку з проривом на територію області кількох озброєних загонів УПА перший секретар обкому Співак попросив ЦК КП(б)У використати запасні військові частини: “Дать указание наркому обороны тов. Герасименко, чтобы из размещенной в Овручском районе запасной дивизии один полк временно расквартировать в Словечанском районе и один полк в Олевском районе; из частей дивизии, находящихся в Новоград-Волыньском районе, один полк в Городницком районе, сроком хотя бы на два месяца до вывозки хлеба с пунктов Заготзерно для потребления страны. Эти части могут послужить надежным заслоном, чтобы из Ровенской области не проникали в Житомирскую область бандеровцы”²⁰⁴. У відповіді наркома оборони було названо такі документи, ухвалені

задля боротьби з повстанцями: директива військради КВО від 29.09.44 № 0079047 для командирів з'єднань і частин КВО, якою на них було покладено відповідальність за боротьбу з “бандами”; шифротелеграма наркомату від 15.10.44 № 7642/III щодо виділення командирами з'єднань постійних загонів з особового складу запасних дивізій до диспозиції місцевих органів НКВД. Ці загони впродовж жовтня 1944 р. практично безуспішно “прочісували” райони Житомирської області²⁰⁵.

Варто нагадати, що В. Герасименко був першим і останнім наркомом оборони УРСР, оскільки з його звільненням 13.11.1945 нового очільника наркомату не було призначено, а канцелярію ліквідували у травні 1946 р.²⁰⁶ Виявлений нами матеріал накреслює новий напрямок пошуку інформації про участь у боротьбі з українським національно-визвольним рухом радянських військових частин та тилових гарнізонів, що перебували в Україні – фонди ГДА МО України, основою яких є архівні документи українських військових округів, військоматів тощо.

Для позначення теми наведемо приклад політдонесення начальника політвідділу Тернопільського облвійськкомату від жовтня 1944 р. Там уміщено відомості про активність українських повстанців за поточний місяць. Відзначалася різноманітність у формах збройної боротьби УПА: “...в одном случае они довольно крупными группами 200–500 чел. нападают на населенные пункты, убивают сельских активистов, грабят их имущество, поджигают дома, уничтожают совхозный хлеб, поджигают молотилки, а мужское население, подлежащее мобилизации, уводят в лес, а в другом случае разбиваются на мелкие кучки 10–30 чел. и из засад обстреливают представителей районных и областных организаций и военных частей”. Для організації подальшої боротьби з повстанцями військкомат вимагав до своєї диспозиції не менше двох батальйонів з мінометами та кулеметами²⁰⁷.

Інший великий блок документів, пов'язаних зі збройною боротьбою проти українського національно-визвольного руху, становлять документи внутрішніх військ – спочатку НКВД, з 1947 і до 1953 років – МГБ. 13.02.1943 в м. Харкові було сформовано Управління внутрішніх військ Українського округу, завданням якого було несення служби з охорони громадського порядку в містах та населених пунктах України та Молдавії, звільнених від нацистських загарбників. Саме на ці війська, що мали військову організацію і структуру, озброєння, включали спеціальні частини – кавалерійські, бронетанкові, стрілецькі – покладались основні функції щодо військового поборювання і фізичного нищення українських повстанців.

На жаль, цей блок джерел залишається абсолютно невивченим. Можна назвати єдину працю, частина якої присвячена ґрунтовному розкриттю змісту документів, створених у процесі бойової діяльності внутрішніх військ в Україні²⁰⁸. Автори обрали хронологічний принцип підходу до розкриття інформації джерел з фондів Російського державного військового архіву (РГВА) від 1944 (фактично 1943) до 1953 років. Оскільки ми проголосили і застосували інший принцип подання джерел, то, переформатовуючи викла-

дене І. Гончаруком та А. Нагайцевим, отримаємо такий видовий набір джерел, створених у діяльності внутрішніх військ:

- Директиви і вказівки наркомату внутрішніх справ СРСР та управління внутрішніх військ Українського округу. У них містяться відомості щодо розмаху і сили опору радянському режимові, з одного боку, і засобів ведення боротьби проти нього (використання значної регулярної військової сили, репресій проти мирного населення, що супроводжувалося численними зловживаннями військовослужбовців), з другого. Так, цілком таємна директива від 13.03.1944 № ОГ/0030 серед особливостей “оперативно-боевой и служебной деятельности” в Україні називала щоденні операції проти добре озброєних “банд украинско-немецких националистов”, які широко використовують терор, вбивства, грабунки, диверсії, навіть “кратковременные захваты важных населенных пунктов”. Інша директива, від 20.03.1944, передбачала щоквартальне інформування про настрої та висловлювання бійців внутрішніх військ. Директива від 16.05.1951 № 13/2-00182 зазначала, що найбільші втрати військ МГБ під час виконання оперативно-бойових завдань припадають саме на Український округ²⁰⁹;
- Накази начальника управління внутрішніх військ Українського округу. Зокрема, у наказі від 10.08.1944 № 0017 “О результатах проверки частей 19-ой и 24-ой бригад” вказувалося, що 19-та бригада, яка оперувала в Чернівецькій та Кам’янець-Подільській областях, не виконала кількох директив вищих органів, фактично припинила оперативно-бойову діяльність. За це групу командирів було покарано. У низці наказів відбито успіхи повстанських загонів, які вели успішні бої з ротами і батальйонами внутрішніх військ, відривалися від переслідувачів, утікали від розгрому. Так, у наказі від 25.01.1945 ішлося про те, що 3-тя рота 240-го окремого стрілецького батальйону була оточена повстанцями в районі с. Кмелиця, вела бій пасивно і дала змогу козакам УПА відійти. Переслідувачі з 237-го окремого стрілецького батальйону теж не перешкодили повстанцям;
- Аналітичні довідки головного управління ВВ СРСР, які регулярно склалися на підставі повідомлень і звітів командування округів і відображали цілісну картину “оперативно-боевой деятельности” військ по всьому Союзу. Так, у довідці за 1951 р. відбито, що з 15 провалених операцій 9 відбулися в Україні; зі 157 випадків “ухода бандитов” 95 сталися на цій території, а з 62 загиблих військовослужбовців 36 загинули в Україні. Аналіз за окремими напрямками діяльності військ також засвідчував удачі дії українських повстанців: за якістю службово-оперативної діяльності Український округ посів останнє місце;
- Інструкції командування дивізій і бригад ВВ начальника місцевих гарнізонів. Інструкція начальника штабу 65-ї сд датована 1950 роком і має таку структуру: “Общие данные об ОУН; Организация ОУН; Места укрытия ОУН; Методы действия ОУН и их банд”. Хоча у Москві згадану інструкцію і не затвердили, посилаючись на цілу низку недоліків у питаннях організації зв’язку, бойового управління, дій нарядів тощо, її політич-

на складова дістала повну підтримку. До цієї ж категорії джерел належать методологічні огляди, як от “Обзор об ухищрениях и приемах действий, применяемых бандитами против войск МГБ”. Структура джерела була такою: “I. При боевых столкновениях с подразделениями и нарядами; II. При устройстве убежищ и нахождении на стоянках; III. При передвижениях; IV. Против войсковых нарядов с целью нанесения им потерь; V. Против служебных собак, применяемых войсковыми нарядами; VI. Использование бандитами своих пособников и связников для преступных целей”;

- Доповідні записки (звіти) за результатами бойової діяльності. У них, як правило, подано такі показники щодо ліквідації збройного підпілля: кількість і характер акцій, число вбитих, поранених, полонених повстанців, затриманих членів ОУН; втрати радянських військовослужбовців; кількість захоплених трофеїв (зброї, боєзапасів, техніки, продовольчих запасів тощо). Відомості щодо вилучення зброї, ліквідації повстанських відділів подавалися щоквартально. Крім того, склалися відомості і за географічним принципом: за секторами, військовими частинами та ін. Час від часу подавалися спеціальні огляди подій: наприклад, 13.10.1945 до Москви направлено огляд про події за січень – жовтень 1945 р. Для союзного центру майже щоденно готувалися також довідки. Так, у довідці “О бандпроявлениях по западным областям Украины за 9–10 февраля 1946 г.” (період “великої блокади” та виборів до Верховної Ради СРСР) ідеться про три напади на виборчі дільниці (Львівська, Станіславська і Тернопільська області), шість нападів на гарнізони КА (Львівська, Дрогобицька та Станіславська області), п’ять – на гарнізони внутрішніх військ (Дрогобицька та Станіславська області), загалом – 64 “бандпроявлення”. Відмічались хронологічні зміни в системі звітування, що відбулися навесні 1946 р.: “От составления отдельных справок, отчетов по видам деятельности за недели и декады каждого месяца, штаб и политотделы перешли к отчетным сводкам по месяцам, кварталам и за год”. Оперативні відомості дповідомлялись, як і раніше, щодня апаратом ВЧ²¹⁰. Актуальні події відбивались у щодокадних “почто-телеграммах”. Варті уваги оперативні зведення від 13.09.1946 № 001790, в яких підкреслено новий елемент у діяльності оунівців – “индивидуальный террор против офицеров и бойцов внутренних войск, Красной Армии и работников МВД и МГБ”, причому навіть серед дня та в місцях розміщення гарнізонів. За звітний місяць зі 190 акцій повстанців 21 акція були нападами на окремих військовослужбовців та військові підрозділи, 48 – проти партноменклатури і представників влади. Пізніші оперативні зведення, наприклад оперзведення № 10 та № 11 за 1949 р., вирізняються своїм обсягом (до 27 арк.) та розлогим викладом матеріалу: не тільки про акції внутрішніх військ та підпілля, але й щодо висловлювань населення, настроїв у підпіллі, змін у тактиці діяльності націоналістів тощо²¹¹. Відзначалася певна тенденція – з плином часу і, здавалося б, зменшенням масштабів опору кількість інформацій Українського округу не зменшувалася. Так, від січня до кінця вересня

1950 р. з направленої до Москви штабом округу різноманітної документації було сформовано три справи обсягом понад 400 аркушів кожна²¹². В офіційних донесеннях зафіксовано численні приписки, в основному пов'язані з перебільшенням кількості знищених вояків УПА. Так, командир 19-ї бригади доповідав після операції 08.06.1945 в районі с. Печеніжин Станіславської області про вбивство 25 “бандитів”, тоді як насправді жертв серед повстанців не було. Навіть після перевірки цього факту штаб бригади наполягав на правдивості наведених даних, посилаючись на “агентурні відомості НКВД”;

- Матеріали службових розслідувань, висновки щодо нерезультативних і провальних операцій ВВ. У них, зокрема, зафіксовано успішні дії повстанців: їх вихід з оточення, відривання від переслідування, втрати енкаведистів у людей та зброї. На підставі вивчення документів РГВА авторами книги розкрито значення таких документів, адже, крім фактажу, висновки містять додатки (графічна схема подій, зображення місцевості, оцінки дій бійців та командирів ВВ). Прикладом може слугувати висновок командира 65-ї СД ВВ Українського округу генерал-майора Алексеєва щодо невмілих дій пошукової групи 1-ї стрілецької роти 85-го стрілецького полку на чолі з командиром роти в с. Михайлівка Золотниківського району Тернопільської області 11.02.1947, унаслідок чого повстанці вбили одного з офіцерів і відірвалися від переслідування. Генерал підкреслював, що в операції, крім згаданої пошукової групи, брав участь також начальник Золотниківського РО МГБ капітан Печонкін, який замість переслідування зайнявся грабунками, забираючи у селян борошно, курей та ін.²¹³;

- Журнал обліку оперативно-бойової діяльності військ МГБ ССРСР, який започаткували у січні 1953 р. Наведені в ньому огляди характерних дій частин і нарядів, на думку одеських істориків, “дают возможность представить динамику этой борьбы”²¹⁴.

Окремою частиною джерел військової провенієнції є документи управління, штабів, частин і підрозділів прикордонних військ. Їхнє залучення до збройного побороювання українського національно-визвольного руху фактично почалося з вересня 1939 р., зі встановлення нового державного кордону ССРСР. При цьому прикордонники брали участь у боротьбі з повстанцями не лише під час перетинання тими державного кордону ССРСР. Це відбувалося, наприклад, у 1943–1944 роках, коли прикордонні війська підпорядковувалися фронтовому командуванню і виконували завдання з охорони найближчого тилу діючої армії. Пізніше, після формування державного кордону і сталих прикордонних загонів, їх продовжували залучали до виконання засадничо невластивих їм функцій: переслідування повстанських відділів на українській території, обстеження території, встановлення збройного контролю над певними місцевостями. На жаль, доводиться констатувати, що жоден із документів такої провенієнції, які розкривають історію українських визвольних змагань 1939–1956 років, досі не опублікований. Відсутні й спеціальні розвідки такої тематики, отже дана тема є абсолютно нерозкритою.

Наведені приклади доводять, що військові документи (частин, з'єднань, штабів КА, внутрішніх та прикордонних військ) є надзвичайно важливими джерелами з історії українського національно-визвольного руху в 1939–1956 роках, що містять важливі відомості про діяльність повстанців та підпільників, конкретні обставини певних подій. Їхнє виявлення і ґрунтовне дослідження – це нагальне завдання сучасних джерелознавців.

Мемуарно-меморіальні джерела

Вартий уваги і такий вид джерел, як опубліковані спогади вищих військових керманців, радянських партизанських командирів, інших учасників Другої світової війни, що активно виходили друком у 1960–1970-х роках. Їхня публікація перебувала під пильним компартійним контролем, який стосувався у тому числі згадок про українських націоналістів. Партцензори уважно стежили, щоб у таких виданнях не проскочили окремі фрази, навіть натяки на те, що УПА – це не “банди націоналістів”, а справжня партизанська армія з правильно організованою структурою, військовими званнями, озброєнням, власною стратегією.

Упадає в око, що в опублікованих мемуарах воєначальників найвищого рангу (Г. К. Жукова, О. М. Василевського, С. М. Штеменка та ін.) будь-які згадки про зіткнення зі збройним українським національно-визвольним рухом практично відсутні. Хіба що у спогадах О. Василевського в главі “На Правобережжє Дніпра” згадувалося: “Нельзя не сказать о том, что наши войска, сражавшиеся на Украине, столкнулись с деятельностью буржуазных националистов, возглавляемых Мельником и Бандерой. Особенно они активизировались на Правобережье и в западных областях Украины. Бандеровцы пытались влиять на настроения не только гражданского населения, но и на военных. Их террористические банды осуществляли диверсии и убийства, иногда серьезно угрожая нашим тылам, и активно сотрудничали с оккупантами во фронтовой полосе”²¹⁵. Цікаво, що далі Василевський пише про те, “что недалеко советская государственная граница, что Красной Армии, несущей освобождение от гитлеризма многим народам, придется все чаще и чаще ощущать за рубежами Родины существование всяческих антисоветских буржуазных и мелкобуржуазных группировок”²¹⁶. Таким чином, видатний радянський військовий діяч фактично визнав терени Західної, а навіть Правобережної України майже іноземною територією (“за рубежами Родины”).

Інша ситуація з мемуарами, що належать військовим та партизанським командирам середньої ланки. Не маючи змоги розглянути їх усі, зупинимось лише на спогадах одного з лідерів комуністичного партизанського руху О. Федорова “Подпольный обком действует”^{*} та “Последняя зима”. У них присутні загальники на кшталт: повстанські формування “створені німцями”;

---

* Первісно видані мовою оригіналу (російською); існує український переклад, використаний нами («Підпільний обком діє»).

до УПА йшли виключно “українські поміщики і куркулі”, оскільки “Німці почали платити їм за те, що вони організовували банди для розправи з чесними людьми, радянськими патріотами”²¹⁷. Водночас будь-які достеменні факти, які б проливали бодай якое світло на взаємини партизанів і повстанців, узагалі відсутні. У другій книзі спогадів, “Последняя зима”, на перший погляд, цьому питанню приділено більше уваги, адже в ній ідеться про події 1944 р. Отже, там подано таку характеристику УПА: “Шайки українских националистов нападали на тыловые учреждения Красной Армии, мешали восстановлению Советской власти в освобожденных от оккупантов районах, и стремились продвинуться дальше на восток. Воевать с бандеровцами было нелегко прежде всего потому, что эта мразь избегала боев. При первом же столкновении националисты рассеивались по хуторам, прятались там или маскировались под местных жителей, а когда партизаны уходили, опять восстанавливали “сотни” и “курени”, чтобы сделать новый рывок на восток”. Керівники українського національно-визвольного руху дістали таку характеристику: “кого из руководителей бандеровцев ни возьми – он либо немецкий шпион, либо убийца, а то и все вместе”.

Разом з тим, партизанський командир засвідчив у своїх спогадах факт збирання його штабом “бандерівських” документів з різних джерел, в основному – захоплених після боїв. Стверджувалося, що такі документи стали основою для вироблення офіційного ставлення до українського національно-визвольного руху. Саме вони нібито засвідчували співпрацю ОУН з окупантами як своєрідний бартер: з боку бандерівців – шпіонаж за партизанами і КА, допомога в отриманні “контингенту”, з боку німців – постачання зброєю та гарантія безпеки. У книзі говориться про спільні акції бандерівців і німців, наводяться навіть фантастичні відомості щодо передавання німцями у підпорядкування повстанським командирам “двух батальонов со всей техникой”. До таких саме вигаданих автором подій належить і опис бою з т. зв. “золотою ротою” УПА – невідомою з інших джерел відбірною частиною з вояків з одного села, одного року народження та однакових на зріст, які постраждали від радянської влади²¹⁸. Тут же був присутній і обов’язковий атрибут радянської пропаганди: бандерівець із сокирою в руках. З усього наведеного випливає висновок, що ці спогади практично не можна використовувати як достовірне історичне джерело для дослідження українських визвольних змагань 1939–1956 років. У них відбито виключно компартійне ставлення до цього руху, причому не періоду війни, а часів написання/видавання мемуарів, за винятком лише збереженої форми “українсько-німецькі націоналісти” (з 1950-х років вона вже не використовувалася). Докладний аналіз радянської мемуарної літератури зроблено в цікавому дослідженні одеських істориків Г. Гончарука та А. Нагайцева. Вони дійшли такого висновку: “Общим признаком рассматриваемых работ можно назвать и то, что они грешат дефицитом документальных материалов, а что касается архивных источников, то их вообще в книгах нет”²¹⁹. Разом з тим, не варто відмовляти таким спогадам у статусі джерела: вони певною мірою і в своєрідний спосіб

відбивали настрої, уявлення, напрями думок компартійних керівників середньої ланки.

Як джерела меморіального характеру можна розглядати списки, подання, характеристики на осіб, які відзначилися в боротьбі з українським національно-визвольним рухом. Основна частина цієї дуже великої категорії джерел відклалася в сучасних російських федеральних архівосховищах (подання на державні нагороди), ЦДАВО (подання на республіканські відзнаки), відповідних архівах, що містять фонди партійних установ, адже кожне нагородження мало пройти узгодження в ідеологічних інстанціях. Одним з прикладів, що можуть розкрити зміст цих джерел, є, зокрема, відповідна справа з Держархіву Тернопільської області за 1945 р.²²⁰ Там з характеристики завідувача оргінструкторського відділу Мельнице-Подільського райкому партії Г. Агеєнка дізнаємося, що він, перебуваючи на цій посаді з 01.08.1944, “систематически выезжал на операции, участвовал в боях в с. Звенячка, убил двух бандитов”. Серед інших представлених до нагородження – працівники військових відділів райкомів, агенти Уполнаркомзагу та ін. Зокрема, районний прокурор Д. Гуйван не лише брав участь у розслідуванні 47 справ на членів ОУН. Він особисто вбив 8 націоналістів у с. Іванків, а в с. Вербівка затримав п’ятьох чоловіків, яких “разоблачил как активных участников УПА”. За це його представили до Ордена Вітчизняної війни другого ступеня. Аналіз подібних нагородних документів доводить, що до справи ліквідації опору радянським перетворенням мобілізували не лише тих, хто за посадою мав цим займатися, але й представників мирних професій, як от начальника дорожнього відділу Золотниківського райвиконкому, пропагандиста райкому, керівника райземвідділу та ін. Тобто, для боротьби з українським національно-визвольним рухом залучали всю без винятку партійно-радянську номенклатуру, навіть представників суто цивільних професій. Більшість з них мали свій рахунок убитих і заарештованих повстанців. Серед представлених до нагород були, звичайно, і секретні співробітники НКВД, як колишня депутат сільської ради (1939), учасниця Всесоюзної сільськогосподарської виставки. З поверненням радянської влади вона видала органам НКВД 9 членів ОУН, у тому числі станичного, повітового господарчого, підрайонного СБ. За це її представили до Ордена Червоної зірки.

Подання, що містять дані про конкретні обставини, місця, дати бойових операцій УПА та радянських репресивно-каральних органів, імена загиблих та заарештованих повстанців, посідають певне місце серед джерел з історії збройного руху Опору на українських землях. Їхній інформаційний потенціал поки що взагалі не використано. Можна лише згадати опублікований у збірнику “Особые папки” Сталіна і Молотова...” список (у вигляді проекту Указу Президії Верховного Совета СССР) поданих до нагородження НКВД СССР генералів, офіцерів, сержантів та рядових військ НКВД, “наиболее отличившихся в выполнении правительственных заданий в период Отечественной войны”, проте він містить лише прізвища та військові звання, а не

інформацію про конкретні події. Оприлюднення згаданого списку можна вважати першою ластівкою, яка втім не розкриває джерельного вмісту такого виду інформації.

Ще одним різновидом джерел меморіального характеру є списки осіб, загиблих унаслідок терористичних акцій націоналістичного підпілля. Варто зазначити, що такого роду документи не були чисельними, попри твердження радянської пропаганди щодо масового терору націоналістів проти місцевого населення. Здебільшого кількість і прізвища вбитих радянських функціонерів, активістів, сексотів наводяться у звітних документах різного рівня. Проте маємо і спеціальні списки, як от “Список лиц, погибших от бандитов в селах Шляхтенцы и Курники” Великобірківського району Тернопільської області (без дати, імовірно 1945 р.). У ньому фігурують 20 осіб різного віку – від 63 до 10 років. На жаль, рід занять чи посади вказані не завжди, але відомо, що серед загиблих були оперуповноважені РВ НКГБ та НКВД, голова сільради, завідувач радгоспу, завідувач клубу, вчителька. З числа інших загиблих 13 осіб носили чотири прізвища, тобто, очевидно, були родичами²²¹. Неповна інформація, що міститься у згаданому документі, не дає можливості використати її для узагальнень, тому слід шукати інші, більш репрезентативні списки, які могли в пролити світло на таку складну і неоднозначну тему.

Фотодокументи радянського походження

До числа фотодокументів радянської провенієнції, що розкривають історію українського національно-визвольного руху, слід віднести фотографії, зроблені підрозділами радянських репресивно-каральних служб. До практики їхньої діяльності входило фотографування захоплених козаків УПА, членів ОУН для відповідних агентурних, слідчих та інших “дел”. Окрім того, загиблих у боях повстанців так само фотографували з метою впізнання, пред’явлення іншим заарештованим тощо. Обов’язково фотографувалися трофеї – захоплена зброя, засоби зв’язку, гроші, документи, печатки, бланки, навіть медикаменти, як у випадку з Р. Шухевичем²²². Таким чином, оперативні фотографії ставали частиною документування результатів збройної боротьби проти українського національного підпілля.

Часом такі фотографії навіть тиражувались. Так, фото загиблого Д. Клячківського (“Клим Савур”) було вміщено на радянських агітаційних метеликах початку 1945 р., що закликали повстанців скласти зброю і припинити опір у зв’язку із загибеллю провідного командира УПА. Згодом в архівах КГБ УРСР накопичилися, за оцінкою сучасного дослідника О. Іщука, “тисячі фотографій” учасників українського національно-визвольного руху середини ХХ ст.²²³ На жаль, знову доводиться констатувати, що здебільшого вони не введені до наукового обігу, за винятком кількох фото, вміщених в альбомі “Армія безсмертних”. Не йдеться, звичайно, і про їх ґрунтовне дослідження як важливого історичного джерела.

Безумовно, дана група джерел заслуговує на спеціальну увагу, має стати предметом наступних наукових студій.

“Повстанська архітектура” радянськими очима

Джерела радянської провенієнції є дуже багатими на інформацію щодо пам'яток “повстанської архітектури”. Усі викриті каральними загонами чи взяті штурмом бункери, криївки, схрони, де розмішувалися козаки УПА, або ж знаходилися магазиновані запаси, після завершення операцій ретельно вимірювалися, описувалися, фотографувалися чи, принаймні, замальовувалися. Таким чином, був створений значний комплекс відомостей про такі специфічні пам'ятки української національно-визвольної боротьби. Значна частина цих фотографій, креслень, замальовок та описів, виявлених в архівних фондах Управління внутрішніх військ НКВД СРСР, була вміщена в 38-му томі основної (канадської) серії “Літопису УПА”²²⁴. Але це не означає, що не варто продовжувати пошуки інших відомостей про оборонно-укривальні споруди УПА, зафіксовані у радянських джерелах.

Загалом, розглянуті джерела та пам'ятки радянського походження становлять неодмінну складову джерельної спадщини українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., без їхнього залучення будь-яка спроба об'єктивного і всебічного аналізу даного сегмента історичної спадщини є неможливою. Їхнє дослідження потребує обов'язкового застосування всього комплексу інструментарію наукової критики та герменевтики, оскільки дані джерела є ідеологічно заангажованими, а певну їх частину свідомо сфальсифіковано. Певна частина таких пам'яток ще недостатньо досліджена або не вивчена взагалі, що визначає подальші перспективи розкриття джерельного контенту українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст. радянської провенієнції.

¹ Мануїльський Д. З. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистській Німеччині. – Доповідь на нараді учителів західних областей України, 6 січня 1945 р. – К.: Укрдержвидав, 1946. – 24 с.

² Таку думку висловлює, зокрема, Г. Стародубець, стверджуючи, що саме Мануїльський дав “зелене світло” “шаленій антинаціоналістичній пропаганді”: *Стародубець Г.* Генеза повстанського запілля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 11.

³ Доповідь: “Українсько-німецькі націоналісти – люті вороги українського народу”: Держархів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 95, 14 арк.

⁴ Лист за підписом ст. лейтенанта І. Івасюка – відповідь на викриття українських націоналістів, 06.12.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 112–114.

⁵ Копія стенограми І Дрогобицької обласної партконференції 27–28 квітня 1940 р.: ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 7386, арк. 148; Копія стенограми І Станіславської обласної партконференції 24–25 квітня 1940 р., Звітна доповідь першого секретаря обкому Груленка: Там саме, спр. 7439, арк. 6.

⁶ Протокол № 3 засідання бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 23.12.1939: Держархів Тернопільської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1, арк. 34.

⁷ З виступу першого секретаря Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанця на обласній партконференції 23.04.1940: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5, арк. 11–12. Опубл.: Політичні репресії на Тернопільщині 1939–1941 років (за документами Галузевого державного архіву СБУ та Держархіву Тернопільської області) / Упорядн.: О. Бажан, П. Гуцал, Л. Кіт // 3 архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 231–232.

⁸ Стенограма 4 пленуму Тернопільського обкому КП(б)У від 28–29.12.1940: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5, арк. 73.

⁹ Див.: *Щур Ю. І.* Діяльність ОУН-Р у м. Запоріжжя у 1940-х роках // Наук. пр. іст. факультету Запорізького національного університету. – Т. XXX, 2011. – С. 83–90.

¹⁰ *Хрущев Н. С.* Доклад на VI сессии Верховного Совета УССР 01.03.1944. – “Правда”, 16.03.1944.

¹¹ XVIII съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). 10–21 марта 1939 г.: Стенографический отчет. – М.: ОГИЗ, 1939. – С. 13–14.

¹² Там же. – С. 645.

¹³ Див.: *Вронська Т.* Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 134–158.

¹⁴ Постанова ЦК ВКП(б) та СНК СРСР від 14.05.1941 № 1299-526сс “Об изъятии контрреволюционных организаций в западных областях УССР”: ГАРФ, ф. Р-5446, оп. 1в, д. 534, л. 104–105. Опубл.: НКВД–МВД СРСР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956). Сборник документов / Сост. Н. И. Владимиров, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 36.

¹⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Изд. 8-ое, доп. и испр. – Т. 6: 1941–1954. – М.: Изд. полит. лит-ры, 1971. – С. 124–129.

¹⁶ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Повідомлення тов. Кагановича Л. М. про вказівки тов. Сталіна до проекту постанови ЦК КП(б)У “Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології”: Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 276.

¹⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 1: 1918–1941. – К.: Вид. політ. літ-ри, 1976. – С. 932, 936, 948.

¹⁸ Привітання 1 Тернопільської обласної партконференції від 23.04.1940 до наркома оборони СРСР К. Ворошилова: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 2, арк. 22; Привітання 1 Тернопільської обласної партконференції від 23.04.1940 до ЦК КП(б)У: Там само, арк. 25.

¹⁹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – С. 954.

²⁰ Резолюція Пленуму ЦК КП(б)У “Про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР”: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 97.

²¹ Протокол наради нелегального ЦК КП(б)У спільно з командирами і комісарами партизанських об’єднань, що відбулася у таборі партизанського з’єднання А. М. Сабурова поблизу с. Тартак Лельчицького району Білоруської РСР 28–29.05.1943. Виступ В. Бегми: ЦДАГО, ф. 1, оп. 19, спр. 14, арк. 5.

²² Там само, арк. 24.

²³ Протокол № 2 засідання розширеного бюро Кам’янець-Подільського підпільного обкому КП(б)У від 11.02.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 264, арк. 25.

²⁴ Постанова Житомирського підпільного обкому КП(б)У від 06.07.1943: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 230, арк. 10.

²⁵ Доповідна записка начальника Сумського обласного штабу партизанського руху Я. Мельника начальнику УШПД Т. Строкачу від 09.02.1943: ЦДАГО, ф. 62, оп. 1, спр. 40, арк. 20–21. Опубл.: “...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории / Авторы-сост. А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – С. 205–206.

²⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 79.

²⁷ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України”. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 119–124.

²⁸ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 10.01.1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” від 26 лютого 1945 р.: Там само. – С. 140–141.

²⁹ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” від 24 липня 1945 р.: Там само. – С. 169–174.

³⁰ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Підсумки виборів до Верховної Ради СРСР у західних областях України і подальші завдання партійних організацій” від 21.02.1946: Там само. – С. 217–223.

³¹ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про стан боротьби з залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” від 04.10.1946: Там само. – С. 252–259.

³² Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про посилення боротьби з залишками банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” від 05.04.1947: Там само. – С. 267–269.

³³ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Повідомлення тов. Кагановича Л. М. про вказівки тов. Сталіна до проекту постанови ЦК КП(б)У “Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології” від 10.06.1947: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 32, арк. 48. Опубл.: Там само. – С. 276.

³⁴ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” від 01.06.1948: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 33, арк. 136–164. Опубл.: Там само. – С. 324–340.

³⁵ Постанова Політбюро ЦК КПУ “Про стан та заходи подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР” від 11.04.1955: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 75, арк. 4–9. Опубл.: Там само. – С. 566–570.

³⁶ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про проведення відкритих судових процесів у західних областях Української РСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп” від 05.09.1949: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 68, арк. 34–38. Опубл.: Там само. – С. 376–379.

³⁷ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про проведення відкритих судових процесів над учасниками українських буржуазно-націоналістичних банд” від 05.10.1951: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 70, арк. 65–67. Опубл.: Там само. – С. 437–439.

³⁸ Доповідна записка військового прокурора військ МВД Українського округу до ЦК КП(б)У про виконання рішення Постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 05.09.1949 “О проведении открытых судебных процессов в западных областях Украинской ССР над отдельными участниками бандитско-террористических групп” від 25.10.1949 № 009685: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5681, арк. 277–278. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто, 2003. – С. 246–248.

³⁹ Інформація Ровенського обкому партії ЦК КП(б)У від 09.11.1949 № 28/996 про підсумки проведення відкритого судового процесу над учасниками бандитсько-терористичної групи, що оперувала в с. Корнин Ровенського району: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5681, арк. 285–290. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто, 2003. – С. 248–253.

⁴⁰ Постанова Оргбюро ЦК КП(б)У “Про факти порушення конспірації в роботі органів МВД і МГБ західних областей УРСР”: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 244–246.

⁴¹ Протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 03.02.1945 “Про закритий лист секретарям обкомів і райкомів КП(б)У, начальникам обласних управлінь НКВД і НКГБ західних областей УРСР”: Там само. – С. 125–129.

⁴² Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 16.03.1945 “Про текст листа секретарям обкомів КП(б)У, начальникам обласних управлінь НКВД і НКГБ західних областей УРСР з питання виконання постанови ЦК КП(б)У від 26.02.1945”: Там само. – С. 145–146.

⁴³ Копія постанови бюро Станіславського обкому КП(б)У щодо боротьби з націоналістичним підпіллям: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 91–95.

⁴⁴ Див., наприклад: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. – Т. 2. – К.: Либідь, Військо України, 1994. – С. 547–548; Реабілітовані історією: Рівненська область. – Кн. 1. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2006. – С. 46.

⁴⁵ Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Вид. худ. літ-ри “Дніпро”, 1966. – С. 145–146.

⁴⁶ Указ Президії Верховного Совета СССР про засоби покарання для німецько-фашистських злочинців, шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян та для їх посібників: ГАРФ, ф. Р-7523, оп. 4, д. 164, л. 118–120. Опубл.: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 112–113.

⁴⁷ Пилявець Ю. Г., Пилявець Р. І. Каторга в СССР (1943–1954): табори, контингент, умови утримання та праці в’язнів // УІЖ. – 2011. – № 2. – С. 91–105.

⁴⁸ Постанова Президії Верховного Совета СССР від 05.12.1944: ГАРФ, ф. Р-7523, оп. 4, д. 241, л. 53. Опубл.: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 114–115.

⁴⁹ Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного НКВД СССР від 28.12.1944: ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, д. 68, л. 275–276. Опубл.: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 225–226.

⁵⁰ Санников Г. Большая охота. Разгром Украинской повстанческой армии. – М.: Олма-Пресс, 2002. – С. 147.

⁵¹ Депортації. Західні землі України кінця 1930-х – початку 50-х років. Документи, матеріали, спогади. Т. 1: 1939–1945. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 1996. – С. 110.

⁵² Постанова СМ СССР від 23.01.1951 № 189-88сс “О выселении кулаков с семьями с территории Волынской, Дрогобычской, Львовской, Ровенской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой и Закарпатской областей Украинской ССР”: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 408–409.

⁵³ Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. – С. 13.

⁵⁴ Див.: Доповідна записка А. Стоянцева першому секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу б/д: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 67, арк. 111.

⁵⁵ Доповідна записка заст. секретаря ЦК КП(б)У А. Стоянцева “Про хід боротьби з бандами та оунівським підпіллям з 1 січня по 1 квітня 1947 р.”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 67, арк. 127.

⁵⁶ Інформація відділу партійних, профспілкових і комсомольських органів ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову про стан боротьби із залишками банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР від 19.01.1949: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5681, арк. 11–16. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 77–80.

⁵⁷ Постанова Лисецького райвиконкому та бюро РК КП(б)У від 17.03.1951 № 81, в який названі постанови ЦК КП(б)У і РМ УРСР, облвиконкому та бюро обкому КП(б)У: Держархів Івано-Франківської області, ф. Р-1434, оп. 2, спр. 73, арк. 58.

⁵⁸ Див.: Стенограма засідання партактиву Ровенської області 20.03.1944: Держархів Рівненської області, ф. П-400, оп. 1, спр. 22, арк. 33–41.

⁵⁹ Див.: Стенограма засідання партактиву Ровенської області 13.12.1944: Там само, арк. 76–81.

⁶⁰ Стенограма 1-х зборів Тернопільського обласного партактиву 05–06.06.1944, м. Чортків: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 95, арк. 16, 19, 20.

⁶¹ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2010. – 594 с.

⁶² *Гриневич В.* Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом // Там само. – С. 5–6.

⁶³ Доповідна записка наркома внутрішніх справ ССРСР Л. Берії ГОКО від 06(07).03.1944: ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, д. 64, л. 141, 157–157об. Опубл.: “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 роках. – С. 47.

⁶⁴ Доповідна записка М. Хрущова Й. Сталіну від 15.11.1944: Архів Президента РФ, ф. 3, оп. 61, д. 845, л. 55–67. Опубл.: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 414–419.

⁶⁵ *Жилюк В. М.* Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – С. 27.

⁶⁶ “Особая папка” И. В. Сталина: Из материалов Секретариата НКВД–МВД СССР, 1944–1953 гг.: Каталог документов / Отв. сост.: М. Е. Колесова и др.; Под ред.: В. А. Козлова, С. В. Мироненко; Госархив Рос. Федерации. – М.: Благовест, 1994. – 358 с.;

“Особая папка” В. М. Молотова: Из материалов Секретариата НКВД–МВД СССР, 1944–1956 гг.: Каталог документов Сост.: Е. Д. Гринько (отв. сост.) и др.; Под ред.: В. А. Козлова, С. В. Мироненко. – М.: Благовест, 1994. – 219 с.;

“Особая папка” Л. П. Берии. Из материалов Секретариата НКВД–МВД СССР, 1946–1949 гг.: Каталог документов / Отв. ред. М. А. Колеров; Сост.: Е. Д. Гринько, Е. А. Данилина, О. К. Локтева, К. Г. Лященко. – М.: Серия “Каталоги”, 1996. – 681 с.;

“Особая папка” Л. П. Берии: Из материалов Секретариата МВД СССР. 1950 – дек. 1952 г.; Переписка министра внутренних дел Л. П. Берии с Советом министров

СССР и ЦК ВКП(б): Из материалов Секретариата МВД СССР. Март–июнь 1953 г. / Сост.: Е. А. Данилина, О. К. Локтева (отв. сост.), К. Г. Ляшенко. – М., 2000. – 370 с.

“Особая папка” Н. С. Хрущева (1954–1956 гг.). Переписка МВД СССР с ЦК КПСС (1957–1959 гг.): Из материалов Секретариата МВД СССР 1954–1959 гг.: Каталог документов / Под ред.: В. А. Козлов, С. В. Мироненко; Сост.: В. П. Козлов (отв. сост.) и др.; Госархив Рос. Федерации. – М.: Благовест, 1995. – 364 с.

⁶⁷ Цілком таємна виписка з протоколу засідання Великобірківського РК КП(б)У від 16.12.1946 та затверджений ним План агентурно-оперативних заходів райвідділів МВД та МГБ Великобірківського району Тернопільської області із забезпечення передвиборчої та виборчої кампанії до Верховної Ради УРСР 1946–1947 року: Держархів Тернопільської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 22, арк. 75–79.

⁶⁸ Доповідна записка секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова Й. Сталіну від 07.04.1943 “О состоянии партизанского движения на Украине за период с 1 октября 1942 по 1 апреля 1943 г. и о плане мероприятий на весенне-летний период”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 2, арк. 79–80.

⁶⁹ Доповідь секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка на ім'я М. Хрущова від 22.07.1943 “О состоянии партизанского движения на Правобережной Украине”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 6, арк. 1–48.

⁷⁰ Цілком таємна доповідна секретарю Тернопільського обкому КП(б)У про підсумки боротьби з бандитами по Тернопільській області за квітень–травень 1944 р. (б/п та б/д): Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 102, арк. 1–9.

⁷¹ Доповідна записка міністра внутрішніх справ СССР В. Круглова В. Молотову від 17.10.1947: ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, д. 174, л. 21. Оpubл. НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 382.

⁷² Цілком таємна доповідна записка міністра внутрішніх справ СССР С. Круглова Й. Сталіну та Л. Берії від 07.02.1948: ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, д. 199, л. 232–236. Оpubл.: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 383–385.

⁷³ Доповідна записка голови КГБ УРСР В. Никитченка та зав. адміністративного відділу ЦК КПУ М. Кузнецова щодо недоцільності повернення звільнених учасників ОУН та членів їх родин від 04.04.1956: ЦДАГО, ф. 1, оп. 17, спр. 79, арк. 56–57. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 536–544.

⁷⁴ Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 22.01.1945 “Про встановлення щоденної звітності обкомів КП(б)У західних областей України про хід боротьби з бандитизмом”: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 125.

⁷⁵ Довідка про виконання рішення ЦК КП(б)У від 10.01. та 26.02.1945 “Об усилении борьбы с украинско-немецкими националистами” по Бережанському району: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 29.

⁷⁶ Повідомлення міністра внутрішніх справ УРСР Т. Строкача секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову про характерні прояви та випадки на території УРСР: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5733, арк. 346–350. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 105–108.

⁷⁷ Доповідна записка секретаря Борщівського РК КП(б)У секретарю Тернопільського обкому партії від 31.12.1945 № 047: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 33–34.

⁷⁸ Політична інформація Великобірківського РК КП(б)У секретарю Тернопільського обкому партії І. Компанцю про хід боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів в районі станом на 01.03.1945 від 28.02.1945 № 00104: Держархів Тернопільської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 8, арк. 15–18.

⁷⁹ Доповідна записка секретаря Тернопільського облпарткому В. Дружиніна до ЦК КП(б)У від 01.02.1949 № 89/с: про хід боротьби із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів по Тернопільській області за січень 1949 р.: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5681, арк. 17–23: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 81–85.

⁸⁰ Довідка Львівського обкому КП(б)У про бандпрояви і проведені за ними відплатні заходи з 1 березня по 20 квітня 1949 р.: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5944, арк. 12–17. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 127–130.

⁸¹ Цілком таємна інформація секретаря Кам’янець-Подільського обкому В. Бегми секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову від 10.02.1950 № 54-с: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 31, арк. 37–38. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 317–318.

⁸² Доповідна записка першого секретаря Львівського обкому партії І. Грушецького секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову від 02.12.1950 № 01888 про ліквідацію члена Центрального проводу ОУН О. Дяківа: ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 31, арк. 246–250. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 377–380.

⁸³ Цілком таємна інформація першого секретаря Волинського обкому партії І. Грушецького секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову від 09.07.1952 № 01-16/6: ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 1718, арк. 93–94. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 482–484.

⁸⁴ Доповідна записка секретаря Київського обкому партії Г. Гришка секретарю ЦК КПУ Л. Мельникову від 18.03.1953: ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 2812, арк. 15–16. Опувл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 501–502.

⁸⁵ Лист секретаря ЦК КПУ М. Подгорного до ЦК КПСС від 25.09.1956 № 3/64: ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 4–7. Опувл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 550–553.

⁸⁶ Політична інформація Волинського обкому партії, направлена до ЦК КП(б)У 18.10.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 820, арк. 1–42.

⁸⁷ Інформація Ровенського обкому партії до сільгоспвідділу ЦК КП(б)У щодо ходу сільськогосподарських робіт у Ровенській області: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 828, арк. 1–11.

⁸⁸ Довідка зав. сільгоспвідділом Тернопільського обкому КП(б)У про результати перевіряння роботи Гримайлівського райкому КП(б)У і райвідділу НКВД щодо боротьби з українсько-німецькими націоналістами від 16.07.1945: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 379, арк. 33–35.

⁸⁹ Довідка зав. адміністративним відділом ЦК КПУ М. Кузнецова про оперативну обстановку в західних областях УРСР та боротьбу органів КГБ з ліквідації залишків оунівських банд від 06.05.1955: ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 4081, арк. 6–7. Опувл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 529–530.

⁹⁰ *Потічний П.* Боротьба з агентурою // Літопис УПА. – Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. – Кн. 1. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – С. 18.

⁹¹ Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР П. Мешика секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову б/д (не раніше 15.04.1941): Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 1, кн. 2 (1 января – 21 июня 1941 г.). – М., 1995. – С. 99–100.

⁹² Доповідна записка наркома держбезпеки СССР В. Меркулова до ЦК ВКП(б) від 23.05.1941: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 1, кн. 2. – М., 1995. – С. 154–155.

⁹³ Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка Військовій раді Південного фронту від 23.03.1942: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – С. 79–82.

⁹⁴ *Подкур Р., Ченцов В.* Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь: Вид. “Збруч”, 2010. – С. 365.

⁹⁵ Заходи Станіславського обкому КП(б)У з виконання постанови ЦК КП(б)У від 05.04.1947 “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 67, арк. 165–170.

⁹⁶ Цілком таємний план ліквідації бандгруп в районах Тернопільської області силами військових частин: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 5.

⁹⁷ План ліквідації діючих місцевих бандбоївок та бандгруп по Тернопільській області з 22.07. по 25.08.1945: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 6–9.

⁹⁸ Цілком таємний План агентурно-оперативних заходів з ліквідації банд УПА та оунівського підпілля на території Тернопільської області з 01.07. до 01.08.1945, б/д: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 10–14.

⁹⁹ Звернення Президії Верховної Ради УРСР та РНК УРСР “До учасників так званих УПА та УНРА” від 14.02.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 6, спр. 757, арк. 15–24. Опубл. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали. – К., Торонто, 2001. – С. 80–85.

¹⁰⁰ Доповідна записка військового прокурора військ МВС Українського округу ЦК КП(б)У, РНК та Президії Верховної Ради УРСР щодо питання про законність застосування амністії до учасників банд українсько-буржуазних націоналістів, які з’являються з повинною до органів радянської влади від 10.09.1949 № 4/008099: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5861, арк. 242–243. Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн. 4: 1949–1959. – К., Торонто. 2003. – С. 216–217.

¹⁰¹ *Мотика Гжс.* Рец. на: *Іваненко В., Якунін В.* ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2006. 426 с. // Україна модерна. – Ч. 13 (2): Війна переможців і переможених. – 2008. – К.: Критика, 2008. – С. 307.

¹⁰² Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – Т. 1, кн. 1. – М.: А/О “Книга и бизнес”, 1995. – С. 79–81.

¹⁰³ З повідомлення заст. народного комісара внутрішніх справ СССР В. Меркулова до НКВД СССР від 28.09.1939 про результати роботи оперативно-чекістських груп на території Західної України: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – М.: А/О “Книга и бизнес”, 1995. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 96–97.

¹⁰⁴ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – М.: Русь, 2000. – Т. 2. – Кн. 2. – С. 430.

¹⁰⁵ Цілком таємні вказівки Тернопільського обкому КП(б)У та УМГБ Тернопільської області від 16.10.1947 “О мерах по выполнению директивы Министра государственной безопасности СССР № 50”: Держархів Тернопільської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 867, арк. 72–80.

¹⁰⁶ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – М.: А/О “Книга и бизнес”, 1995. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 70–74.

¹⁰⁷ Див.: НКВД–МВД ССРСР в боротьбі з бандитизмом і вооруженим націоналістическим підпольем на Западній Україні, в Западній Білорусії і Прибалтиці (1939–1956). Сб. док. / Сост. Н. І. Владимірець, А. І. Кокурин. – М.: Об'єднана редакція МВД Росії, 2008. – С. 25–27.

¹⁰⁸ Наказ НКВД ССРСР від 09.09.1940 № 00964 “Об організації управлінь НКВД Аккерманської і Черновицької областей УРСР”: Там же. – С. 28–29.

¹⁰⁹ Див.: *Іщук О., Огороднік В.* Генерал Микола Арсеніч: життя і діяльність шефа СБ ОУН. – Коломия: Вид.-полігр. тов. “Вік”. – С. 19–20.

¹¹⁰ Наказ МГБ ССРСР від 24.04.1947 № 00207 “Об усилении борьбы с националистическим подпольем и его вооруженными бандами в Украинской ССР”: РГВА, ф. 38650, оп. 1, д. 315, л. 33.

¹¹¹ Проект повідомлення (наказу) НКВД з приводу знищення загону УПА під команду А. Трохимчука на Здолбунівщині (не раніше 21.03.1944): ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 69–71.

¹¹² Додаток до постанови ПБ ЦК КП(б)У 54/2-оп від 19.01.1945: ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 56, арк. 29–31.

¹¹³ З директиви управлінь НКВД та НКГБ УРСР по Ровенській області від 28.04.1941 № 19/6257 про заходи з ліквідації оунівського підпілля на території області: Органи державної безпеки ССРСР в Великій Оте́чественній війні. – Т. 1, кн. 2 (1 янв. – 21 юн. 1941 г.). – М., 1995. – С. 118–120.

¹¹⁴ З орієнтовки ОВ ГУГБ НКВД ССРСР від 30.11.1940 № 4/66389: Органи державної безпеки ССРСР в Великій Оте́чественній війні. – Т. 1, кн. 1. – М., 1995. – С. 280–282.

¹¹⁵ Довідки про ставлення українських націоналістів до поляків від 28.11.1944, створення УГВР від 04.12.1944, зв'язки націоналістів з Великою Британією від 05.12.1944, “орієнтовка” на УНО від 02.03.1945: ГАРФ, ф. Р-9478, оп. 1, д. 117, л. 27–49.

¹¹⁶ З орієнтовки НКВД УРСР обласним управлінням від 11.01.1944 № 6 щодо активізації роботи проти ОУН на підставі даних за справою “Соборники”: Органи державної безпеки ССРСР в Великій Оте́чественній війні. – Т. 5, кн. 1: Вперед, на Запад. (1 янв. – 30 юн. 1944 г.). – М.: Кучково поле, 2007. – С. 24–29.

¹¹⁷ Доповідна записка заст. наркома внутрішніх справ ССРСР до НКВД ССРСР від 05.09.1940 № 19/9521 про затримання агентів німецької розвідки: Органи державної безпеки ССРСР в Великій Оте́чественній війні. – Т. 1, кн. 1. – М., 1995. – С. 247.

¹¹⁸ З доповідної записка УНКВД по Волинській області до НКВД УРСР від 25.04.1940 № 17450359: Органи державної безпеки ССРСР в Великій Оте́чественній війні. – Т. 1, кн. 1. – М., 1995. – С. 172–173.

¹¹⁹ Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова НКВД ССРСР від грудня 1940 р. про операції з ліквідації підпілля ОУН у західних областях УРСР: ГДА СБУ, ф. 16, оп. 33, спр. 25, арк. 276–277. Опубл.: Політичні репресії на Тернопільщині 1939–1941 років (за документами Галузевого державного архіву СБУ

та Держархіву Тернопільської області) / Упорядн. О. Бажан, П. Гуцал, Л. Кіт // 3 архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 246–247.

¹²⁰ Довідка відділу 1-го управління МВД УРСР “О результатах борьбы с бандитско-оуновским подпольем в западных областях УССР” від 24.04.1953: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 74, арк. 157–166. Опубл.: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 938–943.

¹²¹ Див.: Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Расправа: Украинское повстанчество в советских документах 1954–1960 годов. – Ч. 2. – Одесса: Астропринт, 2006. – С. 67.

¹²² Див.: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Кн. 2. – К.: “Либідь” – “Військо України”, 1994. – С. 379–381.

¹²³ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. – С. 19.

¹²⁴ Паспорт-характеристика Одеської області на 1950 р. від 28.10.1950: Реабілітовані історією. Одеська область. – Кн. 1. – Одеса: АТ “ПЛАСКЕ”, 2010. – С. 473–504.

¹²⁵ Паспорт-характеристика Київської області на 1944 р. від 13.11.1944: Реабілітовані історією. Київська область. – Кн. 3. – К.: Основа, 2011. – С. 400–409.

¹²⁶ Доповідна записка начальника оперативної групи НКВД УРСР Положинського НКВД УРСР від листопада 1939 р. про стан агентурно-оперативної роботи управління: ГДА СБУ, ф. 16, оп. 32, спр. 11, арк. 16–19; Довідка начальника оперативної групи НКВД УРСР Положинського НКВД УРСР від листопада 1939 р. про агентурно-оперативну роботу відділів УНКВД Тернопільської області: Там само, арк. 20–39. Опубл.: Політичні репресії на Тернопільщині 1939–1941 років (за документами Галузевого державного архіву СБУ та Держархіву Тернопільської області / Упорядн. О. Бажан, П. Гуцал, Л. Кіт // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 204, 210–212.

¹²⁷ З доповідної записки УНКВД по Волинській області до НКВД УРСР від 25.04.1940 № 17450359: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – М.: А/О “Книга и бизнес”, 1995. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 172–173.

¹²⁸ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. – С. 18.

¹²⁹ Жилук В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – С. 27.

¹³⁰ Див.: Дніпропетровська ОУН у боротьбі з німецькою окупацією (документи і матеріали) / За ред. В. Панченко, упорядн. Ю. Щур, А. Середін. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 34–36.

¹³¹ План агентурно-оперативних заходів з ліквідації банд УПА та ОУНівського підпілля на території Тернопільської області с 01.07. по 01.08.1945, б/д: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 13.

¹³² Доповідна записка про результати боротьби з українсько-німецькими націоналістами та оунівським підпіллям по Великобірківському району за січень 1946 р.: Держархів Тернопільської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 12, арк. 1–1 зв.

¹³³ Повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР Рясного першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 08.12.1945: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 1673, арк. 15.

¹³⁴ Див.: *Косик В.* Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН: Боротьба Москви проти українського націоналізму, 1933–1943. Дослідження методів боротьби. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2009. – С. 88–101.

¹³⁵ Із спецповідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова ЦК КП(б)У від 03.12.1940 № 4500/СН щодо діяльності агента 5-го відділу УГБ НКВД УРСР “Українець”: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – М.: А/О “Книга и бизнес”, 1995. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 283–287. Републікація: *Сергійчук В.* Український здвиг: Волинь 1939–1955. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 35–38.

¹³⁶ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы в 2-х томах. – Т. 1: 1939–1943. – М.: РОССПЭН, 2012. – С. 150–156.

¹³⁷ Див.: *Фостій І.* Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 454–471.

¹³⁸ Див.: Реабілітовані історією. Рівненська область. – Кн. 2. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2009. – С. 140–143, 172–173.

¹³⁹ *Жилюк В. М.* Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.

¹⁴⁰ Там само. – С. 24.

¹⁴¹ Див.: ОУН–УПА на Сумщині. – Т. 2 / Авт.-упор. Іванущенко Г. М. – Суми, 2009. – С. 149.

¹⁴² РГВИА, ф. 38651, оп. 1, д. 50, л. 120. Див. *Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е.* Расправа: Украинское повстанчество в советских документах 1954–1964. – Ч. 2. – Одесса: Астропринт, 2006. – С. 69.

¹⁴³ *Судоплатов П.* Спецоперации: Лубянка и Кремль. 1930–1950 годы. – М.: Олма-пресс, 2003. – 187 с.

¹⁴⁴ *Санников Г.* Большая охота. Разгром Украинской повстанческой армии. – М.: Олма-Пресс, 2002. – С. 410.

¹⁴⁵ Там само. – С. 10.

¹⁴⁶ Там само. – С. 214.

¹⁴⁷ Див.: *Вронська Т.* Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 151.

¹⁴⁸ Одна обслуговувала Львівську, Станіславську, Дрогобицьку, Чернівецьку області, а друга – Ровенську, Волинську та Тернопільську. Див. відповідь Л. Берії від 02.12.1944 на лист М. Хрущова від 15.11.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 926, арк. 92.

¹⁴⁹ Інформація управління контррозвідки СМЕРШ 1-го УФ секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 07.06.1944 щодо слідства і суду над 30 націоналістами: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 57.

¹⁵⁰ Протокол закритого судового засідання Військового трибуналу військ НКВД Українського округу від 22.04.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 18.

¹⁵¹ Вирок Військового трибуналу військ НКВД Українського округу від 21–23.04.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 19–21зв.

¹⁵² Вирок Військового трибуналу військ НКВД Українського округу П. Мироненку та Г. Мойсеєнку від 20.09.1944; опубл.: ОУН–УПА на Сумщині. – Т. 1 / Упор. Іванущенко Г. М. – К.: Укр. вид. спілка ім. Юрія Липи, 2006. – С. 53–54.

¹⁵³ Вирок Військового трибуналу військ НКВД Українського округу від 29.04.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 24.

¹⁵⁴ Висновок прокуратури Сумської області у справі оунівця Голотяка І. О., опубл.: ОУН–УПА на Сумщині. – Т. 1 / Упор. Іванущенко Г. М. – К.: Укр. вид. спілка ім. Юрія Липи, 2006. – С. 16–17.

¹⁵⁵ Із звинувачувального вироку старшого слідчого Тернопільської облпрокуратури від 31.05.1947: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 860, арк. 48–50.

¹⁵⁶ Див.: *Грицяк Е. С.* Норильське повстання. – Харків: Харківська правозахисна група, 2008. – 104 с.

¹⁵⁷ Цит. за: *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 2. – С. 128.

¹⁵⁸ Вітання М. С. Хрушова командирі партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака генерал-майору П. Вершигорі з нагоди виконання бойового завдання у тилу ворога, 17.08.1944: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 3, арк. 196.

¹⁵⁹ Див.: *Літопис УПА. Нова серія.* – Т. 1: Видання Головного командування УПА. – К., Торонто, 1995. – С. 7.

¹⁶⁰ Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів / Упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 59.

¹⁶¹ Див.: *Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.):* Наук.-довідк. вид. / Авт.-упор.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – С. 40–41.

¹⁶² Там само. – С. 282–283.

¹⁶³ Доклад комиссара соединения партизанских отрядов Каменец-Подольской области под командованием т. Кота від 27.03.1944: ЦДАГО, ф. 97, оп. 1, спр. 1, арк. 147. Опубл.: "...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...". Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории / Авторы-сост. А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – С. 133–134.

¹⁶⁴ *Слободянюк М. А.* Проблеми достовірності радянських джерел з історії руху Опору // Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, Дніпро-

петровський національний університет, 12–13 травня 2005 р. – Дніпропетровськ: “Пороги”, 2005. – С. 87.

¹⁶⁵ Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з’єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів / Упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 160–172.

¹⁶⁶ Оперативний звіт начальника штабу партизанського загону ім. 24-ої річниці ЧА начальнику штабу Житомирського партизанського з’єднання від 30.04.1943: ЦДАГО, ф. 65, оп. 1, спр. 26, арк. 232–234. Опубл.: “...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории / Авторы-сост. А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – С. 96–98.

¹⁶⁷ Оперативні зведення УШПД від 24.11.1943 № 99 та від 26.11.1943 б/н: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 36, арк. 156 та 161.

¹⁶⁸ Оперативне зведення УШПД від 13.07.1944 № 50: Там само, спр. 37, арк. 67.

¹⁶⁹ Оперативне зведення УШПД від 30.07.1942 № 15: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 34, арк. 50.

¹⁷⁰ Оперативне зведення УШПД від 07.12.1942 № 44: Там само, арк. 96.

¹⁷¹ Оперативне зведення УШПД від 12.12.1942 № 46: Там само, арк. 104.

¹⁷² Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з’єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів / Упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 59.

¹⁷³ Розвідзведення УШПД від 22.06.1943 № 59: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 41, арк. 33; опубл.: *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни: нові документи і матеріали. – К.: Вид. худ. літ-ри “Дніпро”, 1996. – С. 82.

¹⁷⁴ Розвідзведення УШПД від 19.03.1943 № 3: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 40, арк. 159.

¹⁷⁵ Розвідзведення УШПД від 17.11.1943 № 117: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 41, арк. 114–114 зв. Опубл.: *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни. – С. 114–115.

¹⁷⁶ Див.: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 41, арк. 95, 116.

¹⁷⁷ Розвідзведення оперативної групи УШПД від 22.06.1943 № 3: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 40, арк. 180.

¹⁷⁸ Спецповідомлення УШПД від 30.09.1943: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 45, арк. 119–120.

¹⁷⁹ Спецповідомлення УШПД від 27.03.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 45, арк. 159–160.

¹⁸⁰ Звіт про роботу розвідувального відділу УШПД за 1942–1944: ЦДАГО, ф. 62, оп. 1, спр. 275, арк. 30–33. Опубл.: *Сергійчук В.* Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 19–21.

¹⁸¹ Цілком таємна шифротелеграма начальника УШПД Т. Строкача командирам партизанських з'єднань і загонів від 11.12.1943 № 3073: ЦДАГО, ф. 62, оп. 1, спр. 1305, арк. 144. Оpubл.: *Сергійчук В.* Радянські партизани проти ОУН-УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 33–34.

¹⁸² Там само. – С. 87.

¹⁸³ Постанова заступника командира партизанського загону ім. Фурманова від 23.11.1943: ЦДАГО, ф. 103, оп. 1, спр. 17, арк. 51. Оpubл.: *Сергійчук В.* Радянські партизани проти ОУН-УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 32–33.

¹⁸⁴ Постанова заступника командира партизанського загону ім. Фрунзе з розвідки від 22.12.1943: ЦДАГО, ф. 103, оп. 1, спр. 17, арк. 80–80зв. Оpubл.: *Сергійчук В.* Радянські партизани проти ОУН-УПА. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 41.

¹⁸⁵ Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений: 1941–1944 // М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – 670 с.

¹⁸⁶ Там же. – С. 15.

¹⁸⁷ Отчет о боевой деятельности Волынского подпольного обкома КП(б)У, комсомольских организаций, антифашистских групп и партизанских отрядов в Волынской области за время пребывания на Волыни соединения партизанских отрядов дважды Героя Советского Союза генерал-майора А. Ф. Федорова (июнь 1943 – апрель 1944 гг.): ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 176, арк. 1–433.

¹⁸⁸ Отчет о деятельности большевистских организаций, антифашистских групп и партизанских отрядов, действовавших в тылу противника в период Великой Отечественной войны в Волынской области (июль 1941 – июнь 1944 гг.): ЦДАГО, ф. 1, оп. 22, спр. 175, арк. 1–179.

¹⁸⁹ Там само, спр. 176, арк. 64.

¹⁹⁰ Там само, спр. 175, арк. 154–156.

¹⁹¹ Див.: Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 338.

¹⁹² Довідка оргінструкторського відділу Тернопільського обкому КП(б)У від 30.05.1944 “О ходе отселения хозяйств с 25–30 километровой прифронтальной зоны по районам Тернопольской области”: Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 111, арк. 74.

¹⁹³ Інформаційний звіт з більшовицької дійсності за час 27.03. – 08.08.1944 за підписом “Клим”: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 926, арк. 49.

¹⁹⁴ Директива командування військ Прикарпатського військового округу політвідділу 38-ої армії від 09.01.1946: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 2960, арк. 10–12. Оpubл.: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КГБ. 1943–1959. – Кн. 2: 1946–1947. – К., Торонто, 2002. – С. 53–55.

¹⁹⁵ Приказы Народного комиссара обороны СССР и Министра Вооруженных Сил СССР. 12 октября 1945 г. – 1949 г. / Сост. П. Н. Бобылев и др. – М., РОССПЭН, 2011. – С. 149–153.

¹⁹⁶ Інформація Політуправління 1-го Українського фронту члену військрази фронту М. Хрушову від 02.09.1944 № 0382: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 926, арк. 89–91.

¹⁹⁷ Таємна записка Політуправління 1-го Українського фронту М. Хрушову “О деятельности украинских националистов на территории Польши” від 15.10.1944 № 0470: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 31–32.

¹⁹⁸ Доповідна записка начальника ПУ 1-го УФ С. Шатілова ВР фронту від 26.06.1944: ЦАМО РФ, ф. 236, оп. 2727, д. 16, л. 468–473. Опубл.: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 296–299.

¹⁹⁹ Доповідна записка члена ВР 1-го УФ К. Крайнюкова ПУ фронту не раніше 01.09.1944: ГАРФ, ф. 236, оп. 2675, д. 79, л. 160–164. Опубл.: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 250–254.

²⁰⁰ Цілков таємна інформація начальника управління контррозвідки СМЕРШ 1-го Українського фронту ЦК КП(б)У від 29.04.1944 № 9721/г: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 26–27зв.

²⁰¹ Цілков таємна інформація заст. начальника управління контррозвідки СМЕРШ 1-го Українського фронту ЦК КП(б)У від 23.05.1944 № 11839/г: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 47–49.

²⁰² Цілков таємна інформація заст. начальника управління контррозвідки СМЕРШ 1-го Українського фронту ЦК КП(б)У від 07.06.1944 № 13048: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 57.

²⁰³ Цілков таємна інформація начальника управління контррозвідки СМЕРШ 1-го Українського фронту ЦК КП(б)У від 10.06.1944 № 13393/3: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 59–61.

²⁰⁴ Цілков таємна доповідна записка першого секретаря Житомирського обкому партії ЦК КП(б)У від 16.09.1944: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 164–165.

²⁰⁵ Цілков таємна доповідна записка наркома оборони УРСР Герасименка від 09.11.1944 № 00157: ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 167–168.

²⁰⁶ Див.: *Панікян А.* До історії Народного комісаріату оборони Української РСР (1944–1945) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 20. – 2008. – С. 109–114.

²⁰⁷ Цілков таємне політдонесення начальника політвідділу Тернопільського облвійськомату ПУ Львівського військового округу від 27.10.1944: ЦАМО РФ, ф. 134, оп. 172187с, д. 441, с. 35–38. Опубл.: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 369–373.

²⁰⁸ *Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е.* Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – 344 с.

²⁰⁹ Директива МГБ СССР від 16.05.1951 № 13/*2-00182: РГВА, ф. 38650, оп. 1, д. 455, с. 129.

²¹⁰ *Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е.* Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – С. 194.

²¹¹ Оперативні зведення № 10 за жовтень та № 11 за листопад 1949 р.: РГВА, ф. 38655, оп. 1, д. 2, л. 1–27; 28–56.

²¹² Див. Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – С. 265–272.

²¹³ Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – С. 211.

²¹⁴ Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – С. 320.

²¹⁵ Василевский А. Дело всей жизни. – Изд. 2-е, доп. – М.: Изд. полит. лит-ры, 1976. – С. 386–387.

²¹⁶ Там же. – С. 387.

²¹⁷ Федоров О. Ф. Підпільний обком діє / Літ. запис Є. Босняцького. Переклад з рос. А. Шіяна. – К.: Політвидав України, 1981. – С. 547–548, 609 та ін.

²¹⁸ Федоров А. Ф. Последняя зима. – М.: Воениздат, 1970. – С. 289–293.

²¹⁹ Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – С. 161.

²²⁰ Списки, подання, характеристики міськкомов, райкомов партії до обкому КП(б)У на працівників районних і обласних організацій, представлених до урядових нагород за активну боротьбу з українськими буржуазними націоналістами. 09.03.–21.08.1945. Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 371, 1–67 арк.

²²¹ Список осіб, які загинули від бандитів в с. Шляхтенці та Курники [Б/д]: Держархів Тернопільської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 8, арк. 14.

²²² Що знайшли в Романа Шухевича після його смерті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2010/10/18/621/>

²²³ Іцук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959–1964) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 87.

²²⁴ Літопис УПА. – Т. 38: Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2002. – 430 с.

ПІСЛЯСЛОВО

Щойно прочитана книга менш за все претендує на останнє слово у складній науковій, політичній і соціокультурній проблемі, якою є дослідження українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни та повоєнних років. Вона, звичайно, не може поставити остаточної крапки у вирішенні болючих проблем національної пам'яті про пережите українським народом під час Другої світової війни та окупації України. Не варто шукати тут відповіді на засадничі питання розвитку національно-визвольного руху, окремих подій його історії за 1939–1956 роки. Ми не писали загально-історичну працю і не намагалися досліджувати і розкривати такі проблеми. З цього приводу вже існує значна історіографія, створена великим загоном вітчизняних і зарубіжних дослідників чину ОУН та УПА.

Кожен з них використовував виявлене і опрацьоване за власною методикою коло історичних джерел. Зміст і фахове прочитання саме таких джерел підводили науковців до оприлюднених в їхніх працях висновків. Залежність таких висновків від використаної джерельної бази є абсолютною – адже справжній науковець писатиме лише про те, що він побачив, про що прочитав у виявлених джерелах, або про ті висновки, узагальнення, на які його наштотхнуло дослідження джерел. Як зазначає Н. Яковенко, яскрава постать у царині сучасної історіографії та історіософії, “фаховий історик – це невільник джерела, бо мусить *знайти свідчення* [курсив оригіналу. – Авт.] про те, що його цікавить”¹.

Відтак виникає проблема репрезентативності використаної джерельної бази. Фаховий історик завжди намагатиметься зробити її якомога ширшою, і чим більш загальні, засадничі проблеми він намагатиметься розв'язати, тим більшим і по можливості вичерпнішим колом джерел йому належить оперувати. Таким чином, кількість переходить в якість, відповідно до законів наукової діалектики, а це вимагає вже іншого підходу до самих джерел. Їх потрібно окреслити, назвати, систематизувати, розмістити за певною схемою, тобто класифікувати.

З викладеного стає зрозумілим, що уважний аналіз стану джерельної бази вивчення історії українських національно-визвольних змагань періоду Другої світової війни та повоєнних років засвідчує відсутність її фахового і комплексного дослідження, попри величезну кількість різноформатних розвідок з історії ОУН та УПА 1939–1956 років. Між тим, згаданим джерелам притаманні свої конкретні особливості, які вирізняють їх серед інших історичних пам'яток середини ХХ ст. На них позначилися нелегальні умови діяльності українського національно-визвольного руху, провідна роль репресивно-каральних органів у боротьбі з ним, система інформування (соціальних і політичних комунікацій), що склалася в СРСР ще у 1930-х роках і діяла в період Другої світової війни, значна ідеологічна складова цієї джерельної бази. Але найголовніше – всі наявні на сьогодні архівні документи, насамперед повстанської провенієнції, зазнали суттєвих втручань, мають складну архівну долю, пережили тривалий період “оперативного опрацювання”,

вилучення частини документів, передавання з відомчих до державних сховищ тощо. Доля документів і пам'яток, що перебувають поза межами України, також була непростою. Частину з них втрачено, інші збереглися не повністю, переписувалися, копіювалися. Все це загалом спричинює необхідність застосування до розкриття значення і змісту джерел з історії національно-визвольного руху в Україні усієї сукупності методів науково-критичного та герменевтичного аналізу.

Плідність і доцільність спеціального фахового огляду джерел складних періодів історії України переконливо доводить, наприклад, цикл статей відомого українського історика Р. Пирога, присвячених джерельній базі перших визвольних змагань 1917–1921 років. Він, як прихильник традиційної концепції класифікації в джерелознавстві, систематизує всі історичні джерела за номінальною ознакою: архівний сегмент, періодична преса, археографічний сегмент (названий ним “опубліковані документи і матеріали”), матеріали особового походження, кінофотодокументи, інформаційно-довідкова література².

Нашою метою було довести, що джерелознавчий контент других визвольних змагань допускає інші підходи й трактування. Їх ми виклали в авторській схемі класифікації джерел з історії українського національно-визвольного руху 1939–1956 років. Безумовно, нам не вдалося навести приклади всіх без винятку джерел та пам'яток відповідних категорій, блоків, видів і груп. Таке в принципі є неможливим, адже автор фізично не міг *de visu* переглянути всю сукупність документів і пам'яток, що розповідають про героїчну боротьбу українських націоналістів проти окупантів упродовж більш ніж п'ятнадцяти років. Вони зберігаються в різних архівосховищах багатьох держав, не всі з них досліджені й оприлюднені, не про всі зібрано достатньо відомостей. Тому щодо деяких з них нами висловлено думку про майбутні напрямки їх дослідження.

З наведених причин нам доводилося використовувати інформацію про вже оприлюднені джерела, аналізувати зміст опублікованих у збірниках документів, а також вивчати наявні довідкові видання про склад і зміст архівних фондів. Нам не вдалося сповна розкрити сегмент пам'яркової спадщини українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., що перебувають в музейних установах різного рівня. Залишаємо це для подальших досліджень, адже дана праця – лише перший випуск запланованої монографії. Є надія на її доповнення за рахунок вищевказаного, а також інших матеріалів, відомості про які розкриватимуться пізніше.

Нами опрацьована авторська класифікаційна схема, в якій знайшлося місце не лише для традиційних писемних джерел, а для всього кола пам'яток, що зафіксували для прийдешніх поколінь героїчний здрив українських повстанців за незалежність своєї країни від нацистських та радянських окупантів, з усіма її позитивними та негативними сторонами, ексцесами та крайнощами, адже, дійсно, боротьба велася всіма учасниками збройного конфлікту без компромісів, пощади і милосердя.

Запропонована схема класифікації відбиває, по можливості, всі категорії, підкатегорії, види, групи, підгрупи історичних пам'яток. За основу класифікації обрано такі ознаки: принцип походження, інституційна приналежність, функціональне призначення, авторство; використовувалися також принцип ієрархічної побудови, географічної прив'язки пам'яток.

Аналізу за тематичними, змістовими, формальними ознаками, окресленими вище, піддано дві найголовніші складові відповідної джерельної бази: пам'ятки повстансько-підпільної та радянської провенієнції. Виокремлення саме таких груп пов'язане з тим очевидним фактом, що основними учасниками збройного конфлікту за українську незалежність упродовж усього періоду 1939–1956 років були, з одного боку, українські націоналістичні організації (насамперед ОУН(Б), і, з другого, – компартійно-радянська влада. Інші сторони конфлікту (польська комуністична влада та підпільні анти-радянські рухи, відповідні структури Чехословаччини та Румунії) порівняно з цим не можна визнати основними навіть з огляду на локальність подібного протистояння, значно менший проміжок часу та рівень гостроти такої боротьби. Окреме місце посідають тут німецька нацистська адміністрація та війська, що були основним супротивником національно-визвольного руху в період окупації України 1941–1944 років, але вже у 1944 р. в очах повстанців вони стали “другорядним ворогом” перед лицем більшовицької окупації.

У результаті аналізу джерел та пам'яток повстанської провенієнції виділено ідеологічні, програмні, директивні, організаційно-розпорядчі, інструктивні, дипломатичні, інформаційні, звітні, аналітичні, пропагандистсько-агітаційні, вишкільні, судово-слідчі, господарські, творчі та мемуарні джерела, кореспонденцію, пам'ятки меморіального характеру, фольклорні, пісенні, образотворчі матеріали, “усну історію”, фотографії (повстанські світлини), пам'ятки повстанської архітектури тощо. Незалежно від місця їх нинішнього зберігання та стану (цілісні фонди, колекції, укралення до інших фондів, віддзеркалення в документах іншої провенієнції в Україні та поза її межами) вони створюють потужний, але ще не повністю актуалізований комплекс пам'яток українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., тільки повноцінне і всебічне дослідження якого дозволить розкрити справжню картину національно-визвольної боротьби під час і після завершення Другої світової війни.

Так само необхідним є повноцінне й об'єктивне дослідження згаданого руху на підставі відбитих у радянських архівних фондах відомостей та крізь призму партійно-державних документів ССРСР та УРСР. У праці проаналізовано такі ж категорії, підкатегорії, види, групи, підгрупи історичних пам'яток радянської провенієнції, як і джерел повстанського походження. У своїй сукупності вони значно доповнюють останні. Одна із засадничих особливостей таких пам'яток – це, насамперед, їхня масовість, адже звіти про боротьбу з “бандпроявами” готували всі парткомітети (від районних до обласних і ЦК КП(б)У), репресивно-каральні органи (НКВД, НКГБ, прокуратура, суд), червоні партизани, та й збереженість їх порівняно непогана. Тому загальний

обсяг радянських документів про боротьбу з ОУН та УПА є на кілька порядків більшим, ніж джерел націоналістичного походження.

Початок збройної боротьби з українським національним рухом, як свідчать історичні джерела радянської провенієнції, слід віднести до вересня 1939 р., хоча формально це було проголошено ще на XVIII з'їзді ВКП(б) у березні 1939 р. Після 17 вересня того ж року розпочалось ідеологічне і репресивне поборювання ОУН, яке ні на мить не припинялося до 1956 р., проте з червня 1941 р. до нього ще додався військовий чинник. “Український буржуазний націоналізм”, чи навіть “українсько-німецький націоналізм”, як головний об'єкт атаки фігурував у партійних директивах, інформаційно-звітних, планових документах цієї доби, причому формально навіть не пов'язаних з такою боротьбою: про розвиток промисловості, сільського господарства, транспорту, навіть проведення геологорозвідувальних робіт, а тим більше – тих документів, що стосувалися загальної оцінки морально-політичного стану на теренах Західної, Центральної, Східної України. Великого значення набувають радянські джерела за повоєнний період, оскільки щодо того часу в Україні практично не збереглися офіційні пам'ятки повстанської провенієнції (на рівні фондів, колекцій, як за попередню добу).

З огляду на зазначене, радянські документи в усій їх повноті (партійних, радянсько-господарських, репресивно-каральних, судово-слідчих та військових органів) варто визнати другою важливою складовою джерельної спадщини української національно-визвольної боротьби середини ХХ ст., слідом за пам'ятками власне повстанського походження. На жаль, їхній зміст, особливо ж компартійних джерел регіонального та місцевого рівня, всієї сукупності документів радянських установ республіканського і нижчих рівнів, зокрема, Раднаркому/Ради міністрів УРСР, облвиконкомів, практично не розкрито. Невідомими, за деякими поодинокими винятками, залишаються джерела, створені в діяльності органів суду та прокуратури, яким партійно-радянська влада відводила важливу роль у поборюванні українського національно-визвольного руху.

Наша праця презентує власну, принципово відмінну від інших систему класифікації тематичних джерел одного з найскладніших періодів історії України ХХ ст. Видається, що в рамках заявленої теми саме вона дозволяє розкрити зміст та значення згаданих джерел найповніше, найоб'єктивніше, виходячи з їхнього походження та нинішнього місця зберігання. Наскільки нам це вдалося – судити читачеві.

Автор намагався говорити лише і тільки про джерела, що дозволяють якомога повніше висвітлити трагічні і криваві події на українських теренах упродовж майже 20 років. Разом з тим маю висловитися з приводу двох засадничих проблем оціночного характеру, пов'язаних з історією других українських визвольних змагань.

Перша стосується політико-правового визначення суті боротьби українських націоналістів проти німецьких і радянських окупантів упродовж 1939–1956 років. Щодо визнання її за радянських часів рухом “бандитським”,

“колаборантським”, “створеним німцями” не варто навіть вести мову, адже достатньо одного аргументу – ОУН постала ще до приходу до влади у Німеччині нацистів і існує досі. Значна кількість дослідників, здебільшого російських, визначає суспільно-політичні події, що точилися в Україні, зокрема 1945–1956 років, як “громадянську війну” на західноукраїнських теренах³. Не спростовував цього і відомий знавець історії УПА А. Кентій: “...їх [ОУН та УПА. – Авт.] діяльність не набула загальноукраїнського масштабу, вилася у форму регіонального підпільно-повстанського спротиву комуністичному режиму і радянській владі, з рисами громадянської війни”⁴. Подібна точка зору відбилася і в попередньому варіанті історичного висновку, наданому групою істориків під керівництвом С. Кульчицького на розгляд Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА: “Те, що відбувалося у західних областях УРСР до середини 1950-х років, може бути охарактеризовано однозначно: громадянська війна”⁵. Щоправда, в остаточній редакції офіційного висновку цей термін уже не фігурував⁶. Немає його і в колективній монографії, виданій за результатами дослідження наукової проблеми ОУН–УПА робочою групою істориків⁷.

На нашу думку, говорити про “громадянську війну”, тобто військові дії різних політичних груп усередині єдиної держави, немає підстав. Адже важко визнати таким єдиним суспільством (і навіть єдиною державою) радянську адміністрацію УРСР та кероване ним населення, з одного боку, і членів визвольних інституцій народного руху за незалежність, з іншого. Це були абсолютно різні світи, різні суспільства, і всі заходи партійно-радянської влади у 1939–1941, 1944–1956 роках були спрямовані на ліквідацію цього іншого суспільства. Антирадянську повстанську боротьбу варто кваліфікувати як національно-визвольний рух поневоленої нації. Щоб не бути голослівним, наведу міжнародно-правові визначення збройного національно-визвольного руху та громадянської війни, що наявні в сучасних дослідженнях. Так, останній документ Женевської конвенції (1949) не містить терміна “громадянська війна”, але оперує іншим: “збройний конфлікт не міжнародного характеру”. Як бачимо, це дуже розпливчате і неконкретне визначення, під яке можна підвести будь-який збройний виступ всередині країни. Натомість проблема термінологічного окреслення національно-визвольного руху займає поважне місце серед міжнародно-правових документів. Ноель Гігінс у 2004 р. писав: “Традиційно міжнародне право вирізняє три категорії, чи, вірніше, стадії, намагання дестабілізувати державну владу. Відповідно до ступеня загрози для уряду ними є: 1) заколот (rebellion); 2) повстання (insurgency) і 3) збройне протистояння (belligerency)”. Перша з цих категорій має характер здебільшого спорадичних та ізольованих викликів для існуючої влади, і учасники заколоту трактуються як кримінальні злочинці за місцевим законом, навіть якщо їх визнає якась третя держава. Щодо другої категорії (вона вирізняється більшою загрозою для центральної влади та більшим розмахом дій) міжнародне право не має однозначного трактування. Частина юристів визнає, що статус “повстанців (insurgents)”

достатній для поширення на них дії міжнародного права; інші з цим не погоджуються і вважають повстанців так само суб'єктами внутрідержавного права. Нарешті, збройне протистояння є останньою категорією викликів існуючому уряду, що вирізняється більш загрозливим характером, а його учасники повністю підпадають під дію міжнародного права. Для визначення цієї стадії національно-визвольної боротьби використовуються, як правило, такі ознаки: 1) повстанці зайняли певну частину території держави; 2) створено уряд, який поширив свій суверенітет на таку територію; 3) організовані збройні сили, які дотримують військової дисципліни і ставляться до супротивників у відповідності зі законами та загальновизнаними звичаями війни. При цьому Гігінс зауважує, що до схвалення Женевської конвенції 1949 р. загальноживаною практикою було ставлення до всіх учасників збройного визвольного руху як до кримінальних злочинців і засудження їх за нормами внутрішнього права⁸.

Як бачимо, боротьба ОУН та УПА впродовж 1939–1956 років практично повністю підпадає під такі визначення, включно зі створенням уряду (в нашому випадку УГВР) та власних урядуючих інституцій, які не були розвинені повністю виключно через бойові дії та жорстокі репресії з боку радянського уряду. Отже, збройний чин українських націоналістів мав усі ознаки національно-визвольного руху, а не громадянської війни.

Друге, пов'язане з цим питання стосується географічного аспекту цієї боротьби. Те, що її загальноукраїнський характер підтверджується основними джерелами не лише повстанської, але й радянської провенієнції, ми вже писали вище. Той беззастережний факт, що основні збройні сутички і найзапекліша, найтриваліша боротьба точилися на західноукраїнських теренах (Волинь, Галичина, Північна Буковина і частково Закарпаття), не має вводити нас в оману. ОУН(Б) реально претендувала на загальноукраїнське представництво і робило все, що від неї залежало, для розбудови своєї мережі в Східній, Центральній і навіть Північній Україні. Інша справа, що умови діяльності в цих регіонах докорінно відрізнялися від нещодавно окупованих Советами областей. Населення, яке пройшло майже 30-річну радянську "школу", виснажене Голодоморами 1921–1922, 1932–1933 років, державним терором і репресіями, майже всуціль околгоспнене, просто не могло надати українським борцям за незалежність дійової підтримки в моральному, політичному і матеріальному плані. Але про те, що східноукраїнський визвольний потенціал існував, свідчить хоча б досить високий відсоток уродженців цих регіонів у лавах УПА.

У названих умовах логічним було переміщення центру національно-визвольної боротьби на Захід, ближче до кордонів інших держав, у гущу населення, яке навіть радянські чинники схильні були вважати якщо не іноземцями, то і не зовсім своїми (згадаймо хрушовську ідею окремих паспортів для мешканців Західної України). Для подолання такої окремішності комуно-радянська влада справно використовувала вже напрацьований механізм: розкол суспільства за класовою ознакою, колективізацію, Голодо-

мор 1947 р., військову блокаду та інші заходи військового побороювання селянського повстанства, апробовані на Східній і Центральній Україні впродовж 1920–1922 років.

¹ Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: “Критика”, 2007. – С. 229.

² Див.: *Пиріг Р.* Джерельна база історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент // *Архіви України.* – 2011. – № 1. – С. 108–122; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса // *Архіви України.* – 2011. – № 4. – С. 132–145; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали // *Архіви України.* – 2011. – № 5. – С. 98–112; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження // *Архіви України.* – 2011. – № 6. – С. 83–102; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: кінофотодокументи та інформаційно-довідкова література // *Архіви України.* – 2012. – № 1. – С. 111–116.

³ Див., наприклад: *Семиряга М. И.* Коллаборационизм: природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М.: РОССПЭН, 2000. – С. 128.

⁴ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. – Т. 2. – С. 402.

⁵ Див. Історичний висновок про діяльність ОУН–УПА (попередній варіант) // Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН–УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН–УПА (попередній варіант). – К.: Національна академія наук України, Інститут історії України, 2000. – С. 32–33.

⁶ Див.: Проблема ОУН–УПА: Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН–УПА (історичний висновок). – К.: Національна академія наук України, Інститут історії України, 2004. – 96 с.

⁷ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2005. – 495 с.

⁸ Higgins Noelle. The Application of International Humanitarian Law to Wars of National Liberation//Electronic resource. Excise regime: www.jha.ac/articles/a132.pdf

ДОДАТКИ

СПИСОК УЖИВАНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК – польська підпільна Армія Крайова (Armia Krajowa)

АУСБУ – архів управління Служби безпеки в області

БУП – бойовий статут піхоти (рос. “боевой устав пехоты”)

ВВ – внутрішні війська (спочатку НКВД/МВД, потім МГБ)

ВГ – воєнна група УПА

ВД – видавничий дім

ВІН – польська підпільна організація “Вільність і неподлеглість” (Wolność i Niepodległość)

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія більшовиків (Всесоюзная коммунистическая партия большевиков)

ВЛКСМ – Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді (Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи)

ВО – воєнна округа УПА

ВОП – відділ охорони порядку

ВПЖ – військово-польова жандармерія УПА

ВТР – виправно-трудова колонія

ВУЧК – Всеукраїнська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією, бандитизмом, саботажем, посадовими злочинами (Всеукраинская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией, бандитизмом, саботажем и должностными преступлениями)

ВЧ – система високочастотного урядового телефонного зв'язку в ССРСР

ГАРФ – Державний архів Російської Федерації (Государственный архив Российской Федерации)

ГВШ – головний військовий штаб УПА

ГДА МО – Галузевий державний архів Міністерства оборони України

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України

ГДА СЗР – Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України

ГК – Головна команда УПА

ГКО (ГОКО) – Державний комітет оборони (Государственный комитет обороны) ССРСР

Головархів – Головне архівне управління України

ГПУ – Державне політичне управління (Государственное политическое управление)

ГУББ – головне управління боротьби з бандитизмом (Главное управление по борьбе с бандитизмом) НКВД

ГУЛАГ (рос. ГУЛАГ) – Головне управління виправно-трудових таборів, трудових поселень та місць ув'язнення НКВД (Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения НКВД)

ДАР – “дело агентурной разработки”

держархів – державний архів

Держкомархів – Державний комітет архівів України

ДОП – “дело оперативной проверки”

ДФ – “дело-формуляр”

ЗГ – з'єднання груп УПА

ЗДА – З'єднані держави Америки (Сполучені штати Америки)

ЗП – закордонне представництво

ЗУЗ – Західноукраїнські землі

ЗЧ – закордонні частини ОУН

ІНП – Інститут національної пам'яті Польщі, України

ІУАД – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

КА – Червона Армія (Красная Армия)

КВШ – крайовий військовий штаб (штаб з'єднання груп) УПА

КГБ – Комітет державної безпеки (Комитет государственной безопасности)

КДБ – Комітет державної безпеки УРСР

КК – Кримінальний кодекс

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

КПЗУ – Комуністична партія Західної України

КПСС – Комуністична партія Радянського Союзу (Коммунистическая партия Советского Союза)

КПУ – Комуністична партія України

ЛКСМУ – Ленінський комуністичний союз молоді України

МВД – міністерство внутрішніх справ (министерство внутренних дел)

МГБ – министерство государственной безопасности

МГБ – міністерство державної безпеки

МЗС – міністерство закордонних справ

НАНУ – Національна академія наук України

НВРО – національно-визвольна революційна організація

НКВД (НКВС) – народний комісаріат внутрішніх справ (народный комиссариат внутренних дел)

НКГБ – народний комиссариат государственной безопасности

НКГБ (НКДБ) – народний комісаріат державної безпеки

НКО – народний комісаріат оборони ССРСР та УРСР

НСДАП – Націонал-соціалістична німецька робітничка партія

ОБ – організаційне бюро ЦК КП(б)У

ОГПУ – об'єднане державне політичне управління (объединенное государственное политическое управление)

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН(Б) – Організація українських націоналістів під проводом С. Бандери

ОУН(М) – Організація українських націоналістів під проводом А. Мельника

ПБ – політичне бюро ЦК КП(б)У

ПЗУЗ – північно-західні українські землі

ПНР – Польська Народна Республіка

ПО – партизанське об'єднання

ПУ – Політичне управління (фронту, армії)

ПУН – Провід українських націоналістів

Радгосп – радянське господарство (совхоз)

РВ – районний відділ

РГВА – Російський державний військовий архів (Российский государственный военный архив)

РККА – Робітничо-селянська Червона Армія (Рабоче-крестьянская Красная Армия)

РНК – Рада народних комісарів УРСР

РМ – Рада Міністрів

РФ – Російська Федерація (Российская Федерация)

- СБ – Служба безпеки ОУН
СВР – Служба зовнішньої розвідки (Служба внешней разведки) РФ
СД – Служба безпеки нацистської Німеччини
сд – стрілецька дивізія
СКВ – самооборонні кущові відділи
сл. п. – славної пам’яті
СМ – Совет Министров
СМЕРШ – контррозвідка НКВД СРСР (від рос. “Смерть шпионам”)
СНК – Рада народних комісарів (Совет народных комиссаров) СРСР
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік (Союз Советских Социалистических Республик)
СУЗ – східні українські землі
СУМ – Спілка української молоді
- ТВ – тактичний відтинок УПА
- УВО – Українська військова організація
УГВР – Українська Головна Визвольна рада
УДП – Українське державне правління
УМВД – управління міністерства внутрішніх справ в області
УНАКОР – Український національний козацький рух
УНДО – Українське національно-державне об’єднання
УНО – Українське національне об’єднання
УНРА – Українська національно-революційна армія Т. Боровця (Бульби)
УНС – Українська народна самооборона
УСБУ – управління СБ України в області
УССД – Українська самостійна соборна держава
УПА – Українська повстанська армія
Уполнаркомзаг – Уповноважений Наркомату заготівель
УПС – Українська пресова служба
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УШПД – Український штаб партизанського руху
УФ – Український фронт
УЦК – Український центральний комітет
- ФСБ – Федеральна служба безпеки Росії (Федеральная служба безопасности России)

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДВР – Центр досліджень визвольного руху

ЦК – Центральний комітет (ВКП(б), КП(б)У, ЛКСМУ)

ЦШПД – Центральний штаб партизанського руху (Центральный штаб партизанского движения)

ч. – число, номер (наказу, видання)

ЧГК – Надзвичайна державна комісія з установлення і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів та їх пособників (Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию преступлений немецко-фашистских оккупантов и их пособников)

ЧК – Надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією, бандитизмом та службовими злочинами (чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией, бандитизмом и должностными преступлениями)

СПИСОК МАЛОВІДОМИХ І РІДКОВЖИВАНИХ СЛІВ ТА ДІАЛЕКТИЗМІВ

агентурна справа – різновид документації СБ ОУН

альярм – сполох, надзвичайна подія

архівація, архівування – відбір і передавання діловодних документів для постійного зберігання в архіві

атентат – замах на життя (політична акція)

бандгрупа (рос. “бандитская группа”) – під такою назвою в радянських документах фігурували загони УПА та боївки ОУН

бандпрояви (рос. “бандитское проявление”) – під такою назвою в радянських документах фіксувалися всі випадки бойової та організаційної діяльності українського національно-визвольного руху

“бідонний архів” – документи діловодства ОУН та УПА, герметично закупорені в молочному бідоні, що перебували у земляній схованці

боївка – найдрібніша збройна одиниця УПА та СБ ОУН

боївкарі – члени боївки

бофон – квазігроші УПА, господарські документи, які засвідчували здійснення товарообмінних чи грошових операцій у запіллі (від “бойовий фонд УПА”)

бункер, бункр – повстанська таємна оборонна та укритва споруда (бліндаж, ДОТ, ДЗОТ)

бунчужний – писар або ад’ютант відділу

вивіювання – забезпечення, постачання

виказ (виказка) – свідчення, донесення, рапорт

виїмка – вилучення документів з оперативною або іншою метою

виїмковий – надзвичайний, винятковий

вишкіл – навчання, освіта

віддалені райони СРСР (рос. “отдаленные районы СССР”) – радянський евфемізм для позначення місць заслання та примусової праці (Північ Російської Федерації, Сибір, Далекий Схід тощо)

відділ – взвод, військовий підрозділ загалом

відлам – окрема група (фракція) колись єдиного руху

вістки – інформації, повідомлення

вістун – молодший сержант (капрал)

відтинок – ділянка, відрізок

впоряд – переміщення відділів

гарлач – широкий глечик з вузьким горлом

“гей-пушка” – угорський пістолет-кулемет Kiraly 39.M, 43.M

гнет – гніт

грипс – конспіративний лист або записка, передана спеціальним посланцем (див. штафет)

гутірка – виховна розмова з підлеглими, політінформація, політбесіда

гебіст – працівник радянських репресивно-каральних органів

двійкарі – члени ОУН за кордоном (ОУНз), створеної 1954 р.*

деградація – розжалування, позбавлення чину або посади

делегатура уряду (пол. Delegatura Rządu) – офіційне політичне представництво польського емігрантського уряду на окупованій території, у т. ч. на Західній Україні

денник – щоденні поточні записки (можуть бути і не оформлені як цілісний щоденник)

залучник – додаток, доповнення

запілля – тил

запотребування – вимога, накладна

зарядження – доручення

зголошення – 1) інформація, повідомлення; 2) вихід з підпілля “з повинною”

здвиг – рух, зібрання

зверхник – командир, начальник

зіставлення (фінансові) – документи про господарську діяльність та фінансові зобов’язання

зшиток – зошит, прошита архівна справа

евіденційний – обліковий, інформаційний

екзекутива – виконавча структура ОУН регіонального та місцевого рівня

---

* Унаслідок конфлікту С. Бандери зі З. Матлюю і Л. Ребетом на тлі програмних розходжень.

изъятие (рос.) – затримання і висилання супротивників радянської влади без постанови суду, проведення слідства тощо

карність – дисципліна

клітина – найменша структурна одиниця ОУН

“комарівка” – граната повстанської конструкції з мінометних снарядів (за псевдонімом майстра-зброяра Парфенюка (“Комар”))

контингент – натуральний податок продовольством, сировиною або товарами, накладений окупантами на українських селян

корпус, корпусне видання – публікація всіх без винятку архівних документів зі складу одного або кількох споріднених архівних фондів

криївка – повстанська таємна оборонна та укривальна споруда з дерева й землі (землянка, бліндаж)

комунікат – пресове повідомлення; залежно від авторства водночас могло бути директивним або організаційно-розпорядчим документом

кріс – гвинтівка, рушниця

курінний – командир куреня (батальйону або полку)

курінь – батальйон (пізніше полк)

кущ – низова структурна організація партійної мережі ОУН

кущовик – працівник куща, член кущової самооборони

легендований відділ, провід – створена радянськими репресивно-каральними службами фальшива інституція ОУН та УПА, яка мала завданням здійснювати провокації, передавати вищим структурам Українського руху Опору потрібну їй організаторам інформацію

листа – список

магазинувати – створювати склади (магазини) зброї, боєприпасів, обмундирування, продовольства та інших запасів

“макогон” – німецька ручна граната Stielhandgranate M.24 зразка 1924 та 1939 років

маринарка – френч, піджак

мет – ешелон, лінія бойового порядку

молочарна банька – бідон з-під молока

надрайон – адміністративно-організаційна одиниця мережі ОУН (між районом та областю)

напрямні – вид документів директивного характеру, що визначали напрями розвитку національно-визвольного руху

начальний – головний, центральний

неустійнений – невстановлений, не ідентифікований
німак – німець

однострій – обмундирування, військова форма

опер – оперативний працівник репресивно-каральних органів ССРСР

оперативне використання – використання інформації захоплених у повстанців документів задля боротьби з українським національно-визвольним рухом

опергрупа (рос. “оперативная группа”) – група співробітників репресивно-каральних органів, направлених на ліквідацію повстанських і підпільних організацій, відділів УПА

оперробітник – оперативний працівник СБ ОУН

опир – опір, спротив

опінія – думка

особлива тека (рос. “особая папка”) – партійно-радянські документи найвищого рівня таємності

офензива – наступ

панцерник – танк

“папашка” – пістолет-кулемет системи Шпагіна (ППШ-41)

переслуховування – допит

підрадянський – такий, що перебуває на теренах, опанованих радянською владою

підрайон – адміністративно-організаційна одиниця мережі ОУН (між станцією та районом)

підстаршина – унтер-офіцер

побойовище – місце бою

поквітування – квитанція, вимога на отримання запасів з магазинів

посвідка – посвідчення

постій – ставка, місце розташування командира, команди, провідника

правильник – статут, устав

признання – форма письмової подяки в УПА

провенієнція – походження, авторство (щодо документів і пам’яток)

провенієнцпринцип – принцип фондування в архівознавстві, коли за основу береться походження діловодного фонду

провід – управлінська структура ОУН різного рівня (від центрального до районного)

провідник – керівник проводу

продуцент – той, хто продукує (автор, виробник)

- пропагандивний – пропагандистський
протипанцерний – протитанковий
протокол з переслухованого – екстракт відомостей, отриманих від допитуваного
протокол переслуховування – протокол допиту
псевдо – псевдонім, вигадане ім'я
- рейдуєча частина – відділ УПА, що здійснював переміщення до іншого
постою, використовуючи свій рух для проведення пропаганди акцій
серед місцевого населення
“репанка” – радянська ручна граната Ф-1 (лимонка)
ресорт – відділ, структурний орган управлінської інституції певного галузе-
вого спрямування
референтура – відділ, орган управлінської структури за основним напрямком
її діяльності
рівнорядний – відповідний, однаковий за функціями
рій – відділення
розвідчий – розвідувальний
ройовий – командир рою (відділення)
- сегрегування – виділення, опрацювання
сексот (від рос. “секретный сотрудник”) – таємний співробітник репресивно-
каральної служби
симпатик – людина, яка співчуває українському національно-визвольному
рухові й співпрацює з ОУН, формально не належачи до “членства” ОУН
сітка – мережа установ та органів ОУН(Б)
скоровид-зошит
службовий посібник (рос. “служебное пособие”) – збірки трофейних, оператив-
них та слідчих документів, підготовлені структурами КГБ з навчаль-
но-пропагандистською метою
солтис (пол. Soltys) – староста, голова сільської адміністрації у Польщі
станичний – керівник станиці ОУН(Б)
станція – найнижча організаційна структура підпілля ОУН(Б), що створю-
валася на селі, у кварталі, на підприємстві, в установі, місті
старшина – офіцери (командири) УПА
ступень (ступінь) – військове звання
стрібки – бійці винищувальних батальйонів (від рос. “истребительные
батальоны”)
“сура” – угорський ручний кулемет 31.М “Soloturn”
схрон – повстанська таємна споруда для укриття живої сили, зброї, запасів

терен – територія, регіон

точка – пункт

узгіднення – погодження

умовини – обставини

устійнити – встановити, визначити

“фельдграу” (нім. Feldgrau) – німецька польова форма світло-сірого кольору

“фінка” – пістолет-кулемет системи Дегтярьова (ППД-40)

хорунжий – військове звання УПА (молодший лейтенант)

цикльостиль – склограф, малопотужна копіювальна машина

чин – спосіб дій, активність; збройний чин – збройна боротьба

число – номер періодичного видання

чота – взвод

чотовий – командир чоти (взводу)

штафет – конспіративний лист або записка, передана спеціальним посланцем
(див. грипс)

“яйце” – німецька ручна граната Eihandgranate M.39

БІБЛІОГРАФІЯ

А ми тую червону калину підійнемо: Збірник повстанських пісень / Уп. Б. Берекета, Ю. Хлопчук. – Луцьк, 1992.

Армія безсмертних. Повстанські світлини / Ред. В. В'ятрович, В. Мороз. – Вид. 3-е. – Львів: Вид. Мс, 2006. – 220 с.

Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Маковська Н. В. – К.: Вид. дім “КМА”, 2006. – 872 с.

Бастіон і Батурин. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачівщині та Томашівщині в 1944–1947 рр.: Документи і матеріали / (Серія “Архів Закерзоння”. – Т. 1) / Упорядн. М. Іваник, М. Бошно. – Львів: Вид. Львівської політехніки, 2012. – 628 с.

Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. – 944 с.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. – Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Т. 1. – К.: Либідь, Військо України, 1994. – 432 с.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Т. 2. – К.: Либідь, Військо України, 1994. – 688 с.

Бондаренко К. До питання про українсько-німецькі стосунки у 1944 році // Україна в минулому. – Вип. 3. – К., Львів, 1993. – С. 68–87.

Бойовий правильник для партизанських відділів // Хмель С. Ф. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Б. м.: Видання закордонних частин Організації українських націоналістів, 1959. – С. 127–270.

Бофони: грошові документи ОУН і УПА. – К.: УБС НБУ, 2008. – 192 с.

Василевский А. Дело всей жизни. – Изд. 2-е, доп. – М.: Политиздат, 1976. – 607 с.

Веденєв Д. Форма УПА: невідомий проект // Однострій. – № 4. – 2000. – С. 14–16.

Веденєв Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб: Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). – К.: “Гене́за”, 2006. – 408 с.

Веденєв Д. В., Биструхін Г. С. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940–1950-ті роки. – К.: КІС, 2006. – 568 с.

Відновлення Української держави в 1941 р. Нові документи і матеріали. К.: Укр. видавн. спілка, 2001. – 198 с.

Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів / Упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 304 с.

Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – К., Торонто, 1999. – С. IX–XXXIII.

“Вовки”. Фрагменти з хроніки одного відділу УПА “Вовки”. – Ліон, Париж: Видання ЗЧ ОУН, 1948. – 65 с.

Волинь. Східна Галичина: 1943–1944: Путівник по польських та українських архівних джерелах / За ред. Д. Наленч та Г. Боряка. – Т. 1. – Варшава, К., 2003. – 286 с.

Вронська Т. Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2(29). – С. 134–159.

XVIII съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). 10–21 марта 1939 г.: Стенографический отчет. – М.: Госполитиздат, 1939. – 742 с.

В'ятрович В. Друга українсько-польська війна 1942–1947. – К.: ВД “Киево-Могилянська академія”, 2011. – 288 с.

Гадамер Х.–Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М.: “Прогресс”, 1988. – 704 с.

Гадамер Г. Язык и понимание // Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. – М.: “Искусство”, 1991. – С. 43–59.

Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Предтеча: Польський рух Опору на Тернопільщині 1939–1941. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 112 с.

Галузевий державний архів СБУ: Путівник / Автори-упор. В. М. Даниленко (відп. упор.) та ін. – Харків: Права людини, 2009. – 136 с.

Гогун А. Деятельность вооруженных националистических формирований на территории западных областей УССР (1943–1949). Дисс. ... к.и.н. – СПб., 2005. – 190 с.

Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. – СПб.: “Нева”, 2004. – 416 с.

Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинская Повстанческая армия в литературе и документах. – Одесса: Астропринт, 2001. – 180 с.

Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинские повстанцы в советской литературе и документах 1944–1953 годов. – Одесса: Астропринт, 2004. – 344 с.

Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Расправа: Украинское повстанчество в советских документах 1954–1960 годов. – Ч. 2. – Одесса : Астропринт, 2006. – 392 с.

Грицяк Е. С. Норильське повстання. – Харків : Харківська правозахисна група, 2008. – 104 с.

Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом // Український визвольний рух. Науковий збірник. – Львів, 2007. – Збірник № 11. – С. 61–80.

Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – С. 51–99.

Гадамер Г.-Г. Про істинність слова // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – С. 28–50.

Гадамер Г. Естетика і герменевтика // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори. – К.: “Юніверс”, 2001. – С. 7–15.

Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 (історико-фольклористичне дослідження). – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2003. – 584 с.

Дем’ян Г. Повстанська співанка-хроніка з південного Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1993. – № 3–4. – С. 24–25.

Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича ; упоряд. Ю. Сливка. – Львів, 1996. – Т. 1: 1939–1945 рр. – 752 с.

Дзьобак В. 1943-й – рік оновлення й активізації боротьби // ОУН і УПА в 1943 році. Документи / Упорядники: О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. – К., 2008. – С. 22.

Дзьобак В. Тарас Боровець і “Поліська Січ” // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 43.

Дзюбан О. Матеріали до історії УПА // Україна в минулому. – Вип. III. – К., Львів, 1992. – С. 43–47.

Дніпропетровська ОУН у боротьбі з німецькою окупацією (документи і матеріали) / За ред. В. Панченко, упорядн. Ю. Щур, А. Середін. – Дніпропетровськ, 2010. – 48 с.

Дюков А. Р. Второстепенный враг: ОУН, УПА и решение “еврейского” вопроса. – 2-е изд, испр. и доп. – М.: Фонд “Историческая память”, 2009. – С. 176.

Жилок В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Рівне: “Волинські обереги”, 2008. – 308 с.

Жилок В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 роках. – Авторефер. дис. ... к.і.н. – Львів, 2008. – 17 с.

Забытый геноцид: “Волынская резня” 1943–1944 годов. Документы и исследования / Сост. А. Дюков. – М.: Алексей Яковлев, 2008. – 144 с.

Збірник повстанчих пісень – УПА-Північ, 1949. – 90 с.

Здіорук С. І., Гриневич Л. В., Здіорук О. І. Показчик публікацій про діяльність ОУП та УПА (1945–1998). – К., 1999. – 123 с.

Іванущенко Г. Документи репресивно-каральних органів як джерело вивчення діяльності ОУН–УПА на території Сумської області // ОУН-УПА на Сумщині. – Т. 1. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2007. – С. 7.

Льюшин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К.: 2000. – 197 с.

Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К.: 2001. – 290 с.

Льюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945). – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2009. – 399 с.

Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986. – 258 с.

Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 87–119.

Іщук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. – К., 2007. – 38 с.

Іщук О., Ніколаєва Н. Останні роки життя члена Крайового військового штабу групи УПА “Захід” Степана Фрасуляка – “Хмеля” за документами органів державної безпеки УРСР // Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмеля”. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, Галузевий державний архів СБУ, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – С. 9–15.

Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. – Коломия: Вид.-полігр. тов. “Вік”. – 196 с.

Кагуй П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України // Україна в минулому / АН України. Інститут української археографії. Львівське відділення. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 3. – С. 7–9.

Калакура Я. С. Джерелознавство історичне // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 177.

Калакура Я. С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 19–23.

Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / С. В. Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2005. – С. 445–478.

Квіт С. Герменевтика історична // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник. – К.: “Либідь”, 2008. – С. 156–157.

Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – Т. 1: Від Української військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – 332 с.

Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. – Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К., 2008. – 415 с.

Кентій А. Джерела з історії ОУН–УПА у фондах державних архівів України / Документи з історії національно-визвольного руху в Україні ХХ ст. // Інформаційний бюлетень. 2-е вид., виправлене. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 18–22.

Кентій А. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України // УІЖ. – 2011. – № 2. – С. 202–222.

Кентій А., Лозицький В. Євген Коновалець і початки діяльності ОУН // Коновалець Є. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...” Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. – С. 3–27.

Клименко О. А. Грошові документи ОУН (бофони): 1939–1952. – Тернопіль: Державне книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1999. – 308 с.

Книш З. Архів Сеника. – Торонто, Нью-Йорк, Лондон, Сідней, 1992. – 180 с.

Ковальський Н. П. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения: Фонограмма лекции спецкурса Н. П. Ковальского, прочитанной студентам 5 курса исторического факультета Запорожского госуниверситета весной 1991 г. специализации “Всемирная история”, отредактированная автором в г. Остроге в феврале 1999 г. – Запорожье: РА “Тандем-У”, 1999. – 36 с.

Ковальчук В. Аналоги радянських протоколів допитів у системі документообігу ОУН(б) і УПА (1940-і рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2(29) – С. 160.

Ковальчук В. Діяльність ОУН(Б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944). – Літопис УПА: Бібліотека. – Т. 7. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – 512 с.

Ковальчук В. С. Джерела з історії мережі ОУН(б) і Запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку

1945 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2005. – 19 с.

Ковальчук В. Класифікація документів мережі ОУН(Б) і запілля УПА на Волині та Поліссі в роки Другої світової війни // Український археографічний щорічник. – 2006. – № 10/11. – С. 73–82.

Ковальчук В. Агітаційні листи волинського підпілля ОУН(Б) до цивільного населення Центральної та Східної України // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 2 (35). – С. 418–429.

Ковальчук В., Огородник В. Листи Степана Бандери, членів ЗЧ ОУН і ЗП УГВР (анотований покажчик матеріалів ГДА СБ України // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 2 (33). – С. 417–454.

Ковальчук В., Огородник В. Листування керівництва ОУН(Б) і УПА на українських землях // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 1 (34). – С. 147–268.

Ковальчук В., Огородник В. Листування керівництва підпілля ОУН(Б) на Волині та Поліссі // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 2 (35). – С. 236–330.

Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археографии. – М.: РОССПЭН, 2008. – 248 с.

Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Вип. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 214 с.

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 1: 1918–1941. – К.: Вид. політ. літ-ри, 1976.

Коновалець Є. “Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...” Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930: Документ.-наук. вид. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.

Концепція Державної цільової національно-культурної програми “Електронний архів національної пам'яті України”: Проект // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2008. – № 4. – С. 5–11.

Косик В. Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН: Боротьба Москви проти українського націоналізму, 1933–1943. Дослідження методів боротьби. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2009. – 160 с.

КПСС в резолюціях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Изд. 8-е, доп. и испр. – Т. 6: 1941–1954. – М.: Изд. полит. лит-ры, 1971.

Кулешов С. Г. Про базові поняття документознавства (Нотатки з приводу змісту розділу “Загальні поняття” ДСТУ 2732-94 “Діловодство й архівна справа. Терміни і визначення”) // Студії з архівної справи та документознавства. – 1997. – Т. 2. – С. 73.

Курило Т., Химка І. Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // Україна модерна. – Ч. 13 (2), 2008: Війна переможців і переможених. – К.: Критика, 2008. – С. 252–265.

Кучер В. Корпусна публікація документів ЦДАГО України з історії національно-визвольної боротьби 40–50-х рр. ХХ ст. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 570–578.

Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.

Літопис УПА. Однеднівка ВО “Буг”. – 1947. – 58 с.

Літопис УПА. Видання ВО “Буг”. – Ч. 2. – 1949. – 45 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 1. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1990. – 256 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 2: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1989. – 256 с.

Літопис УПА. Основна серія. Т. 3: Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. Кн. 1. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1978. – 272 с.

Літопис УПА. Основна серія. Т. 4: Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. Кн. 2. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1989. – 288 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників: Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1984. – 312 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – червень 1944. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, Т. Гунчак. – Торонто, 1980. – 320 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 7: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2: Червень 1944 – квітень 1945. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1983. – 272 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 1: 1944–1945. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1983. – 256 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 2: 1946–1948. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1982. – 535 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 3: 1949–1952. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1984. – 424 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 11: Тернопільщина. Список упавших героїв української революції. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1985. – 248 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1989. – 352 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 13: Перемищина: Перемиський курінь УПА. – Кн. 1: Денники відділу “Бурлаки” (Ударники 4, 94 а). Ред. П. Потічний, Є. Штендера. – Торонто, 1986. – 370 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 14: Перемищина: Перемиський курінь УПА. – Кн. 2: Денники сотні “Крилача” (Ударники 6, 96 а). Ред. П. Потічний, Є. Штендера. – Торонто, 1987. – 262 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 15: Гіммельрайх К. Спогади командира відділу особливого призначення. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1987. – 266 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1987. – 608 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 17: Англомовні видання українського підпілля. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1988. – 192 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 18: Група УПА “Говерля”. – Кн. 1: Звіти та офіційні публікації. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, П. Содоль. – Торонто, 1990. – 328 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 19: Група УПА “Говерля”. – Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, П. Содоль. – Торонто, 1992. – 357 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 20: Показчик до “Літопису УПА”. – Кн. 1: 1–9 томи. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, С. Шпак. – Торонто, 1994. – 524 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 21: УПА в світлі німецьких документів. – Кн. 3: Червень 1941 – травень 1943. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1991. – 271 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 22: УПА в світлі польських документів. Кн. 1: Військовий суд оперативної групи [“Вісла”]. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, Є. Місило. – Торонто, Львів, 1992. – 626 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 23: Медична опіка в УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, М. Ріпецький. – Торонто, 1992. – 480 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 24: Ідея і чин. Орган проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, Ю. Маївський. – Торонто, 1995. – 592 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 25: Пісні УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, З. Лавришин. – Торонто, 1996. – 556 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 4: Документи і спогади. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2001. – 658 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 27: Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, Г. Петренко. – Торонто, 1997. – 279 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 28: Савчин М. (“Марічка”). Тисяча доріг. Спогади. Ред. П. Потічний, Є. Штендера. – Торонто, 1995. – 600 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 29: Герасимів І. (“Палій”). З юнацьких мрій – в ряди УПА. Ред. Є. Штендера, П. Потічний, С. Голяш, І. Тимочко-Камінська. – Торонто, 1999. – 336 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 30: Стебельський (“Хрін”), Конопадський О. (“Острроверха”). Крізь сміх заліза. Хроніки. Ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, Львів, 2000. – 552 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 31: УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”, 1943–1947. Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, 2001. – 324 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 32: Медична опіка в УПА. – Кн. 2. Ред. П. Потічний, М. Репецький. – Торонто, 2001. – 581 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й [“Лемко”]. Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, Львів, 2001. – 900 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 34: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти. Документи. Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, Львів, 2002. – 974 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 35: Показчик до “Літопису УПА”. – Кн. 2: 21–34 томи, 1–3 томи Нової серії, 1–3 томи “Бібліотеки”, “Повстанські могили”. Ред. П. Потічний, С. Шпак. – Торонто, Львів, 2002. – 870 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 36: Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. П. Потічний, М. Горбаль. – Торонто, Львів, 2002. – 1058 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 37: Лико І. На грані мрії і дійсності (спогади підпільника). Тереїєнко М. На грані двох світів (спогади). Ред. П. Потічний, І. Лико. – Торонто, Львів, 2002. – 644 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 38: Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в радянських документах. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2002. – 430 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2003. – 1058 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачивщина, Томашівщина та Ярославщина (Документи і матеріали). Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2004. – 600 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 41: Кирило Осьмак – Президент Української Головної визвольної Ради. Ред. П. Потічний, Н. Осьмак. – Торонто, Львів, 2004. – 883 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 42: “Літопис УПА” – історія. Документи і матеріали. Ред. П. Потічний. – Торонто, Львів, 2005. – 617 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 / Упор., передмова П. Потічний. – Кн. 1. – Торонто, Львів, 2006. – 1334 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 / Ред. П. Потічний. – Кн. 2. – Торонто, Львів, 2006. – 1290 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА. Ред. П. Потічний, М. Посівнич. – Торонто, Львів, 2007. – 576 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 46: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948 / Ред. П. Потічний. – Кн. 3. – Торонто, Львів, 2007. – 842 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 47: Підпільна пошта України. Ред. П. Потічний, З. Боровець. – Торонто, Львів, 2009. – 328 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 48: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Ред. П. Потічний, М. Шмігель. – Торонто, Львів, 2010. – 864 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 49: Тернопільщина: “Вісті з терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950. – Кн. 1: 1943–1947. Ред. П. Потічний, М. Посівнич, І. Гомзяк. – Торонто, Львів, 2010. – 832 с.

Літопис УПА. Основна серія. – Т. 50: Тернопільщина: “Вісті з терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950. – Кн. 2: 1948–1950. Ред. П. Потічний, І. Гомзяк. – Торонто, Львів, 2010. – 1240 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА / Редакційна рада: Я. Дашкевич, В. Лозицький, Р. Пиріг, П. Потічний, П. Сохань, О. Рубльов, М. Ріпецький, Є. Штендера, Г. Боряк, Б. Іваненко. – К., Торонто, 1995. – 482 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Редакційна рада: М. Ріпецький, Л. Яковлева, Ю. Шаповал, Є. Штендера, Г. Боряк, Б. Іваненко. – К., Торонто, 1999. – 724 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959.

Документи і матеріали / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), Г. Боряк, Я. Дашкевич, В. Лозицький, Р. Пиріг, О. Пшенніков, М. Ріпецький, Ю. Шаповал. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., Торонто, 2001. – 647 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Том 4: 1943–1945: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Документи і матеріали / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2002. – 598 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Том 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Кн. 2: 1946–1947 / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2003. – 576 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Том 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1948. Кн. 3: 1948 / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2003. – 514 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Том 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1949–1959. Кн. 4: 1949–1959 / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Богунов та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. – К., 2003. – 718 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали / Редакційна рада: С. Богунов, Р. Пиріг, П. Потічний, П. Сохань, Л. Футала, Ю. Шаповал, Г. Боряк, В. Лозицький. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К., Торонто, 2005. – 1334 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими

органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упоряд.: О. Іщук, С. Кокін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К., Торонто, 2007. – 912 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд.: С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К., Торонто, 2009. – 831 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упоряд.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К., Торонто, 2007. – 848 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – Кн. 1. – К., Торонто, 2007. – 831 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 13: Воєнна округа УПА “Буг”: 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – Кн. 2. – К., Торонто, 2009. – 1232 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14: УПА та запілля ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА”; Державний комітет архівів України. Державний архів Служби безпеки України. – К., Торонто, 2010. – 640 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН та УПА. – Кн. 2: 1945–1954. Співголови редколегії: П. Сохань, П. Потічний. Упорядн.: С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – К., Торонто, 2011. – 840 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954. Упорядн.: В. Огородник, В. Ковальчук. – К., Торонто, 2011. – 1024 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17: Осип Дяків – “Горновий”. Документи і матеріали. Упорядн. В. Мороз. – К., Торонто, 2011. – 1016 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Упорядн. В. Іванченко, О. Пагіря. – К., Торонто, 2011. – 1160 с.

Літопис УПА. Нова серія. – Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали. Упорядн. Д. Проданик. – К., Торонто, 2012. – 784 с.

Лисенко О. Є., Марущенко О. В. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років. – К., 2002. – 201 с.

Макарчук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.

Манзуренко В., Гуменюк В. Рейд УПА в Румунію 1949 р. – Львів, Рівне: вид. “Старого Лева”, Бібліотека журналу “Однострій”, 2007. – 56 с.

Мануїльський Д. З. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Доповідь на нараді учителів західних областей України, 6 січня 1945 р. – К.: Укрдержвидав, 1946. – 24 с.

Марчук І. Діловодство та архівна справа в УПА-Північ // Український археографічний щорічник. – 2009. – № 13/14. – С. 159–172.

Марчук І. Листування між отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем та німецькою окупаційною владою як джерело з історії бульбівського руху на Волині в 1942–1943 рр. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 552–569.

Марчук І. Стосунки між отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем і німецькою окупаційною владою в 1942–1943 роках // Повстанський рух Отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Вид. “Азалія”, 1998. – С. 11–34.

Медушевская О. М. Источниковедение: История, теория, метод. – М., 1996. – 79 с.

Мірчук П. Українська повстанська армія: 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – 320 с.

Мотика Гж. Рец. на: Іваненко В., Яқунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2006. 426 с. // Україна модерна. – Ч. 13 (2): Війна переможців і переможених. – 2008. – К.: Критика, 2008. – С. 303–309.

Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. – Рівне, Бібліотека журналу “Однострій”, 2006. – 56 с.

НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956). Сборник документов / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – 640 с.

Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы / Ред. коллегия В. И. Масловский, А. И. Мартынюк, А. В. Пискорский и др. – М.: “Универсум”, 1991. – 157 с.

Омелюсік П. УПА на Волині в 1943 році // Літопис УПА. Основна серія. – Т. 1. – Кн. 1. – Торонто, 1989. – С. 7–22.

Опир фашизму. – К., Львів, 1947. – 24 с.

Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2005. – 495 с.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – Т. 1. – Кн. 1. Накануне (ноябрь 1938 – декабрь 1940 гг.). – М.: А/О “Книга и бизнес”, 1995. – 465 с.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 1, кн. 2. Накануне (1 января – 21 июня 1941 г.) – М., 1995. – 401 с.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – М.: “Русь”, 2000. – Т. 2. – Кн. 2. Начало (1 сентября – 31 декабря 1941 г.). – 700 с.

Органы государственной безопасности СССР в Великой отечественной войне. – Т. 5, кн. 1: Вперед, на Запад (1 января – 30 июня 1944 г.). – М.: Кучково поле, 2007. – 720 с.

“Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Зб. док. / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2010. – 594 с.

ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. – Б. м., 1955. – 78 с.

ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. – Ч. 1 / Упорядн. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.

ОУН в 1941 році: Документи. Ч. 2 / Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 281 с.

ОУН в 1942 році: Документи. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 243 с.

ОУН і УПА в 1943 році: Документи. Упорядн. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України, 2008. – 347 с.

ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Упорядн.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України, 2009. – 292 с.

ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України, 2009. – 256 с.

ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953. Документи и материалы / Сост. В. И. Адамушко, И. Е. Валахович, Д. Н. Жигалов (и др.). – Минск: Выш. школа, 2011. – 528 с.

ОУН–УПА на Сумщині: Т. 1. / Упоряд.: Іванущенко Г. М. – Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2006. – 156 с.

ОУН–УПА на Сумщині: Т. 2 / Автор-упорядник Іванущенко Г. М. – Суми, 2009. – 232 с.

Панченко О. Із архіву Марцюка: Фінанси та крайові позиції ОУН і УГВР. Конфлікт в ЗЧ ОУН. Збірка на фонд УПА й акції ЗП УГВР. Допомога українським політв'язням. – Гадяч: Вид. “Гадяч”. – 2004. – 336 с.

Папакін Г. Концептуальні засади розробки документальної частини академічного проекту “Історія державної служби в Україні” // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: зб. текстів виступів на наук.-практ. конференції (Київ, 18 листопада 2008 р.) – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 23–25.

Папакін Г. “Озернянський архів” – нові джерела до історії українського руху Опору // Архіви України. – Київ, 2005. – № 1–3 (256). – С. 513–515.

Папакін Г. В. Особливості герменевтичного аналізу джерел з історії ОУН і УПА // Сумський історико-архівний журнал. – № XII–XIII. – Суми, 2011. – С. 7–19.

Патікян А. До історії Народного комісаріату оборону Української РСР (1944–1945) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 20. – 2008. – С. 109–114.

Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений: 1941–1944 // М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – 670 с.

Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960) / ЦДВР. – Львів: “Часопис”, 2012. – 592 с.

Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.

Пилявець Ю. Г., Пилявець Р. І. Каторга в СРСР (1943–1954): табори, контингент, умови утримання та праці в'язнів // УІЖ. – 2011. – № 2. – С. 91–105.

Пиріг Р. Джерельна база історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент // Архіви України. – 2011. – № 1. – С. 108–122.

Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса // Архіви України. – 2011. – № 4. – С. 132–145.

Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали // Архіви України. – 2011. – № 5. – С. 98–112.

Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження // Архіви України. – 2011. – № 6. – С. 83–102.

Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: кіно-фотодокументи та інформаційно-довідкова література // Архіви України. – 2012. – № 1. – С. 111–116.

Повседневность террора: Деятельность националистических формирований в западных регионах СССР. – Кн. 1: Западная Украина, февраль – июнь 1945 г. / Сост. А. Дюков и др. – М.: Фонд “Историческая память”, 2009. – 232 с.

Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь: Вид. “Збруч”, 2010. – 372 с.

Повстанський рух Отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Вид. “Азалія”, 1998. – 185 с.

Політичні репресії на Тернопільщині 1939–1941 років (за документами Галузевого державного архіву СБУ та Держархіву Тернопільської області / Упорядн. О. Бажан, П. Гуцал, Л. Кіт // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 194–251.

Польова Ю. В. Невідомі факти з життя і діяльності фотографа УПА // Гілея. – 2010. – № 34. – С. 45–52.

Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція “Вісла” 1947. – Варшава, К., 2006. – 832 с.

Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. – Львів, 2010. – 368 с.

Постанови III надзвичайного великого збору ОУН, серпень 1943. – Друкарня ОУН, 1943. – 20 с.

Потічний П. Боротьба з агентурою // Літопис УПА. Основна серія. – Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. – Кн. 1. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2006. – С. 7–22.

Потічний П., Лико І. Тактичний відтинок – “Лемко” // Літопис УПА. Основна серія. – Т. 33. – Торонто, Львів: Вид. “Літопис УПА”, 2001. – С. 5–20.

Потічний П., Посівнич М. Літопис УПА – документована історія // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Зб. 11. – С. 250–254.

Приказы Народного комиссара обороны СССР и Министра Вооруженных Сил СССР. 12 октября 1945 г. – 1949 г. / сост. П. Н. Бобылев и др. – М.: РОССПЭН, 2011. – 559 с.

Проблема ОУН–УПА: Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН–УПА (історичний висновок). – К.: Національна академія наук України, Інститут історії України, 2004. – 96 с.

Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН–УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН–УПА (попередній варіант). – К.: Національна академія наук України, Інститут історії України, 2000. – 38 с.

Реабілітовані історією. Волинська обл. – Кн. 1. – Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – 976 с.

Реабілітовані історією. Дніпропетровська обл. – Кн. 1. – Дніпропетровськ: Вид. “Монолит”, 2010. – 880 с.

Реабілітовані історією. Житомирська обл. – Кн. 5. – Житомир: Вид. “Полісся”, 2011. – 796 с.

Реабілітовані історією. Закарпатська обл. – Кн. 2. – Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2004. – 310 с.

Реабілітовані історією. Київська область. – Кн. 3. – К.: Основа, 2011. – 984 с.

Реабілітовані історією. Львівська обл. – Кн. 1. – Львів: Астролябія, 2009. – 768 с.

Реабілітовані історією. Миколаївська обл. – Кн. 3. – К., Миколаїв: ПП “Вид. “Світогляд”, 2007. – 656 с.

Реабілітовані історією. Одеська обл. – Кн. 1. – Одеса: АТ “ПЛАСКЕ”, 2010. – 800 с.

Реабілітовані історією. Полтавська обл. – Кн. 1. – К., Полтава: АСМІ, 2009. – 432 с.

Реабілітовані історією. Рівненська обл. – Кн. 1. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2006. – 578 с.

Реабілітовані історією. Рівненська обл. – Кн. 2. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2009. – 578 с.

Реабілітовані історією. Тернопільська обл. – Кн. 1. – Тернопіль: “Збруч”, 2008. – 728 с.

Реабілітовані історією. Тернопільська обл. – Кн. 2. – Тернопіль: ТЗОВ “Терно-граф”, 2012. – 864 с.

Реабілітовані історією. Хмельницька обл. – Кн. 1. – Хмельницький, 2008. – 934 с.

Реабілітовані історією. Чернівецька обл. – Кн. 1. – Чернівці: Чернівецьке обласне відділення пошуково-видавничого агентства “Книга Пам’яті України”, 2007. – 960 с.

Реабілітовані історією. Чернігівська обл. – Кн. 2. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2020. – 710 с.

Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархівний путівник. – Т. 1: Розсекречені фонди центральних державних архівів України. – Кн. 1. – К., 2009. – С. 24–26.

Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархівний путівник. – Т. 2: Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівах областей України, міст Києва і Севастополя. – Кн. 2. – К. 2007. – 546 с.

Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархівний путівник. – Т. 2: Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівах областей України, міст Києва і Севастополя. – Кн. 3. – К. 2009. – 512 с.

Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмеля”. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, Галузевий державний архів СБУ, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 424 с.

Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М.: “Канон-Пресс-Ц”, “Кучково поле”, 2002. – 624 с.

Романишин Ю. О. Видавнича та публіцистична діяльність ОУН і УПА на західноукраїнських землях (40-50-і роки ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 199 с.

Санников Г. Большая охота. Разгром Украинской повстанческой армии. – М.: “Олма-Пресс”, 2002. – 512 с.

Семиряга М. И. Коллаборационизм: природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М.: РОССПЭП, 2000. – 826 с.

Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові док. і матеріали. – К.: Вид. “Дніпро”, 1998. – 944 с.

Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Вид. “Дніпро”, 1996. – 210 с.

Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни: документи з українських архівів і польські публікації. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – 576 с.

Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Укр. Видавн. Спілка, 2000. – 200 с.

Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор: Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА. – Вид 2-е, доп. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – 184 с.

Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння. 1939–1947. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – 840 с.

Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. – К.: Українська видавн. спілка, 2005. – 840 с.

Сергійчук В. Український здвиг: Надніпрянщина. 1941–1955. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 836 с.

Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. 2-е вид., доп. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. – 200 с.

Слободянюк М. А. Проблеми достовірності радянських джерел з історії руху Опору // Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, Дніпропетровський національний університет, 12–13 травня 2005 р. – Дніпропетровськ: “Пороги”, 2005. – С. 86–92.

Содоль П. Українська повстанча армія 1943–1949. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 200 с.

Содоль П. Українська повстанча армія 1943–1949. Довідник 2-й. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 296 с.

“...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории / Авторы-сост. А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – 430 с.

Сохань О. В. Автоматизований банк даних “Джерела з історії УПА” як складова частина Національної архівної інформаційної системи “Архівна та рукописна Україніка”: національна зведена система документальної інформації // Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка”: Зб. наук. праць. – Вип. 1: Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. – К., 1996. – С. 144–147.

Співаник – за Україну. – З друкарні ОУН. – 1945. – 47 с.

Співаник УПА / Музика і гармонізація: О. Бибикевич, Ю. Лаврінський, О. Плешкевич, І. Повелячек. – Регенсбург: Видання 30 ОУН і Братства б. вояків УПА ім. св. Юрія Переможця, 1950. – 120 с.

Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 464 с.

Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). – 2006. – 527 с.

Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). – Автореф. дис. ... д.і.н. – Чернівці, 2007. – 32 с.

Стасюк О. Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН (1941–1953). – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 384 с.

Стасюк О. Митці у лавах ОУН–УПА // Українська повстанська армія інакше. – Прага, 2011. – С. 83–93.

Судоплатов П. Спецоперації: Луб'янка и Кремль. 1930–1950 годы – М.: “Олма-пресс”, 2003. – 187 с.

Трофимович В., Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) щодо матеріального забезпечення оунівського підпілля Волині та Полісся. 1945–1951 // Наукові записки Національного університету “Острозька Академія”: Зб. наук. пр. Серія “Історичні науки”. – Вип. 14. – С. 157–173.

Турчин-Дувірак Д. Про поетично-музичний світ пісень УПА // Українська Повстанська Армія інакше. – Прага, 2011. – С. 17–25.

Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942) / Упорядкування В. Косика. – Т. 1. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.

Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942) / Упорядкування В. Косика. – Т. 2. – Львів, 1998. – 384 с.

Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довідк. вид. / Авт.-упор.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.

Українська повстанська армія інакше (в літературі, мистецтві, культурі) *Ukrajinská povstalecká armáda jinak (v literatuře, umění a kultuře)* / Упорядк. А. Лукачова. – Прага: Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека, РУТА – громадське об'єднання, 2011. – 214 с.

Українська політична еміграція. 1919–1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид., 2008. – 928 с.

Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы в 2-х томах. – Т. 1: 1939–1943. – М.: РОССПЭН, 2012. – 880 с.

Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы в 2-х томах. – Т. 2: 1944–1945. – М.: РОССПЭН, 2012. – 1168 с.

Федоров О. Ф. Підпільний обком діє / Літ. запис Є. Босняцького. Переклад з рос. А. Шіяна. – К.: Політвидав України, 1981. – 831 с.

Федоров А. Ф. Последняя зима. – М.: Воениздат, 1970. – 380 с.

Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. – Вип. 1: Анотований покажчик фондів УПА (1942–1946) / Папакін Г., Вовк О., Яцишин З. – К., 1999. – 62 с.

Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України (1941–1957). – Вип. 2: Анотований покажчик фондів партійних органів УРСР, в яких відбулась боротьба з УПА / Упорядн. Папакін Г. – К., 2000. – 48 с.

Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 454–471.

Хмель С. Ф. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Б. м.: Видання закордонних частин Організації українських націоналістів, 1959. – 274 с.

Центральний державний архів громадських об'єднань: Путівник. – К., 2001. – 496 с.

Черченко Ю. Передмова // Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів. – Т. 2, Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2007. – С. 16.

Черченко Ю. Архів ОУН у Києві // Український археографічний щорічник. – 2007. – Вип. 12. – С. 25–31.

Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України, 1943–1959. – К., Торонто, 2001. – С. 9–40.

Шаповал Ю. Україна ХХ ст.: Особи і події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 506 с.

Щур Ю. І. Діяльність ОУН-Р у м. Запоріжжя у 1940-х роках // Наук. пр. іст. факультету Запорізького національного університету. – Т. XXX, 2011. – С. 83–90.

Щур Ю. Діяльність підпілля Організації українських націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області // Український визвольний рух. Науковий збірник. – № 8. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2006. – С. 153–163.

Яворівський фотоархів УПА: Книга-альбом. – Львів: Сполом, 2005. – 236 с.

Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: “Критика”, 2007. – 376 с.

Motyka Grz. Ukraińska partyzanka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa : Instytut studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – 724 S.

ВИКОРИСТАНІ АРХІВНІ ФОНДИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

(назви фондів подано за обліковими документами архівів):

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО):

ф. 3833, Красвий провід (Керівництво) організації українських націоналістів (ОУН) на Західноукраїнських землях 1929–1947 рр., 3 описи, 437 од. зб.;

ф. 3834, Львівський обласний провід (керівництво) організації українських націоналістів на Західноукраїнських землях 1943–1944 рр., 1 опис, 9 од. зб.;

ф. 3836, З'єднання західних груп Української повстанської армії “УПА-Захід” 1942–1945 рр., 1 опис, 76 од. зб.;

ф. 3837, З'єднання південних груп Української повстанської армії “УПА-Південь” (група “Донбас”, група “Саблюка”, військова область “Дніпро”) 1942–1945 рр., 1 опис, 10 од. зб.;

ф. 3838, З'єднання північних груп Української повстанської армії “УПА-Північ” (групи: “Турів”, “Загроза”, “Західна”; загони: ім. Богуна, “Січ”, “Полтавський”, “Фастівський”, ім. Остапа, ім. Б. Хмельницького та військова округа “Заграва”) 1942–1945 рр. 1 опис, 145 од. зб.;

ф. 3967, Комендант військового району “Іскра” Української повстанської армії (УПА). 1943–1944 рр., 1 опис, 52 од. зб.;

ф. 4628, Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами. 1942–1944 рр., 1 опис, 6059 од. зб.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО):

ф. 1, оп. 16, Протоколи засідань Політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК КП(б)У та матеріали до них. “Окрема папка”. 1923–1987. 267 од. зб.

ф. 1, оп. 19, Нелегальний ЦК КП(б)У, 1942–1943, 15 од. зб.

ф. 1, оп. 20, Відділи ЦК довоєнного періоду, 1918–1941, 7500 од. зб.

ф. 1, оп. 22, Особливий сектор та організаційно-інструкторський відділ ЦК КП(б)У, 1941–1953, 911 од. зб.

ф. 1, оп. 23, Особливий сектор ЦК КПУ (таємна частина), 1941–1946, 4559 од. зб.

ф. 57, Колекція документів з історії КПУ, 1941–1945 рр., оп. 1, 386 од. зб.

ф. 62, Український штаб партизанського руху, оп. 1. Командування і відділи УШПД, 1942–1946, 2390 од. зб.

Державний архів Рівненської області:

ф. Р-30, Колекція документальних матеріалів ОУН і УПА, що діяли на території Рівненської області. 1941–1945 рр., 3 описи, 150 од. зб.

Державний архів Тернопільської області:

ф. Р-1833, Виконком Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, оп. 1, 1938–1941, 1944–1967, 1451 од. зб.; оп. 2, 1944–1954, 2300 од. зб.; оп. 4, 1938–1961, 345 од. зб.; оп. 5, 1942–1984, 978 од. зб.

ф. Р-3432, Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН–УПА. 1 опис. 1941–1994. 171 спр.

ф. Р-3445, Колекція документів Армії Крайової на Тернопільщині у 1943–1945 роках. 1 опис. 1936–1945. 76 спр.

ф. П-1 Тернопільський обласний комітет Компартії України, оп. 1, 1939–1941, 1943–1991, 10422 спр.;

ф. П-12, Великобірківський райком КП(б)У Тернопільської області, оп. 1, 1944–1962, 173 од. зб.

ф. П-22, Лановецький райком КП(б)У Тернопільської області, оп. 1, 1944–1979, 402 од. зб.

ф. П-35, Підгаєцький райком КП(б)У Тернопільської області, оп. 1, 1944–1962, 341 од. зб.

Інформаційні ресурси та джерела, опубліковані в Інтернеті:

Браун А. На Львівщині знайшли унікальні документи УПА повоєнного періоду: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/1469/116/51699/>

Деятельность ОУН–УПА. Из документов НКВД–МГБ СССР: Рассекречено в 2008 г.: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/8069d21d3aa78d45c325745800262453?OpenDocument>

Деятельность ОУН–УПА. Часть 2: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/f87bea67a169ef49c325747200382757?OpenDocument>

Дмитрик І. У лісах Лемківщини. Спомини вояка УПА: Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.zustrich.quebec-ukraine.com/lib/lemko/lemko_02/htm

Жертвы националистического террора в западных регионах СССР: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://list.historyfoundation.ru/>

Заславська О. О. Особливості інституційної теорії у вивченні політичної комунікації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://intkonf.org/k-polit-n-zaslavska-oo-osoblivosti-institutsiynoyi-teoriyi-u-vivchenni-politichnoyi-komunikatsiyi/>

Информация о сборнике документов “Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1945” (т. 1–2). [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.rusarchives.ru/archives.ru/press/sbornik-documents-oun-i-upa.shtml

Косар. Торпеди УПА. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://h.ua/story/2910/#ixzz1md7LCSP8>

Мірчук П. Революційний змаг за Українську Соборну Самостійну державу // <http://www.ukrcenter.com/Library/read.asp?id=7097&page=2>

Підземні архіви повстанців реставруватимуть і вивчатимуть науковці. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2011/10/28/316602>

Представленные Госархивом Российской Федерации документы, свидетельствующие о сотрудничестве националистических формирований на Украине в годы Второй мировой войны с нацистами и их злодеяниях. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/5919e8082a6b094dc3257589002fbc1c?OpenDocument>

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2009 № 1560-р “Про затвердження плану заходів з оприлюднення та вивчення розсекречених архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом ХХ ст., політичними репресіями та голодоморами в Україні” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1560-2009-%F0&myid=dCCMfOm7xBWMUF8EZiePnC3XH14Fos80msh8Ie6>

Скорупський М. (“Макс”). Туди, де бій за волю. Спогади курінного УПА: Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.lib.oun-upa.org.ua/skorupski/part2.html>

Указ Президента України від 23 січня 2009 р. № 37 “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським

визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/8851.html>

Центр досліджень визвольного руху: Про Центр: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/content/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80>

Чорні археологи продають архів УПА за 500 тис. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/04/13/35745/>

Що знайшли в Романа Шухевича після його смерті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2010/10/18/621/>

Higgins Noelle. The Application of International Humanitarian Law to Wars of National Liberation. [Electronic Resource]. Excise regime: www.jha.ac/articles/a132.pdf

Українські “czołg” pod Kupiczowem. [Electronic Resource]. Excise regime: <http://wolyn/btx.pl/index.php/wspomnienie-woynia/52-ukrainski-qczogq.html>

The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. A Preliminary Guide to the Collection. [Electronic resource]. Excise regime. <http://www.library.utoronto.ca/fisher/collections/findaids/potichnyj332.pdf>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Автократов В.* 11
Агеєнко Г. 269
Адамушко А. 35
“Академік” 127
Алексєєв 266
Андерс В. 43
Андрєєв 254,
Андрієвський Д. 114, 171
Антонюк А. 169
Антонюк П. (“Сосенко”, “Кліш”) 133,
168
Аркас (“Винар”, “Модєст”) 137
Арсєніч М. 234, 281, 282
“Артем” 152
“Астра” 152
- Бажан О.* 262, 282, 284
Базима 249
Балицький Г. 256
Бандера А. 237
Бандера С. 16, 56, 96, 114, 116, 120,
135, 140, 171, 206, 221, 237, 241,
242, 245, 252, 267
Барановський Я. 148
Барвінець І. 151
Бєгма В. 191, 192, 206, 247, 254, 273, 278
Бєрія Л. 58, 92, 160, 201, 202, 207, 208,
209, 226, 241, 276, 277, 283
“Бєреза” 223
Бєреза С. 214
Бєрекета Б. 173
“Бєркут” 139
Бєрнгейм Е. 104
Бибикєвич О. 174
“Бистрий” 262
Биструхін Г. 42, 43, 52, 100, 133, 168
Бідняк З. 238
Білас І. 91, 100, 275, 282
Бобильов П. 286
Богунєв С. 28, 29
Бєєслав М. 114
Бойчук М. 185
Бондарєнко К. 65, 80
- “Борак” 129
Боран Н. 203
“Борис” 262
“Бористєн” див. Корінець Д.
Борєвєць З. 32
Борєвик М. 81
Борєвєць-Бульба Т. 50, 68, 108, 144,
171, 172, 206, 252, 253
Боряк Г. 28, 29, 35
Бохно М. 33, 167
Бочковський 177
Браун А. 80
Бройтигам О. 46
Брухт З. 203
Бубєнцєв 214
“Буйтур” 139
Бурак Е. 232
“Бурий” 129
Буритинський І. (“Сіромаха”) 213
Бурковський Ф. 261
Бутковський І. (“Гуцул”) 62
- Вайтман Г.* 246
Валахович І. 35
Василєвський О. 267, 288
Василєнко П. 172
Василишин Д. 203
Вассиян Ю. 114
Ватутін М. 254
Весєлова О. 33, 79, 101
“Вєрба” 223
Вєрзун Л. 216
Вєршигора П. 46, 177, 248, 284
Вєдєнєєв Д. 42, 43, 52, 100, 133, 160,
168, 177
Вільшанка Т. 151
Владимирцєв Н. 272, 275, 277, 279, 281
Власєнко С. 30
“Вовк” 245–246
Вовк О. 12, 35, 52, 81, 175,
“Володя” 245–246
Воробєць Ф. (“Глід”, “Дєнис”, “Воли-
нець”, “Кривий”) 129

- “Ворон” 100
 “Вороний” 123, 160, 178
 Ворошилов К. 190, 201, 272
Войцехівська І. 13
Вронська Т. 272, 283
 Врубель І. 203
 “Всеволод” 132
В’ятрович В. 12, 18, 28, 36, 58, 64, 78,
 80, 119, 165, 166, 173, 174

Гадамер Г.–Г. 85, 86, 99, 100, 101
Гайдай О. 78
 Гайдюк 232
 Галан Я. 46
 Галаса В. 136
 Галіант Р. (“Капітан”) 160
 Гаргата І. (“Липкевич”, “Лесь”) 149
 Гарковенко 210
 “Гармаш” 174
 Гасин О. (“Чорнота”) 122
 “Генералов” (радянський агент “Вол-
 ков”) 255
 Герасименко В. 262–263, 287
 Герасимів І. („Палій”) 31, 172
Гика В. 12
 Гігінс Н. 294–295, 296
 Гіммельрайх К. 31, 172
 Гітлер А. 53, 56, 71, 115, 120, 163, 166,
 167, 193, 245
 Глушенко М. див. “Художник”
 Гнисук М. 203
Гогун А. 46, 53, 122, 127, 130, 166, 167,
 273, 284, 285
 Голотяк І. 246, 284
Голяш С. 31
Гомзяк І. 33
 “Гонга” 132
Гончарук І. 264, 268, 282, 283, 287, 288
Горбаль М. 32
 Горбовий В. 142
Горобець В. 41
 Гребенюк 246
 “Гречаник” 138
Григорук М. 12
Гриневич В. 207, 276
Гриневич Л. 28
Гринько Е. 276
 Гриньох І. 62, 63, 120

 “Гриць” 178
 Грицай П. 172
 Грицай Я. (“Чорнота”) 172
 Грицяк Е. 284
 Гришко Г. 279
 Груленко 185, 271
 Грушецький І. 65, 278
 “Гордій” 223
 Гуйван Д. 269
Гуленко В. 35
Гуменюк В. 173, 175
Гунчак Т. 30, 64, 120, 165
Гуцал П. 262, 282

 Голяш С. (“Мар”) 63

 “Давун” 127
Даниленко В. 29, 36
Даніліна Е. 276, 277
 Дацок В. 143
Дашкевич Я. 28, 79, 80, 81, 173, 175,
 176, 276
 Дашук М. 256
Дзюбан О. 78,
Дзьобак В. 33, 79, 171
 Дебелий 219
Дем’ян Г. 151, 173, 174
 “Дир” 209
 Дмитрик І. (“Лис”) 146, 147, 172, 173
 Добровський Л.–І. 239
 Довгаль С. 99
 “Докторенко” 218
 Доленко В. 76,
 Донцов Д. 114
 Дружинін 156, 175
 Дружинін В. 278
 Дубас М. 261,
Дубик М. 33
 “Дубовий” 177,
Дюков А. 20, 34, 44, 45, 53, 64
 Дядюра Х. 76, 254
 Дяків О. (“Горновий”, “Наум”, “Артем”)
 30, 216, 278

 “Еней” див. Олійник П.

 Єгоров 244
 Єременко 246

- Срмоленко Я. 216
- Жилок В.** 33, 36, 50, 51, 53, 209, 236, 276, 282, 283
- Жмундуляк Д.* 12
- Жуков 256
- Жуков Г. 267
- “Журавель” 133
- Зайцев О.** 240
- “Залізник” 255
- Заречний М. 244
- Заславська О.* 81
- “Звір” 218
- Здіорук О.* 28
- Здіорук С.* 28
- “Зіс” 160
- “ЗС-50” 67
- Іваненко Б.* 28,
- Іваненко В.* 280
- Іваник М* 33, 167
- Іванов Л. 247
- Іванченко В.* 30
- Іванчук 137
- Іванущенко Г.* 12, 36, 73, 240, 246, 283, 284
- Івасюк І. 184, 271
- “Ігор” (“Хмурий”) 137
- Іллюк С. (“Соловій”) 197, 198
- Іллін 223
- Ільошин І.* 12, 43, 44, 52, 53
- Індиченко 244
- Іроденко В. 203
- Іроденко М. 203
- Іцук І.* 12, 29, 48, 53, 60, 62, 67, 75, 79, 80, 153, 164, 174, 179, 234, 270, 281, 282, 288
- Каганович Л.** 183, 189, 272, 274, 275
- Кагуй П.* 12, 35, 38, 52, 142
- “Кайдаш” 170
- Калакура Я.* 13, 74, 113
- “Кармалюк” 123, 129
- “Карпо” 154
- Карюк 223
- Касьянов Г.* 115, 165
- Качановський О. 198
- “КБ-50” 67, 141, 170
- Квіт С.* 100
- Кентій А.* 8, 12, 22, 29, 35, 46, 47, 53, 66, 80, 81, 98, 100, 101, 123, 164, 165, 273, 284, 285, 294, 296
- Кижик 221
- Кирилюк 221
- Кирничук Н. 151, 174
- Кітіані В.* 246
- Кім Л.* 272, 282
- Клебан І. 203
- “Клим” 259, 286,
- Клименко О.* 169
- “Кліщ” 166
- Клячківський Д. (“Клим Савур”, “Панас Мосур”) 66, 67, 69, 80, 87, 121, 122, 125, 128, 133, 139, 157, 160, 176, 178, 238, 239, 270
- Климів І. (“Легенда”) 124
- Книш З.* 148, 173
- “Крегул” 66
- Ковальський М.* 13, 104, 113
- Ковальчук В.* 8, 12, 24, 30, 35, 38, 40, 41, 42, 46, 51, 52, 59–60, 67, 70, 74, 78, 81, 121, 133, 134, 140, 142, 169, 171
- Ковпак С. 46, 247, 251, 256, 257, 284, 285
- Козак М. 136
- “Козаченко” 209
- Козлов В.* 19, 33, 276, 277
- Кокін С.* 12, 29, 30, 33, 35, 48
- Кокурін А.* 272, 275, 277, 279, 281
- Колеров М.* 276
- Колесо́ва М.* 276
- Колодзінський М. (“Гузар”, “Генерал”) 115
- “Колос” 139
- Комаров 76
- Комолов 92
- Компанець І. 163, 185, 223, 272, 278
- Кондрат Ф. 173
- Коновалець Є. 53, 68, 81, 115, 146, 171, 241
- Конопадський О. (“Острове́рха”) 31, 146, 172
- Копнин 244
- “Кора” 123, 171

- Корда Д. (Андрій Заяць) 151
 Корінець Д. (“Бористен”) 177, 123, 125
 Корнієць Л. 81
 “Корній” 140
 Корнійчук О. 185
 Коробов Л. 156, 175
 Коротченко Д. 192, 193, 211, 254, 277
 Корчев М. 206
 Корчинський Р. 79
Косар 175
Косик В. 95, 98, 101, 120, 165, 236, 237, 283
 Костельник Г. 241
 Кот 284,
 Кот С. 43
 Коханська Г. 172
 Коцьолко Я. 61, 80
 Кошарський В. 90, 91, 92, 94, 101, 197, 224
 Кравців Б. 114
 Кравчук Р. (“Максим”) 124
 Крайнюков К. 261, 287
 “Красько” 220
 “Кропива” 212
 Круглов С. 212, 277
 Кузнецов М. 277, 279
 Кук В. (“Леміш”, “Коваль”) 26, 60, 67, 79, 80, 81, 123, 173, 175, 176, 203, 242, 276
 Кулішер В. 238
 Куманьок П. 76, 192
Кулешов С. 113
Кульчицький С. 8, 12, 19, 33, 79, 165, 294, 296
 Курдзеля Ю. 159, 177
Курило Т. 18, 28, 64, 80, 173
 Кухта В. 236
 Кухта І. 236
Кучер В. 33
Куцинда В. 12

Лавришин З. 31
 Лаврів (“Нечай”) 141, 156, 175
Лаврінський Ю. 174
 “Лайдака” 127
 Лебеденко Г. 185
 Лебедь М. 26, 58, 61, 62, 119, 168
 Лебідь-Юрчик Х. 142

 “Лемеш” 167
Ленартович О. 12, 50, 53
 Ленкавський С. 114
 Ленін В. 189, 195
 “Летун” 60
 Лико І. 32, 61, 79, 172
 “Лиман” 220
Лисенко О. 12, 28, 33, 101
 Лівницький А. 145
Лісняк О. 95
 Лісовик М. 151
Лозицький В. 12, 28, 29, 30, 81, 284, 285
Локтева О. 276, 277
 Лук’янюк І. (“Стальний”) 258
 Луцький О. 88,
 Ляйббрандт Г. 115
 Лялін 223
Лященко К. 276, 277

 Маївський Д. 118
Маївський Ю. 31
 Макаров В. 247
Макарчук С. 10, 13
Маковська Н. 12, 36
 Маліков С. 247,
 Мамон (“Чутка”) 137
 Мандзюк М. 203
Манзуренко В. 173
 Мануїльський Д. 184, 271
 Мартинець В. 114
 Мартинюк 221
Мартинюк А. 34
 Марунич С. 151
Марущенко О. 28
 Марцок З. 148, 173
Марчук І. 42, 52, 121, 124, 127, 132, 153, 166, 168, 171, 172, 174, 177
Масловський М. 34
 Матла З. 118
 Медведєв Д. 46
Медушевська О. (Медушевская А.) 9, 13, 113
 Мельник А. 96, 140, 206, 221, 257
 Мельник Я. 192, 247, 273
 Мельников Л. 278, 279
 Меркулов В. 221, 226, 279, 280
 Мешик П. 220, 279
 Метелев 254

- Миколенко П. (“Байда”) 62
“Мирон” 152
Мироненко С. 276, 277,
Мироненко П. (“Бистрий”) 246, 284
Мицан К. 12
Мицкевич 236
Мичка А. 197, 198
Мірчук П. 114, 158, 159, 160, 173, 176,
177, 178
Місило Є. 31
Мойсеєнко Г. (“Дубрава”) 246, 284,
Молодій І. (“Сошенко”) 147
Молотов В. 69, 79, 80, 81, 173, 175,
176, 178, 201, 207, 209, 212, 269,
276, 277
Мороз В. 30, 166, 173, 174
Мостович М. 237
Мотика Гж. 17, 21, 28, 35, 47, 53,
225, 280
Мохнатський 237
Мохнюк К. 216
Мошанчук М. (“Бор”)(216
Музичук С. 153, 159, 174, 177
Мукаєв 247
“Мус” 152
Муссоліні Б. 114
- Нагайцев А.* 264, 268, 282, 283, 287, 288
Назарук О. 146
Наконечний С. 203
Наленч Д. 35
Наумов М. 247, 256, 257
Недошитко Д. 214
Немировський І. 185
Никитенко 244–245
Никитченко В. 277
Николайчик 81
Ніколаєва Н. 79, 80
- Огородник В.* 30, 140, 171, 281, 282
“Олег” 223
Олексенко С. 157, 176, 192, 250
Олійник П. (“Еней”) 107, 123, 157, 176
Омельюсік П. (“Полішук”, “Темра”)
69, 81
Омельченко Т. 96, 97
“Омелян” (“Ераст”, “Крилан”, “Чорний”)
132, 152
- Онацький Є. 114
Онишкевич М. 27, 61, 67
“Орест” 123, 166,
Орлик М. 114
“Остап” 139
Осьмак К. 32
Осьмак Н. 32
- Павленко С.* 13
Павлонюк В. (“Узбек”) 177
Пагіря О. 30
Паливода В. 172
“Пальма” 152
Панасюк О. 256
Панченко В. 282
Панченко О. 173
Паньківський К. 142
Папакін Г. 13, 33, 35, 52, 80, 99, 113, 172
Папікян А. 287
Паріс О. 203
Парфенюк (“Комар”) 155
Пастельняк 231
Патриляк І. 12, 33, 72, 81, 101, 131, 168
“Перемога” 137
Перун О. (“Сян”) 152
Петренко Г. 31
Петренко Р. 31, 172
Петришин І. 203
Петрів В. 142
Печонкін 266
Перацький 148
Пилявець Р. 202, 275
Пилявець Ю. 202, 275
Пиріг Р. 28, 29, 291, 296
Пискорський А. 34
Пінчук Й. 231
Плаксієв Д. (“Круг”, “Луч”) 214
Плешкевич О. 174
Повелячек І. 174
Позичанюк Й. 136
Подкур Р. 48, 49, 53, 221, 279
Подгорний М. 216, 217, 232, 279
“Покірний” 146, 172
Положинський 282
Польова Ю. 173
Попудренко М. 256
Посівнич М. 12, 28, 32, 33, 164, 165, 179
Потапів Л. 151

- Потічний П. 12, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
 33, 36, 61, 79, 80, 95, 220, 279
 Потішко В. 61
 Почегайло С. (“Крук”) 160
 Проданик Д. 30
 Прокіп М 61
 Пташник 236
 Пшенніков О. 28
 “502” 215
- “Рен”** 146
 Ріббентроп Й. 245
 Рікьор П. 84, 85, 86, 98, 100,
 Ріпецький М. (“Горислав”) 28, 31, 32, 62
 Розенберг А. 46, 89, 120
 “Роман” 209
 Романишин Ю. 136, 169
 Ромжа 241
 Рубльов О. 28,
 Руденко М. 79, 101, 197
 Рудич М. 247
 Руднєв М. 249, 256,
 Рудницький С. 114
 Рябунець С. (“Грач”) 215
 Рясний В. 60, 76, 90, 229, 275, 283
- Сабуров О. 247, 249, 252, 257, 273
 Савоник 255
 Савоник С. 255
 Савченко 100
 Савчин М. („Марічка”) 31, 172
 Сакачер 216
 Сараєв 223
 Санников Г. 46, 65, 80, 81, 94, 101,
 203, 234, 241, 242, 275, 283
 “Свирид” 152
 Семиряга М. 296
 Сенік О. 119, 173
 Сенік-Грибовський Я. 237
 Сергійчук В. 12, 20, 33, 34, 79, 81, 92,
 100, 101, 166, 169, 170, 177, 202,
 275, 283, 285, 286
 Сергієнко 279
 Середін А. 282
 Сєров І. 232, 237, 281, 283
 Сидір В. 66
 Симонов 244
 “Сірий” 119
- “Сірко” 209
 Скоп’юк І. 237
 Скоропадський Павло 145, 146, 172
 Скорупський М. (“Макс”) 130, 147,
 167, 172, 173
 Слободянюк М. 284
 Слободянюк П. 12
 “Смок” 138, 170
 Содоць П. 26, 31, 66, 139, 169, 170
 Сорока М. (“Птах”) 156, 175
 Сохань О. 35
 Сохань П. 28, 29, 30
 “Спасенний” 123
 Співак 262
 Сталін Й. 47, 53, 69, 72, 79, 80, 81, 90,
 92, 166, 167, 173, 175, 176, 178,
 184, 186, 189, 195, 201, 207, 208,
 209, 210, 241, 242, 269, 274, 276,
 277
 Стародубець Г. 8, 12, 43, 52, 134, 169,
 271, 272
 Старінов І. 248
 Старух Я. 114, 115,
 Стасюк О. 137, 169, 174
 Стахів В. 120
 Стебельський (“Хрін”) 31, 146, 172
 Стельмашук Ю. (“Рудий”) 57, 65, 80,
 118, 137, 165, 178
 “Степан” 130,
 Стеценко Н. 216
 Стецюк Г. 172
 Стецько Я. 26, 38, 64, 142,
 Стоянцев А. 176, 204, 275, 276
 Строкач Т. 72, 81, 206, 213, 248, 250,
 273, 278, 286
 Ступницький Ю. 172
 Судоплатов П. 46, 241, 283
 Сушко 258
 Сушко Р. 237,
 Сціборський М. 114, 119, 237
- “Т”** 141
 Тарасюк Д. 198
 Тарнавський М. (Мануїл) 133
 Терєфєнко М. 32, 172
 Тимочко-Камінська І. 31
 Ткач 214
 “Тополя” 123

- Трач Б. (“Чайченко”) 129
Трофимович В. 169
Трохимчук А. 229, 281
Тузов (Тизов ?) М. 192
Турчин-Дувірак Д. 151, 173, 174
Тучак А. (Антін Скеля) 151
- “Українець” 236–237, 283
“Уллян” 220
- Федоров О.** 66, 70, 81, 156, 175, 192, 247, 249, 252, 257, 258, 267–268, 286, 288
Федун П. (“Волянський”, “Полтава”, “Север”) 114, 124
Федчишин І. 160, 178
Фостій І. 36, 283
Фрасуляк С. (“Хмель”) 60, 79, 126, 131, 154, 157, 158, 159, 160, 166, 168, 174, 176, 177, 178
Футала Л. 29
- Хаварівський Б.–Р.* 12, 78
Ханас В. 78
Харченко Ф. 203
Хасевич Н. (“Зог”, “Бей”) 135, 152, 174
Химка І. 18, 28, 64, 80, 173
Хлопчук Ю. 173
“Хмара” 129, 209, 223
“Хмель” див. Фрасуляк С.
Хоменко 206
Хомицький І. 246
Хрущов М. 71, 72, 81, 90, 100, 163, 175, 186, 199, 202, 207, 208, 209, 210, 220, 241, 243, 248, 254, 260, 272, 276, 277, 278, 279, 283, 284, 287
Худий М. 185
“Художник” (імовірно Глущенко М.) 237
- Ченцов В.** 48, 49, 53, 221, 279
Чепига В. 247
“Чернець Д.” 137, 170
Черешневська А. (“Тетяна”) 172
Черешньовський М. (Петро) 152
Черченко Ю. 26, 36, 140, 171,
Чихура (“Старий”) 216
“Чорний” 209
- “Чорний П.” 235
“Чорнота” 261
- Шагал В.** (“Вігор Хорват”) 152
“Шакал” 129
Шангін Б. 247
Шаповал Ю. 12, 28, 29, 71, 81, 204, 275
Шатинський П. (“Крук”) 216
Шатілов С. 261, 287
“Шаула” 123, 158, 177
Шемет С. 145
Шептицький Андрей 99, 241
Шивандронов 74
Шитов 252
Шишко І. 247
Шиян А. 288
“666/1” 67, 81, 141, 170
Шличок 206
Шмігель М. 32
Шморгун А. (“Підхмарний”) 158
Шпак С. 31, 32
Штеменко С. 267
Штендера Є. 12, 27, 28, 30, 31
Шукаєв 60, 256
Шухевич Р. („Тарас Чупринка”) 29, 32, 75, 88, 118, 122, 165, 178, 241, 270, 288
- “Щука” 138
Щур Ю. 147, 173, 272
- “Юрко” 90
Ющенко В. 17
- “Я” 67
“Яворенко Л.” 126, 166
Якім’юк В. (“Аскольд”) 149
Яковенко Н. 290, 296
Яковлев С. 34
Яковлева Л. 28
Якунін В. 280
“Японець” 123
“Ярема” 127, 209
Яремчук 252
“Ярко” 123
Ярославенко Г. 151
Яцишин З. 35, 52

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Авсбург 172
Азія 77, 162
Алтайський край 203
Андрієво-Іванівський район 235
Андріївка 215
Антонівці 89
- Баварія** 146
Баранівське лісництво 192
Баришевський район 235
Бережанщина 26, 236, 278,
Бережани 58,
Бережанський район 213,
Бережки 251
Березнівський район 130
Березувка 128
Берестечко 259
Берлін 95, 97, 135, 238, 255
Бистрик 246
Біличі 216
Білобожницький район 262
Білорусь, Білорусія 10, 18, 20, 21, 47,
77, 129, 135, 201, 227, 248, 273
Білоцерківський район 216
Біскупичі 256
Богуславський район 216
Борок 128,
Борсуки 128
Борщівський район 278
Брагін 257
Брестська область, Берестейщина 21,
170
Брилинці 61
Броди 119, 176
Борщівський район 214
Буковина, Північна Буковина див Чер-
нівська область
Бурдяківці 214
- Варшава** 28, 35, 53, 79, 80, 152, 175
Васильківський район 215, 235
Велика Британія, Англія 70, 245, 281
- Великобірівський район 209, 214, 236,
270, 277, 282
Вербський район 143, 171
Вербівка 269
Верхньодніпровський район 231
Винниця 254
Винницька область 254
Вирка 125, 128
Виробки 125, 128
Вишневецький район 185
Відень 114
Волинь, Волинська (Луцька) область
8, 20, 24, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 39,
40, 41, 44, 47, 50, 52, 53, 59, 65,
66, 69, 76, 77, 78, 81, 87, 88, 100,
119, 125, 127, 130, 131, 136, 144,
152, 154, 155, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 179, 191, 192, 202, 206,
208, 216, 217, 218, 220, 221, 227,
232, 237, 238, 247, 250, 251, 255,
256, 275, 278, 279, 281, 282, 283,
286, 295
Володарський район 216
Володарсько-Волинський район 245
Володимир-Волинський 70, 176, 236,
255
Володимирщина 89, 138
Вулька-Мазовецька 248
- Гадяч 173
Гайворонський район 235
Гали 128
Галичина 8, 24, 56, 76, 77, 118, 119,
120, 232, 238, 247, 295
Гетьманщина (Лівобережна Україна у
XVIII ст.) 41
Гілча 138
Голинь 128
Голованівський район 235
Головнянський район 216
Горбаші 261
Городець 138

- Городницький район 254, 255, 262
Горохівщина 89
Гошанський район 215
Гребінківський район 235
Гримайлівський район 219, 279
Грубешів 62
Грубешівщина 138
Гурби 176
Гурне 125
Гута 125, 128, 167
Гута-Мицька 128
Гута-Степанська 125, 128
Гутки 129
- Давидівка 245
Далекий Схід СРСР 226
Дедекальський район 212
Демидівський район 238
Деражнянщина 70
Дніпро 123
Днепродзержинський район 231
Дніпропетровськ 34, 76, 280, 285
Дніпропетровська область 34, 76, 183, 231, 236, 254, 282
Донецька область 76
Долинський район 235, 237
Долобичів 138
Дрогобицька область, Дрогобиччина 65, 132, 146, 152, 168, 172, 174, 184, 197, 205, 217, 220, 232, 236, 237, 249, 265, 271, 275, 283
Дрогобич 185, 208, 231
Друхів 155
Дубно 60
Дубов'є 125
Дубровилка 236
- Екібастуз 246
Емельчинський район 254
- Європа 62, 77, 117, 118, 162,
Сльно 251
- Женева** 294, 295
Житомир 34, 38, 119, 143, 244, 254
Житомирська область, Житомирщина 33, 34, 50, 51, 53, 72, 76, 129, 192, 209, 210, 220, 231, 236, 239, 245, 246, 247, 249, 251, 254, 262, 273, 276, 282, 283, 285, 287
Жовтневий район Одеської області 235
Жуково 261
- Загорів** 123, 166
Закарпатська область, Закарпаття, Закарпатська Україна, Карпатська Україна 34, 76, 115, 173, 176, 186, 204, 275, 295
Закерзонська Україна, Закерзоння 19, 31, 34, 67, 136, 167, 169, 172
Заксенхаузен 145
Заліщицький район 206
Запоріжжя 13, 76, 113, 147, 185, 272
Запорізька область 173, 185
Західна Білорусія 203, 208, 226, 272, 275, 277, 279, 281
Західна Німеччина 150
Західна Україна, західні області України 11, 20, 22, 23, 34, 43, 47, 52, 53, 56, 58, 59, 70, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 87, 91, 92, 93, 99, 114, 116, 136, 147, 161, 162, 173, 175, 176, 178, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 208, 209, 213, 216, 217, 218, 220, 221, 224, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 237, 239, 242, 244, 247, 250, 251, 253, 255, 256, 257, 260, 265, 267, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 293, 294, 295
Збараський район 185
Збараж 243, 262
Зборівський район 199
Здолбунівщина 281
Звенячка 269
Згощ 125
Зівка 128
Злотниківський/Золотниківський район 223, 266, 269
Золочівський район, Золочивщина 63, 220
- Іванківка** 149
Іванків Тернопільської області 269
Івано-Франківськ див. Станіслав

- Івано-Франківська область див. Станіславська, Станіславщина
 Іванчани 185
 Іванче 128
 Ізмаїльська область 176, 204
 Іркутська область 213
- Кавказ** 136
 Казахстан, Казахська ССР 203, 213, 226
 Кальників 156
 Каменецький район 161, 178
 Каменне 128
 Каменсько-Буський район 215
 Камінь-Каширський район 218, 238, 255
 Кам'янець-Подільська область, Кам'янецьчина 127, 176, 192, 215, 249, 264, 273, 278, 284
 Кам'янок 128
 Канада 27, 64
 Карпати 249, 284, 285
 Кеданичі 61
 Кемеровська область 213
 Кенгир 246
 Київ 12, 13, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 52, 53, 66, 79, 99, 100, 101, 113, 123, 138, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 215, 227, 235, 237, 239, 255, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 286, 296
 Київська область, Київщина 76, 215, 216, 231, 235, 246, 253, 279, 282
 Ківерцівський район 220
 Кіль 238
 Кіровоградська область 161, 178, 205
 Кіровська область 203
 Клесів 127
 Кмелиця 264
 Ковельщина 137
 Козівський район 143, 185, 199
 Кобильче 185
 Ковельщина 70, 89, 170,
 Комі АССР 203
 Конотоп 76,
 Колківський район 218
 Колки 89, 254
- Коломийщина 179
 Коломия 61, 259, 281
 Колотрубівка 261
 Косів 262
 Косівський район 149
 Костопільщина 72, 89,
 Краків 57, 96, 97, 237,
 Красна Воля 255
 Краснопуща, с. 26
 Красноярський край 203
 Краснянський район 215
 Кременець 192
 Кременецькі ліси 156, 192, 212, 257
 Кременеччина 70, 212
 Криворізький район 231
 Крим 36, 227
 Криничанський район 231
 Кролевецький район 246
 Куліковський ліс 138
 Кунев 60
 Купичів 155, 175,
 Курники 185, 270, 288
 Кутський район 163
- Лановецький район** 212
 Ланівці 214
 Лельчицький район БССР 248, 272
 Лемківщина 32, 77, 146, 152, 172, 173
 Ленінград 241
 Ленінградська область 227
 Ліон 175
 Лисецький район 149, 205, 276
 Локачівський район 238
 Ломи 128
 Лондон 173
 Луківський район 216
 Луцьк 34, 53, 130, 173, 229, 254
 Луцька округа, район 170, 238
 Любачивщина 32, 33, 167, 172
 Любашівський район 218
 Любомль 70
 Людвіопільщина 72
 Люленці 212
 Ляди 128
 Ляховеччина 127
 Львів 10, 13, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 44, 45, 77, 78, 79, 80, 81, 91, 100, 114, 116, 120, 143, 149, 160, 165, 166,

- 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 178, 192, 208, 217, 220, 229,
241, 275, 276, 278, 279, 283, 288
- Львівська область, Львівщина 25,32,
34, 59, 63, 65, 80, 98, 117, 172,
188, 190, 197, 213, 215, 216, 217,
221, 227, 229, 232, 234, 236, 249,
255, 275, 283, 287
- Магерів** 155
Маневицький район 218
Мелітополь 147
Мелітопольщина 147, 173
Мельнице-Подільський район 269
Мельниці 128
Мельніки 128
Миколаїв 34
Миколаївська область, Миколаївщина
34, 197
Миколаївський район Одеської облас-
ті 235
Михайлівка 266
Мізоч 252
Мінськ 35
Молдова, Молдавія 183, 201, 203, 263,
Молотовська область 213
Москалівка 212
Москва 13, 34, 35, 60, 74, 100, 101,
113, 117, 165, 182, 202, 208, 227,
239, 242, 264, 265, 266, 272, 276,
277, 280, 281, 282, 283, 286, 288,
296
Мочулянка 130
Мутвиця 128
Мюнхен 62, 172, 176, 177, 178
- Наддніпрянина** 34
Надсяння 77,
Немирів 203
Ніжин 81
Німеччина 10, 18, 20, 26, 27, 46, 62,
104, 111, 112, 129, 163, 180, 181,
189, 206, 230, 237, 241, 254,
Новоград-Волинський район 261, 262
Новомосковськ 76
Новосільський район 223
Новосибірська область 203
Норильськ 246
- Нюрнберг** 20, 64
Нью-Йорк 66, 169, 170, 173
- Овруцький район** 262
Озерна 18, 33, 45, 57, 63, 80,
Озерянська група сіл 214
Озерськ 57
Обхув 60,
Одеса 235, 282, 283, 287, 288
Одеська область, Одещина 76, 235,
282
Олеськ 117, 203
Олевський район 262
Ольшанський район Одеської області
235
Омелянка 128
Омська область 203, 213
Осовичи 128
Острий Ріг 125
Острог 13, 169, 252
Острозький район, Острожчина 215, 253
Островки 128
- Париж** 175
Первомайський район 235
Перейдише 255
Перемишлянщина, Перемищина 31, 32,
61, 80, 132, 147, 152, 252
Перемишль 61
Переспа 128
Перещепинський район 231
Петриківський район 231
Печеніжин 266
Південна Україна 30, 147, 205
Північ СРСР 212, 226
Північна Америка 62
Північна Україна 182, 295
Північний Кавказ 227
ПЗУЗ 39, 40, 136, 138, 165, 170, 175
Підволочиський район 236
Підгаєччина 148
Підляшшя 11, 32, 76, 77
Пінські болота 254
Пінщина 253
Пліхів, с. 26
Поділля 29, 30, 39, 69, 76, 170, 176,
177, 178, 179
Подебради 135

- Подселече 128
 Полини 128
 Полісся 24, 28, 29, 30, 40, 41, 50, 52,
 59, 77, 78, 81, 87, 88, 100, 130, 136,
 144, 154, 166, 167, 168, 169, 170,
 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177,
 178, 179, 247, 248, 251, 284, 285
 Полтава 34, 136
 Полтавська область, Полтавщина 34,
 76, 137
 Польща, ПНР 10, 11, 18, 21, 26, 39, 47,
 58, 61, 77, 104, 112, 120, 177, 181,
 247, 248, 260, 261, 287
 Порицький район 238
 Почаївський район 246
 Правобережна Україна 191, 248, 249,
 250, 267, 277
 Прага 114, 135, 173, 174
 Прибалтика 203, 208, 241, 272, 275,
 277, 279, 281
 Пробіжнянський район 163

Рава-Руська 261
 Радехівська округа, район 60, 143, 171
 Раків 61
 Регензбург 62, 150, 174
 Рівне 34, 53, 172, 173, 174, 197, 205,
 275, 276, 282, 283
 Рівненська область, Рівненщина 25,
 34, 57, 58, 59, 60, 72, 78, 119, 129,
 130, 135, 156, 164, 167, 168, 170,
 175, 176, 177, 179, 190, 191, 192,
 197, 202, 203, 205, 206, 208, 210,
 217, 218, 220, 229–230, 236, 238,
 247, 249, 250, 251, 254, 255, 261,
 262, 275, 276, 279, 281, 283
 Ромашково 128
 Росія 18, 20, 21, 104, 109, 154, 187, 227
 Роттердам 241
 Рудавка 61
 Руда-Сілецька 215
 Румунія 46, 61, 173, 180, 181, 292

Самбір 132
 Самбірщина 152
 Санкт-Петербург 166, 167
 Сарненщина 89
 Сарни 255

 Севастополь 36
 Селисько 125, 128
 Середня Азія 136
 Сибір 73, 212, 215, 218, 226, 229
 Сідней 173
 Сінкевичський район 256
 Славутський район 215, 254
 Слобода Золота 143
 Словаччина 10, 18, 61, 97, 180
 Словещанський район 262
 Случ р. 257
 Сокальщина 119
 Ставищанський район 235
 Станіслав (Івано-Франківськ) 229
 Станіславська область, Станіславщина
 (Івано-Франківська) 25, 60, 75, 98,
 140, 149, 163, 179, 185, 191, 199,
 200, 205, 213, 217, 222, 227, 232,
 237, 249, 255, 259, 265, 266, 271,
 275, 276, 280, 283
 Старі Кути 163
 Старинка 127
 Старобільськ 254
 Степангород 125
 Степанщина 70
 Степань 128
 Стрий 237
 Суми 36, 99, 283
 Сумська область, Сумщина 36, 76,
 182, 192, 239, 240, 246, 283, 284,
 Схід 67, 77, 98, 141, 166, 195
 Східна Європа 136, 145, 184
 Східна Україна 68, 141, 143, 171, 182,
 198, 227, 232, 235, 247, 248, 249,
 253, 254, 255, 293, 295, 296
 Східна Галичина 8, 35, 237
 США 27, 62

Тартак 273
 Темне-Жондове 128
 Темне-Степанське 128
 Тернопіль 34, 52, 53, 78, 120, 169, 170,
 190, 229, 271, 279
 Тернопільська область, Тернопільщи-
 на 18, 19, 25, 26, 30, 32, 33, 34, 36,
 57, 58, 60, 75, 78, 119, 136, 139,
 148, 151, 156, 160, 163, 167, 170,
 175, 176, 178, 179, 185, 188, 190,

- 197, 199, 201, 202, 205, 206, 209,
212, 214, 215, 219, 220, 223, 227,
232, 236, 246, 249, 259, 262, 265,
266, 269, 270, 271, 272, 275, 276,
277, 278, 279, 280, 281, 282, 283,
284, 286, 287
- Томашград 251
Томашивщина 32, 33, 167
Торчин 259
Торонто 28, 29, 30, 31, 32, 33, 52, 61, 63,
78, 80, 81, 100, 101, 165, 166, 167,
168, 169, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 179, 272, 273, 275, 276,
277, 278, 279, 280, 284, 286, 288
- Трипутнівські хутори 128
Тростянець Долинського району 237
Тур 128
Тюдів 149
- Угорщина 61, 180, 181, 237
Ужане 128
Ужгород 34
Україна 8, 10, 11, 16, 17, 18, 20, 21, 23,
25, 26, 39, 56, 58, 62, 76, 77, 78,
79, 87, 90, 97, 99, 101, 104, 105,
107, 109, 111, 117, 121, 135, 145,
146, 148, 149, 151, 156, 161, 172,
174, 177, 180, 182, 183, 188, 191,
192, 193, 199, 202, 211, 217, 221,
222, 228, 233, 241, 242, 243, 245,
247, 248, 249, 252, 263, 264, 275,
277, 282, 284, 285, 286, 290, 290,
291, 292, 293, 294
- Улянівський район 235
Умань 235
Утишків 215
Ухань 138
- Фастівський район 235**
Філадельфія 63, 174
- Харків 36, 76, 263, 284
Хмельницька область, Хмельниччина
34, 57, 60, 78, 79, 101
- Хмельницький 34
Холм 237
Холмщина 11, 32, 76, 138, 170
Хорватія 97
Христинівський район 235
- Центральна Європа 115**
Центрально-Східна Україна 30, 68,
141, 171, 198, 247, 293, 295, 296
Цуманський район 218
- Челябінська область 213**
Чернівецька область, Буковина, Пів-
нічна Буковина 23, 30, 34, 36, 76,
191, 197, 221, 227, 238, 249, 261,
264, 275, 283, 295
Чернівці 34, 36, 52, 135
Чернігів 34
Чернігівська область, Чернігівщина
34, 183, 192, 252
Чехія 10, 18, 61
Чехословаччина 97, 292
Чечня 242
Чорнолицький район 200
Чортків 259, 276
- Шепетівський район 254**
Шимансько 128
Ширяївський район 235
- Шляхтенці 288**
Штейнфельс 252
Шумляни 60, 148
Шумськ 252
Шумський район 121
- Югославія 97**
- Яворів 149**
Яполот 128
Яринівка 129
Ярославщина 32, 33, 156, 167, 172

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абвер 116
адміністрація Українського Державного правління 38
айнзайцгрупа Б 96
Армія Крайова 43, 44, 50, 52, 53
Армія УНР 161
архів, архівосховище 8, 10, 11, 52, 64, 72, 104, 226, 259
архів Військового історичного інституту Республіки Польща 44
“Архів Закерзоння” 19,
Архів Закордонного проводу УГВР 18
“Архів Запорозжя” 26, 57
архів Інституту національної пам’яті Республіки Польща 19, 61
Архів історії селянського руху Республіки Польща 44
“Архів Лебеда” 58, 148
“Архів Марцюка” 148
Архів національної пам’яті 17
Архів ОУН в Києві 26, 36
Архів Президента Російської Федерації 21, 276
“Архів Сеніка” 148
Архів управління КГБ Республіки Білорусь по Брестській області 21
Архів Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації 21
Архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації 20, 21, 237
Архів ЦК КП(б)У 192
архівні (інформаційно-архівні) підрозділи обласних управлінь СБУ 20, 26, 36, 50, 239, 240
“Архів Хмеля” 60
Архів ЦДВР 26, 36

“Бастіон” (27-й) тактичний відтинок УПА 19, 32, 33, 128, 167
“Батурин” воєнна округа ОУН 19, 33, 167
Бегми В. партизанське з’єднання 247
“Берези” боївка 223
“Бескід” надрайон 61
“Бистрого” курінь 262
Білоруський штаб партизанського руху 47
“Богун” воєнна округа ОУН 29, 41, 42, 52, 123, 129, 131, 157, 175, 176
Богуна ім. (“Січ”) загін 59, 155
боївка ОУН 201, 209, 215, 223, 232, 233, 238
Боженка ім. партизанське з’єднання 247
“Бориса” курінь 262
“Бранденбург” 116
“Буг”, воєнна округа ОУН 29, 60, 126, 127, 131, 136, 137, 139, 156, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 177
Будьонного ім. партизанське з’єднання 247
“Буйні” сотня 139, 170
Бундесархів ФРН 95
бунчужний 124, 127, 130, 139, 166, 167
“Бурлаки” відділ 31

Велика Британія (Англія) 70, 74,
“Верещака” воєнна округа ОУН 122
“Верби” боївка 223
Вермахт 66, 68, 73, 112, 120, 153
Верховна Рада СРСР 109, 202, 203, 205, 209, 217, 226, 265, 269, 273, 275
Верховна Рада України 22
Верховна Рада УРСР 23, 72, 186, 196, 205, 209, 224, 234, 272, 277, 280
Верховний головнокомандувач/Верховне головнокомандування РККА 72, 250, 260
Верховний суд СРСР 242, 243
Відділ охорони порядку 138
відділи УПА 39, 46, 59, 60, 71, 76, 77, 107, 108, 114, 121, 122, 123, 124, 127, 137, 138, 140, 158, 175, 177,

- 183, 212, 218, 247, 249, 252, 258, 266, 267, 268
- війська СС та поліції 61
- Військо Запорозьке (Гетьманщина XVII–XVIII ст.) 41
- Військо Польське 156
- Військова колегія Верховного суду СССР 202
- Військова рада фронту 72, 261, 279, 287
- військова розвідка УПА 125, 229
- військовий прокурор 90, 92, 93, 94, 202, 274, 280
- військовий суд оперативної групи “Вісла” 31
- військовий комісаріат 262, 263, 287
- військові органи СССР 39, 46, 111
- військово-польова жандармерія УПА 42, 125, 129, 132, 152, 167, 168
- військово-польовий суд, військовий трибунал ВВ НКВД 92, 222, 243, 244, 246
- Вільне козацтво 68
- “Вільність і неподлеглість” 62
- “Вісла”, оперативна група 79, 176
- виконавчий комітет рад 23, 104, 293
- винищувальні загони 91, 157, 199, 200, 206, 209, 223, 228, 230
- ВКП(б)/КПСС 104, 183, 186, 197, 225, 239, 244, 258, 272, 293
- ВЛКСМ 215, 244
- внутрішні війська НКВД/МВД/МГб 47, 90, 91, 92, 93, 110, 155, 157, 183, 187, 197, 200, 202, 208, 212, 223, 228, 248, 261, 263, 264, 265, 267, 269, 271, 274, 280, 284
- “Вовки” загін 154, 175
- Военна округа II ОУН 123, 129, 166, 167
- Волинський провід ОУН 59
- 8-а дивізія Війська Польського 61
- 8-й гвардійський механізований корпус РККА 163
- Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУЧК) 52, 79, 171, 272, 282, 283, 288
- “Галичина” дивізія 161, 241
- “Галичина” дистрикт 56, 88, 95, 97
- Галузевий державний архів МО України 263
- Галузевий державний архів СБУ 17, 23, 24, 25, 30, 35, 36, 48, 52, 60, 75, 79, 93, 131, 140, 145, 153, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 174, 175, 177, 178, 239, 240, 272, 281, 282
- галузеві державні архіви силових структур 18, 19, 182, 237
- гауляйтер 120
- Генеральна дирекція польських архівів 24
- генеральна воєнна округа 66, 123
- Генеральний штаб РККА 111, 250
- генерал-губернаторство 88, 95, 96, 97, 237
- Гестапо 95, 162, 245
- гетьман 41, 145, 146
- Гетьманська управа 146
- “Говерля”, воєнна група 31, 172
- Головна інспекція сухопутних військ РККА 260
- Головна редакційна колегія серії видань “Реабілітовані історією” 20
- Головне архівне управління України 24
- Головне командування (Головна команда) УПА 38, 42, 44, 46, 60, 67, 75, 87, 89, 106, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 131, 133, 134, 136, 143, 150, 152, 161, 165, 166, 173, 177, 178, 284
- Головне управління по боротьбі з бандитизмом НКВД СССР 20, 75,
- Головний військовий штаб УПА 66, 67, 121, 122, 125, 131, 178
- Головний командир (головнокомандувач) УПА 26, 32, 88, 121, 124, 158, 167, 170
- “Гордія” куц 223
- господарські органи УПА 60, 134, 135, 142, 206
- громада (сільська, міська) 38, 89
- громадські управи 89, 142–143
- ГУЛАГ (Головне управління таборів та місць ув’язнення) 173, 202, 246

- ГПУ (Державне політичне управління) 49, 52, 79, 171, 272, 282, 283, 288
- “Давуна” відділ 127, 167
- “Данилів” (28-й) тактичний відтинok УПА 32, 136,
- 201-й допоміжний батальйон німецької армії 66
- Делегатура уряду Польщі 43, 44
- Державний архів Брестської області 21
- Державний архів Волинської області 24, 25, 59
- Державний архів Житомирської області 50, 239
- Державний архів Івано-Франківської області 25, 276
- Державний архів Львівської області 25
- Державний архів Рівненської області 24, 25, 58, 59, 80, 81, 164, 165, 167, 168, 170, 175, 176, 177, 179, 276
- Державний архів Російської Федерації (ГАРФ) 20, 75, 207, 272, 275, 276, 277, 281, 287
- Державний архів Сумської області 239
- Державний архів Тернопільської області 18, 24, 75, 78, 81, 147, 170, 171, 174, 178, 179, 269, 271, 276, 277, 278, 280, 282, 284, 286, 288
- державні архіви областей 23, 36, 239
- державні архіви польських установ 58, 226
- державні архіви України 18, 19, 35, 36, 52, 56, 59, 62
- Державний комітет архівів України 17, 24, 28, 29, 30, 52
- Державний комітет оборони ССРСР (ГКО, ГОКО) 56, 72, 109, 201, 202, 276
- Державний центр УНР 145
- Дирекція лісів 89
- “Дніпро” військова область 59
- “Докторенка” відділ 218
- “Долина” військовий надрайон 100
- “Донбас” група УПА 59
- Електронний архів національної пам’яті 17, 28
- “Енея” південна група УПА 67, 132, 156, 157, 168
- Жукова ім. партизанське з’єднання 250, 256
- “Журавля” чота 133
- “Заграва”, воєнна округа ОУН 29, 41, 52, 59, 89, 100, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 158, 160
- “Заграва” військова група УПА 175, 177, 178
- “Загроза”, військова група УПА 59, 167
- “Завихост”, воєнна округа ОУН 57, 65, 118, 122, 127, 128, 137
- “Завихост” з’єднання груп УПА 170
- “Закат” агентурна група НКВД 93
- Закордонний провід УГВР 18, 61, 62, 148, 171, 173
- Закордонні частини ОУН 62, 148, 171, 173
- Запілля УПА 8, 30, 35, 39, 43, 52, 59, 70, 78, 81, 88, 90, 100, 105, 107, 126, 129, 130, 134, 135, 159, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 271
- Запорізький державний університет 13
- “Західна”, військова група УПА 59
- “Захід-Карпати” група УПА, згодом провід ОУН 122, 229
- “Звіра” відділ УПА 218
- земельні комісії 89
- Імперська канцелярія Гітлера 71, 120
- інститут національної пам’яті Республіки Польща 19, 79
- Інститут історії України НАН України 12, 13, 19, 33, 35, 61, 296
- Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 21–22, 24, 28, 29, 30, 35, 52
- “Іскра” військовий район 59
- Кабінет міністрів України 17, 22, 27
- Карпатська Січ 115

- Київський військовий округ 262, 263
Київський державний університет 239
“Кодак” група УПА 157, 158, 176, 177
Ковпака С. партизанське з’єднання 247, 251, 253, 256
Колодзінського ім. загін 123, 124, 165
Комендант військової округи, району УПА 59, 90, 123
Комітет державної безпеки ССРСР 48, 57, 65, 75, 165, 176, 203, 217, 228, 234, 240, 242, 283
Комітет державної безпеки УРСР 23, 25, 28, 29, 48, 52, 53, 62, 79, 101, 168, 171, 174, 179, 196, 213, 220, 228, 270, 272, 274, 276, 277, 279, 282, 283, 288
Комуністична партія Західної України 203
КП(б)У/КПУ 25, 59, 109, 110, 183, 184, 186, 224, 272
Коновальця ім. загін 155
“Колекція П. І. Потічного” 19, 27, 36, 61
Корсунський загін УПА 138, 170
“Котловина” загін 155, 160, 178
Котовського ім. партизанське з’єднання 247
Крайова ексекютива ОУН 116, 117
крайовий провід ОУН 22, 46, 57, 59, 97, 98, 101, 107, 117, 118, 119, 138, 148, 170, 215, 235, 238, 258
крайовий військовий штаб 79
“Кропиви” курінь 212
“Кричалі” сотня 31, 80, 139

“Лайдаки” ім. загін 127, 167
“Лемко” (26-й) тактичний відтинок УПА 32, 79, 80, 136, 172
Леніна ім. партизанське з’єднання 247
“Літопис УПА”, видавництво 12, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 52, 61
“Лисоня” воєнна округи ОУН 122
“Лисоня” Крайове братство ОУН-УПА на Тернопільщині 26
Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 35, 207
Львівський військовий округ 287

Львівський державний університет ім. Івана Франка 10
Львівський історичний музей 149

“Маківка” тактичний відтинок УПА 172
Мельника Я. партизанське з’єднання 247
Міжнародний трибунал у Нюрнберзі 20, 64
міліція 125, 230, 232, 244
Міністерство вугільної промисловості ССРСР 213
МВД УРСР 70, 195, 196, 197, 198, 213, 232, 233, 274, 276, 278, 282
МВД ССРСР 25, 28, 29, 59, 60, 70, 74, 79, 90, 91, 93, 94, 101, 132, 168, 174, 176, 183, 209, 212, 213, 232, 240, 265, 275, 277, 279, 281
Міністерство внутрішніх справ ПНР 177
МГБ ССРСР 25, 28, 29, 40, 43, 60, 70, 75, 77, 79, 91, 92, 93, 94, 207, 227, 240, 280, 281, 287
МГБ УРСР 40, 43, 70, 93, 100, 101, 110, 132, 152, 168, 174, 176, 183, 195, 198, 205, 215, 216, 224, 231, 241, 263, 265, 274, 276
Міністерство громадської безпеки ПНР 61, 79
Міністерство закордонних справ Німеччини 120
Міністерство закордонних справ Російської Федерації 20
Міністерство національної оборони ПНР 79
місцеві проводи ОУН 22, 132, 152, 232, 233, 235, 236
міський відділ МГБ 93
молодіжна організація націоналістів 216
“Москва” провід ОУН 229

Надзвичайна державна комісія з установа і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів та їх пособників (ЧГК) 20, 45, 110
Національна академія наук України 12, 28, 29, 33, 35, 61, 296
Наркомат закордонних справ УРСР 184

- Наркомат внутрішніх справ СРСР 20, 47, 58, 69, 72, 207, 237, 264, 269, 272, 275, 276, 277, 279, 280, 281
- Наркомат внутрішніх справ УРСР 90, 206, 226, 237, 264, 275, 279, 281, 282, 283, 288
- Наркомат оборони/Міністерство збройних сил/оборони СРСР 72, 111, 190, 233, 260, 272, 286
- Наркомат оборони УРСР 262–263, 287
- Начальна команда УВО 148
- Наумова М. партизанське з'єднання 247
- “Нахтигаль” 66, 116, 241
- Національний архів Республіки Білорусь 21
- Національний архів США 95
- Національно-визвольна революційна організація 66, 162, 178
- НКВД 16, 25, 28, 29, 46, 47, 50, 51, 52, 56, 60, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 79, 90, 91, 101, 107, 110, 119, 138, 141, 149, 160, 161, 163, 165, 168, 171, 174, 176, 178, 182, 183, 185, 191, 193, 194, 198, 202, 204, 215, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 236, 237, 241, 243, 244, 246, 249, 250, 255, 258, 263, 269, 272, 274, 275, 276, 282, 292
- НКГБ 25, 43, 46, 50, 51, 56, 60, 63, 65, 68, 72, 75, 76, 79, 91, 107, 110, 183, 191, 193, 194, 198, 204, 206, 207, 209, 215, 220, 221, 225, 226, 241, 243, 244, 255, 279, 292
- НСДАП 104, 115
- нацистська (німецька) окупаційна адміністрація 25, 39, 46, 50, 51, 61, 65, 68, 70, 75, 87, 89, 95, 112, 118, 120, 143, 144, 171, 172, 206, 240, 245, 251, 292
- нелегальний ЦК КП(б)У 191, 248, 273
- німецька армія див. Вермахт
- ОГПУ** (об'єднане державне політичне управління) 49
- обласна управа 51
- обласний комітет КП(б)У/КПУ 23, 29, 50, 51, 65, 70, 75, 79, 92, 100, 101, 156, 161, 163, 168, 174, 176, 178, 179, 185, 188, 190, 191, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 206, 209, 212, 214, 215, 218, 219, 222, 223, 227, 230, 236, 250, 262, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 286, 287, 288, 292
- обком ЛКСМУ 206
- обласний провід ОУН 59, 60, 134, 224, 238
- обласна редакційна колегія серії видань “Реабілітовані історією” 20
- обласна рада 213
- обласне управління КГБ 75
- обласне управління НКВД/МВД 65, 79, 92, 100, 101, 198, 200, 208, 209, 214, 223, 227, 227, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 274, 281, 282
- обласне управління НКГБ/МГБ 100, 160, 178, 198, 200, 216, 222, 223, 227, 228, 229, 231, 234, 274, 280, 281
- обласне управління МВС України 239
- обласне управління СБУ 26, 185, 239
- 11-а німецька армія 99
- “Озернянський архів” 18, 45, 57
- “Озеро” група УПА 122
- окружний провід ОУН 65, 216, 220, 221, 236
- “Олега” боївка 223
- оперуповноважений НКВД/МВД 74, 232
- органи державної влади та управління 17, 76, 142, 171
- Остапа ім. загін 59, 129, 167, 175
- Організація Об'єднаних націй 262
- Організація українських націоналістів 8, 10, 11, 12, 13, 16, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 84, 88, 90, 93, 95, 97, 107, 109, 114, 116, 117, 119, 120, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 143, 146, 148, 152, 153, 161, 162, 163, 164, 165, 169, 170, 172, 173, 174, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 189, 190, 195, 197, 198, 199, 200,

- 201, 202, 203, 206, 207, 209, 213, 213, 214, 215, 217, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 245, 246, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 268, 269, 270, 275, 276, 277, 280, 281, 282, 283, 285, 290, 293, 294, 295
- ОУН(Б) 16, 29, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 52, 53, 57, 59, 64, 65, 70, 77, 78, 87, 88, 95, 97, 98, 99, 101, 104, 107, 108, 114, 116, 117, 121, 130, 134, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 161, 169, 170, 171, 178, 220–221, 235, 241, 258, 272, 292, 295
- ОУН(М) 26, 44, 76, 96, 99, 119, 136, 145, 147
- партизанські (чекістсько-партизанські) загони і з'єднання 16, 39, 50, 51, 58, 60, 70, 72, 73, 74, 81, 110, 111, 127, 128, 145, 156, 157, 168, 174, 175, 176, 177, 182, 191, 192, 193, 205, 207, 210, 211, 212, 220, 231, 233, 237, 244, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 267, 273, 284, 286, 286, 292
- партійно-радянська номенклатура ССРСР, радпартактив 23, 69, 209, 210, 212, 222, 227, 269, 270
- партійно-державні органи Німеччини 112
- партійно-державні органи ПНР 77
- партійно-радянські органи ССРСР 16, 17, 22, 39, 46, 52, 71, 75, 77, 91, 157, 182, 183, 200, 292, 294
- Перемиський курінь УПА 31
- 1-а гвардійська танкова армія 163
- 1-а група УПА 127, 166, 167
- 1-а Українська партизанська дивізія 158, 177, 248, 284
- 1-й Білоруський фронт 262
- 1-й Український фронт 72, 163, 179, 239, 243, 254, 259, 260, 261, 283, 287
- “Південна” група УПА 122,
- Південний фронт 221, 279
- “Південь” група німецьких армій 61
- підпільна пошта України 32
- підпільний обком КП(б)У 76, 176, 191, 192, 249, 257, 273, 286
- піонерська організація 215
- повстанський штаб ОУН 117
- “Поділля” провід ОУН 229
- Поліська Січ–УПА 50, 108, 144, 171, 206, 252, 253
- Політичний референт 117
- поліція безпеки та СД округу Житомир 51
- поліція безпеки та СД дистрикту “Галичина” 56, 65, 95
- “Полтавський”, загін 59
- Польовий суд УПА 133
- польський підпільний рух 39, 43, 50, 58
- Попудренка М. партизанське з'єднання 256
- Президент УГВР 32
- Президент України 17, 27
- Прикарпатський військовий округ 259, 286
- прикордонні війська 110, 200, 228, 231, 261–262, 266
- Провід ОУН 16, 22, 26, 31, 38, 46, 65, 68, 71, 88, 97, 101, 106, 117, 118, 119, 140, 148, 216, 229, 236, 237, 244, 278
- прокуратура 92, 110, 183, 197, 210, 217, 222, 224, 246, 269, 284, 292, 293
- “Просвіта” 76, 138
- “Пролог” корпорація 26, 61, 148
- Публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна 241
- Рада міністрів Казахської ССР 213
- Рада народних комісарів/міністрів ССРСР 72, 75, 187, 203, 212, 213, 228, 272, 275, 276–277
- Рада народних комісарів/міністрів УРСР 23, 72, 75, 179, 196, 205, 224, 262, 276, 280, 293
- радянські війська 39, 59
- районна управа 143
- районний відділ НКВД/МВД 104, 149, 198, 200, 209, 210, 213, 214, 219,

- 231, 233, 234, 235, 236, 257, 270, 277, 279
- районний відділ НКГБ/МГБ 199, 200, 209, 213, 214, 219, 227, 231, 234, 246, 270, 277
- райвиконком 233, 276
- районний комітет КП(б)У 23, 56, 70, 104, 163, 191, 198, 199, 200, 201, 205, 206, 208, 209, 210, 213, 214, 216, 218, 227, 236, 257, 269, 274, 276, 277, 278, 279, 292
- районний комітет ЛКСМУ 210
- районний провід ОУН 119, 143, 171, 215, 235
- райхсміністр окупованих східних земель 120
- Революційний трибунал УПА 133
- “Рена” курінь 146
- репресивно-каральні органи Польщі 58, 63, 96, 104, 158, 226
- репресивно-каральні органи ССРСР 16, 29, 30, 39, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 53, 56, 58, 59, 63, 70, 71, 73, 74, 75, 79, 91, 92, 94, 95, 104, 110, 157, 162, 182, 183, 196, 197, 198, 200, 207, 209, 210, 213, 215, 220, 221, 222, 225, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 236, 238, 241, 242, 243, 246, 251, 255, 261, 269, 275, 279, 292
- репресивно-каральні органи Третього Райху 20, 61, 63, 65, 95, 96, 104, 112, 120, 133, 135
- РККА (робітничо-селянська Червона армія) 72, 76, 91, 110, 111, 125, 140, 156, 157, 160, 161, 163, 184, 189, 192, 202, 207, 212, 213, 214, 223, 231, 235, 241, 244, 245, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 267, 268
- робоча група істориків при Урядовій комісії з вивчення проблеми ОУН-УПА 8, 12, 13, 22, 43
- “Розточчя”, тактичний відтинок УПА 32, 172
- “Роланд” 116
- Російський державний військовий архів (РГВА) 21, 263, 266, 281, 283, 287
- “Саблюка” група УПА 59
- Сабурова О. партизанське з’єднання 247, 251
- “Самостійна Україна” підпільна організація 185
- санітарний відділ УПА 60, 129
- секретна агентура українська 132, 133
- секретна агентура польська 226
- секретна агентура радянська 19, 64, 194, 214–215, 219, 224, 228, 230, 232, 233–234, 236–237, 255, 269, 270
- сільська самооборона 123
- сільська рада 218, 269
- “Сіроманці” сотня 155, 174, 175, 177
- Служба безпеки ОУН 18, 19, 20, 26, 32, 36, 39, 40, 42, 43, 44, 52, 57, 60, 64, 69, 74, 75, 91, 104, 121, 125, 132, 133, 135, 138, 147, 149, 152, 167, 168, 169, 170, 191, 194, 214, 233, 234, 236, 269, 279, 281, 282
- Служба безпеки України 17, 182
- Служба зовнішньої розвідки України 182
- СМЕРШ контррозвідка НКО 60, 239, 243, 261, 262, 283, 287
- 44-е з’єднання груп УПА 129, 167
- СРСР 11, 17, 69, 71, 77, 91, 95, 96, 106, 117, 122, 159, 182, 184, 187, 189, 201, 203, 211, 217, 222, 225, 226, 227, 239, 242, 245, 246, 261, 266, 275, 280, 290, 292
- спецгрупи (спецбоївки) НКВД/МГБ 47, 90, 91, 92, 93, 94, 100, 101, 195, 206, 224, 255
- Спілка української молоді 76
- Ставка Верховного головнокомандування РККА 248
- Ставка Гітлера 56
- Сталіна ім. партизанське з’єднання 247, 256
- судові органи ССРСР 183, 197, 210, 292, 293

- “Схід” управління зовнішньополітичного відділу НСДАП 115
- США 70
- “Сян” воєнна округа ОУН 27, 58, 61
- “Тарас” терен 155
- Третій Райх 11, 61, 96, 97, 99, 106, 115, 120
- Третя подільська воєнна округа ОУН 30
- Товариство колишніх вояків УПА в ЗДА та Канаді 27, 63
- 31-й інженерно-протихімічний батальйон 185
- 032 курінь УПА 175
- 33-є з’єднання груп УПА 170, 177,
- “Трипілля” техзвено Самбірського надрайонного проводу 132
- “Турів”, воєнна округа ОУН 29, 41, 52, 57, 118,
- “Турів”, військова група УПА 59, 78, 123, 126, 130, 155, 166, 167, 168
- “Ударники 4” відділ УПА 31
- “Ударники 6” відділ УПА 31, 61, 80
- “Ударники 94а” відділ УПА 31
- “Ударники 96а” відділ УПА 31, 80
- “Україна” райхскомісаріат 56, 97, 118, 120
- Українська військова організація 53, 68, 148, 185
- Українська Головна Визвольна Рада 18, 30, 31, 32, 47, 106, 107, 108, 143, 152, 171, 173, 281, 295
- Українська допоміжна поліція 68, 76, 99, 161, 198
- Українська Народна Республіка 145
- Українська народна самооборона 77
- Українська національно-державне об’єднання 185, 226
- Українська національна армія (1942) 68, 221
- Українська національно-революційна армія 108, 109, 145, 188, 224, 280
- Українська партія соціалістів-революціонерів 99, 226
- Українська (Націоналістична) пресова служба 135, 137, 149, 152, 169, 173, 174
- Українська революційна державна влада 117
- Українська Соборна Самостійна Держава 11, 16, 115, 119, 170, 173, 185, 231, 257
- Українська соціал-демократична робітничка партія 226
- Українська Центральна Рада 41
- Українське Державне правління 38, 77, 106, 107, 108, 142, 143
- Українське визвольне військо 68
- Українське козацтво 68
- Українське національне об’єднання 96, 97, 237–238, 281
- Український інститут національної пам’яті 17
- Український національний козацький рух 232
- Український національно-визвольний рух 8, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 33, 35, 39, 45, 46, 51, 53, 56, 57, 59, 60, 64, 65, 68, 70, 71, 76, 77, 96, 105, 109, 110, 111, 114, 116, 121, 135, 145, 146, 149, 150, 151, 159, 180, 182, 183, 184, 186, 189, 192, 193, 198, 202, 203, 204, 207, 211, 217, 219, 220, 227, 230, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 243, 246, 251, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 263, 266, 268, 269, 270, 271, 290, 291, 292, 293
- Український національний комітет 96, 99
- Український округ військ НКВД 90, 93, 264, 265, 266, 274, 280, 284
- Український рух Опору 16, 18, 20, 24, 33, 51, 58, 69, 73, 80, 87, 150, 162, 182, 198, 204, 205, 220, 225, 236, 240, 243, 247, 269
- Українські січові стрільці 161
- Університет Торонто (Канада) 19, 27, 61, 63
- Українська повстанська армія 8, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 69, 70,

- 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 101, 104, 108, 109, 114, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 143, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 188, 189, 191, 193, 198, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 215, 218, 220, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 259, 261, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 275, 276, 280, 281, 282, 283, 285, 290, 293, 294, 295
- “УПА-Захід” з’єднання груп 59, 66, 79, 119, 122, 126
- “УПА-Південь” з’єднання груп 59, 67, 122, 163, 179
- “УПА-Північ” (“УПА Волинь-Поділля”), з’єднання груп 42, 52, 59, 67, 69, 80, 88, 122, 124, 131, 133, 160, 166, 168, 173, 177, 247
- “УПА-Схід” з’єднання груп 122
- Уполнаркомзаг 269
- УРСР 11, 17, 22, 35, 70, 91, 100, 183, 186, 189, 198, 207, 208, 217, 222, 224, 225, 227, 244, 281, 292, 294
- Урядова комісія з вивчення проблеми ОУН-УПА 8, 22, 43, 294
- УШПД (Український штаб партизанського руху) 25, 46, 47, 60, 72, 73, 78, 81, 89, 111, 157, 175, 176, 191, 192, 206, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 285, 286
- “Фастівський” загін 59
- федеральні архіви Росії 182, 269
- Федорова О. партизанське з’єднання 247, 258
- “Хмари” боївка 223
- Хмельницького ім., загін 59, 129, 167
- “Холмщина”, товариство 27
- “Холодний яр” група УПА 122
- Хрушова ім. партизанське з’єднання (ком. В. Чепіга) 247
- Хрушова ім. партизанське з’єднання (ком. Б. Шангін) 247–248
- “Центр” група німецьких армій 99, 101
- Центр досліджень визвольного руху 24, 26, 28, 36, 63, 79, 149
- Центральний архів внутрішніх справ та адміністрації Республіки Польща 19
- Центральний архів КГБ Республіки Білорусь 21
- Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації 21, 258, 287
- Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України 21, 22, 24, 25, 35, 52, 58, 59, 78, 100, 101, 131, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 178, 269
- Центральний державний архів громадських об’єднань України 22, 23, 24, 25, 28, 29, 33, 36, 46, 47, 53, 59, 65, 78, 80, 81, 100, 101, 164, 165, 169, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 256, 262, 271, 273, 275, 277, 279, 281, 283, 284, 285, 286
- Центральний комітет ВКП(б)/КПСС 71, 72, 75, 81, 107, 109, 183, 186, 187, 189, 190, 191, 201, 203, 204, 207, 216, 220, 221, 228, 272, 273, 274, 277, 279
- Центральний комітет КП(б)У/КПУ 23, 25, 28, 29, 50, 56, 70, 71, 75, 76, 79, 81, 91, 93, 100, 101, 107, 109, 156, 174, 175, 176, 178, 179, 183, 184, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 205, 207, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 229, 236, 248, 250, 253, 254, 257, 262, 272, 273, 274, 275, 276, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 286, 287
- Центральний комітет ЛКСМУ 25

ЦШПД (Центральний штаб партизанського руху) 111, 233, 248, 249, 250

ЧК (Надзвичайна комісія) 49
“Чорні чорти” курінь УНО 61
“Чорноти” сотня 261
“Чорний ліс” ТВ УПА 136

“Шакала” загін 129
“Шаули” загін 158
Шеф ГВШ 66
VI воєнна округа ОУН 67

“Ягоди” сотня 156

Папакін Г.

Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. – Вип. 1.
Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження /
відп. ред. Г. Боряк. / Інститут історії України НАН України. – К., 2012. – 358 с.
ISBN 978-966-02-6669-8
ISBN 978-966-02-6676-6 (вип. 1)

Книга присвячена окресленню і розкриттю змістового аспекту Українських визвольних змагань середини ХХ ст., коли на тлі Другої світової війни вибухнула українська національно-визвольна боротьба, спрямована проти всіх загарбників – як нацистських, так і радянських. Згадані події залишили помітний джерельний слід: сотні тисяч архівних документів, фотографії, мемуари, мистецькі твори, пам'ятки усної та пісенної творчості тощо, створені всіма сторонами збройного та політичного конфлікту: повстанцями і партійно-радянськими органами. В книзі розкрита схема класифікації, подається коротка характеристика видів, підвидів, груп та окремих одиниць цих джерел та пам'яток, комплексне дослідження яких дозволить зробити об'єктивний висновок щодо характеру і значення Українських визвольних змагань 1939–1956 років. Книга адресована насамперед фахівцям-джерелознавцям, дослідникам історії ХХ ст., а також викладачам, студентам та всім, хто цікавиться історією.

УДК 930.2(477)“1939/1956”

ББК 63.3(4Укр)63-4г

Наукове видання

Георгій Папакін

**УКРАЇНСЬКІ ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ
1939–1956 років: джерельний контент**

Вип. 1: Проблеми класифікації й змісту джерел
повстанського та радянського походження

Літературний редактор

Л.М. Васько

Комп'ютерна верстка

С.М. Блащук

Підписано до друку 16.10.2012 р. Формат 70×100/16

Ум. друк. арк. 29,0. Обл. вид. арк. 26,31.

Тираж 300 прим. Зам. 39. 2012.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України

Київ-1. Грушевського, 4